

КЪОНАХИНИ БОЛАТ

нурдин мусаев

КЪОНАХИИН БОЛАР

РОМАН

/шолгса гаква/

ШАТОЯСК АЯ
ЦЕНТРАЛЬНАЯ
РАЙОННАЯ
БИБЛИОТЕКА

НОХЧ-ГІАЛГІАЙН
КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1960

ПОППАРИЙН БЕЛХЕХ

— Иштта де хlor денна хуьлуш дац. Тохало кIен-тий! — элира Закас, шаданаш, баьхьанаш керахь, боккхачу поппарна гонах бевллачу кегийчу нахе.

— Хlун де ду хlара, ва Зака? — хаьттира, цхьамма.

— Ой! КIиранде ду-кх!.. Хьовха, хилла а ца Ia! ДоттагIчунна цIенош ден де ду хlара! — аьлла, шегарчу аьчган шаданан гIаж а саттош, схьаййцира цо, дуккха а ча а, кегаш а тухуш мехкарша хьийна поппар. Цо иза ченала тоссусехь, «пакх-пикх», аьлла кьора тата делира, Закасий кегийчу нахий охьа туьйсучу поппаран. ЦIеххьашха «тIах», аьлла тапча йолуш санна тата делира. Стомма, лохачу кIанта, воьхна вела а кьежаш, баьхьанан гIожан ши ах юха дIахуттуш санна ваьшта а тaлош, керахь дIанис-йира.

— Цунах-м гIуллакх хир дацара, ТIунтIуш! Юьстах кхисса уьш, тIаккхахула цаI дер вай! — элира белхин дас.

— Юсуп! Воха ма вохалахь, Баьхьанан гIаж а ца каглуш дIаберзалур бац хlоккхул боккха вовшахкхетта белхи! — элира Закас.

— Воха-м вухур вац, — велавелира Юсуп.

— Делахь оха кхин баьхьа а, я шада а кагдийр дац-кх! — элира Закас.

— Иза дара товш хиндерг! — бохура Юсупа.

Цхьаболу кегий нах дIанехьа орчуьра латта хьала а кхуьссуш барз беш бара, цигахь кхин поппар бан кечам беш. Ткьа, мехкарий жимма дехьо хIинцца тесначу керлачу лаьттан шозлагIа барз баржош, тIе хи а дуьттуш, ча туьйсущ, берзинчу когашца хьуьйш цунах поппар беш ба-

ра. Церан пхъаърсаш хъаладина куьйгаш хотташа дуьзна дара. Амма къегина а, цѣна а яххъаш бес-бесарчу дарин чилланан кучамашций, касинкашций бос къуьйсущ лепара. Цхъаболчу мехкарийн лергийн яххаш серлаяхнера, малхехъ куьзганаш санна, лепачу дашо чѣгарша.

Ткъа дѣогахъ буьйдачу кибарчигийн цѣнош хьохуш, шайн тиша кучамаш а юьйхина зударий бара, цхъаболчарна гонах бераш а хьийзаш. Зударшна юххе схъа а кхоьхъуш, поппаран карчолгаш охъатуьйсущ мехкарша боккха барз хѣоттийна. Цхъаберш схъаохуш, важаберш юхаохуш, кхозлагѣланаш поппар хъуьйш бокку мехкарий. Дѣахъаьжча а, схъахъаьжча а кегийчу нахана гуш бу уьш. Цѣнойн лекха пенаш хьоьхуш болу зударий, сторпалш дѣахѣиттош а, кхидолу пхъоланаш деш а болу божарий вуно кѣезиг тергалбо кегийчу наха.

Цхъаболу мехкарий поппар башо хиш кхоьхъуш бу кѣудалшний, ведаршний чохъ. Вукхар хиш кхоьхъу пенаш хьохучу зударшна, цигахъ ѣохкучу нойшна чу а дуьттуш. Масанхъа а кхехкаш болх бу. Цкъа цхъана маьѣе волуш, тѣаккха вукхузхъа волуш гѣуллакхаш деш хьийза вуткъа, лекха, амма даима а хѣайтъаьлла волу Юсуп. Ткъа, поппар хьохучу зударшна юккѣехъ дилхалахъ а, лохачу дѣѣахъ а, могашчу юьхъа тѣехъ цѣен бос болуш а ѣолу цуьнан хѣусамнана а ю.

Гуттар а санна, мехкаршлахъ къаьсташ яра Тахи. Лахахъ юткъо а, гоьлехъа мел ели стамлуш а ѣолу цуьнан каза настарш поппарша юьзнера. Цо шена хъалха поппарла хъежон бѣаьргаш хъулдина неѣарш хъалхачул а дахделча санна хетара. Кегий, чекх са гушший долу берцан буьртигаш санна хъацаран тѣадамаш хаалора цуьнан меркѣел а, тамехъчу цѣениг тѣехъ а. Малхо юьхъ цѣиййинера. Цу дерригено а иза хъалхачул а хазйинера. Зака доллу хѣума а дицдина вара, еккъа цхъа Тахи ѣоцург. Амма цунах юста ѣоѣ кхин хир яц-кх аьлла хеташ иза велехъ а, цунна дехьий, сехьий а хѣоьттина поппарна тѣехъ го боху ши хъаша а яра тѣехъ бѣаьрг соцуш.

Цу шина хъешах цаѣ къаьсттина гѣодаюкъ юткъа ѣолуш яра. Цѣен, кѣайн зезагаш тѣехъ а долуш крепдешин коч а, стиглан басахъ косьмька а яра цуьнан. Малхо кѣезиг ягийна яра цуьнан беснеш, ткъа, жима мара шен бѣхаллина юккѣехъ жимма аьѣалуш сунк хаалуш а, шина а беснийна юккѣехъ нийса а, товш а бара. Цхъа тамашена сихан, дегѣе зуз доуьйтушший дийналлин серло яра цуь-

нан коканах санначу бѣаьргашкахъ. Иштта жима а, я сов шуьйра а доцуш хъаж. Дехо ала мегар долуш кѣайн лаг.

Ткъа ѣаьржа месаш яра цу нур долчу кѣайчу юьхъана лакхахъ, а, лергашка кхаччалц шина аглор а го лаьцна хаалуш, тѣаккха, хецалой, букъа тѣехула стомма ши чѣаба хилла охъа а шарлуш.

Амма шозлагѣчу хъешо а хайитора дуьненахъ ша юйла. Иза сийна зезагаш долчу кучаца кѣайн шифон а тиллина яра. Баккхийро алан мегар долуш сийна бѣаьргаш бара цуьнан бодане — хъаьрсан, дехан даьлла бѣаьргийн негѣарш а, иштта таьлина — хъаьрса цкъоцкъамаш а дара. Ткъа хъийкъина месаш кѣайн-хъаьрса яра, юьхъ-лаг кѣайн дара, иза лекхачу дегѣахъ а, куц долуш а яра. «Мариях ма тера а ю-кха и хъаьрса хъаша», — аьлла, дагадеара Закина. Амма цуьнан чѣениг кѣеззиг озаелла а, жима мара кѣеззиг юьхъиг ирх сеттина гора. Делахъ а, цу кхачамбацарша мелхо а чѣагѣдора цуьнан хазалла.

И куц долу кѣайн хъаша массарел а хаза ю, цхъа Тахи йоцчул, аьлла, дагадеара Закина.

— Хъаша муха хета хъуна? — хъаттира цуьнга Тѣун-тѣаша лере а таьйна, меллаша. Иза ша баьхъа бойначул тѣаьхъа шаданца поппар боккхуш вара, сих а ца луш, лар а луш. Шаданан гѣаж ца кагъярхъама.

— Ший а хъаша ю товш! — элира Закас.

— Дуьненахъ хир а яцара кѣайн кѣажарш ерг саннарг... Амма Тѣунтѣуш ницкъ болуш а, стомма а велахъ а, лохо ву-кх! — аьлла, велакъежира Тѣунтѣуш. Иза велакъа-жарехъ сингаттам а, хъегар а гора Закина.

Шен ницкъ кхаччахъ иза лекха а, куц долуш а хуьлуьйтур вара цо. И башха хъеший а, хъаналлий, башхий колхозехъ белхаш беш болу хѣара шен дика юьртахой а шайн ойла лаьттаху массо а ирсах кхиъна баккхибеш хуьлуьйтур бара Закас. Иштта ойланаш еш иза волчу заманчохъ вистхилира Юсуп:

— Кѣентий! Цхъа бал баьккхича хѣун дара техъа вай!

— Бакъахъа ду! Бакъахъа ду! — аьзнаш хезира.

— Делахъ, кѣентий! Мехкарий! Цкъачунна болх сацийтал! — юьстахвелира Юсуп.

Кегий нах, шайгара шаданаш, баьхъанаш юьстах даьхна дѣа а хѣиттийна, гѣантийн битамехъ, кѣел кибарчигаш, тѣулгаш дохкуш, моглѣара дехкинчу аннаш тѣе охъахевшира. Цхъаберш цигаьрканах ийзан буьйлабелира. Ткъа

мехкарий бешахула доьдучу татол чу а бевлла когаш буь-
луш бара. Ког-куьг дилина мел яьлла йо! схьа а йогIий,
мехкарийн тхьамда йолчухьа дIахIуттура.

— Мехкарий! Вайн гIанташ кIезиг ду... Цхьана гIан-
та шиь хууш а — охьаховшалаш! — элира Юсупа. Хьалха
тхьамда а хууш, мехкарий охьаховша буьйлабелира. Цу
сохьта схьа а беана боккха пондар тхьамдина юххе хиьна-
чу йо!е дIабелира. Дагна чIогIа там беш йолу ладугIу
йиш сов тамехь лакха йолаелира и йо!.

— Ойт, горлера вай я! — мохь а тоьхна, кегийчу на-
хехьа схьа а хьажна, бIаьрг тIийра Юсупа.

Сакьералуш болу кегий нах белакьежира.

— Юсуп! Цхьа хIума ду-кх суна жовкьа хеташ, — эли-
ра ТIунтIуша.

— ХIун ду иза?

— Хьуна хIара цхьа цIенош дичахь гIуллакх дIадоьр-
зуш хилар ду-кх!

— Ой! ГIуллакх дIадирзича дикахо а дац ткьа?!

— Дац дера, кхин иштта белхий а хир боцуш хил-
ча-м! — кегий нах бийлабелира.

— Делахь, кхин а ма бу вайн эвлахь керла цIенош
дийр долуш нах. Белхийш, синкьерамаш лавттир бай вай-
на-м — элира Юсупа.

— Белхий шуьгахь ца хилча дош дац! Хьаша хазаниг
йогIу шуьга! — бохура ТIунтIуша. Кегий нах юха а бий-
лабелира.

ЛадугIу йиш локкхуш йолчу йо!а цIеххьашха и йиш
сих а йина, тIаккха цуьнан кеп а хийцина хелхаран йиш
лекхира.

— ТIунтIуш ваккха! ТIунтIуш ваккха! — аьзнаш дев-
лира. Накьосташа теттина ТIунтIуш хелхар дан юкьа-
ваьккхира.

— Хьаша яккха! Хьаша яккха! — бохуш юха а аьзнаш
девлира. ТIаккха, куц долу, кIайн кIажарш йолу хаза
хьаша юкьаелира. Пондаро башха хелхаран йиш лакхар
а, иштта тайна вота еттар а, кегийчу наха дог гIаттаран
низамца тIараш деттар а — и дерриге а цомгаш верг а
хелха воккхур волуш дуйлинчу ловзаран кепехь дара.
Амма ТIунтIуш чIогIа цIийвеллера. Лавттан бIаьра а
хьоьжуш, кочо куьйгаш а айьина, шерра шен хелхаран
болар деш йоьдучу йо!ана тIаьхьа воьдура иза, гено а
соьцуш, наггахь цуьнга дIа а хьоьжуш, тIаккха когашка а

хьожуш. Ша лоха хиларна эхь хеташ а, хьешах хьобгуш а
иза хилар дага деара Закина.

— Тоъ-хГорс! — бохура ТпунтIуша. Амма кыйлалуш а,
воьхна а хилара аз декарехь.

Лохий, верстиний велахь а, вуно товш волура ТпунтIуш
хелха. Дайн дара деГI, тIахъаьлла бара когаш. Иштта
товш хелха йолуш хиллера хаза хьаша а. Эххир а хелхар
чекхделира. Хьаша мехкаршна юккье а яхана шен метта
охъахира, ТпунтIуш схьа а веана Закина юххе хира.
ЦIийвелла, хьацар даьлла вара ТпунтIуш. Закина хьара,
иза ша цу хьешаца хелхаваккхаро синтем байъина а, вок-
кхавер совдаларо цхьа ша тайпана карзахваьккхина а
хилар.

Дукха хан ялале белхелах веара хьалхий, тIаьхий
Биркхий, Ахьмаддий. ЦIеххьашха лаьхьа байча санна
хийтира Закина. Баьрчехь меттиг а елла охъахайтира и
шиь.

— Церан куралла мича яхана? — хьаттира Закега
ТпунтIуша, меллаша лере а вахана.

— Хаац! — жоп делира Закас, амма Селима а, майора
а царна тIехь тидам латтош хилар дагахь а долуш. ЦIех-
хьашха хазахетар кхерстира цуьнан дагахь, уьш Iора бо-
хуш хилан тарлуш хилар дага а деана. Заке а хьаьжина,
ТпунтIуш велакежира. Закин дагахь дерриг хилан тарло-
ра цуьнан дагахь а. Биркъа а, Ахьмад а хьалха санна ку-
ра а, вусавелла Iан гIерташ а велахь а цхьана хIуманах
вогуш а, сингаттаме а, гIийла а хетара царна.

Дагавеара Межед...

Межедана хиллачу бохамна бехке ша цахиларан билга-
лонаш гуччохь йоллушехь, цхьа хIун ду а ца хууш Iиттарш
дара Закин даго ша-шена деш, дуьненахь ша ца хиллехь
Тахи цуьнга гIур йолуш санна. ТIаккха а алан ду — Та-
хийна хIун бен вара Зака а, иза а, цу шиннах цхьангге а
яхан дагахь ша ца хилча? Межеда шен гIуллакх-м цуьнга
дIакъадийначух тера ду. Амма Закина дагахь дерг хIинца
а Тахийна вуно геннарчу хьесапехь бен хууш хир дац.
Хьанна хаьа иза? Масала, Межеда шьга дIахьахийна за-
хало Тахис тIе ца лаьцна хилар гуш дара. Маржа Межед
я!.. Адамаш а, белхий а, хелхарш а, пондар а, гIовгIанаш
а — шадерг диц а делла, ойланаш еш Зака Iеш бал а дIа-
бирзира, юха а бал баьккхира, хийла поппар а бира, эх-
хар а зьортал керла цIенош хьаьхна а, тхов тиллина а дев-
лира. Кор-неI а йьогIна чу аннаш тоьхчахьана долуш кхо

цІай, сений, шуьйра учей дІахІовттира Юсупан кертахъ. Тхов тІера пхьераш а биссира, мехкарий хьовха, пенаш хьохуш хилла зударий а шайн когаш а, куьйгаш а дуьлуш бара. Нах дІабаха хьалагІевттира.

— Юсуп! Ирс долуш хуьлда хьан керла бахам! — элира ТіунтІуша а, цуьнца цхьаьнна массара а.

— Ирс долуш дукха вехалда хьо, ТіунтІуш! Ирс долуш дехалда шу, кІентий. — аьлла, жоп делира Юсупа.

— Мацца а, айхьа кхин керла рагІу я божала деш меттиг нислахъ, колхозан балхах вай мукъа а долуш, таханлера санначу цхьана кІирандийнахъ юха а белхий бан диц ма делахъ! — бохура Юсупе ТіунтІуша.

— Дицдийр дац! Цу белхелах хьеший балон а дицдийр дац! — Юсупа аьлча, адамаш дийладелира. Ткъа дехьо а хІовттина шен дилинчу куьйгех гата а хьовкхуш лаьтташ йолу хьаша а ТіунтІуше а хьовжуш елакъежаш яра. Ишттачу забарех сакъералуш, Юсупан куьг лобцуш Іудика а еш, нах кех бевлира. ТІаккха новкъахъ гора юх-юххе а хІовттина, уккал а таийна дІавовдуш Биркъа а. Ахьмад а.

— Цу Межедехъ хІун хьал ду хаьий хьуна, Зака? — хаьттира ТіунтІуша.

— Дера Межед могуш ма вац...

— Гуттар хьой, Мирзий, Хьатуй аьшнаш веш, ткъа Биркъий, Ахьмад хестош ву иза. Иза хІун ду техьа?

Закас цунна жоп а далале, тІехьара схьа вистхилира цхьа жима стаг:

— Ой! ТіунтІуш, иза хІун ду а ца хаьа хьуна?

— Дийцал, хІун ду? — хаьттира Закас.

— Иза дера ду, цу Межедан коьртацохъ хьекъалан меттана Биркъа хилар. Амма стага Биркъа ма хасттийнехъ хаалахъ, иза мел могаш велахъ а, цунна Биркъалла дуйла!.. Диканиг хеставар нийса ду. Ткъа, цхьана а хІуманца ца мегаверг хеставар — ун ду.

— Со оцу гІуллакхах дика кхеташ вац... Геха, хьайниг кІоргера къамел ду, — аьлла, къамел кхечу экъантІе даккха лиира Закина, дерригенах а лаьцна тховса Селимах дагавалар дагахъ а долуш.

— КІоргий, гомхий-м хаац суна, цу Межедан къа а ду, амма Биркъа вон лергІиг а ю-кх! — аьлла, ченала туй кховьссира ТіунтІуша.

— Иштта-м дара иза, амма схьалаца хІума а доцуш стаг бехке вар а ду-кх эрна, — элира Закас.

— Цу хъан дашна дуьхъал хIума дало хала ду, амма нехан безам ца хилар ду лараме диллан дезаш,— бохура Гехас. — Адамийн безам ца хилар — иза ша-шаха, цхъа бахъана доцуш хуьлуш дац. Бакъду, и бахъана хийла заманчохь къайлах а доллий эххар а гучудолу, адамийн безам шегахь боцург виллан хъакъ доллучу а вуьллуш...

«Гехас бохург бакъ хилар гуш ду. Нехан шегахь безам боцург эххара зуламхо хуьлий гучуволу. Стеган амалех а, хьолах а уггара тоьлашха дерг — нехан безам цуьнгахь хилар ду».

Иштта ойланаш а еш, накъостийн дийцаршка ла а доьгуш Зака вьодучу хенахь, ТIунтIуша элира:

— Нехан безам хьобга белыхь — вехар ву хьо...

Малх лаьмнийн баххъашна тIехъа лахлуш бара.

Иеха а Иьхуш цIа обхура колхозникийн бежнаш. Геннахь дин терсира. Эвлан йистерчу жьобланехь Iахарий Иьхуш а хезара. Суьйренан гIовгIанца дIадоьрзуш дара клиранде.

Накъостий шай-шайн урамашкахула дIа а бахана, цIехъа вирзира Зака. Кертахь бежанаш а Iалашдеш, суьйренан гIуллакхаш деш яра нана. Цхъацца деш уьйтIахь сецира Зака а. Ненан гIуллакхаш сихха дIадирзира. МаьркIажхан хилира. Нана сихха лерина шен куьйгаш а дилина, рагIу кIелхъарчу пешахь чIепалгаш дан йолаелира. Ткъа, Зака шен жимачу оточу а вахана цхъалха велира. Дивана тIехь, ойланаш а еш иза дIатаьлина дукха хан ялале нана чуеара. Закега сийна конверт кховдийра цо:

— Салмана хьобга ло элира хIара кехат!

ХОЖА УРАМАШКАХУЛА ЛЕЛАРА

Ойланаш дукха еш а, атта наб цакхеташ а вара Хожа кху тIаьххъарчу заманчохь. Адамаш набарна дIатийначу хенахь, цкъа кертахула, тIаккха шайн цIенна герггарчу урамехула лелахь хуьлура иза. Иштта волавалар цуьнан амале дирзира, тIаккха тийна а, лампанаш кIезиг йолуш а долу урамаш хаьржира цо буса волавелла лела. Цу тайп-пана болчу урамех цал гезбеш ша лелачу цхъана буса седарчий хъалхачул даккхий а, дукха а, гергахь а хийтира цунна. Цу седарчаша а, батто а зIаьнарш Iенош санна хетара цунна, стиглах хиллачу боккхачу цецах чекх Iийдалуш долу мела шовда санна. Аьхна а, тийна а дара стиглара зIаьнарш охъа Iенар. Хожа, ша муха нисло а ца

хууш лампанаш дукха йолчу нисвелира. Эндаже а, лазама а хийтира цунна лампанийн серло. Сихха ИндагІаш долчухъа волавелира Хожа. Ляйттахъ йолу лампанаш стига-лахъ долчу седарчашний, шений юккъе хийралла таса гІерта моттара цунна, ткъа седарчашца шен дахаран гергарло тарделлера. Цхъана адаман коган тата хааде-лира. Леррина хъаьжча цхъа ИндагІа гуш санна хийти-ра диттан гІодах дІа а тевжина, тебна ляйтташ. Хожин дегІе зуз деара. Сихха кхузара дІаваха лиира. Амма, дІавахаран меттина, цхъана къайленан ницкъо муш а тесна ша тІеийзош санна, и гІаларт долчухъа таьІира иза. Ша бен некъ гІиллакх доцуш а хетта, Хожина дага-деара сихха цунна юххехула тІех а ваьІлла дІаваха. Ам-ма, цу секундахъ шен пхъаьрсан гола цу адамах а хъа-кхалуш тІех тилар хилира Хожин. ЦІийдинчу аьчгах хъакхавелча санна, вегийра Хожа.

— Бехк ма биллалахъ! — элира цо сихха.

— Бехк буьллур бац! — аьІла, йиш хаьІла аз хезира дуйхъал.

ХІунда соцу а ца хууш сецира Хожа, ляйтто когаи дІалаьцца санна. Мел лерина иза хъаьжчи а гуш яцара ца-вевзачун юьхъ. Делахъ а Хожина хаалора цуьнан мерІуьр-гаш меллаша меттах хъеш, халла хезаш цо садоьІуш хе-тара. Ший а вовшашка вист а ца хуьлуш кІеззиг зама елира. ДІаволавала дагахъ Хожас жог айїира. Амма, кхин тІе-кера ца волуш, вист ца хуьлуш дІаваха бакъа-хъа а цахетта, сецира иза.

— Бехк ма биллалахъ! Ас дан гІуллакх дуй? — хьаьттира Хожас.

— Данне а дац!.. Делахъ а... цхъацца цигаьрка озий вайша? — элира вукхо.

Ша вистхилла валале, шегга гІутукх кхийдадойла хи-ра Хожина. Цхъа цигаьрка схъа а эцна бага йоьллира цо:

— Со узуш-м вацара.

Цавевзачо сирник латийча, Хожина цуьнан беса а, сингаттаме а юьхъ гира.

Юьхъ юха а къайла елира. Амма, шуьїра хъаж, бехо марий болу юьххьий, жухура бІаьргаш, луйста-Іаьржа цкъоцкъамашший бодашкахъ а шена гуш санна хетара Хожина. Ший а, цул тІаьхъа вовшашка вист ца хуьлуш кІеззиг секундаш евира, амма Хожина дуккха а хан яьІ-ла моттара, сингаттам чІогІа Іаткъарна.

— Хьо цецваьІла хир ву сох, кху хан яьІлачу хенахъ

коьллашка лечкѣина воллуш волчу сох кѣу я кхин а хѣашт доцург а тарвелла! — элира эххар а цу стага.

— Со а вай, сера дайна котам санна, кхузашхула лелаш... Со хѣох шек вац! — жоп делира Хожас.

— Баркалла! Амма ас айса а даре до... Ас даре до кѣу-м кѣу бен вац, кхин а оьшуш верг хѣовха, цул а юьстахниг со хиларна!

— Иштта дог дилла мегар дац... Масане гѣуллакх юьтало! — догѣоьцура Хожас.

— Хѣо суна там бан гѣерта!

— Вайн декхар ду вовшийн дог хѣастар.

— Хѣа-а? Декхар? Хѣажахѣа! Хѣайгахѣа долу сан декхар схѣатакха веана хилла-кх хѣо кхуза! Хѣан-хѣа, дотта-гѣа, иштта дийцарх вай вовших кхуѣур дац!.. Декхар! Гѣиллакх! Оьздангаллий! — бохуш хѣуьмалгаш муьлххачуьнца а йийца мегар ду ахѣ, со воцчуьнца! Амма соьца тарлур дац! Со кегийн маѣаршкара дуьйна коьрта тѣуьсига буьх-хѣехѣ боллучу чон биста кхаччалц эхха ду! Эхха ду акхаршлахѣ а уггар а акханиг! Хѣан юьхѣ сайна ца кѣаьсташехѣ хѣаь суна хѣо цецваьлла хилар! Амма, со хѣекѣалх тилла вац, нагахѣ соьгахѣ цкѣа а хѣекѣалх зирх хиллехѣ! Нагахѣ, хѣуна новкѣа хетахѣ кхин дѣа дуьйцур а дац ас!

— Дийцар доьху ас! — элира Хожас даггара, шеца кѣамел деш верг вовзан, цо лелош долчух кхетан лаарехѣ вогуш волчу. Цавевзаш верг вист ца хуьлуш жимма хан елира. Собар кхачийна волчу Хожина йийжаме хетара тийна гѣаьш хилар.

— Дийцар доьху ас! — элира Хожас юха а, — амма сан хѣуна гѣо дан, хѣехар дан, хѣекѣал далан ницкѣ кхочур бу ца боху ас, делахѣ а, адамо адаме шен дог йийжош дерг дийцича гѣайгѣа айало, са паргѣат долу, ткѣа хѣуна а вай-шиннан кѣамелех дарба даларе сатесна ас... дийцахѣа!

— Ахѣ нийса а боху, цу тѣе нуьцкѣах стаг саца а вина хѣалха тѣекхаьчначунна иза дийцал со гатвелла а ву! Ладогѣалахѣ! — аьлла, доккха садаьккхира кѣонахчо. Жимма тийна а йийна долиьра цо. — Хѣо тѣе кхачале кхузахѣ ас яьхна кѣеззиг минуташ, цхѣалха а, лечкѣина а волуш! Оьгѣазаллийца катѣьхна кхо пха а хадийна, юьстах кхоьссина дечган пондар санна, гѣайгѣано, йийжамо дохийна, цестина дош шен тѣаьххѣара зов а дуьтуш кийра а доьжна, гѣадийна долуш, хѣуьнар а, ницкѣ а боцу дегѣ ирахѣ лаьттачохѣ дижина долуш, хара дечиг санна даьсса а, гуь-

нахь доцуш а долуш! Ткъа, хьо юххе веача гонах дахар а, адамаш а, дуьне а хилар дага а деана, денделла сай, доггий юха а меттахъхъайна хьуна г'ю дан, хьан накъост хилан лааран дуьхъа а доцуш хьох хьегарна! Хьо а х'унда вац со санна велла? Со санна декъаза? Со санна воьхна? Хьуна т'ехь х'унда ю сайчул г'оле йолу коч? Х'а-а? Цецваьллий хьо дуьхъара дуьхбал кхеттачу ас ишттанаш дийцарх?

Цавевзаш верг толкха а иккхина сецира. Юха а тийна дара. Хожина хезира генахь екаш йолчу моторийн тата.

— Со... со ву... Милла а хилда со,— аьлла вистхилира и кьонаха юха а.— Муьлхха отаг а т'ехало хир ву. Амма, т'ехаваларийн шайн-шайн некъаш ду!

— Бехк цабиллар доьху ас, сан доттаг'а! — аьлла, собар кхача а делла, цуьнан кьамелана юкъянkkхира Хожа. — Хьо сох цатешаш волчух тера ду! Ас кьонахчун дош ло хьуна. Хьо мила ву хаан ца г'ерта а, кхузахь вайша цхьаьнакхетаррий, ахь аьлларггий багах цадаккха а! Нагахь х'инца хьо сох тешахь дийца, ца тешахь и татин гота вайшимма лол беттарх лелла а ер яц!

— Х'инца меттара эли... кхин ц'юга хьийзор дац. Доцца аьлча, со цхьа зуда дагайоьхна вара.

— Х'ай-х'ай! Иштта алал ахь! Суна ахь бохург хезаш ду хьуна! — элира реза хиллачу Хожас.

— Иза соьца цхьана эшшарехь яцара... цкъаццкъа тамехь кьамелаш деш, т'аккха кураллица йолу амалш д'ахьош, юха кура-кочу а йолуш сох цаяшар схьакъедош. Иза иштта хиларо суна иза дагайохийтинера. Ткъа, х'усамнана а йоцуш лелаш дикка хан тоьхна борз со хиларе терра, ц'ийнан, х'усаманенан, доьзалан хьокъехь йолу ойланаш янза т'елуш вацара со. Со складехь балхахь вара. Ткъа, х'усамнана езаран ойла ла ца яллал сов йолуш яра. Хьан са ца гатдархьама доццу эр ас... Хийла кьахьегначул т'аьхъа, эххар а пурба делира цо суна захалонан хьокъехь баккъалла а кьамел дан ша йолчу ван. Муьлхха а совг'ат беса а, жима а хетара. Дерриге а башлаьм-наш жовх'арш хилчи а к'езиг хетар дара суна уьш цуьнан когашка таса.

...Совнаха к'ал-к'овсарш а йоцуш, товш йолчу цо, нег'д'айиллира, суна дуьхъала а еана. Юьхь беса йолуш а, кийрахь цхьа халла хаалуш йолу карзахалла йолуш а дуьхбал еара иза суна. Оцу куьцехь хьалхачул а ч'ог'а иза езаран ша тайпа ц'е кхерстира сан кийрахь.

— Ойт, горлер меттиг яІ-кх! — элира Хожас деган кЈорггера, амма ша цу стеган кѣамелана юкѣаэккхар а, шегара и дош далар а новкѣа хийтира цунна ша вист-хилла воллушехъ.

— Борз! Хѣо а ю моътта суна цхѣа хотеш кегийна-м! — аьлла, Хожин белшах куьг туьйхира цу кѣонахчо.

— ДІадийцал ахъ! — элира ѳѳѳхначу Хожас.

— Сингаттаме а, хѣастарца а, дехарца а хѣавсира соьга цуьнан бІаьргаш. Меллаша сан юьхѣа тІехъ шер-шина цІенкѣа бирзира уьш.

— Марша вогІулда хѣо! — элира цо соьга меллаша мерзачу озаца.

— Маршалла хуьлда хѣуна! Ирс долуш ехалда хѣо! — элира ас. Вогуш а, воьхна а волчу сан кхин вистхила кер-рах ца долуш а, гІийлий, тийний иза лаьтташ а кІезиг зама елира.

— Бехк ма биллалахъ, сан сийлахъниг! Нагахъ со кхуза вар хѣуна бале даьл्लехъ со дІагІур ву, — элира ас.

— ХІан-хІа! Иза ишта дац, сан хѣомениг! — элира цо сох юха а цІе а тосуш. — Сайн хІусамехъ хѣакъ мадду оьзда гІирсаш цахиларна, хѣо иштта хѳѳшалгІа эца иѳѳхета... — аьлла, доккха садаьккхира цо.

— Хѳѳьгара даьлла вониг дац! Ас хийла динчу дехаршна жоп дели ахъ кхуза ван суна пурба а луш. Баркалла хѣуна! ХІара ша дерриге а дуьне дашо а дина, суна совгІатана делларг ю хѣо! ГІаьгІанаш ма е! ЖовхІарийн гІаланел хѳѳал долуш а, хаза а, хѳѳоме а ю суна хѣо чохъ елахъ яьсса тоьла а! — элира ас.

— Вало! Вало! Сайниг! Цхѣанне а дІалур вац ас хѣо! — элира цо халла хаалуш дегийнчу озаца. — Воккха-веран хорша еара суна. Дийца оьшуш а дац, чохъ кѣен дара. Амма ас и цІа цхѣана а ялсаманех хуьйцур дацара. ЦІенкѣа юккѣехъ лаьтташ тІе цІена газеташ а тесна жима стол а, цунна юххехъ дечган тиша ши гІант а дара, маьІІехъ лаьтташ пхѣегІаш а чохъ яьшка. Кхин хІумма а дацара биъ пен боцург. ШозлагІчу цІа чу ѳѳѳѳдуш неІ яра. Цу неІарал дехѣа а яьлла сецира иза. Цунна тІаьххѣе цу чу вахара со. ЦІен басар хѣаьккхна аннаш дилина дара. ЦІийнан цхѣана пена юххерчу жимачу палса тІехъ дІа-хѣарчийна гоьй, тІе диллина гІаьбий, юргІий дара, дІане-хѣа лаьтташ можа чемда яра.

— ХІара бу-кха сан бахам! — хаййтира цо. ГІаккха,

хьалхарчу ца чу а деана стоьлана цхьана агӀор иза, ву-
кху агӀор со — охьахира...

Кьонаха дӀатийра. Цуьнан ойла цаста а ца лууш, цо
шен кӀамел юха а дӀадолоре хьобжуш ладоьгӀуш лавтташ
вара Хожа. КӀеззиг зама яьлча, кьонахчун ойла метта
ялорхьама Хожас элира:

— Хьо кӀадвелла куц ду. Вайша дӀанехьа а ваьлла
цхьанхьа охьа хиьча хӀун дара техьа?

— Мегар ду! — аьлла, кьонаха гӀант долчухьа вола-
велира. Дитташна кӀел лавттачу дехачу гӀента охьахира
и шиь.

— ТӀаккха? — элира Хожас, кӀамел дӀадоладалий-
тархьама.

— Иштга ехаш ю-кх со... массара а цхьатерра ца доу
хӀара дуьне, — аьлла, куьйга корта лецира цу исбаьхьачу
зудчо.

«ХӀара ца! бен а яц, могаш, кьона, хаза а ю, кхин
чохь сал-пал йоцуш хӀара хилар ма тамаша бу», — аьлла
суна дагадеача, сан ойла шена гуш санна цо элира:

— Суна дукха а езаш цхьа доттагӀа яра сан туька-
нахь болх беш. Цунах ахча хьаьрчира. Цунна гӀо дира
ас...

— Даьхний, гулдича хуьлуш ду, коьртаниг адам ду, —
элира ас.

— Бакъ луйь хьо. Коьртаниг адам ду, — тӀе тайра
иза. — Адамаша шайн гӀуллакхаш, хьашташ, безамаш,
Ӏалашонаш лера хьакъ ю. Ткъа, шайнаш ягар еш, лоьруш
верг кӀезиг стаг ву!

— Хаац! — элира ас, айса муха олу а ца хууш, —
хьан дуьхьа ас дийр доцуш хӀума хир а дац...

— ХӀара вайшиннан ши ца кӀеззиг кечдан гӀоьртар
ю со, хьаша-да тӀе воьссича вайша юьхьаьржа ца хӀут-
тург. Мелла а собарде, ас и кечам баллац, хьомениг,
кхул гӀаьхьа кхуза а ма вола! — аьлла, бӀаьргаш лавтта
хьажийра цо.

«Даан, духан деза. ХӀора баттахь цхьацца хӀума а
оьцуш иза гӀирсаш вовшахтоьхна ялале хан-зама ер ю.
Со цхьа де а деха хеташ ву. Цу тӀе тӀехдаьлла кьа а
хьобгуш цо ша-шена ницкъ бар муха лалур ду соьга?»

— Сан сийлахьниг! — элира ас цуьнга. — Ши ца вай-
шимма цхьаний кечдийр ду! Ас цхьа кӀира далале кху
чохь оьшу йийбар а, стол-гӀант а дӀахӀоттор ду! ТӀаккха
реза юй хьо?

— Тіаккха со хьан ю! Ас хьо цхьанне а лур вац. Ам-
ма, суна ца! ду дагахь...

— Хіун?

— Хьан гергарчу нахана со новкѣ хетарна кхерар.

— Хіунда?

— Хьо нохчой, со оърсий хиларна.

— Ой! Масане нохчо а, гІалгІа а ву оърсийн зударшца
башха доьзалш а кхиош бехаш? Ткѣ, сан доттагій: Цо-
ла а, Гіоьма а, Ба!а а — масане бу уьш? Башха бехаш бу.
КІад ца луш доьзал кхобур бу! — элира ас.

— Делахь хіинца дуьйна дІадерг хьох дозуш ду-кх! —
аьлла, меллаша хьалагІаьттира иза. Со а хьалагІаьттира:

— Хіусам кІира далале юьзна хир ю, — олуш.

— Лулахойн меттанаш вон ду. Ткѣ, вай наха олучух
ларлуш хила деза. Хьо хіинца сихха дІагІо... цхьа а боьр-
ша стаг ца леста кху чу. Хьо кху чу ваййтаран бахьана
хууш ду. Хьо кечамбина ваьлча хоуьтур ахь! — аьлла,
сени чу елира иза. Суна хиира цо со новкѣ воккхуш хи-
лар. Цуьнан Іодика а йина со дІавахара.

Наб ца кхетара. КІира чекх долуш лаьттара. Ма хуьл-
лу кеп дІахІотто керахь ахча а цахилла, гергарчаьрга
гІо деха эхь а хетта, ас сайгарчунна тІе пачхьалкханиг а
тухуш ценош кечдира. Амма, ерриге а кеп дІа а хІоттий-
на, тхан барт хилла балале ревизи а хилла, накьостийн
орцанца пачхьалкхан декхар текхна со келхьара а волуш,
юкѣ хан-зама йоьлла тхан захало хьедели. Лол бетташ,
кѣхьоьгуш сайн гІуллакхаш дІа а нисдина со ваьлча,
кхин тІе оьшучех хіуьмалгаш а эцна и йолчу вахара со.
Хан-зама дІа мосузза йолу кхин тІе а цхьацца чохь оьшу
хІуманаш цунна дага оьхуш, ас уьш лобхуш, кхоьхьуш
дикка нехан декхарийла а вахана, амма сайн ирсах вок-
кхавеш а волуш, тховса иза йолчу кху гІала эвлара схьа-
веара со. Йоьхна а, сингаттаме а йолуш тІеийцира цо со.
Тохар хьалха а санна сох цаяшаран хіуьмалгаш гуча-
дийла дуьйлира цуьнгара. Сада!а а ца ваьхьаш ладоь-
гІура аса цуьнан хІор даше а.

— Хьомениг! Сан цхьа сиха а, доккха а гІуллакх ду.
Цхьайтта сахьт даьлча воьгІур хьо, — аьлла, догІа а тоьхна,
сихха дІаяхара иза со кхин тергал а ца веш.

Йоккхачу гІайгІанца буфете а вахана, цо аьлла зама
тІекхаччалц хиьна гійра со, цигаьркаш уьйзуш. Эххар а,
йиллинчу хенахь со не!аре вахара. Дегаза а, йоьхна а
чувитира цо со. Амма, дукха хан ялале чІогІа не! туйхи-

ра. Суна хьалха а хIара йолчохь гина цхьа йоI, кьона зудий чуеара. Церан массо а даше, массо а меттахъхьаре лерина ладогIна вара со.

Кхо зуда сени чу елира.

— Хьан майра тховса цIа кхочуш ву... кхунах доккха зулам хир ду! — элира еанчу зудчо.

— Иза къайллах, ша вогIий а ца хоуьйтуш кху чу кхача гIерта, амма тхан вашас Бориса иза цIакхачарна тIера кад молу аьлла, тховгахь сацийна... со хьобга хаам бан еана! — бохура йоIа.

— Вай-й... ой! ХIинца ас хун дер техьа? — хаьттира суна дагайохьна йолчо.

— И бохург хIун ду? ХIара стаг шайн цIа дIахьажор ву-кх! Цуьнан хIун бакьо ю нажера зуда яккха!

РогIана, вовшийн дешнаш а цовстуш, тIееанчу шимма и тайпа хьехарш дора. Церан аз мосазза хезин сайн кийра уьрсан юьхьиг хьийзош санна хетара суна.

Кхо зуда чуеара. Дарвелла а, царна етта лааро вагийна а хьаьлагIаьттира со. Чухула бIаьрг кхарстийра ас... Кера еьанарг тIетоха мегар йолуш дара. Амма, зударийн хIилланечу хьекьалца хиьна хир дара царна сан дагахь дерг.

— Хьуна хезин иза? — гIийлла хаьттира со хьераваьк-кхинчо.

— Дика хезин! Хаза а хезин, — ас оллушехь, сан дош а хадош, юха а йистхилира иза:

— Ас доьху хьобга, цкьа ас бохучуьнга ладогIар! ХIинца дIагIо. Ас хьан хIуманаш дIалур ю тIаьхьа... Я хьан декхар токхур ду... Суна иштга ца моттара!

— Ой! Хьан майрачо баьссачу беа пена юккъехь хIунда яллош хилла хьо? Майра-м вуй хьовха? — аьлла, вон тIе чевхир со цунна.

— Цкьа схьавогуш, тIаккха дIавоьдуш лелаш цхьа хала стаг ву иза, тIаьхьа дуьйцуш вай! — элира тIееанчу зудчо.

— ХIан-хIа! Ас кхузара дIа цхьа ког а боккхур бац!

Кхо зуда рогIана соьга луьйш яра. Суна дагайохьнарг хьесталуш а, йоьлхуш а, кхераелла а кIадбоцчу яьллера. Цунах кьа а хеташ хийла Iийра со цигахь. Амма, ас цигахь динарг эвлахь дуьйцуш хазахь тхешан тайпа а, цIа а сий доцчу дериг хиларна цунах гIар-гIовгIа ца хила лууш воу со, цо йоьлхуш дехарш дарна араваьлла схьа а веана, кхузахь лаьтташ ву. Амма, со вагош дерг хилла

5243.
зен а, нехан летта декхарш а дац, иза, со Іехор, котам санна со тила а вина, сайна тІера цу зударша месаш яхар ду суна новкѣа. Цара сан декхар токхур ду-м боху, со пунах а кІезиг теша! Іовдалчу суна хила деззарг а хилла, велча а нислур йоцуш йоккха юьхьІаржо а хилла. Эвла ваха а, адамна гучувала а эхь хеташ хІоккхузахь лаьт-таш ву со... Кху балхал валар тоьла, — аьлла шен кѣамел чекх а долуйтгуш, цигаьрканан боккха кІур баьккхира цу кѣонахчо.

— Баркалла! Ахь хѣйна хилла цатам сох тешна соь-га бийцарна, — элира Хожас. — Амма и хьуна хилла ца-там хууш кху лаьттахь вайша воцург кхин адам дац. Цу тІе со хьо мила ву хууш а вац. Ахча цІе йолтий а дов...

— Тайп-тайпанчу хьелашихахь декхарийла а воеду, ткѣа шен аьттонехь декхарш дІа а токху. Уьш хьесапе а доцу хІуманаш ду. Амма, ша-шена бен цахууш йолу юьхьІаржо хьуламехь Іалаш а еш, тІе йолчу ханна и сан-на долчух ларвала цунах шен аьтто а беш пайде ерзо хаан деза. Зударшлахь а нисло наггахь сий доцурш. Цара хьо дуьххьар а, я тІаьххьара а ца Іехийна. Лаахь со вол-чу вола.

— Хан-хІа! Вай вовшийн цадевзаш кѣаьстар ду тхов-са, — элира кѣонахчо. — Хьан дешнех доккха дарба а, паргІато а ели суна. Сихха цІа а вахана, са а даьІана, болх а беш сайн гІуллакх тода а, айса сайна йина юьхьІаржой, гІайгІий лахъян а гІоьртар ву со.

— Иза хьекѣале ду! — тодира Хожас.

ЧоггІа вовшийн куьйгаш а лаьцна дІасакѣаьстира и шиь. Буйьса кІаргѣеллера. Стигал хьалхачул серлаяьлле-ра бутт, седарчий лепаш. Шен белш тІера хьеран тІулг охьабоежча санна, ша цѣа дика гІуллакх кхочуш дича санна, сапаргІатдаьлла цІехьа волавелира Хожа. Марияс бакъдерг бен олуш ца хилар а, иза хийла мехкарел массо а амалехь тоьлла хилар а дагахь латтара цунна. Цуьнан сирла сурт хьалха а хІуьттуш, цІа кхечира Хожа. Цу сохьта охьавижира иза. «Тобар ду буйьсанашкахь со ура-машкахула волавелла лелаш хилар. Кхана дуьйна и амал дІатаса хьакъ ю аса», — аьлла, дагадеара Хожина. Цу-нан настарш лозура волавелла дукха леларна. Дерго кІе-дачу меттахь там хилла садоура. Амма, кийрахь тем ба-цара. Новкѣахь ца хууш тІеІоттавеллачу цу стага дий-цинарг дагахь латтара. ГІалахь а, эвлахь а башха белхаш а беш ирс долуш дехаш долчу адамашлахь таха-

на наггахъ стаг а, зуда а тайп-тайпана шира зуламе амалш йолуш нислуш хиларна даре дора цо. Шайн заводо шефалла деш йолчу колхозехъ Иттаделла хIуманаш а карла дубйлуро. Амма и ерриге а сингаттаме ойланаш нацкър а тоттуш, Мариян сурт хIоьттира. Меттахъ хийла ха хирцинчул тIаьхъа, Мария дагахъ а йолуш, наб кхийтира цунна.

ХИЙЦАМ ХААЛО.

Лекха неI дIаймлина яра. НеIсагIел ша чоьхъа воллушехъ духин, пударан хьожа кхийтира Закина. КIайн духар а дубйхина йолчу машинисткина Зака чу вогIуш ца хиира. Зорба тухуш йолчу цо машинкe тата сихдайтинера.

— Iуьйре дика хуьлда хъан, Полина Михайловна! Селим чоьхъ вуй? — хаьттира Закас.

— ХIа-а! Хьо ву и, Зака? Чохъ ву. — Шен кабинетан баьрчерчу стоьла тIе ши куьг а диллина Iеш волу Селим Закига вистхилира:

— Шен хеннахъ веана! Баьрчерчу пенах кхозу Ленин сурт къаьсттина товш а, цIийнан дерриг куц тодеш а. ойъуш а хийтира Закина. Тхъамда мохана дубхъал таьIна, цуьнан пинжакан тIемаш мохо юханехъа теттина, айъина. Цхъана куьйга куй а лаьцна, важа куьг шуьйра хьалхъа а тесна, шен башха къамел деччохъ го Ильич, безам болуш а, товш а, дегнаш гIовттош а.

Лекхачу корашна духъал оьхкинчу дуткъачу кирхъанашна юккъехула ца чу оьгуш маьлхан серлонан еха асаш яра. Чохъ, лак хъаькхначу стол-гIантан, керлачу кIадийнан хьожа йогIура. КIадвелла а, наб яйна а волчух тера вара Селим.

Со схъакхечи-кх! — хаийтира Закас.

Геннахъ бешахъ хIуттут ека хезира. Эвлал арахъ, хъуьнах бIаьлланган IиндагIе а вижина, набаран тар а туьйсуш, хIуттут я отIокх екаре ла а доьгIуш хийла Iийна хилар дага тесира Закина.

— Аса и кехат даийтира хьоьга, белхан гIуллакхаш сихдаларна, Хьатун тидам бар вай малдина хилар дага-даийга...

— Дийцал ахъ.

— Дуьйцур ду... И ахъ бина хаамаш а, даьхна маьIнаш а нийса хилан тамехъ а хетта, Салмане къамел дир ас... Иза коммунист а, сирла а ву. Вайна хаан деза,

Зака, адамашна даар а, малар а, хлусамаш а, духар а тодан, совдаккхан аьтто бина ца Iеш, даккхийдер Iалашдан, зуламех лардалан царна гIо дан а декхарийлахь ду вай...

— Цунах лаьцна хьобга хатта лууш ву со.

— Сайна хаахь жоп лур ду ас. Хаттал, делахь!

— Зака, дахар-м толуш ду. Ткъа ойланаш тоян, хьа-гIаш дIаяхан гIун дан деза хьуна хетарехь?

— Суна хетарехь, Селим, адамаш Илманах, дуьненан юкъярчу хьолах, партин нийсачу политикех кхетар лакха-даьлча дерриг зуламаш дIадевр дара, ткъа уьш дIадевлча сагатдан бахьанаш дацара.

— Иза, Зака, нийса ду. Амма и гIуллакх хийла къа а хьобгуш кхочушдан дезаш ду.

— Биркъий, Ахьмаддий йохка-эцаршца а, къолашца а, эла-дитанашца а возуш ву бохуш ма хезна суна-м.

— Иштта хилла-кха иза. Иза кабинета чохь дийцан деха ду. Колхозан электростанци ечу гIор вай, --- аьлла, Селим хьалагIаьттира. ТIаккха и шиь райкоман ценошна хьалхарчу шуьйрачу уьйтIа велира. РагIу кIелахь автомобилан куьзганах а, англех а екъа горгам хьобкхуш волу шофер вистхилира.

— Йолайолуьйтий?

— Бакъахьа ду! — элира Селима.

Дукха хан ялале уьш бовдийна автомобилло эвлах ара-бехира.

Бамбин кIеда хуолош санна кIайн мархаш яра маьI-маьIехь сирлачу стигалахь. Дешин басахь лепара церан малхехьа йолу йистош. Меллаша меттах а хьеш шайн куь-цаш хуьйцура цара, цкъа баьрзнех тIаккха литтанех, юха диттийн баххьех тарлуш. Баьццарчу ялтийн арахь текхаш ИндагIийн беса хьобкхнаш яра, цкъа маьрхашкахьа, юха баьццарчу лаьттан тIехаленехьа моханах, шакарш а етташ ловзуш нIаьвланаш а яра. Гуттара санна, шуьйрачу арахь, вовшашна ген-геннах адамийн тобанаш гора.

Мехкарийн бес-бесарчу кучамийн зезагех тарлуш хIуьттущ долу суьрташ маьлхан зIаьнаршца ловзаш санна хетара. Цъадолу адамаш дуьйладелла, вуьш шаьш лаьт-тачохь куьйгаш меттахъхьедеш гора. Адамо шен башхачу кьинхьегамца алсамйоху лаьтто шена ялан торуш мел йолу хазнаш. Некъаца нуьцкъала лаьтташ юкъ-кара дак-кхий кхоьрнаш а, дукха хьолахь кегий кхоьрнийн, Iежийн синтарш а дара. Колхозан арахь дукхахдолчу некъашна

дехъай-сехъай дийгина кхуьуш акхтаргаш а, таьллаш а ду. Амма электростанци ечу боьдучу некъаца стоьмийн синтарш дийгина. Стоьмийн башхачу бошмаша хьулдина хилан хьакъ ду вайн колхозан дерриге а некъаш. Адамийн ирсан беш хилла дIахIуттуш ду вайн латта.

— Зака! — олуш ойланех нацкъара ваьккхира иза Семма. — ДIахъажал! — аьлла, пIелг а хъажош.

Стигала а, шина а агIорхъа йолчу ялтийн аренашка а хьобжуш волу Зака, хьалхахъа а таьлна, шоферан белш тIехула дIахъаьжира.

Дукха адамаш гора хьалхахъ. ТIулгийн яккхий обла-наш латтара. МаьI-маьIлехъ дийгина аьчган лекха бIо-гIамаш а, дотта долийна тIулгийн пенаш а дара. Хи то-хар ша леллачу гIодана дехъа а даьлла, шен буьрса татанаш а деш, сиха тулгIеш етгаш, йистерчу таьллийн генаш а дегош хъаьдда доьдура. Цуьнан сехъа йистера бердаш стаммийчу тIулгийн пенашца чIагIдинера. Це-мент а, тIулг а, эчиг а чIагIлуш вовшахлетта дIахIуттуш дара нуьцкъалчу гIишлойн бух хуьлуш. Аьчган, болатан хьун санна лаьтташ вуно лекха а, цхъадерш лоха а, горга а, деакIов а бIогIамаш дара. Малхо яххъаш цийина а, хъацардаьлла а, амма тем боцуш дуйладелла, балхахъ къар ца луш долчу цу адамаша серлонан кхерч кхуьлу эзар шарахъ акха а, бIаьрзе а, эрна а лаьттинчу кIохца-лийн бердашлахъ.

Ткъа хIинцале корматаллин куьйгаша нис а дина, то а дина, тIулгаций, аьчгаций чIагI а дина дIахIиттийна и иизаре бердаш. Хи цкъачунна адаман говзаллин нуьцкъо юьстах а теттина эргIаден дIадоьдушчу. Цу хил дехъахъ юькъа а, еха а гуш хьун ю. Цу хуьн тIехула го вайн сий-на аьрцнаш, башхачу хьаннаший, бошмаший комаьрша кхелина а, маьI-маьIлехъ шайн кортош айъаделла лаьм-нех хотталуш а долу. Ткъа цу аьрцнашна тIехъахъ лекха ламанаш го, шайна тIе йийшина наг-наггахъ кIайн мар-хаш а йолуш, цу мархел лакхахъ шайн ло диллина йолу баххбийн кIайн муцIарш малхо куьзганаш санна лепа а еш.

...Тата доцуш, ша тIехъ экъа санна шершшина цIех-хъашха машина сецира тIулгийн обьланашна юххехъ.

Стаммий мужалташ йолу таьптар а, къолам а, линей-ка а керахъ, тIехъ белхан сийна бедар а йолуш, гIеметта хIоьттина стаг духъал веара, и шиь машинара охъавосса а кхиаале.

— Ассалам Іалайкум! Де дика хуьлда шун! — элира Селима.

— Ва Іалайкум салам! Диканца а дехилда, марша а догІулда шу, Селим! Шу лаан дуй? — олуш куьг кхов-дийра цо цкъа Селиме, тІаккха Закега.

— Лаан, таран-м муххале а дара, хІара гидроэлектростанци йина кхиамца шу довлан лууш ду тхо! — бо-хура Селима.

— Баркалла шуна! Адамаша дерриге а до. Ламанаш меттахдоху, хиш вовших хуьтту, хи а, эчиг а вайна дацадо!

— Бакъ луьйш ву хьо, Махьмуд! ХІан, гайтал! — элира Селима. Махьмуда шегара мужалташ яржа а йина, дукха чолхе чертежаш гайтира. Юха а цецваьккхира Зака Селима хІор сиз а, тІадам а бовзарца инженерца къамел деш а, даима электростанцеш еш ша лелча санна хаарца белхан маьІнаш деш а. Волавелла воеддучохъ къамел а деш, меттигаш гайта вуьйлира Махьмуд цу шинна.

— Пхийтта километр хьаланехъа а, вархІ километр охьанехъа а хин бердаш иштта, шуна ма гарра нис а деш, го а деш, чІагІ а деш болх чекхболуш бу. Электростанцина апари хиларал совнаха, оьшуш меттиг хилча, ялташна хиш дахка кхоччуш аьтто беш а хир ду и тІулгийн бердаш, шайн корашкахула дІаса оьхуш татолаш а, царна дуьхьал тогтуш аьчган неІарш а йолуш. Хи готте дерзор ду оцу тІулгийн нуьцкъалчу бердаша. Цо шен кхехкачу тулгешца даккхий болатан беранаш хьийзор ду.

ХІоккхузахъ югІур ю вай и вешан гидроэлектростанци. шен цкъа а оьшур боцуш болу ницкъ лампанийн серло еш, пешийн йовхо еш, машинийн белхан доьналла деш аьчган серашца, зІенан гІуркхашна тІехула гонахарчу ярташка дІахоеьцур бу... Адамийн хІусамашкахъ хьовха, колхозийн пхьалгІанашкахъ а Илыгчан лампанаш къегар ю... И вайн гІишло бІешерашкахъ лаьттар ю нуьцкъалчу хин тулгешлахъ. Цундела и беранаш, турбинаш хІиттон йолу меттиг къаьсттина чІогІа хилан хьакъ ю. Цу Іала-шонна хІиттош бу и тІулгийн, аьчган боьттина бина бак-кий когаш, — олуш пІелг хьажийра Махьмуда.

Тхуна хьалха а хин гІодан дохалла нисдеш дуттуш ин-зарин даккхий пенаш дара могоІара. ЦаІ, шиь, кхоь... итт... кхойтта... хІорш-м когаш а, я пенаш а хилла ца Іа, дийнна башлам тІе биллича а довр болуш чІагІонаш ю хІорш, аьлла, дагадаара Закина.

Болатан мIараший, даккхийчу чамешчий схъа а
оьцуш, даккхий аьчгаш а, гIулгийн, жагIанан, лаьттан
маьххъаш а хъала а уьйъуш, хIаваэхула дIаса а кхийдош,
хъашт доллучу охьадохкуш яра турпал машинаш-экскова-
торш, кранаш. Гирсаш схъакхьхьуш яра грузовикаш.
Машинийн, белхан, адамийн, аьчган гIовгIано цестара
цхъана эшшарехъ хе ен гIовгIа. МаьI-маьIпехъ ткъес тоьх-
ча санна, бIаьр са дIаоьцуш тIех сирла лепара аьчган
бIогIамех Iуьргаш дохучу газова аппаратийн цIузамийн
юьхьигаш. Екъа коьлаш йогуш санна, чкъаррехъ, цара
татанаш дора. БIаьргашна хъалха Iаьржачу ангалин ке-
гийн кораш долу аьчган куйнаш кортойх а доьхкина, ле-
кхачу аьчган бIогIамаш тIехъ а, лаьттахъ Iохкучу аьчган
гIирсашна тIехъ а цу аппараташца шайн белхаш беш бара
къона а, хьуьнаре а белхалой.

— Адамийн башхачу хьекъало кхоьллина Советски
нуьцкъала машинаш ю массо а балха тIехъ вайна гIо деш,
цундела вай гидроэлектростанци кхиамца а, шеко йоцуш
а кестта дIахIоттор ю! — элира Махьмуда, кураллица го-
нах бIаьрг а кхарстийна.

Нефтан, бензинан, кIиран хьожа хаалора кхузахъ. Ам-
ма ялтийн, цанийн аренашкара а, иштта хил дехьарчу
хъаннашкара а мох-хIо даима а садаIар тамехъ латтош а,
бецийн, зезагийн хаза хьожанаш схъакхьхьуш а дара.

ДIанехъа бай тIехъ могоIара гатанан четарш дара.
Царна гонах могоIара хьокхий а тоьхна мокха муш бара
боьзна керт яран битамехъ. Цу кертана арахъа гена доц-
цуш жима рагIу-ду, кIел хIиттийна еха стоьлаш а, деха
гIанташ а долуш. И белхалойн хIумаюун меттиг ю. Цу
рагIуна гонах бай тIехъ йобгIна кхо рама ю, дуткъачу
аннийн тахтанаш тIе тоьхна. Зорбанан, пенан газеташ-
ший, дикачу белхалойн хьокъехъ хаамашший карабо кху-
захъ.

МаьI-маьIпехъ зIенан гIуркхаш тIехъ кхозуш радион ке-
даш ду. Муьлхха а керла гIишло, завод, электростанци
кхуллун меттиг мехкан дерриге а доккхачу дахарца даш-
ца а, синкъерамца а, гIуллакхца а йозуш ю.

Тергал мел дин а керл-керла гучудуьйлуре царна кер-
лачу дахаран и башха очакх дIахIотточохъ адамаша ден
гIуллакхаш. Цхъа а мукъа вац. Массо а шен-шен балхана
лерица тIевирзина. Забарш яр а, бийларш а ду балхаца
цхъана дIахьош.

Хийла къамелаш дира Селимий, Махьмудий белхан

хьокъехъ а, электростанцин, адамийн дахаран хьокъехъ а. Мацца а шавшишь длавоьду хан хилча Селима хьаттира:

— Тхьогара хлун гло оьшу шуна?

— Шуьгара тхуна оьшург газеташ а, журнаш а, кехаташ а почтера хьем боцуш кхуза схьакхачор лалашдар ду-кх! — элира Махьмуда.

— Ткъа белхалой, гирсаш, бензин?

— Мел оьшург а долуш ду.

— Башха ду! — аьлла, воккхаверца Махьмудан куьг лецира Селима.

Цуьнан Юдика а йина, новкъа велира и шиъ. Белхан, моторийн, хин гловгла тетгла лахлуш яра. Цхьана эшшарехъ автомобилан мотор екаш хезира. Вист а ца хуьлуш хьалхахъа длахьожура Селим. Шофер а шена хьалхарчу ктьургана те а таьлна, шина а куьйга меллаша и дласа а хьийзош лара. Машина аренан новкъахула цехъа хьабдда йоьдура. Дукха хан ялале пурх боьрзуш цхьа аренан готта а, буц яьлла а некъ гучубелира. Цу новкъахъа длаерзайтира Селима. Боккхачу хлорда юккъехъ гайре санна ялтийн баьццарчу арахъ латтара товш лекха хьун йолу и жима боьлак. Даьржина генаш долчу бляллангашна юххехъ машина сецира, уьш охьабиссира. Шофера машина дехьуо яьккхира. Кладвеллачу Закина сада лаьара. Амма, Селима гуттара санна арахъ болчу колхозникашна къамелаш динчул таьхъа бен церан сада йиш ца хилира. Блялланган Индагехъ, кладачу бай тлехъ дла а таьлна, вистхилира Селим:

— Зака, гой хьуна керлачо, сирлачо шен турпал болх дла хьо! Адамаша уггар сиха а, беа а болу белхаш машинашна те а бехкина, нуьцкъал мотораш а, чархаш а яцош вайна гидроэлектростанцеш йо. Уьш йо цара йохьаллица, даккхийдерца, синкьерамца! Сийлахь-воккхачу Ленина хийла шеге сатийсинарг денделла а, кхочушхуьлуш а ду вайн ирсечу дахарехъ. Гобаьккхина махкана телата дарбелла мостагий болчу хенахъ, чоьхъара контрреволюци эргадаяьллачу заманчохъ, вайн дерриге а халкъаш беркъа а, меца а долчу хенахъ, ярташ, галанаш тиша а, йоьхна а, паччахьан Россин таьхъайисина хилла промышленность хилакьхилла а йолчу хенахъ — цу чевнийн, къеллин лазапехъ адамаша тоьпаца а, жлаьвнаца а, маьрсаца а керлачу ирсехъа буьрса кьийсам глаттийнчу муьрехъ, Ленина шен хьекъале электрификацин план хлоттира. Оза а, беа а, кладбелла а, беркъа а болчу турпалчу бел-

халоша деккъа шайн куьйгашца, амма Ленинан хьекъал-ца ян йолийра дуьххьарлера Советски электростанци Волхов хи тIехь. Амма, граждански тIом болабаларо цкъачунна юкъахбитира и башха болх. Тамехь вайн халкъ тоьллачул тIаьхьа цIергара, кIуьралара, чолхалара ден а луш гIитта йолаелира Советски Россин гIаланаш, ярташ. Ленинан электрификацин план кхочушгьяр дIадолийра вайн халкъо. Волховстрой, Днепрострой яра хьалхара гIулчаш. Ткъа хIинца вай гена а, лакха а девлла. Ма воккхавеш хир вара Ленин хIинца вайн махкахь Волги тIехь, Дона тIехь, Ангара тIехь, Кура тIехь дIахIуьтту баккхийчу ницкъийн гидроэлектростанцеш гича! Ткъа хIинца Терка тIехь, Урал тIехь, вайн Органехь иштта меттигаш дуьтлуш хилар вайн баккхийчу кхиамийн керла мур бу. ДIахьажал хьо, дIо генахь вайн гIалин кIарраш гIуьтту. Вукху агIорхьа хьун санна лавтта нефтан промыслийн вышканаш. Оцу орцахь исбаьхьа бошмаш, хьаннаш ю, хийла накхарш ду. Ткъа кху вайн арахь хьийкъина кхуьуш ялташ ду. И дерриге а лелош, Iаландеш, тодеш, кхиош советски адам ду! — аьлла, цкъа курра гонах бIаьрг а кхарстийна, тIаккха чIоггIа ойла а еш, шена хьалхарчу бацалта а хьоьжуш, Селим ша Iаьччохь дIатийра. Зака а вист ца хуьлуш тийна Iеш вара. Мело керла мох хьоькхура, шеца хьуьннан тIуналлин, гIан-бецан хьожа кхьоьхьуш, догIамашна там а беш. И шиь IиндагIехь вара, малх делкъе баларо дечагийн IиндагIаш дацдинехь а.

— Иза муха хилира боху ахь? — хаьттира Закега Селима эххар а.

— ХIун? Стенах?

— Ой! Биркъий, Амхьаддий йохка-эцарш лелош, вон лелаш хилар Iорадалар.

— ХIа-а! — олуш меттавеара Зака.

— Цу балха тIехь цара шаьш аьтто бира вайн, — аьлла, дIадолийра Закас, — со а, нах а, цу тIе хьо а, Хьатус зуламаш до бохург дош ца хеташ а, амма иза а, Мирза а бехке цахиларан царна тIехь эладита кхолларан хьокъехь дIагайтан билгало йолуш а ду. Майор а, Салман а цу балхе ладоьгIуш волчу хенахь, йохкаэцаршца дукха эвхьаза ваьлла волу Сапи а, Iизда а лецира. И шиь лаьццхьана дуьйна Биркъа а, Амхьад а къаьсттина лерина хьийза Хьату бехке ван гIерташ тайп-тайпана эладитанаш даржош.

Жимма ладоьгIуш а Iийна, дуьйцура Закас:

— Хинца а сайна хезаш, санна хета суна. Цу гүлла-кхашка ладоггуш волу Салман, сой хъаьжкIийн бешахь лечкына Iара. Хийла хан елира, боргIалш кхайкхира, буьйса юкбал тIех елира. Эххар а хъаьжкIаш меттахъ-хъееш, татанаш деш хааделира тхойшинна. Тебна дIа-тийра тхо, сема ла а доггуш. Ши адам сецира хъаьж-кIаш юккъехь.

— Салман боху и йовессар тергал дин ахь, ас ма ал-лара? — хъаттира Биркъас.

— Сарралц цунна тIаьхъа телли ас... Мотоциклахь цкъа эвлах велира иза... цул тIаьхъа хилларг хууш дац, — жоп делира Амхъада.

— Къайле теш воцуш хила хъакъ ю.

— Нийса ду.

— Кхана Салман ферме ваха тарло. Мирза а, Хъату а дийна висаро вайна кхерам сов боккху... ткъа, Салманна кхин тIе а вайх хIуьмалгаш тосалахь, — аьлла, толкха нккхина ладуьйгIира Биркъас.

— Ирча ду. Дан хIума дац! — элира Амхъада.

— Хинца тIаьхъа ду дохко вала. Хъан а, сан а цIо-канаш кхерамехь ю.

— ХIун дан деза?

— Салмана кхана фермехь ден долу къамелаш а, ле-лош дерг а хIуьу дина а талла деза. Вайшиннан хъо-къехь цунна хууш дерг гучудаьлча дан дезарг хуур ду... Уггар хьалхара декхар иза ду.

— Ткъа Мирзий, Хъатуй?

— Цхъана баттахь уьш вайна новкъа гIорта кхуьур, бац, хIетале царна дан а цаI карор ду. Нагахь Салман зай лелочух кхийнехь...

— ТIаккха?

— Цхъанхъа мотоцикл а нккхина дIаваьлча, вайшинна наб атта кхетар ю, — элира Биркъас.

— Дерригенах а кхийти со... Ткъа вайшиннан кол-ба-зар? — Хъаттира Амхъада.

— Санаш яхар а, мах бар а цхъана кIиранна сацонза валац вайша... Издий, Сапий лацаро меттиг йохийна. Вайн цIокарчашна маьрша дац! Ас мосуьйтузза аьлла хъобга ларло, ларло! Вайшинна йина йоккха кIело ю! И хъовха, цаьрца къамел дирий ахь?

— Къамел дира, хи дохьуш вогIуш и ший а бешахь тIе а югтавелла, — хаййтира Амхъада.

— Дийцал! Дийцал! Цхъа дош буха ца дуйтуш, ма дарра! — элира Биркъас.

— Муха Ia шу? — хьаттира ас.

— Баркалла, вон ца Ia.

— Зама клезиг ю вайн... Хинца аравалан, паргIат дуйне даан лууш вуй шуьшиь?

— Дуйцийла йоццуш ду иза! — элира Издас.

— Делахъ, цхъа а харж йоцуш гIуллакх дIадерзор ду-кха вай шун, ахъ цхъа стаг дIаваккхяхъ...

— Ой! Ас муха воккху балхара стаг дIа? Хьуна-м дера мьотту со хьабкам ву! ДIавоккху тутмакхо? — цецвуй-лура Изда.

— Ас-м балхара ца бохий, и-м балхажь вац, хьо санна тутмакх ву.

— ХIокху чохъ цхъацца ойланаш а йина, со хьекъал-на мелла а артвелла хилан тарло. Ахъ дуйцуцух кхеташ вац со, — элира Издас.

— Кхетан, цакхетан хIун ду кхузахъ? Стаг балхара ца воккху... Дуйненара дIаваккха — элира ас.

— И мах балур бац тхоьга!

— ХIунда?

— Ой! ХIунда бохург хIун ду? Стаг хьовха дийна моза а беа волчу ас... Со цу зулмийн стаг вац! ХIан, нагахъ ас иза вийча хьо-м воллийц дIа а хилла IадIен. И вай цхъабний лелийнчу йохка-эцаран бехк суна тIера дIабак-кхан ишкъ ца кхочуш волчу ахъ, цу тIе стаг а ас вийча, суна ден долу гIо кешна голда!

— Ой! Ахъ ма эвхъаза дуйцу! — оьгIазвахара со.

— Дера хьох эхъ хета-м дезара суна! Хьо а, Биркъа а — дукха тамашена ши стаг ву! Ас шуьга деллачу ахчанех бIоллагIа дакъа шен метта деллихъара со хIинцале курортехъ буьрканах ловзаш хир вара. Вай дуйххьар девзачу хенахъ голаш боьхкина машин хеча а юьйхина лелаш вара хьо, хъацарца даьхний гулдан керахъ а ца долуш, вуьшта санаш леа хьуьнар а доцуш. Ас эла санна кеч а бина, вуза а вина дIахIоттийча, ахъ суна деш долу гIуллакх! Баркалла! Цу тIе хьуна хьалхара стаг вен а веза-кх ас, иза хьуна ца веза аьлла. ХIан-хIа! Иштта хир дац! Ахъ атта вуьйр ву хьайн мостагIа! Хьо маьрша а ву, хьобгахъ герз а ду. Товар ду сайн спекуляцех жоп соьга далалахъ! Сутар а, атта ваха лууш а хилар ду суна зуламе даьл-ларг! ТIе хIара зулам кIаргдан суна гIо деш хилларг хьой, Биркъий ву! Хийла ахчанан кепаш ловзий ахъ Издериь,

Саперий дла а оьцуш. Амма Хинца хъан дашо шура лун етт лекъна. Со аравалан лууш ву. Цу тле, со ара а ваьлла меттиг хилча, схъа а эцна хъуна дакъа дийр долуш йоккха хазна а ю сан тешамечу къайлехъ хъулына. Нагахъ ахъ, Биркъас хъекъалца а, хъокъала доллучу кепара а тхан глайгъа бахъ!

— Мичахъ ю иза, ва Изда? — хаьттира ас.

— Корта длабаьккхича а-м юьйцур яц! Иза суна сайна хаьа!

— Сох ца теша хьо?

— Теша везачул теша!

— Ткъа, ца тешаш хIумнаш а ду-кх?

— Хьо теший? Хьой, Биркъий шаьшшиннах а ца теша, я ас бехк а ца буьллу.

— ХIунда?

— Шуьиниъ санна болчарна хала ду шайх а тешаш хила!

— Изда, хъан сихаллина а, карзахаллина а ас гечдо! Хьо воьчу стага и къамел соьга дича ас дегабаам бийр бара.

— Со воьцуш хъан йнш яц, хьо воьцуш санчул башха. Вай вовшийн гIорторах ю. Амма гуттар цхьамма важа а цIубвеш, цо вукхуьнгара дерриг схъа а оьцуш, цуьнан аьтто а ца беш хилча вайн гIуллакх талхарна кхерам бу. Амма, шу арахъ а долуш со чу волларх хIумма а шек волуш вац со. Суна хаьа хъан хъаькамашца гIуллакх догIийла а, цара ахъ бохург тергал деш хилар а. Бакъду, и гIуллакх декъа хабарш дийцарх дIагIур дац. Вай санна геш йолуш бу уьш а. Ас луйьцург сайн, Сапин гIуллакх ду. Иза хъенан керахъ ду а, мила-хIун ду а хъуна хъайна дика хуур ду. Амма ахчанах доьхна хIумма а хилиьтан мегар дац. Оха хьо ахчан тIехъ юьхIаьржа хIоттор вац. Хъан юьхъ кIаййир ю, даьхний ахъ хIоттийнчу барамал а сов а хьоьгахула дла а кховдийна.

— Изда! — элира ас, цуьнан дош а хадош.

— Хезаш ву со! — бохура цо.

— Мел вай дийцича а, ас мел чIагIонаш йича а, тховса ара а ваьккхина цIа хъажийча а, массо а бехках вакхан тIелаьцча а, стаг а вийна, тIаккха маьрша а волуш цIа вахан реза вац-кх хьо?

— Вац!

— Ца кхоош, деззачул ахча далан тIе а лоцу-кх ахъ

Иийча бакъахъа хета. Вайна новкъарлонаш ийиранш шайн вархъа а да вахханчу дѣабахан мегаш бу!

— Тховса вайшиъ кѣад а велла, хийла ойланаш яро хъекъална арт а вина. Кхана юха вовших дага а ваьлла Мирзий, Хъатуй новкъара дѣаваккхаран, Издагѣран хазна схъаяккхаран, Закий, Селим бехваран план кхочушь-яран, Салман талларан некъаш лохур ду вайша. Иштга гѣуллакх вайга далахъ гуттаренна а тоьлла ду вай! — аьлла, Амхъадан белшах куьг туьйхира Биркъас. Цу хенахъ новкъахъ жѣалеш летира. Акха гезарий санна кхос-савелла, ведла вайра Амхъад а, Биркъа а. Цул тѣахъа мел тебна ладегѣарх хезаш хѣума дацара. Жѣаьлеш дѣатийра, уьш новкъахула воьдучу милиционерана летта хуьлу куц дара. Салман хъаьла а гѣаьттина, ши зулам-хо ваханчухъа хъаьжира. Тѣаккха суна муьшка а йина, меллаша: «Цѣхъа гѣор вайша» — элира Салмана. Тхойша бешара къайллах новкъа велира, — аьлла, шен хаам берзийтира Закас.

— Йовссарш яѣ, — элира меллаша Селима.

Боьлакахъ отъокх а, бацалахъ чилла а екаш хезира.

МАРШО ІАЛАШЪЕШ БЕРШ.

Салман Іуьйранна самавелира. Сихха юьхъ-куьг а дѣина майор волчу дѣахъаьдира иза. Хъалха а, тѣахъа а шена тосаделларш, сийсара гина-хезнарш — дийнна цхъа чалх гулделлера цуьнан ойланехъ. Иза майоран кабинетѣ кхечира.

— Дѣлахъ, дийцал хъайна тосаделларг ма дарра! — элира майоро.

Тѣаккха Салмана, хѣинцале вайна хезнарг, сийсара шена гинарг-хезнарг дерриге а дѣадийцира. Иза къамел дина валлалц дукха тѣдаме, лѣрина ладуьйгѣира майоро. Мацца а иза къамел дина ваьлча, меллаша стоьлана дѣхъара хъаьла а гѣаьттина, схъанехъа а ваьлла, наггахъ ког а боккхуш чухула дѣа-схъа волавелира иза. Цуьнан кѣайн юьхъ цѣен, сийнан беснаш ийна а, хѣоьттина а яра, бѣаьргашна кѣел кегий баьрзнаш хѣиттинера, сийна бѣаьргаш чѣогѣа сингаттаме дара, хъаьрса цкъоцкъамаш кѣайн хетара, ткъа хъаьрса корта хъалхачул кѣайбеллера. Къѣж-валан воьлла хилар атта къаьстар доцуш бара цуьнан коьртан месийн бос. Цуьнан шуьйра белшаш а, онда ме-женаш а, гѣеметта хѣоьттина волу къонаха могаш а, де-

гЛехъ нишкъ болуш а хилар хоуьйтуш яра. Салман а, иза башха тергал а ца веш шен ойланашка ваьлла Іара.

Эххар а, охьахиъна майор, шен цІийелла а, йохъелла а йолчу юьхьах куьг а хьаькхна, меллаша вистхилира.

— ХІаъ-а... хІаъ-а! Вайна цхьацца лараш схьакъиз-даш-м ю. Салман, кхин а къахьега деза вай. Амма сой, Селиммий воцчуьнга цхьа дош ма алалахъ! Ах дош а ма алалахъ. Дан дезарг хуур ду вайна. Амма, хьажал, хІорш Биркъас, Амхьадий шаьш яздина а, кхерош, хьоьстуш эладитанчашка яздайтина а кехаташ ду Селиммий, Закий бехвар а, царех Іедалан, нехан тешам байъар а Іалашо йолуш. Кхарех дан дезачун ойла йийр ю вай!

— Бийшина Іохкуш-м бацаний уьш! — элира Салмана.

— Бийшина-м ма Іахкахъара, амма адамашна зуламаш дан ма кхиахъара уьш! Вай декхарийлахъ ду царел блюзза сема а, хьекъале а, хІиллане а хила! Ширалло шел тІаьхьадитина акха гуллакхаш а, зуламаш а, хьаьгІаш а, эладитанаш а — уьш дерриге а нэшор ду, дІадохур ду вай. Адаман духъа бу вай беш болу берриге а болх, — элира майоро.

— Дуьне хаза ду-кх! — элира Салмана, гонах куьг а кхарстийна.

— ХІаъ-а! — велакъежира майор, шираллех бисинарг цхьа тІадам бен бац керлачу дахаран нуьцкъалчу хІорда чохъ! Майорий, Салманий деш долу къамелаш деш вара шаьш волчохъ Селим а, Зака а.

— Иза вайна тахана дІогахъ а гина, — аьлла, гидро-электростанци ечухъа пІелг хьажийра Закас, тІаккха ялтийн аренашка а, бошмийн аьрцнашка а хьоьжуш элира, — цу тІе, диллина гуш а ду!

— Хьажал! — элира Селима, шена хьалха дІа бацала пІелг а хьажош. Чу клело клайн а йолуш, цІен букъ а болуш, цу букъа юькъехула дІадахлуш Іаьржа сиз а долуш йолу цІедайоккхург тІаьхьарчу когашна тІе а хІоьттина, шен къегаш болу Іаьржа горга ши блаьрг цу шинна тІе а боьгІна латтара. Цара ша тергал йойла а хіъна елаелча санна, серлаелира иза. ЦІеххьашха кхосса а елла, хІаваэхъ аркъал иккхира. Месала цІога цуьнан дегІан дозалла парашюто санна яйеш, тІаьхъа а дисина, бацала дувьжира. ШозлагІа а кхоссаелла, ткъес тоьхча санна, хІаваэхъ го тосуш, бацала бертал юьйжира иза. Юха а тІаьхьарчу когаш тІе а хІоьттина, шен хьалхара когийн

цуйргаш, куыйгаш санна, гай тIе а дехкина цайрга хъаь-
жира иза:

«Со муха хета шуна?» — хотгуш санна.

— Ма дика пелхьо ву-кха хьо! — элира Селима. Цо
бохург чIагIдан санна, беранаха керчаш шен физкуль-
турни хъуьнарш а гайтина, цIеххъашха едда бацалахь
къайлаелира и цIедайоккхург. Къорза чIегIагаш мукъа-
маза екаш цкъа боьлака юкъара аралелхаш, кIеззиг хIа-
ваэхь чIуг а егтий юха боьлака юкъа хьолхий къайлайов-
луш ловзура. Баца тIехула яйн ног а егташ ловзаш бара,
стигалан басахьчу тIемаш тIехь Iаьржан, кIайн тIедар-
чий долу ши полла. Зака а санна, цу боьлакан, аренан
зулиме доцчу дахаран эшаршка ладоьгуш хир вара Се-
лим а. Закина цкъа а ца хезнера цо илли олуш. Амма ша
Iуьллучохь цо шира мукъам бича иза цецвелира.

Цу хъаннийн баххъашкахь

Отйокхаш ва екаш,

Ва хъаннийн кIоргешкахь

Акхарой ва угIуш...

Ши накъост хъалагIаьттича машиначуьра шофер ара-
велира.

— Товар! — элира цо.

И шиь тIе а кхачале машинан мотор йийкира. Вист а
ца хуьлуш сикха шен метте охъахира Селим. Зака а
меллаша машена хиира. Уьш повкъа бевлира. Закина
хаьара адабийн хъаналчу кIинхъегамо а, Iаламан баш-
халло а, олхазарийн хазалло а, маьлхан серлоно а хаз-
динчу кху дуьненахь акха зуламаш ца товш хилар цу
Селимана шена а дага деанийла. Ойла а, гIайгIа а йоцуш
хилан тарлуш дац, амма нийсонан кыйсамо вайн дегнаш
дайма толамашка а уьйу, къона а латтадо.

— Ойт, горлера я! — мохь тухуш, вела а къежаш, Се-
лима аьтту агIорхъа пIелг хъажийра. Екхаелла гора За-
кина цуьнан юьхь. Зака сикха дIахъаьжира цо гойтучухъа.
Колхозникаш аренан гIишлош йоллучохь бал боккхуш ба-
ра. Гуттар ирх а кхийсалуш чIогIа бухь буйгIуш жима
стаг вара, хелха йолуш куц долу йоI а яра. Закина шера
хаьара иза Тахий йоцийла. Амма цу хелхаро шен дерриге
а къегинчу суртаца Тахи дагаийтира цунна. Белхий а,
хъеший а, биц ца лун тIаргIа къажбеш хилла белхий а,
эвлан йистера гIийла барз а, и буйса а...

ЦIеххъашха шен дог къовзош санна хийтира цунна.
Иза Межед дагавар дара. Цунах къахеташ а, цуьнан цам-

гарна мелла а ша бехке хеташ а хорам хиллера цунна. Цо кочера нуьйда дла а яьккхича, шен логох мох кхетийтира. Амма, иза верриге а вогуш, бляьргашна хьалха бода хлуьттуш вара.

— Маржа Межед яI-кх! — элира цо муха олу а ца хууш чога.

— Дера цуьнан кьа ма ду! — элира Селима. Цо иза аьлча Закин дог тохаделира.

— Вай цунна дарбанаш а лохур ду, иза курорте а вохуьтур ву, мацца а цига вахан торчу хьоле и ваьлча. Мухха делахь а, цунна цхьа сингаттам лаьткъина хуьлу куц ду лярраша дийцарехь. Амма дайма а Биркый, Амхьаддий хестош а, барамал тIех ваьлла вайшинний, Хьатуний, Мирзиний барт бетташ а иза хилар ду-кх уггар тамашена!

— Цу балхо дуккха а хуманаш дагатуйсу!..

Машина сикха хьабда йобдура аренан новкъа. Дуккха хан ялале колхозникийн хелхаран бал генна тIаьхьа бисира царна. Автомобилан мотор цхьана эшшарехь екара.

Закина дагадеара ша мацвелла хилар. Кестта хумаюург хилар дага а деана, тезачу туйнийн кьурд бира цо. Некъана дехьа а, сехьа а — шина а агIор лаьтта акхтаргаш къона стоьмийн синтарш сикха дуьхьал а уьдуш машинна тIаьхьа дуьсура... Дукха хан ялале эвла гучуелира. Сикха кхечира уш урамаш юьххье... Хинцале райкоман ценош гучудевлира.

— Мичахь сацайо? — хаьттира шофери.

— Тхобгахь, — элира Селима.

Цен басар хьабкхна долу Селиман лекхачу, сийначу кевнна гергахьа сецира машина.

ЦIеххьашха ков шашах санна дIаделладелира. ТIехь тIаусийн, аштаркханийн дашо сурташ долчу дарин халат а юьйхана елаелла, дуьхьалъеара ерстина Аймани. Гуттар а санна ела а къежна, горгачу беснеш тIе кIаьгнаш а хIиттина, могаш цIийелла яра, цуьнан коьртах йихкина кьорза дарин косынка яра, ткъа хьаьрсо стаммий кIажарш букъаца ловзара. Елакъажаро жимбина цуьнан сийна бляьргаш къайлабовллуш бохкура, нийса а, цIена а кIайн цергаш лепара, стаммий цIен балдаш забаренна санна кIеззиг морзах а девлла, мотт лаьцна дара, цуьнан елакъажаран чекхе генна дIатуьттуш. Иштта кIайчу юьхьа тIехь бодане дара цуьнан хьаьрсо алан мегар долун цкъоцкъамаш а, бляьргийн деха негIарш а.

— Де дика хуьлда хьан, Аймани! — элира Закас, машинара а вуссуш.

— Диканца а вехалда, марша а вогулда хьо, хаза кIант! — цо жоп делча Селим велавелира.

— Марваша хьаста ца хууш юй Аймани? Дуйненан тIаьхьало ю иштта нус хилар — элира Селима.

— Со балха яхале цIакхаьчна аьтто хили шун... ЯахIума шел яланза ю — хаййтира Айманис. Библиотекехь дика болх барца билгалъяьлла ю иза. Мерзачу даарийн хаза хьожа еара Закина учахьара. ТIаккха хьалхачул а чогуIа хааделира цунна ша мацвелла хилар. Эрна хабарш а ца юйцуш, сихха чу а гIой цу баьпгей, жижигей чан тасийта вай, алан дог хиллера цуьнан. Амма и алан бегIийла а ца хетта собар дира. Эххар а чувахан дагахь Селим учахьа волавелира. Хинца-м вешан Iалашоне кхочуш дохкура вай, аьлла, Зака цунна тIаьхьа волавелира. Цу хенахь тIемаш деттаран татанаш делира. Вуха хьаьжначу Закина чогуIа вовших леташ йоллуш ши боргIал-кIорни гира. Цара кьевсинарг хохан зIийдиг яра, амма дов сту кьевсича санна дара.

— Чу дуйлойша! — элира Айманес. Цу боргIал-кIорнешна а, меллаша воьдучу Селиманна а кIеззиг оьгIазвахара Зака. Амма, ша ен ойланаш яьссачу гено йойтуш хилар дага а деана, Селимана тIаьхьхе шуййрачу аннийн уча велира иза. Хьалхачул товш хийтира цунна и сирла учи. Тховх тоьхна шера аннаш кIайн басар хьаькхна дара. Цен басар хьаькхначу цIенкьа тесна боккха палс бара. Ткьа ученан оганаш раманех дина дара, лахахула оьхкина кIайн кисеш а долуш. Аьтту агIор лаьтгачу стоьла гонах кхо гIант дара. Селим вахана лекха гIовла йолчу гIанта хиира, куьйган эшара Заке охьахаа а олуш. Зака а охьахира. Селим вела а кьезжна Айманега хьаьжира. Даима елакьезжна йолчу Айманис стоьл тIерачу пхьегIашна тIера кIайн шаршо меллаша дIаййцира.

— Муха хета хьуна? — элира Селима, стоьлана тIехула куьг а кхарстош.

Воккхаверца хьаьжира Зака дехачу хедаричохь Iохкучу сийначу наьрсашка, цIан а бина, царна юххехула бахбеш бехкинчу сийначу хохашка, вукху хедарчуьрчу цIечу помидорашка, царна юккьехь ангалин лаьнгарарчу кIайчу кхалларе. Шага санна цIена даьсса ши хедар сихха стоьл тIе хIоттийра Айманис. ТIаккха стоьлана юккье аьчган пхьегIа а хIоттийна, цхьа кIайн гата кера а эцна

араелира иза. Куьзганан бѣаргах арахъбжучу цу шинна гира, иза цѣношна хъалхъ долчу рагѣу кѣлхъарчу цѣа чу йобдуш. Ткъа, цу гатанца ши тѣам а лъацна кѣайн яй а бохъуш юха еара Аймани. Цкъа а йиъна яц Закас Айманис йинарг санна мерза жижиган чорпа. Тайп-тайпанчу бецийн, оччамийн, ѣаржачу бурчан хаза хъожа йогѣу чорпа гѣвирззина йиира цо, Селима воккхаверца хъошалла а деш.

— Кѣант, иштта хуьлу хъуна, Аймани санна хѣусамна-на йолчохъ! — элира Селима.

— Дог а догѣу хъан-м и забарш ян! — бохура Айманис. Гуш дара цу шинна вовшийн къамелаш а, забарш а товш хилар. — Довзалехъ цхъа барт хилар, вовшашца мерза хилар ма доккха хѣума ду-кх! — хастийра Закас хѣусамден-ненан барт. — Ойла дика хуьлу, болх бан а, вахан а дог догѣу, лелочу гѣуллакхах беркат хуьлу.

— Со гуш ву, — элира Закас.

— Хаза кѣант, ахъ и хабарш дийцарх-м ѣехалур яца-ра со!

Чогѣа са а къералуш, хѣума йиъна уьш бовллушехъ мотоцикл еара кетѣа.

— Селим вуй чохъ? — аьлла, мотоцикл саца а еш, вист хилира Салман.

— Ву, схъавола, Салман! — олуш, цунна дуьхъал ара-велира Селим.

— Со дѣавсана ѣан мукъа вац. Вайца йохъе яьллачу районера векалш а, вайна гѣо дечу заводера шефаш а бу вайн райкомехъ, — хаййтира Салмана.

— Делахъ, Салман, и вайн шофер, эща лула шайн чу вахана ву. Нагахъ хѣумайинна ваьллехъ иза схъа а хъа-жош, цигахула валахъа... Ткъа тхо хѣокху сохъта дѣадогѣу.

...Хѣетале делкъал тѣахъа дѣъ сахът даьллера. Амма Закий, Селимий машинахъ векалшний, шефашний хъалха а ваьлла, колхозан накхарш а, бошмаш а йолчухъа воб-душ вара. Царна тѣахъа йогѣуш кхо машина яра хъешехъ йобттина. Геннара бѣаьрг кхийтира Закин накхарш дол-чохъ лаьттаху жимчу цѣийнан туьнгалгах а, цунна хъал-хахъ ирх даханчу акхтаргах а. Цѣххъашха хѣун ду а ца хууш, цуьнан дегѣ тохаделира цу меттигах бѣаьрг кхетча. Цигахъ гинера цунна хѣетехъ Тахи. Ша дерриге а цигахъ тохар санна хаза а, хѣетехъчул дикка тоделла а ду. Хаза ду дуьне, амма шеконо хъо вагош хилча, меттиган хазалла сов мел ели а сингаттаман гѣаттар лазама хуьлу. Зака ва-

гош вара. Цунна дагадеара хорша еача санна кхузахула Межед хыйзар. Ма доккха вагар а, хьегар а дара цуьнгахь! Амма со бюзза цунначул Тахи дукхаезаш ву...

...Ша ирс долуш ву я декъаза ву ца хууш хилар чога аьрха хума ду муьлхачу а кьонахчунна. Делахь а, иза голе ду ша декъаза хилар цунна хаарал. Тахин кийрахь дерг, лаьтта бухахь долчух тера ду. Иза доьналла долуш йо! ю, хьатIарий-тIахьарий доцуш хиларал совнаха, шен ойла шена муьтIахь а йина, кьайлехь латтон карах долуш хиларна. Хийла хаза мехкарий бу бIаьстенан зезагех тера. Тахи я йовхоно а, я шелоно а, я мохо а, я дарцо а эрча ца доккхучу малхерчу жовхIарх тера ю. Ткьа Межед? Мила ву цунна бехке? Массарна а гуш дара Тахи цунах ца ешаш хилар. Иштта аьлча нийса дац. Иза кура яц. Ткьа безам иза ша тайпа хума ю. Иза, я со, я кхин Тахина ца везарх бехк билла ца богу. ДоттагIашца долчунна аьтто боцуш ву со. Межед сан доттагIа хилира. Амхьада доттагIалла ша соьга схьа хьедира. Со цо гIехь Iеха а вира. Ткьа иза суна ямарт хилла. Биркьина цкьа а ас дина цхьа а вон дац я вон дош аьлла цатам а ца бина. Амма иза соьга мостагIалла долуш а, шен ницкь кхочу зулам суна лехна а ву. И хьаьгIаш, ямартлонаш бахьанехь сингаттам лаьтта... И дерриге а хала дацара, нагахь Тахина со везаш хилар хьича. Ткьа Межед? Межед, ахь айхьа дарий а деш, Тахи хьайга ца йогуш хиларна тоьшалла динчул тIаьххий бен, ахь цунах дог дилинчул тIаьххий бен ас Тахийца захало дуьйцуьр дац! — аьлла, ас бина тIелацам мича бахана? ...Межеда хIинца цунах дог дилла мегар ду! ХIинца сан бакьо ю цунна тIаьхьа валан!

«...ХIан-хIа. Иза то а велла, кхетапе а веана, адамашна юкьа а веана, цо ша пурба даллалц собар дийр ду ас...»

— Самавала, Зака! Вай схьакхечи! — элира Селима и цуьнан ойланаш а цостуш. Зака накхарийн мазлагIашна юккьехь лаьтгачу цIенна хьалхха охьавоьссира. Хьалха Закина гинера кхузахь дерриге а стоьмийн генаш кIайн-цIен зазаша доьттина. Ткьа хIинца цу генашна тIехь боча бIарред а хилла кхуьуш Iежаш а, кхораш а дара. Тахи а, кхиболу мехкарий а гуш бацара. Амма Закина хIинца уьш оцу стоьмашна юккьехула схьа богуьр болуш санна хетара. Селим хьешашца кьамелаш деш вара. Салихь царна хьалха а ваьлла шен бахам гойтуш вара.

— Шефаш хилла ца Iа кхузахь — билгал дира Селима Закина лере а вахана.

— Вайца йохъе яьллачу районан колхозера хъеший бу дукхахберш,— элира Закас цуьнга.

Моз алсам даккхаран, стоьмаш хъекъоран, накхарш де-
боран шен зеделларг хъешашна гойтуш а, лерина дуьй-
цуш а Салихъ волчу хенахъ юьстахо лаьттара Хожий, Ма-
рий. Тахи гой техъа бохуш гонах бIаьрг беттара Закас.
Кхузахъ юьртара а, араьхара а нах, мехкарий бара. Амма
Тахи гуш яцара. Адамийн къамелаш а, цара вовшашка ден
хеттарш а, лун жовпаш а ца хезаш вара Зака. Цуьнан со-
бар дайнера, карзахалла тIеттIа чIагIлуш яра. Цкъа а,
шозза а цуьнга меллаша Селим вистхилира. Амма ша ден
хаттарш Закина ца хезаш хиларна цец а ваьлла дIатийра
иза, кху сохъта дерриге а адамийн тидамехъ волчу Салихъа-
на повкъа цагIерта. Дийцар тIеттIа тодеш, тIеттIа шарлуш
дуьйцура Салихъа. Ткъа, хъеший шайн тетрадашна а,
блокноташна а тIехъ цхьацца йозанаш деш бара. Амма
Зака и дерриге а гуш велахъ а, цу гIуллакхана генахъ,
юьстах вара, ойланаш еш а, гIан гуш санна а волавелла
делаш.

...Иштта цигахъ ша делаш мел хан елира ца хаьа цун-
на. Мацца а, ойланаш ечуьра, церан къамелаша ша сама-
ваьккхича малх дIабузуш гора цунна. Сихха маьркIажа
хан хилира.

Салихъа цIа чу дIакхайкхира хъешашка. Хъеший охъа
а ховшийна, Селим охъахира. Зака неIарехъ сецира.
Салихъа лампа латийра. Серладаьллачу цIадохъ пенах
кхозуш тайп-тайпанчу стоьмийн, зезагийн, накхара-мозийн,
мазлагIийн сурташ дара. Пенан сонехъ лаьтта бIаьллан-
ган буткъа сара схъа а эцна, цуьнца оцу сурташна тIехъ
тайп-тайпана накхара-мозий а, иштта зазаш а гойтуш
къамел дора Салихъа. Хъешаша лерана ладоьгIура,
цхьацца йозанаш а дора.

Къамелана башха тIера воцу Салихъ Илманчо санна
башха дийцар деш вара. Шен болх дика бевзаш а, безаш
а хилча цунах лаьцна дийца хIума хуьлу.

Салихъан къамел чекхделира. Хъеший цунна даггара
баркалла а аьлла, арабевлира. Царна тIаьххье аравелира
Зака а.

Стоьмашна юккъера схъа гучу а ваьлла, тIехъ плаш
йолчу стага хъешашка маршалла хьаттира.

— Хьо ма хьалхе веана, ва Юсуп! — элира цуьнга Са-
лихъа.

— Со тахана садоIуш вара. Вайша луйш-олуш са-

кьоьруш зама а йоккхур, тлаккха хьо вижча, ас меттига-на само а ер аьлла схъавеара со,— хаййтира Юсупа.

Церан Юдика а йина юьртахой, хьеший цӀехьа бирзира. Колхозан хазна дийнахь дебош а, буса самонца талашьен а ю кху башхачу бошмашкахь. Буйсанан аренан тийналла йохайора автомобилийн моторийн гловгӀано. Хьалхарчу лампанаша некъ серлабохура, ткъа некъана дехьий-сехьий ирх ихна долу акхтаргаш хьалхара агӀонаш гучу а йохуш, долчул а лекха хетийтора. Новкъахь йен олхазар цӀехьашха хьалхара дӀадодура, тлаккха лампанийн серлонашна нацкъар а кхоссалой къайла долура. Машино вадийна хьош а, кӀеда меттах хьевеш а волчу Закина, стигалахь кьегина долу седарчий кест-кеста дӀаса кхийсалуш санна хетара. Машинан корашкахула дуьхьал мох бетталуш хиларо цуьнан кӀадбеллачу коьртана там бора. Делахь а, сихха цӀа а кхаьчна охьавижан, ша дерриге а цкъачунна диц а дина, наб ян лууш вара иза. Эвлан йистехь церан машина сецира. Селим охьавоьссира. Хьешийн машинаш а севцира. Селимана гонах жима пхьобьха гулъелира.

— Хьеший, вайн паргӀат хӀусамаш а, шуна хьошалла дан таро а хилар хьехо оьшуш дац-кх! Тхуна аш тхайгахь буйса яккха лаба! — элира Селима.

— Баркалла! Гена дахан ца деза тхан. Эха сохьтехь цӀа кхочур ду,— хаййтира хьешийн тхьамдас. Тхо шун колхозан дохнан ферманашка а, гӀишлошка а хьовсан кхана духа догӀур ду!

— Тхан районан бахам массо а заманчохь шуна шен белхаш гайтан кичча бу, — бахура Селима.

Лулахой кхеран Юдика а йина, шайн районе дӀабахара, ткъа тӀалара баьхкина шефаш, шайн машинахь царна тӀаьхьа а хӀиттина эвла баьхкира. Закас мел чӀогӀа аьлча а, иза волчохь ца буьтуш, хьеший Селима шеца дӀабигира. Гуттар а санна сема йолу нана уча елира, Зака керта кхаьчча.

— Хьо хӀумаяан цӀа ма ца веара? — хаьттира цо.

— Со мукъа вацара. Селим а, тлаккха хьеший а бара соьца,— иза шен оточу вахара. Радио эшарш локкхуш яра. Наб кхетийтархьама, нуьйда а хьовзийна, цу эшарийн хазар гӀелдира цо. Меллаша хезачу гӀадхьоккхучу пондаран эшаран марахь сихха наб кхийтира цунна.

...Ша бердах вьоду моьттуш тоха а луш, меттара хьалайккхира иза. Кхетаме а веана ладоьгӀча, цӀенкъахь

маьнги хьалхахь лаьтташ карийра цунна ша, чухула юху-
чу хIумнашца.

— Ва кIант, ахь хIун до? — олуш дехьара схьа мохь
туьйхира семачу нанас. Ша тата а дина иза самаяккхарна
эхь хийтира Закина.

— И-м хIумна а дацара... Керта бIаьрг тоха гIаьттина
со, — бехказа велира иза.

Амма, дегIе зуз деана а, са керара даьлла а вара иза.
Сихха тIе хеча а юьйхина, куйн а тиллина, пиджак а
кхоьллина аравелира Зака. Буйса дукха хаза яра, рагIун
а, божлийн а тхевнаш тIерачу кибарчигашна а, дитташна
а тIе дато зIаьнарш а юьттуш кьегина бутт бара стига-
лахь. Закин ойла хецаелира, керла хIо кийра буззуш чу а
оьзна, цо са даьтира.

Цхьамма ков туьйхира.

Мила ву? — хабтира Закас.

— Буйса дика хуьлда хьан, Зака! хьо хIинца а вижа-
за вара? — олуш безамехь вела а кьежаш, Юнуса куьг
кховдийра цуьнга.

— Диканца вехалда, Юнус, хьо а... Хьо хилла-кха хIа-
ра. Суна-м вовза а ца вевзира.

— Со вара... Тховса Юсуп Салихь волчу а вахана, со
висича наб а яйна, эьлаюккье ваьллера со.

— Дера, сингаттамо набарна и новкъярлонаш ма йо,
Юнус... ДIа ойла йича бахьана а ма дацара сагатда-м,
делахь а, цхьацца ойланаш ца Iаь-кх коьрте хьийзаш бен.

— Адамаш дай вай-м. Адамашлахь там хила беза,
нийсо еза, могашалла еза, безам хилар деза, ямартло
дIаялар деза. Уьш дерриге а нислац вайна. ТIаккха син-
гаттам хьманза а бисац.

— Бакъ луйш ву хьо, Юнус. Со а вара изза дагахь,
дIаалан а ца хууш.

— Хьажал хьо, Зака! Хьажал хьо гонах! ХIорш вай-
шиннан юьртахойн хIусамаш ю, бошмаш ю, бахамаш бу!
Мацалла маццах дIаььлла вайн эвлара. Амма сингатта-
маш, цатамаш, хьаьгIаш хIинца а дIаевлла йовлаза ю.
ХьагI йолчохь ямартло оьшур яц, ямартло йолчохь зула-
маш лелха, зуламаша сингаттам а, гIайгIа а латтайо.
Маржа Зака яI! Хьуна хьайна бен ца деза моьтту вайн
адамаш а, диканаш а. ХIара дог цIийдина цIаста санна
догуш ду-кх вайн хьанал адамаш дукхадезан! — аьлла
шен дег тIе куьг диллира Юнуса.

— Юнус! Цхьацца сурташ хIуьтгуш цара вохийна со.

— Суна хаан тарлур дарий иза, Зака? — хьаттира Юнуса, шен хьабжах куьг а хьокхуш.

— Тарлур ду. Амма и кьамел вайллахь диса-м луур ду суна.

— Вайллахь ду-кх иза!

— Делахь, Юнус, набарх а, самах а и вайн миска Межед дагара валац суна!

— Дера, цуьнан кьа ма ду!

— Ткьа цуьнан цамгаран бахьана хIун хета хьуна?

— Хьанна хаьа иза, Зака? Цамгарийн кьайленаш дук-кха ю-кх! Лобрашна хаан там бара-кх! Амма, кьахета, кьахета, товаларе са а туьйсу, — элира Юнуса.

— Межед, суна хетарехь, сов чIогIа дукха езаш вара вайн эвлара цхьа йоI... Иштта и безам сов балар дуй-техьа иза, олий а хета.

— Дера цунна Тахи дукхаезаш ма хилла.

— Хьуна а хаьа?

— Муха ца хаьа, цо даима цуьнан цIе йохуш а, иза цуьнга кхойкхуш а хилча.

— И инзаре ду.

— Ткьа цу Тахийна а бохам баьлла цунах.

— Муха? — сихха хьаттира Закас.

— Нахана а хезаш цомгашчу стага шен цIе яхар муха товр ду оздачу йоIана? Межед шег а кхойкхуш а, хьекьална эшна а ву аьлча, Тахи йилхи бохура.

— ХIета хьалхачул а чIогIа кьахийти суна цу Межедах!

Юнус вист а ца хуьлуш латтара. Юха а геннахь бухIа екаш хезира. И бухIа екаро кьаьсттина билгалдаьккхира буйсанан тийна хилар. Ураман некъан йистехула доьдучу жимачу татолачохь бут ловзара. Меллаша бовхо мох хаалора, буйса кIеда а, йовха а яра.

— Зака, вайша наб ййна новкъа ваьлла ши стаг ву. Вай санна нах бу вайн юьртахь, и вайшинга ла ца луш йолу ойланаш а ца еш, набарш еш!

— Иза башха ду, нах а вайша санна ледара хилча ирча хир дара! — элира Закас.

— Амма, адамаш тIулгаш дац. Царна а Iеткъа Хьатуний, Мирзиний, Межеданий хилла цатамаш! Амма царна гIоьнна а, гIайгIа дIаяккхарна а дарба лехарехь, хьанна хаьа, Зака, вайша-м хьалхарчех хила а мегий...

Тата ца деш, меллаша дІаййцира стоьл тІера пхьегІаш Селиман хІусам нанас. Хъаша а, хІусамда а суьйренан кхача биъна ваьллера.

— Карлайоккхуш, юха тоеш ю боху ахь шайн завод? — хаьттира Селима.

— Карлайоккхуш ю, реконструкци еш, — жоп делира Хожас.

Иза дика ду... завод карла а яьккхина, гойнна дІахІот-гор мел доккха гІуллакх ду хаь суна! Иза... Иза мехкан ницкъ чІагІбар, халкъан хьал сов даккхар, адамийн дахар тодар ду! Со кхета цунах. Дийцахьа! КІорда а ца деш дийцахьа шайн планех! — дийхира Селима.

— Иза деха ду. Ас сайна дагадогІучух кІеззиг билгалонаш ягариййр ю, — аьлла, дІадолийра Хожас. — Тхан цехехь пхи тоннал а сов терзанан барам болуш еза-йоккха механически керла жІов дІахІоттийна. Электрически ницкъо и жІов тоьхча, цІийдинчу аьчгах хуьлуш долчун сурт хІутту вайна. Иза ма луьу сиха а, меллаша а, чІогІа а, мела а еттан йиш йолуш жІов ю, вайн хьашташка хьаьжжина. Амма заводехь коьртан, кьегиний долу керланиг механически цехехь ду. ХІинцалц кхузахь лаьтташ яра Американ, Англин, Германин пачхьалкхашкара сана токарни а, сверлильни а, строгальни а, кхийолу а нуьцкъала станокаш. Царалахь автоматически белхаш беш ерш а ю. Амма, уьш еш йолу механизм-машина цхьана юьххьера йолийна шен меженашца кхочуш а еш, вукху юьххьехь вовшахтесна кечйина ара а йоккхуш шайн порядкехь тІаьхьий, хьалхий нисйина дІахІиттийна яц, цу тІе белхан эвсаралла церачул дуккха а лакхахь йолуш а, царел нуьцкъала а, царел балхана аьтто болуш а, белхан ерриге а агІонаш юьззина автоматике ерзош а станокаш, механизман до тхан заводана вайн советски промышленносто. Вайн мехкан станокаш шайн порядкехь, ца сацош шашаха еш машинаш арахоьццучу тайпана дІа а хІоттош, кхечухьара еана станокаш оха юкьа-кара нислуш болу тайп-тайпана белхаш баре ерзайо, тька цхьаерш школийн пхьалгІанашна совгІаташна а ло...

Иштта бен а доцуш дІадолийна кьамел Хожас керлачу, цІеначу цехийн дийна сурт хІоттош дІахьора. МогІара лаьттачу кьегинчу станокийн, моторийн, механизмийн сурташ хІуьттара Селимана — чкьургаш, беранаш, бурош,

семанаш сов чехка керчаш, хыйзаш, сих-сиха кеч а еш нефтан промышленностана оышуш йолу машинаш арайохуш. Цу гуллакхийн хьокъехь доггах а, куралла еш а дуйцура Хожас ша цу белхан декъахь хилар.

— Кхана а ду де! Баркалла! Ахь члогла сакъерадалийти сан! Хла, хинца сада! — аьлла, Селим дехъа вахара. Хожа дукха хан ялале набарна вижира. Амма, Кемса а, цаьргара Мария а шена гуш санна хийтира цунна. Юьртан пенаш а, гишлош а, буйса а чех сагуш-хяций! — аьлла, ша-шех велавелира иза. Хожа ха а хьарцина, бляьргаш а хьаббина наб кхетийта гюьртира. Ша ма ярра Мария хьалха лаьтташ гуш ша хиларх тийшира иза. Балхахь а, новкъахь а кест-кеста аьтто хуьлур Хожин Мария ган а, цуьнга вист хила а. Шена иза гуш а, гергахь а цахилча мегир дац аьлла тешна вара иза. Нагахь цхьа ца торуш гуллакх а хилла ша иза ца гуш висинчу дийнахь лазама сагатдора цо. Ткъа, ша набарна вижале иза а ца гуш де дладахана хилар дага деача инзаре хетара, сатоссушехь лахан, иза ган члагло йора. Хан-зама мел ели а, вовшашца къамелаш дар дах мел дели а члаглора иза цунна дагайохар. Ткъа, тахана заводехь а, новкъахь а, цхьаний эвла доглуш а, эвла кхаьчначул тлаьхьа буйсанна сада! дла-схьа къасталц а шаьш вовшийн гуш хилла хиларх воккха а веш набкхийтира Хожина. Чорда набарш еш, я сагатдеш ойланаш еш берш вуно клезиг хир бу кху эвлахь. Адамаша дийнахь белхаш бо, буса паргглат набарш йо. Делахь а, исбаьхьачу Тахис шен оточохь кест-кеста лампа латош а, меллаша татанаш деш а хаалора данма а лергана сема хуьлуш йолчу цуьнан нанна. Доккха цхьа кор а долуш жима ото ду цхьа болчу кленташка хийла ойланаш йойтуш йолу йо! шена чохь йижиарг. Корана аьтту аглорхьа гурачохь лаьтташ лекха куьзга ду. Цунна бухара жима стол къегачу хуьмалгех йойтина кечийна. Корана аьрру аглорхьа хлоттийна лекха когаш а болуш жима стол ю, тле тесна сийначу хуьтан шаршо а йолуш. Цу стоьл тлехь пенан юххе хиттийна варкъаца кечдина гутакхаш, духинан, одеколонан исбаьхьа шишанаш, пударан, вазелинан кегий гутакхаш ду. Цу йоблан бахамна хьалха диллина деаклов жима дашо сахьт йуьллу. Тхов клелхьара дуййна цу стоьлана тле кхаччалц охьа а доглуш оьллина къегина кечдина китайн исбаьхьа дари ду. Иштта

кечбина бара Тахин отон кор долу пен. Оцу башхачу столаний, сирдиллинчу пружинийн маьнгиний юккърчу есачу метте цѣнкъа тесна кърза жима куз.

Тахана а тѣкхечи екхна суьйре. Грузовикийн тата сеци урамехъ. Мехкарий, наххий юърта юккъехъ охъабисси. Забаршца, бийларшца, гловганца адамаш шайшайн цѣхъа дирзира. Даьхний тѣхаран, жлаьлеш лѣтаран, адамаша маьхъарий деттаран ерриге а гловганца ихъана а ийна, пондарче лакхалур йоцуш йолу суьйренан йиш хилла цунах. Цу суьйренан эшарах а, дийнахъ бинчу башхачу балхах а схъаяьлла кийсиг санна уйтган хъаьдира Тахи. Ткъа цуьнан нана рагъу клѣлхъарчу пешана гонах хъийзаш яра, цийеллачу юьхъ тѣе хъацар а тоьхна.

— Белхалой цѣа кхечи! — йистхилира иза, сакъераделла ела а къѣжаш.

— Мама, Дидиг цѣа веаний? — хъьттира Тахис. Цо шен ненан цѣе Аманта йоллушехъ, цунах Амий, вѣсѣх Даудах Дидиг олура.

— Дидиг шун дѣна го дан вахана. И керла доккхатѣй туьллучохъ шун дас лѣлош йолу трактор йоьхна боху, иза тояллац, шен трактор а эцна цига вахана иза... Кхана Ийна лама бен и шиъ цѣа а вогъур вац.

— Дада цигахъ муха вѣха-тѣхъа? Цхъа клѣира а ду иза цѣа ваза.

— И-м вон Іаьш хир вацара. Наггахъ керла чѣара а боккхуш... — элира Амантас.

— Чѣерий лѣца-м мукъа хир вацара иза, — аьлла, рагъу клѣлхъарчу цѣа чу яхара Тахи.

— ХІума кхаллий вайша, ва йоІ? — элира нанас.

— Цкъа ас тѣера чѣнаш дѣа а яьхна.

— Ой, сѣлхана а, стомара а... — нанас оллушехъ, цуьнан дош а хадош йистхилира Тахи:

— ХІора денна дуьлу юьхъ-куьг! И довха хи чуьра йѣ кху чу хІоттабѣхъа, — аьлла, цийнан неІ дѣйиллира Тахис. Нанас йѣ а, цѣстан чами а чу кховдийра. НеІ дѣа а чѣаьгІна, Тахи къайлаелира. Кора дуьхъал киса уьйзира цо. Кор малхбузѣхъа хиларна Тахийна чохъ гѣхъ сагора. Пѣнаца лаьтта клѣйчу аьчган ной цѣнкъа охъайиллира цо. Цу чохъ дѣгІана гѣхъ барамехъ мѣла хи кѣчдан йолаелира.

Цийнан неІ туьйхира.

— Ама! Со мукъа яц! — ара йистхилира Тахи.

— Мичара хьуна Ама! Д!аеллахьа не! — аьлла, дут-
къа а, товш а долу йоьлан аз хезира Тахина.

— Ватта-а, х!еллига! Хьо яп иза, Кужана? — олуш,
не! д!айиллира Тахис. — Ахь х!ун леладо? — хаттарца.

— Ахь лелориг, — элира Кужанас, шен коьртара
белхан косынка пенах боллучу хьостамах д!а а уллуш.
Кужанин стаммийн !аьржа к!ажарш гучуевлира Та-
хийна.

— Хьо ма парг!атъели! — аьлла, Тахис не!аран зайл
сихха д!абоьллира.

— Суна х!ун хиларна кхоьру хьо? — бохура Кужа-
нас, шен коч вукху хьостамах а уллуш.

— Шун а ма дара х!ара санна, раг!у к!елахь
ц!а-м! — элира Тахис.

— Хьеший баьхкина тхоьга... нана а, уьш а раг!у
к!ел бу! Ткъа, со х!ора сарахь де! ц!а дилича !елуш
яц. Цхьа-ши чилик хи ас дайарх кьийлур яц хьо. И зен
ас метта а х!оттор ду хьуна, эц!а г!у т!е а яхана, на-
гахь ц!а торуш хилахь.

— Ва Кужана, хьо тахна иштта оьг!азе х!унда ю? —
хаьттира Тахис, цо забар йойла а, иза оьг!аз ц!а яханийла
а шена хуьушехь.

— Оьг!азъяхана со, иштта д!а... Хьешашна а, хьуна
а, Т!унт!ушна а!

— Ой, Т!унт!уше х!ун де боху ахь?

— Жигараллица сайна т!ехьп!изаш х!унда вац бо-
ху-кх.

Тахи елаелира. Т!аккха Кужана а елаелира, п за-
барийн оьг!азалла юьхьа т!ера д!а а едда.

— Хьалха хьо луьйчий? — элира цуьнга Тахис.

— Х!ан-х!а, хьалха ас хьан букъ буьлур бу.

— Делахь, — аьлла, т!ера бедарш д!а а яьхна, Тахи
ной чу хипра.

Эххар а, ши йо! лийчнина елира. Цара месаш шарьеш
яхк хьекхначул т!аьхьа, йистхилира Аманта:

— Хезий шуна? Д!аэца бедарш!

— Хьажахьа, суна дицделлера! — элира Кужанас, —
сан х!уманаш а еанийца.

— Уьш-м шун нанас сехьа кховдийра, — хаййтира
Амантас.

Дукха хан ялале ши йо! араелира. Дийца оьшуш а
дац и шиь хаза а, тоелла а, товш а хилар. Церап
яхьаш п!ийелла, сирла, башха яра.

МаьркIажахан хилира.

— Бераш, вай хIума йиъча бакъахъа ду! — элира Амантас.

— Цкъа со дIа ца яхча ер яц! — аьлла, шен совнаха йолу бедарш пхъаьрса кIел а лаьдна, дIаиккхира Кужана. Сихха цунна тIаьхъа а едда, лерехъ Тахис элира:

— Юха йолахъа. Дидиг а, дада а тховса цIахъ вац. Лампа латийна латтон а, ехха Iан а йиш ю вайшиннан!

— Дика ду! ЙогIур ю! — олуш кех тилира Кужана.

ЙоI, наний рагIу кIелхьарчу цIа чохъ сихонца шарам бина елира.

...Марзонца кхача биира цу шимма. Ткъа вуьшта а хаза йолу шен йоI, нанна мел доккха хIума хетара хууш ду...

— Далла бу хастам — аьлла, хъаьлагIаьттира Аманта, йоI ахъ пхъегIаш дIа а яхий, лампа дIа а яйъий, кху цIийнан неI тIечIагIае! Ас вайн ков дIакъовлур, тIаккха бежанашка а хъаьжна чуйогIу со.

— Дика ду! — олуш, хъаьлагIаьттира Тахи а.

Амантас ков тIе а чIаьгIна, догIа тохале йистхилира Кужана:

— Аманта, тхо а дахкийтийша шайга!

— Ой, цIахъ Iаьн хан яц хIара?

— Тахи кхайкхарна догIий тхо-м, — элира Кужанас.

— Иза ша ду, марша догIалда шу! — ков шуьйрра дIадиллира Амантас.

— Маршалла хуьлда! — аьлла, Амантин хеннара зовртал зуда кех чуелира, Кужана тIаьхъа а хIоттийна.

Ков дIа а къевлина, зударш кертахъа буьйлабелира.

— Кху уча гIанташ тIе охъа лахлойша, со сихха бежнашка бIаьрг а тоьхна схъайогIу. Тахи а кху сохъта чуйогIу — аьлла, Аманта даьхнакерта яхара.

Дукха хан ялале Тахи уча елира.

— Ой! Селимат, хьо ма бакъ ялийнера кхуо! Марша догIалда шу!

— Нана Аманта схъаяллац кхузахъ саца а мегар ду. Кхеран къамел ша хир ду, — Кужанас оллушехъ схъакхечира Аманта.

— Хьо ма сихъелла, цхъана хила а мегар ду вай, — бохура Тахис.

— Цунах дош хир дац, шайн ото чу гIо шу, — аьлла, Селимат хъаьлагIаьттира. Ши нана доккхачу цIа чу

яхара, ши йо! — Тахин жимчу ото чу. Ша чу йоллушехъ зезагийн, духин хьожа еара Кужанина.

— Со санна дика зуда хилан глерташ кечдина ахъа хлара ца, Тахи. Собга кхача-м хъаха дац атта! — элира Кужанис.

— Хьобга кхача ца глертарх сайна чохъ Iен меттиг на латтийча йолий со?

— Дош-м вай лелюриг а дац, хьуна!

— Хлунда?

— Иштта!

— Дийцахъа, хлунда?

— Дийцахъа. Хлумма а хаза дац. Йо! ледара мет хили майра дика хуьлу, боху. Ткъа дикачу йолана цхъа кала-цлола нисло, боху.

— Эш-ш-ша, иза-м боху дара! Дийцахъа, Кужана, мила ву хъан даго хаържинарг? — хаьттира Тахис.

— Иза хлнца а ца хаьа хьуна?

— Ой, дера ца хаьа!

— Делахъ, хаалахъ! Тлунтлуш воцчуьнга яхан дагахъ яц-кх со сайна чохъ са а долуш!

Тахи елаелира. Цуьрриг шек а йоцуш Кужанас хаьттира:

— Хьо стенах йоьлу? Тлунтлуш хъанал оьшу?

— Иза цхъаннел а ца оьшу. Дика белхало а ву, дика хлусамда а хир ву. Амма хьуна деггек а воглур вац-кх. Хьо хъайн нана санна, чардакхалла лекха, куп долуш ю. Ткъа Тлунтлуш — лоха!

— Эш-ша, и-м дош дацара. Суна лекха ву иза массо а клантал!

— Хьуна лекха велахъ тоьар ду, наха шайна глай-гла бер... Хлан, Кужана! Вайша сарралц болх а бина цлаеана. Кху гланташна тле а йоглаелла вайша Iен бахъана дац. Аглор а яьлла, луьллур вайша къамелаш а деш! — элира Тахис.

— Реза ю! — шен коч, касынкий сихха схъа а якь-кхина, гланта кхоьссира Кужанас. Ши йо! дукха хан ялале ло санна клайчу меттехъ, меттах хъайча маьнго а техкош луьллур. Шайшиь охъайижале Тахис лампа клеззиг лагйира. Маьнганийн гювланийн Iиндаглаш дийшира мехкарша тле тесначу клайчу шаршош тле. Кужана ела а къежаш, Тахин ах бодашкахъ лепачу баьргашка а, жимачу, нийсачу мере а, хазчу юьхье а хъаьжира.

— Тахи, со клант хилча хуна тлаьхъара ца йолуш елла длаер яра со! — элира Кужанас. Иист а ца хуьлуш Кужанин горгачу, могашчу белших а, тлаккха тлулг санна члогла а, буьзна а болчу пхъарсах куьг а тоьхна. Тахи елаелира.

— Эш-ша, — элира Кужанас.

— Эш-меш-м хаац суна, хьо нисъелла-м ю! — аьлла, Кужанин пхъарсах мафар къовзийра Тахис.

— Тахи, со сайн бага сайгахь сацалуш а, тешаме а хилар дукха дика хаьа хуна. Амма оцу нохчамехкарчу хъешана дош ма ца делира ахь, ткъа вайн эвлахь, гучу-даьлла хIума а ма дац! Хьо члогла кьайлехь ю. И хIун ду?

— Кужана, цу хъешана алан хIума дац сан. Амма сан ойла леташ стаг вац иза.

— Ткъа хъан ойла мичахъа теIа? Хьобга вистхилан аьтто хилча, хьо шайн бIаьра хъаьжча баккхибеш, лаьттах ког ца кхеташ бу кегий нах. Мила ву техъа и ирс долуш хилан хъаьхнарг?

— Ахь тIех доккха а, забарца а дуьйцу. Члогла хала ду ахь баккъалла бохург а забарха къастон. — элира Тахис.

— Делахь, забар а ца еш, дуй боу ас, цу хьокъехь хьобгара пурба доцуш цхъа дош ца алан! Дийцахъа!

— Билггал сецна ойла яц сан, я хIара аьлла дагахь хIума а дац... Со цхъана тIайгIано наб яйина а, бала бина а ю, — аьлла, меллаша маьнгI тIехь охъахиира Тахи, шена юххехь Iуьллучу Кужанина тIе куьг а дуьллуш. Кужана цуьнга тийна ладоьгIуш яра.

— Кужана, могаш а, кхехкаш а, безамо айина а ю со! Амма сан йиш яц сайна дезачу хIумане сатийсан а, сакъеран а, я меттиг нисъелча маре яхан а!

— ХIунда? — кхин а цецъелира Кужана.

— Э-э, иза деха ду, сингаттаме ду.

— ХIинца долийна даьлла, дийцал ахь!

— Со бехке а йоцуш, ас дина зулам а доцуш, суна боккха бохам а хуьлуш ду со бахъанехь стаг вовш хилар! — аьлла, ойлаеш сецира Тахи.

— Тахи, сел холча ма хIоттахъа! Массо а адам Iалаш-диний, массарна а там биний цхъа а вер вац. Вай, вайш ца динчу зуламана жопала дац! — элира Кужанас.

— Ас стенах дуьйцу хаьий хуна?

Кужанас ойла йира. Цунна хаъара Тахин сингаттаман бахъана. Амма шена иза хууш хилар гучудаълча Тахис ша шена сингаттам бар совдаларна кхоъруш Кужанас элира:

— Хаъане а хаац!

— Суна бала бинарг Межедан цамгар ю! — аьла, дладолийра Тахис. — Хийла буьйсанашкахь гленаш го суна ирча догла детташ, бодане мархаш ткъес деттаран цлеран шодмаша цоьстуш, дистичу хиша ирча гловганаш еш, массанхьахула а хатт а болий. Ткъа цу ирчачу хьолехь коганш а берзина, некха тлера яьтгIа коч а йолуш, юьхь тIе яьллачу можа тIехула охьаоьхуш догланан хиш а долуш, цкъа аьргIада волий берзанаш санна бIаьргаш къегаш, тIаккха велха волалой догла санна бIаьргаш боьлхуш: «Ва-а Тахи! Со ма валийтахь! Зака ву со хIаллаквинарг! ХIара суна хилларг диц ма делахь!» — бохуш углуш, уьдуш, соцуш, хе дIахьош, тIаккха халла йисте волуш, хоршо вегош, дийца а ца луш долчу ирчачу хьелашкахь даима а гIенах гуш и Межед хиларо буьйсана наб а, дийнахь тем а бийъина сан! Цу инзаречу гIенах буса со самаьлча, юха наб кхетийтан ца яьхьаш, хьаьла а гIоттий, чухула йолалой лела со. Iуьйранна хьаьла а гIаьттина араьлча, балха еача хийламма а, соьгара хьал а ца хууш, дийцарш доладо: «Межед селхана а, сийсара а сахиллалц хьоьга кхойкхуш вара ма боху! Ша талхарна Зака а, Мирза а, Хьату а бехкен во боху цо... Нагахь Амхьад, Биркъий ца хиллехь уьш ша хIаллакван бохкура, бохуш мохь бетташ ву боху и миска! Дера оьзда стаг а ма вара! Ма къа ду цуьнан!» Дагах хаьштиг Iуьттуш санна ницкъ хуьлу суна и тайпа къамелаш хезча. Межедана хиллачу зуламна со бехкен еш адамаша уьш дуьйцуш санна хета суна, цкъа-делахь. ШозлагIа-делахь, адамо хIума ца аьлча а цуьнан гIайгIанан йоккхалло клелъоьтуш ю со, хьекъалх талхарна а кхоъру.

Адамаш буьйсанна дIатийча, хьала а гIоттий, хIумнаш тIе а юхий, хийла йоьлхуш ойланаш йо ас. Даима шен йолана чу сема садиллина йолчу Амас сан бертаза дакъалоцу сан гIайгIанан... ХIинца а гуш санна хета суна цу декъазчун инзаре сурт! ХIинца а сайна хезаш санна хета суна дог Iийжош тийжаш иза воьлхуш. Маржа я! Цу инзаре суртах паргIатъялале со яларна кхоъру!

Ши йоI йист ца хуьлуш Iеш жимма хан елира.

— Иштта мегар дац. Иштта бакъахъа дац! — элира эххар а Кужанас дегочу озаца.

— Ойланаш дукха яро сан корта тентиг баьккхина, кийра богуш бу. Мел хала хиларх, хIуъу а дийр дара ас цунна дарба хилийта. Амма, цунна дарба дан вайн ницкъ бац. Селхана бохург санна бен хан ца яьлла Межед волчушна башха кIант а, колхозана дика белхало а, адамашна накъост а хилла. Ткъа хIинца? Валаре нисса, я кхин а инзаре ду цунна хилларг. Муха, стенна? Хууш дац.

Межедан цамгарна Тахи бехке ца хилар дика хууш яра Кужана. Амма къа хетарал совнаха Тахи елхаран бахъана кхин а ду моьттуш ойла йора цо. Кужанина ца хаьара мича дашца, мича гIуллакхца ша гIо дийр ду оцу хьоме а, езаш а, гIайгIане а йолчу доттагIчунна.

Йист а ца хуьлуш, амма барт бича санна, ши йоI меллаша хъаьла а гIаьттина уча елира. Керла а, шийла а хIо чу а узущ, даккхий синош а дохущ, садоIура цу шимма. Аьхкенан екхна буйса яра, стигал юьззина седарчий дара, амма бутт гIаьхъа бисинера. Акхтаргийн а, диттийн а гIаш шайн маттахъ къамелаш деш санна техкара. Мох дукха мела а, халла бен ца хаалуш а бу. ГIан, бедан хьожа йогIу бешахъара. Эвлахъ тийна ду. Геннара пондаран хаза аз хезира шина йоIана. И аз шен кIоргачу исбаьхъаллица гергахъа догIуш санна хийтира. Бошмашлахъ хьулделла а, шайн корашкахула бесачу серлонашца арахьожуш а долу юьртахойн ценош а, Iаьржа месала генаш долу дитташ а цу башхачу эшаре ладоьгIуш хетара. Вовших белшаш хуттуш тIетгIа а таьIна, лерина цу эшаре ладоьгIуш учахъ дIатийра хаза ши йоI.

Буйса ерриге а дIатийра, гIаш а шабарш дечуьра севцира, дерриге а дуьненахъ и гIийла хезаш йолу пондаран йиш йоцург хIумма а доцуш санна. Эххар а цу пондарна тIехъара багахъ, дош а къостуьйтуш, йиш лакха волавелира цаI:

Еза хьо сил дукха,
Дарба дац-кха
Безам буха тоха!
Хьо езар бала хили,
Кийрахъ цIе яьлла!

И дешнаш гIийла а, хазацу мукъамца а даггара олуш дара. Безаман гIайгIано къамкъарг Iаьвдича санна, гIел

а луш и дешнаш длатийра. Пондаран аз а, лах а луш, гена а даьлла, буйсанан тийналлехь дайра. «Зака вара-кх иза»,— аьлла дагадеара шина йоІана. Бутт, лар а луш, меллаша дуьненан йистехь гучубелира, шен дашо шийла хьалхара зІаьнарш уча а, шина йобІан яххьашка а хьовсош.

Ши йоІ йист а ца хуьлуш, седарчашкий, баттей, сирлачу буйсанан ІиндагІашкий хьобжуш латтара. Чекх са а гуш йолу цхьа жима марха меллаша текхна, шен хийцалуш йолу йистош меттах а хьееш, баттана дуьхьал нисъелира. Беса а, нур доцуш а долчу дашо хедарх тарбелира бутт. Цу мархина тІехьахь батто сихха дайн нека деш санна хетара. Делахь а, дукха хан ялале мохо марха дІа а ехьна, юха а хьалха санна шен дашо зІаьнаршца бутт лепаш гучубелира.

Геннахь жІаьла летира. Юха а ца кьаьсташ долу пондаран аз долуш санна хийтира. Амма хезаш йиш яцара. Ши йоІ вовшашка хьаьжира. Дукха хан ялале геннахь халла кьаьсташ иллин аз хезира царна. Лерина ладобгІча ширчу иллин гІийла дешнаш кьаьстира:

Дуьне даго ва санна, бовха малх хьежарах,
Дуьне ласто ва санна, чекха мох хьекхарах,
Беший дІа ца болу кийрара шийла ша.
Вай дала ма лолда, бохург ца хуьлуш!
Дин терса бохура ехачу perІаца,
И терсаш хиллера ремеха ва хаьлда.
Борз гІийла угІура лекхачу орцаца,
И угІуш хиллера ардангах ва хаьлда.
Ойланаш кхехкайо вагавеш безамо,
Буйсанна наб яйна, дийнахь тем ва байна,
Дакъаза ма дала, кийрара дилхан дог,
Мила ву дуьненахь дезачух хьеганза?

Илли, гена долуш санна, лагІлуш тийра.

— Тийна ю буйса, тийна ю бошмаш, аьхна ю бІаьсте, йовха ю буйса, — элира Кужанас.

— Тийна яц ойланаш, кхехкаш ду дог, — жоп делира Тахис.

— Тахи! Вай тийжарх, делхарх хила пайда бац! Собаре а, хьекъале а хила деза... Межедан гІайгІа йолуш цхьа вайшиь хилла ца Іа! Цуьнан гергара нах бу, лоьраш бу, вайн юьртахой бу. Иза толур ву!

— Толур вуй? Толур вуй? — сихха хаьттира Тахис.

— Толур ву. Дуьйцийла йошчуш толур ву.

— Кхин хIумма а ца оьшу иза товелчахьана. Иза толур ву, со теша ахь бохучух.

Шайн шайн дог а оьцуш, ши йоI юха а чухара.

Ткъа сирла бутт и шиъ учахь йолуш санна уча а, керт а а, беша а хьобжура. Ерриге а юрт яра цу беттан зIаьнаршлахь.

ХIинца а сема волчу Мирзина корак арахьаьжча гора больницан кертарчу диттийн баххьаш а, бутт а, седарчий а. Палата чохь гIийла йогуш, набарна латош йолу электрически лампа яра. Беса а, беснеш тIеяьлла а, мара бах а луш буткъбелла а йолу Межедан юхь цу лампин сийначу зIаьнарша тамашена сингаттаме а, сийна а хетийтара. Мирзина хезира меллаша внохьаш Межеда набарх садоьлуш. Тумбочкина тIехь тIах-тIих деш дара сахьт. ХIинца а бихкина бара Межедан корта а, пхьарс а, ког а. Цуьнан гIевлангахь лаьтгачу стоьла тIехь тайп-тайпана кегий шишанаш а, молханийн бIаьлгаш а, кехаташ юккъа хьарчийна порошокаш а Iохкура. Ткъа цигахь ангалин хедарахь лаьтташ чохь хи а долуш графин а, стака а дара.

— Шийтта сахьт даьлла! — олуш меттара хьала а гIаьттина, цу молханаш долчу стоьла тIе вахара Мирза. Цигара стака схьа а эчна, иза лампанехьа шен бIаьргашна духьал а лаьцна, лерина хьежа а хьобжуш, цхьана пIелган стоммалин барамехь молха доьттира цо оцу стакан чу цхьана жимчу шишанара. ТIаккха меллаша иза шен гIевлинга веача, Межеда корта меттахъхьабира.

— Сема вуй хьо, Межед? — элира цо ларлуш а, хьостуш а.

Межеда лазама узурш дира, амма цо къастон дош ца элира.

— Межед! Хезий хьуна? — элира Мирзас юха а.

— ХIа-а, хеза...

— БIаьргаш беллахьа!

Меллаша Межеда бIаьргаш биллира. Мирзин куьг дегийра, цуьнан легашка къурд хIоьттира. Халла са а тоьхна, вистхилира Мирза:

— Малахьа хьомениг, малахьа!

Межеда халла, жимма бага гIаттийра. Мирзас цуьнан гIайби кIел куьг а дахийтина, чIогIа ларвеш а, меллаша а кIеззиг хьаьлаайтира цуьнан гIовла, тIаккха стака бете а дехьна молха жим-жим дуттуш бага доьттира. Межеда молха мелира. Мирзас гIовла ларъеш дIахийтира. Цу

сохъта халла хаалуш Мирзина корта а таййна, Межеда юха а Ъаьргаш хьаббира.

— Кхо сахът даьлча юха а малон деза, — элира Мирзас меллаша ша-шега, — хIетталц ас сайна кIеззиг наб озаяйтан мегар ду-кх!

Шена тIе дуткъа кIай юргIа а озийна, Мирза шен метта охьавижира. Ъаьргаш хьаббешшехъ шен хIусамнана а, бераш а гира цунна гIенах. Цаьрга вистхилан лууш хIара волчу хенахъ бежан-арахула дIабобдучу бегахчу, шерачу новкъахула дIабахара уш... Юха а тайп-тайпана сурташ хIуьттурса, эххар а, цхьа сурт а ца гуш паргIат хилира Мирзин наб яр. Цхьана стага шега хьалагIатта олуш санна хетта, Ъаьргаш биллира самаваьллачу Мирзас. Сихха сохъте хьаьжира иза.

— ХIаьа! Буьйса юккъе яханчул тIаьхьа кхоъ даьлла, — аьлла Мирза меттара хьалагIаьттира. Тохара санна, боккхачу тидамца Межедана молха малийра цо.

И молха ша мелла ваьлча гIийла хьаьжира Межед Мирзин Ъаьра. Хьалхачул кIеззиг хаалуш коьртаца уьшар а йина, юха а Межеда Ъаьргаш хьаббира. Цуьнан амалш тоелла а, иза шега хьежар машарца а, гергарлонца а тарделла волчу Мирзина чIогIа воккхаверна Ъаьргех хи делира. Iуьйранна ялх сахът даьлча юха а цунна молха малон гIаттархьама Мирза охьавижира. Межедан Iуналла деш а, цунна дарбанаш лелорехъ лобрашна гIо деш а ша хиларх воккхавеш а, даггара лаарца Межедан дерриге а хьашташ кхочушдеш а вара дог дика Мирза.

Мирза самавелира. Кора юххехъ лаьттачу диттан генаш тIехъ Ъаьстенан хьозий а, алкханчаш а екаш хезира цунна. Меллаша Ъаьргаш а биллина ара хьаьжча бешарчу гIашна тIера яйн Iаь а гIиттош гучуболуш бара дашо малх. Коран лакхара куьзганан Ъаьрг дIабиллинчухула Iуьйренан керла хIо дара цIа чу догIуш. Хаза а, екхна а йолу Iуьйре яра эвлана деха белхан де дохьуш. Мирза а хIинца толуш ву. Юха кIорггера хама а беш, могашаллин а, белхан а марзо а евзаш дахарна тIевоьрзур ву иза. Амма хIинца а дегIехъ гIора кIезиг ду, ткъа Межедана гIоле хиллалц кхузара дIаса валан йиш йоцуш сецна а ву иза. Хийла буьйсанаш дIаехьна цо Межедана юххехъ. Ткъа селханий, тховсий Межед таьIна а, тийна а, вист ца хуьлуш а ву. Лобраш цуьнгахъ болчу хийцамах цакхеташ а, иза валарна кхоьруш а бу, хетарехъ. ХIинца ялх сахът далан пхи минот бен яц.

Мирзас, сихха хъаьла а гIаьттина, шен юьхь-куьг а, Межедана молха мийло стака а дилира. Мела хи а хъаькхна, тIехула кIайн кисин цуьрг а хъарчийна тIеда бамба хъаькхира Мирзас цомгашчуч бетак а, бIаьргех а меллаша. ТIаккха, кIин цIена кисин цуьрг одеколонца даша а дина цуьнан хъаж а, беснеш а цIанйира цо. Межеда сама а волуш меллаша бIаьргаш биллира. ТIаккха Мирзас шен бете кховдийна молха а мелира.

Межеда коьртаца баркаллин уьшар йо я ца йо хьоьжуш Мирзина цо бIаьргаш хъаббеш а, иза дIавоьрзуш а гира. Иза чIогIа халахетта а, воьхна а Мирза лавтташ кIеззиг хан елира. Эххара а бIаьргаш а биллина, лерина Мирзин юьхье хъаьжира Межед. ТIаккха Межедан бIаьргийн негIарш дегийра, цуьнан бIаьргех охъакерчина бовха ши тIадам кIайчу гIайби тIе буьйжира. Церга балда а лаьцна, цуьнга хьоьжуш латтара дог дуткъделла Мирза.

— Межед! Межед! Лазар сов даьлла хъан? ...Са магатде... толур ву! — элира цо дегош а, чIогIа гIийла а долчу кIинхетаман озаца.

— Лазар хIинца кIезиг ду... Амма гIайгIа... Хьо а, Зака а мостагIа хетарна сайн бIаьрга ван а ца веза... Амма ахь иштта лерина а, кIинхетаме а сайн гIайгIа беш хилар хIун ду ца хууш воьхна ву со, — элира Межеда.

ТIаккха иза вистхилар а, цуьнан дош шен маьIна долуш хилар а хазахетта волчу Мирзин дош алан хьуьнар дацара. Воккхавер тIехдаларна ца велха гIерташ юьхь гам а йина латтара иза. Амма эххар а бертаза цуьнан беснеш а ягош бIаьргех девлла сирла тIадамаш охъакерчира.

— ХIумма а дац... Ойла ер вай! — элира Межеда.

— Тхан доттагIа, тхан хьомениг! И-м вон гIан дарий, цамгаран набаро лозучу коьрте харц суьрташ туьйсу... Со а, Зака а тхоем хъан доттагIий дай! Толо хьо! Толо, дерриг а дика ду! — бохура Мирзас.

— Хийла кху чохь хьо вен ойланаш йина ас, — элира Межеда Мирзе—амма хъаьлагIатта дегIехь ницкъ бацара... Хьуна набкхеттачу хенахь со ирахIотта вулуш, тIаккха лазар сов а долий охъавужуш, набкхеташ зама яккхина аса. Ахьа сайна молханаш лелош иза хIилла ду, дIовш ду моттара. Амма кIар ца луш а, доккхачу собарца а и шеко ахь дIаяьккхира. Иштта кхийолу шеконаш а дIайовла лаара суна... Амма иза торуш дац... Сан коьртехь гIовгIа ю.

Сихха б!аьргаш а хьаьбна иза г!айби т!е охьавуьйжи-
ра, дег!ера дерриг г!ора д!а а даьлла.

Меллаша не! а тоьхна чувеара лор. Мирза хьала а
г!авттина, лор а эцна уча велира. Ша ма дарра Межедехь
долу хьал а, цо буйьса муха яьккхина а лoьре д!адийцира
Мирзас. Цул т!аьхьа Мирза шен кабинете а вигна, цуьнга
и шен дийцар кхин цкъа а дицийтира лoьро, х!ор дош д!а
а яз деш.

Т!аккха лор, Мирзий Межед волчу вухавеара. Меже-
дан г!евланга а хиъна цхьа йоккха книга яржа а йина
цунна т!ехoьбжуш лор !ечу зажанчохь Мирзина набъозий-
ра. Мацца а, ша самаваьлча арахьа лаьтташ Зака гира
цунна, чохь, корехь лаьттачу лoьраца меллаша къамел
деш.

— Марша вог!улда хьo, Зака! — элира Мирзас мелла-
ша, Межед сама ца ваккхан.

— Маршалла хуьлда, маьриша г!овтталда шу! — жоп
делира Закас.

— Х!ун хьал ду хьoьгахь?

— Со-м со ма варра хилла!

— Ткъа, х!ара? — Закас Межедана т!е п!елг хьажий-
ра.

— Кхунна а х!инца г!оле ю. Амма хийла дарбанаш
лело хьакъ ду.

— Ахь пурба лахь кхарна к!еззиг яан х!ума лур яра
ас! — элира Закас лoьре.

— Ахь луш ерг х!ун ю хиъча хуур ду-кх! — жоп дели-
ра лoьро, коран рама д!а а йoьллуш.

Туьркийн, кемсийн компоташ чохь йолу ангалин йок-
кха ши банка чукховдийра Закас.

— Х!орш дукха дика мегар ю! — хаййтира лoьро.

— Х!ара торт.ю! — аьлла, кехатан ши г!утахь а чу
кховдийра Закас.

— Дукха башха ю!

— Х!ара б!арийн т!oьрмиг а бу-кх! — олуш кехатан
т!oьрмиг а лoьре д!абелира цо.

— Ахь мел сана х!уманаш мега ерш ю-кх, — бохура
лoьро.

— Тхо кхузахь хьашт мел ду а даан-малан долуш ду.
Баркалла хуьлда хьуна тхо дагадахкарна а, кхуза вар
на а, х!умнаш ярна а. Амма т!аккхахула цхьа а х!ума
кхуза ца яр доьху хьoга! Хьo парг!ат хилча наггахь
веана коре х!oьттичи тоьар ду, — элира Мирзас.

— Иза-м оццул хъехо хIума а дацара... — ша цом-гашчу доттагIчуынга хъажа вoьдуш стом-хIума хъош Iе-дал ду вайн. Хъуна а, Межедана а тIех чIогIа сагатдеш ду тхо. ХIинца хъо толуш волуш а, Межедана гIоле хуь-луш а даккхиде. То а велла, шуышиъ сихха цIа варе са-тесна оха. Са ма гатде, вайн лoьраш кIинхетаме а, говза а, доккха Iилма долуш а бу. Вайна моьттачул а сиха шу то а лур ду! — элира Закас.

Беса а, кьона а Межедан юьхъ а, и бен гуш хIума до-цуш дIабихкина цуьнан корта а гича чIогIа дог дуткь-делира Закин. Цуьнгара ах цамгар схъаэчна а, мел къахъегна а иза товалан лаарх вуьзна вара иза. Цо шен цIе вон йохуш а, бала хъoьгуш а хиларо хийла хIумнех шеквохуш волчу цунна лаан хъакъ дара наха-начул дукха иза товалан, кхетамехъ а волуш хъаьла-гIаттан.

Закин и ойланаш шена гуш санна, меллаша кора юххе а хилла къамел дан волавелира лор:

— Зака! — аьлла, дIадолийра цо, — ахъ а, я оха а хIинца хIумма а сагатдан оьшуш дац. Берриге а кхе-раме мур хIинца тIехбаьлла. Бала-м хыйги цо. Цунна кхузза хала операци йина, уггар а кхерамениг коьртац а еш... Хилларг дIадахана, ткъа хIинца гIуллакх толуш а, тIеттIа толур долуш а ду. Амма дуьззинчу, мехала долчу адаман дахарехъа латтош болу лoьраллин кый-сам мал ца беш дIахъош а, дикка дIакхехъа безаш а бу.

Лoьро иштта къамел дича Закина хиира Межедан цамгар хIинца а чIогIа кхераме юйла.

— Кьонаха цамгарал а, гIайгIанел а ондда къов-сарца тола хъакъ ву! — бохура лoьро.

IУЬИРАННА

Хожа юьхъ-куьг дилина а валале, Iуьйренан кхача хъалха биллира хIусамнанас. Селим, Хожий хъем боцуш хIума а кхаьल्लीна аравелира.

— Сайн балха вoьдийла гергахъ хиларна со гIаш ле-лаш Iедал долуш ву. Хъуна машина ялайтий ас? — хаьттира Селима.

— Хъашт яц! Со гIаш волавала лууш ву, гена ваха а ца деза, — элира Хожас.

— Хинца ас дан гIуллакх дуй?

— Баркалла. Данне а дац. Хьо хьайн балха дIарIо. Со пхьалгIа йолчухьа вoьду, — хаййтира Хожас.

— Делахь, вайн хIусаме боьду некъ хьо хууш ву. Сарахь дIавола!

— Тахна цIехьа дерза дагахь ду тхо. Нагахь висахь, дIавогIур ву со.

— Хьашт хилахь со райкомехь хир ву, — аьлла, Селим дIавахара, Хожа а пхьалгIа волавелира.

Кху эвлаца шен белхан юкьаметтиг тасаелла дукха зама а йоццухехь, Хожина кхузара хIор урам хьовха, уш хаздина акхтаргаш а, дитташ а — дерриге а гергарий, хьомей хетара. Иза хIинцале кху эвлах вoьллера, кхузахь кхиъча санна. Кхузара адамаш цхьа боккха доьзал хетара, цу доьзалах ша а лорура цо. Хожина тохара завод кху эвлах кьаьстина хетара. Цунна гора чолхе белхаш а, чолхе механизмаш а йолчу заводан боккха ницкъ жимчу эвлана гIо дар дIадолош. Ткьа хIинца завод а, эвла а шен тарьелла. Тохара чолхе хеттарш хIинца атта тарделла, ткьа эвла оцу заводан цхьа дакъа ду, цуьнан йистехьара цхьа маьIиг ю. Заводехь а, эвлахь а долчу адамашна юккьехь хийралла яц. Цхьаберш аьчгах, болатах машинаш еш бу, вуьш яьлташ а, даьхний а, стоьмаш а кхиош бу.

— Маршалла хоьтту хьоьга! — аьлла, йoьIан аз хезира цунна.

— Маршалла хуьлда, Кемси! Бехк ма биллалахь! Со ойланаш еш вара! — элира Хожас, цуьнца Мария гарна воккха а веш.

— Муха яьккхи ахь буйса? — хаьттира Марияс.

— ТIех дика! Сов дика! Баркалла хуьлда хьуна! Ткьа, ахь?

— О! Иза хетта оьшуш дац! Со даима а сатесна ю Кемса йолчохь хиларе!

— Суна там бан-м хууш ю хьо! — элира Кемсас.

— Ас бакъдерг боху! — чIагдира Марияс.

— Аш хIун до? — хаьттира Хожас.

— Тхо лабораторин балхе а, гIирсашка а хьовса доьлху. Делкьехь гур ду вайна, цул тIаьхьа дан дезарг хIетале билгал дер ду. Хьо Лoьма волчу вoьдий? — хаьттира Марияс.

— Лoьма а, Юнус а волчу вoьду! Шина а пхьалгIахь дан керланиг ду! — хаййтира Хожас.

— Марша гюлда! — коърта а таййна, Кемсин куыг а лавчна, д'айолалиера Мария.

— Маршалла хуылда! — жоп делира Хожас. Иза цу шинна т'лаыхъа хьобжуш сецира. Ши йо! генна яълча кхетаме веара иза. Шен сонталла тергал еш адамаш дуй техъа аьлла гонах б'лаьрг туыйхира цо. Амма нах а, зударий а х'ара тергал а ца веш сихха шайн г'уллакхашка д'ла-схъа обхура.

— Ассалам Галайкум, тхан лом Ломма! — аьлла, аьчган пхьалг'и чу велира Хожа.

— Ва Галайкум солом! ВоГалда марша-могаш, тхан хьекъале г'юьнча, Хожа! Ма дика ду-кх хьо веана! — элира сакъераделлачу Ломмас.

— Дера ван-м ма веа со юха а!

— Дуккха а белара вайн хьо саннарш!

— Дукха хеста ма вехъа! Хьанна хаъа б'лаьрг хуьлий а!

— Х'ан-х'а! Вай ювдал дац!

— Пхьалг'а-м тойина ахь!

— Ас аьлча а, вай тойина-кх! Уггар хьалха ахь тойина, — элира Ломмас.

Хожина пхьалг'а хьалхачул ц'ена а, шена ганза болу керла г'ирсаш болуш а, ша кхуза беана, д'лах'иттийна болу г'ирсаш дикачу хьолехъ латтош а гора. Юьртба-хаман машинийн к'езиг-мезиг меженаш латтара кхузахъ тойина. Шен корматаллин б'лаьргийн серлонца а, зеделлачуьнца а сихха хиира Хожина пхьола дика а, доггах а дина хилар.

— Го суна! Го! — элира цо.

Ломмина хиира Галара хъаша шен балхана реза хилар.

Йоккхчу заводехъ а кхачаме доцург ган Гемина волчу Хожина колхозан пхьалг'ахъ вуно атта гора кхин т'е а дан дезаш дерш. Пхьалг'а кхин а тоеш лакхарчу т'ег'ан т'е яккхархъама дан хьакъ дерш дуйцура цо Ломмега.

Эвлара пхьар цецваьллера дан хьалха лавттачу г'уллакхийн дукхаллах, церан мехаллах. Синтем байна ладоь-г'ура Ломмас хьеше. Цунна дага тесира «Х'ума дина а ца хилла-кх оха». Амма, Хожас билгалдира хьалхара г'улч йоккхуш дан хьакъ дерш кхузахъ кхочушдина хилар. Т'аккха Ломмин са к'езиг парг'ат делира. Пхьалг'и чохъ кхин т'е дан обшуш а, церан кепаш а билгал-

йинчул тлаьхьа и шиъ аравелира, тлаккха пхьалгин го муха кечбина хила беа дуьйцура Хожас.

Новкъахула адамех йобгтина хьабда йоду грузовик тлех тилира царна.

— Уьш ялтин ара баха! Мехкарий кемсийн беша боьлху, — хайтира Ломас.

Новкъахула йобдучу мехкарийн тобанца йолу Тахи хьалхачул сингаттаме а, гийла а хийтира Хожина. Амма, цо шена дага деанарг Ломе ца элира. Тахина юххе а телаш юх-юха къамелаш деш яра цхьа йоI. Иза Кужана яра. Дукха хан ялале жимо грузовик тлаьхьа кхира мехкарина. Говганца, татанца, вовшийн цераш яхарца сихха цу грузовика ховшира мехкарий. Уьш а эцна и грузовик сихха къайла елира.

— Аша-м шен хеннахь болийна болх. Луьйре дика хуьлда шун! — аьлла тевеара царна Зака.

— Диканца вехалда! — элира цу шимма цхьаьний.

«Хара а ма ву кладвеллий, глайганей-м», аьлла дагадеара Хожина.

— Хьо ма лела? — хаьттира Ломас.

— Со больницера вогура, — хайтира Закас.

— Тлаккха? — элира шиммо а тлаьхьий-хьалхий.

Цхьа а вист ца хуьлуш жимма хан елира.

— Межед гин хьуна? ХIун хьал ду цуьнгахь? — хаьттира Ломас.

— Гира. ЧIогIа ву! — корта оллийра Закас.

Больницера цIа веача корта лозуш а, дегI дика доцуш а волуш шен ото чухула дIаса волавелира Зака. Тахи а, синкьерам а, больница а, Межед а цхьа тамашена карзахаллин гIан хилла тоххара дIадаьлларг хетара. Цхьана а ойланго гинтош дацара цуьнан дог. Ша-дерг дии а дина, охьавижан, набьан лаьара. Тахана КИранде а хилла райкоме вахан цадезаш ша хиларх там хилира цунна.

Ша тахана сатесчахьана делийнарг дага деара Закина. Хьалххе кеч а велла, уча велира иза.

— КIант, хьо са а долуш цIахь ца Iаь тахана? — хаьттира нанас.

— Черий леца ваха дагадеана суна, — элира Закас.

Хинцале ша эцна а, шена дика керайирзина а йолу мотоцикл рагIу кIелхьара уьйтIа такхийра цо. Цу тIе а хьIна, цо гIо тоссусехь, пулемет санна, мотор а екаш кех тилира мотоцикл. Ураман маьIиг дIахьевза-

чохъ дѣа а йирзнна Тахи кѣайлайолуш санна хийтира цунна. Амма цигахъа хаѣхкича а, вукхузахъа хаѣхкича а иза кара а ца йина, церан кетѣахула тѣх а иккхина, юѣртах велира иза. Тѣхуле кѣеззиг мажлуш болу баѣц-цара хѣорд санна меллаша тѣаѣххий, хѣалхий тулгѣнаш бѣаѣрго ма лоцу гена дѣа а оѣхуйтуш техкара хий-кѣина а, цѣна а долчу кѣен аре. Шина а агѣорхула цу башхачу ялтийн берд а болуш дѣабодара некѣ. Закина хѣалхара ши лекѣ дедира, наѣкѣар а даѣлла кѣашлахъ и шиѣ кѣайладелира. Я чѣерий леѣар а, я акхарошна тал-лар а, я кхин тайпа ерг а — цѣѣа а ѣалашо йоѣуш мото-цикл хаѣхкина воѣдура иза, дегѣо мох а лѣѣцуш, мото-ран гѣовгѣане ла а доѣгѣуш, дуѣхѣал хѣаѣдда богѣуш некѣе а хѣоѣжуш. Хийла цо некѣ бинчул тѣаѣхъа мазла-гѣаш а, буракаш а, хѣаѣжкѣаш а, бошмаш а йолчухъа дѣа а, схъа а доѣрзуш долчу некѣашка кхечира Зака. Цѣѣа ойла а, я бина саѣам а боѣуш, мазлагѣашкахъа боѣду некѣ юѣѣар леѣира цо. Эххар а, бошмаш, мазла-гѣаш гучуевѣча, шен кийѣрахъ дог сихѣделча санна хий-тира цунна, бѣаѣргашна геннахъ бѣарлагѣнаш хѣуѣттура, мохо шелѣйна юѣхъ йохъелира. Амма гуш хѣумма а доѣуш, тохара Тахи лаѣттинчу кхечира иза. Мотоцикл саѣа а йина, дѣахѣоттан Зака кхнале Юсуп дуѣхѣал веара чѣогѣа сирла а, елакѣѣжаш а юѣхъ а йолуш.

— Марша вогѣалда хѣо, Зака! Ма бакѣ веа-кх хѣо! — эѣира цо куѣг а кховдош.

— Маршалла хуѣлда, баркалла хѣуна! Бакѣ веа-нехъ а, ца веанехъ а ва-м веана со, — жѣп делира Закас.

— Бакѣ веана! Тахана цѣѣаберш цѣа, вуѣш базара бахана. Ерриг мазлагѣхъ а веккѣа цѣѣа со бен ваѣ! Да-ан ду, малан ду, хаза дуѣне ду: беш, хи, хѣун, буѣ, олха-зарш! Шаѣерг ду-кх!

— Дѣлахъ, Юсуп, со а ма ву, хѣуна, кхузахъ хѣо цѣѣалха нисвѣлла хазахѣташ.

— Хѣунда?

— Хѣун ду а ца хууш тахана сагѣтлуш, корта лѣѣзуш, дегѣ вон долуш ву со, — хаййтира Закас.

— Дѣлахъ хѣо кхин а бакѣ веана кху курорте. Стаг ша цомгаш хилча санаторе, курорте вахан вѣза!

— Аѣа-м баккѣалла а бахий!

— Аѣ а бах-кх!

Закас ойла а еш, вист а ца хуѣлуш кѣеззиг зама ялний-тира. Маѣ-маѣтѣхъ лекѣаш а, беѣан меаш а декара.

Хьалха хиллачул дуккха а тоелла, гIа-бацо юькбайица яра беш.

— И мотоцикл дIанехьа а яккхий, ИндагIе хIоттаехьа.

Зака, мотоцикл цо бохучу такхийна воьддушехь, цунна юххе а хIобгтина, хабар а дуьйцуш велавелира Юсуп.

— Асар ца деш а, буц талха ца еш а хIара меттиг йитина оха. Схьавоьл, ИндагIа дика ду, хоййла кIеда ю! — олуш лекхачу толлана гергга бацала охьахиира Юсуп, цунна юххе Зака а хиира. КIеззиг кIамелаш деш и шиь Ийначул тIаьхьа, ведда оцу цIа чу а вахана, цхьана ангалин бошхепахь моз а дохьуш схьавеара Юсуп. Моз а дууш, бацала дIа а таьIна, кIамелаш дора цара:

— Зака, ахь сайх ца велан, хIинца вайша дина кIамел цхьана а адаме ца хьахон чIагIо яхь, хьобга кIеззиг дийцар дийр дара ас, — долийра Юсупа.

— Ас чIагIо йин иза цкIа а ца хьахон, сайна хетарг цу хьокъехь цIенна алан! — элира Закас.

— Делахь со дийцина валлалц кIамелана юкIа а ма гIорталахь, ла а догIалахь. ТIаккха ахь бохучуьнга ладугIуш со а хир ву, — бохура Юсупа.

— Со ладугIуш ву.

— Со хаал хилчхьана дуьйна баккхийчу а, хьекIал долчу а наха хилларш а, гинарш а дуьйцу хезна суна. Амма цкIа а цу кIамелашкахь суна хезна а дац, я сайна гина а дац оздачу стагера озда доцург а, зуламениг а, боьхханиг а даьлла. Суна моьтту стаг ша схьаваьллачу бухе хьожжий хуьлу. Сий доцчуьнгара боьхханиг долу. ХIинца вай дохнах а, бахамах а кхиьначу хенахь, даарна, а, духарна а, хIусамашна а гатдеш са а доцуш дахар тоделлачу хенахь, вай декхарийлахь ду и бодашкара схьаваьшна зуламаш деш йолу писаш хьашан, новкIара уш дIаьхан. Мирзина чов а хир яц, Межед хьер а вер вац, бодашкара схьа вайна тоьпаш а еттар яц вай кIонахий хилахь.

— Ахь деш долу кIамел, Юсуп, тамашена а, цхьайолу меттигаш со резавоцуш а ду. Цунах лаьцна шIеххьашха хьехар дан хала ду суна, — элира Закас.

— И-м хьехо а ца эшара! — чIагIдора Юсупа.

— ХIумма а хууш а, я цхьаннех шек волуш а дой ахь иштта кIамел? — хьаттира Закас.

— Шек волуш а, цхьацца шиишша хезна а до ас и кIамел. Масала, суна хезна БиркIас Издега дина кIамел. Хьуна хезний?

— Хезна.

— Делахь иза кхин хьехо оьшуш дац. Сема а, сацам болуш а хила деза вай.

— Юсуп, хьо мелла а сол воккха ву, амма хьовца хецца кьамел дан карахдолу сан.

— Зака, массарна а хууш ду, со кегийчаьрца жима ву, баккхийчаьрца воккха ву. Амма вайша дагахь, вуно чlogla а волуш, гергара ву. Вайша вовшийн дагара дийца а, дийцинарг ваьшлахь lалашдан а мегар ду. Галичу болларх цамза хьуллур бац. Хьо сох лачкьо гIертарах хьан безам а хьуллур бац. И башха а, синтем боцуш а йолу цамгар йовзанза вуно кIезиг хир ву хьол баккхийчех. Цхьан-цхьаьннан а хьох кхардан йиш яц. Кхардам бара нагахь хьан хенахь иштта цахилча. Хьуна и хьайн гIуллакх кьайлехь ду моьтту. Амма, иза хьуна хьайна кьайлехь ду, ткъа ерриге а юьртана хууш ду. Tle Тахи хаза а ю... Башха а ю.

— Иза хьеха а ма елахь! — элира Закас сихха.

— ХIунда? — цецвелира Юсуп.

— Межед то а велла, цо цуьнга кьамел а дина, нагахь церан барт ца хуьлуш бисинчул тIаьхьа бен вайн захало дийца тарлуш дац. Ас цIена дош а луш чIаglo йнна, — хаййтира Закас.

Юсуп ойлаеш, вист ца хуьлуш сецира. Зака ша аьллагунна дохковелира. «ХIун хьашт дара и тхайлахь хилла чIаglo нахала яккха. Хилларг хилла даьлла. ХIинца и чIаglo йохон амал дац. Амма, Тахи ца лобхуш со lелур вуй? Буйсанна наб хIунда яйна сан? Даима иза суна дагахь хIунда лаьтта? ХIор денна а церан кевнна юххехула тIехволу со, цкъа хьовха мосуьйттазза, иза лелаш йолу некъаш а, иза хIоьттина лаьттина хIара меттиг а хьоме а, башха а хета. Ша ерриге а суна хилла йолу цамгар а, хало а иза дукха езарна хилла ю, ишттачу хьолера со паргIатваккха цхьа а ницкъ бац кху дуьненахь» — ойлайора Закас.

— И чIаglo ахь хьашт доцуш йина. Захало шина а агIорхьара безам а болуш динарг бен дац. ХIинца Межед товаларе хьовсанза девр дац. Амма иза цомгаш а хилале хууш дара, цхьа хьо воцчунна, и церан захало хуьлуш доцийла, — элира Юсупа.

Тлаккха дагадеара Закина шайн несехула шена хезнарг: «пенаш лергаш долуш ду. Тахис яккхий гIайгIанаш а йо, Межед товаларе тIех чlogla сатесна а, цунна кьай-

лах йоблхуш а ю иза», — бохуш шег дийцина йолчу.

— Хьайна хаба? ХIетахь уыш вовшийн дагара хаан аътто ца болуш бисина хир бу, ткъа хIинца Межедана бохам хиллачу хенахь, безам а, кьинхетам а цхьана а ийна, чIагI а белла, цу балхо церан захалонна аътто кеч-бина хилан а мега, — элира Закас.

— Вайна мовттукул а чолхе ду безаман гIуллакхаш... Иштта Итталучу хIумнаша безам хуыцур бац, — чIагI-дора Юсупа.

— Хьох долу эхь-бехк-м лору ас... Делахь а, вайша и ктамелаш дарна тIевирззинчуьра алан лаба суна: со хьакъ вац Тахи санна йолчу тоьллачу йоIана. ХIинца а шира, сийсаз эхье ойланаш йо ас, цу Межедах хьобгу со... Суна хезна, Тахи цунах кьахеташ йоблхуш ю, бохуш. Иза сайх кьа а хеташ елхийтархьама хьовха, цунна со кIез-зигчу заманчохь мукъана а дагавайтархьама ас дийр до-цуш хIума дац, хьобгур доцуш кьа дац. Шеко йоцуш ду ас сайгахьа озабезам беш хилар. Амма иза дерриге а кьайлехь ду сан. Ткъа иза хьуна дийцанза Iе ца вели со, — аьлла, корта оллийра Закас.

— Ээ, цу тIехь ванне а бакъ вац хьо, — элира Юсупа. Жимма собар а дина, — Зака! Дог — иза колхозан амбар яц, безам — иза юкъара ялта а дац. Кьинхьегаман денош-на санна нийсо ян торуш дац цу гIуллакхехь. Шина доган гIуллакх ду иза... Амма ахь цу чIагIонашций, совнахчу хабаршций хьашт доцчу чолхе даьккхина хьайн гIуллакх. Цхьа дарба карор ду вайна... Халаниг важа ду.

Цхьа а вист ца хуьлуш жимма хан елира.

— Дуьне ду-кх хIара, — аьлла, хьалха лавттачу стоь-машка дIа а хьобжуш, сингаттаме ойла еш вара Юсуп.

Цу дешнийн маьIна а, я царца иза хIун алан гIерташ ву а ца хууш волу Зака баце а, стоьмашка а, екхначу сти-гале а хьобжура. Гонах лекъаш а, бецамеаш а декаш хе-зара. Наг-наггахь екаш хIуттут а яра. ЧIогIа кIадделла хетара Закина шен дегI. Набаран тар тесира цунна. Иза сихха самавелира, мехкарийн забарш а, гIовгIа а хезна.

— Тахана мукъаде дацара? — хаьттира Закас.

— Делахь а кемсаш йолчохь дан гIуллакхаш данма а карадо мехкаршна. Кхузара дIа гена йоццуш ю цара ле-лош йолу меттиг. Ткъа, хIинца эцца шовдане боьлхуш бу уыш, — хайтира Юсупа.

— Дера боьлак а, ткъа цу боьлаках кьаьсттина и шов-да долу меттиг а хаза ма ю, — элира Закас, цигара ис-

баьхьалла дага а еана, цу мехкаршца цигахь ша велара, аьлла а хеташ. Тлаккха кьегина Тахин сурт хЮьттира цунна цу баьцарчу генашна юккьехь, сирлачу шовданна йисттехь лаьтташ, кьегина баьргаш, дIаса кхерстина цЮьцкьамани, жима нийса мара, горга батт, бос лепз беспеш, куц долу дегI! Вехча санна цуьнан коьртана бIа-гор беара, дегI дегийра, цунна хиира иза йоцург кху лаьттахь цхьа а дарба шена цахилар а, шен цамгар моьт-тачул дуккха а чЮьгIа хилар а, беамо шех тутмакх вина хилар а. Хьала а иккхина и мехкарий болчухьа дIавадан дагадеара Закина. Амма хьаьлагIаттаран меттана цо шен корта бацала божийра. Тлаккха мехкарийн йиш хезаш сан-на а хетта, Закас меллаша корта хьаьлаайъира. Цара локкху йиш дог гIаттош, ша тайпа боккха ницкъ болуш яра. Амма чЮьгIа маьхьарий дегташ а, я совнаха гIов-гIаеш а, я Гийжаме тийжааш а яцара и. Меллаша, гIийла, тийна лекхара мехкарша и йиш, кIеда а, ларденш а божарийн лергашка схьакхоьхьура церан башха аз мелчу, собаречу мохо. Делахь а, шена тIемаш даьлча санна хетара Закина, хIинцца хIаваэ а ваьлла, ялтийн, хьанцийн хIор-дашна тIехула, аьрцийн, ламанийн сийначу баххьашна тIехула, стигалан сирлачу лакхенашка а телаш туьйран-нийн дуьнене ша дIагIур волуш санна. Закас доккха са-даьккхира. Юсуп иштта лерина ладоьгIуш дIатийна вара. Царна дешнаш кьастара хийлазза хезна а, хийла лекхна а йолчу эшаран. Амма цкьа а цу дешнийн чулацаман кIоргалла а, маьIна а падевзина хилла Закина хIинцийн бен. Мехкарша бохура:

Малх схьакхеташ дуьне ду хьо,
Малх дIабузуш дуьне ду хьо,
Дера дац хьо, маьлхан дуьне,
Сайн хьомечух со хьегонза!

Башхачу мукьамехь и дешнаш ма хеззинехь, Юсупа Закина юххехь Гуьллуш йолу цуьнан шалго топ ткьес тоьхча санна чехка, катюьхна схьаийцира.

— Ойт, горлер яI-кх! — аьлла, чЮьгIа мохь туьйхира цо, беш а, боьлак а екош аз дIа а кхарстош. Ирах а ер-зийна мехкаршна тIехула шозза топ кхоьссира цо. Мехка-рий зевне бийлабелира, йиш локкхучуьра юкьах а бевлла. Юсуп ша а воьлура, Закега забаре бегаш а беш. ХIаваэра меллаша лаьтта охьаохуш яра стоммачу патарми чохь хилла йолу кехатийн, бехчалгийн цуьргаш...

Тахана ша лелийна долу и дерриге а гIуллакхаш дага-

даьхира Закина ша пхьалгIа кхаьчначу минотехь. Вок-кхаверца Лoьма а, Хожа а гIуллакхаш деш гора цунна. Лoьмина хаза хьехарш дора Хожас. Амма, иштта пхьалгIин гIуллакх шена цадевзаш хилар новкъа хийтира цунна.

— Агрономашний, зоотехникашний хьовха, гIишлош еш болчу инженерашний, техникашний дан хьехар а долуш, ша дIавахханчохь адамашна шех пайда болуш ву вайн Селим. Амма, со хIинца кху шун балхах ала хIума доцуш ву-кх, — даре дира Закас.

— Дерриге а хууш верг дукха ца нисло, амма Селим, массарна а дан хьехар хилда хьан, аьлла, вина ву веш-шехь, — элира Лoьмас.

— Tе йогIуш а ю зама. ПхьалгIин болх-м ас хьовхур бу хьуна, — аьлла, Закина белш тIе куьг туьйхира Хожас.

— Хьажахьа, йолий а ца хууш хан ели-кх, — олуш цецвелира пхьалгIин неIарх ара а хьаьжна Лoьма.

— Вай-м эрна ца Iийна, — билгалдира Хожас.

— Делахь, ас дицдийр дац хьуна и ахь тIелаьцнарг, Хожа! — элира Закас.

— Цунах шек хила хьашт дац. Ас бохург дIалаца ахь мало ца яхь, ерриге а пхьалгIанаш дика евзаш хир ву-кх хьо!

ПхьалгIи чу бIаьрг а тоьхна, шен шога куьйгаш вов-шех а хьакхийна, вела а кьежна Лoьмас элира:

— Дош-м дац дика пхьалгIа йоцург!

ХАЗНИЙН АЙМАНАШКАХЬ

— Эзар шайтIа — аьлла, юьхьиг а кагъеш стоьл тIе-рачу кехатана тIе кьолам туьйхира вуткъа лекхачу, хьаьрсачу стага.

— Накъост Калугин, сихалла тарлур яц кхузахь, — элира мелмаша, тийна а, мела а аз долуш волчу цуьнан накъосто.

— Александрович! Иза суна а хаьа, амма собар кха-чаделла. Ша дерриге а кхеташ ду, амма ца кхеташ а ду, хьовхьа, вай аьлларг ца нисло-кх!

— Хьесапаш дукха дарна кIадвелла хир ву хьо. Са-даIа! ГIуллакх вайн керара даьлла даха меттиг йолуш дац!

— Собар дало даьтIачу кисанара доьжна итт туьма дайча я футболах ловзуш вайн команда лулахойчо

эшийча. Амма, шен коьртачу декхарх цхьаццуьрг мукъана а кхочуш ца дечу инженерана халкъо и кхиош йина харж эрна ю!

— Юха а боху ас, Петр Яковлевич!..

— Хеза суна!.. Сада!а боху ахь!

— Нийса ду! — элира Александровича.

Кисана ши куьг а доьллина, меллаша аравелира Петр Яковлевич, цунна т!аьхьа волавелира Александрович а. Маь!-маь!ехь гуш выпканаш яра. Царех дукхяхьерш качалкашца яра.

— Хьажал цаьрга! — элира Петр Яковлевича.

— Болх беш ю! — билгалдира Александровича.

— Иза ца боху ас! Ца го хьуна уьш а вайшиннах цаешаш забарш еш ю: «Салам-маршалла ду шуьга х!ай кегий инженераш!» — бохуш.

— «Кегий» х!унда боху?

— Ой! Кегий ца хилча вешан планаца механизмашка болх байта ницкъ кхочур бацара вайн?

— Керла говзаллаш дуьненчу яхар — иза худар даар дац, сан дотта!а! Х!инцале хийла керла а, башха а г!ул-лакхаш дан кхиъна вай.

— Амма, мера к!ел долу скважинашка шайга болх байтар д!адолийча а д!адоьдуш дац.

— Хьанна хаьа? Вайн хьесап а, изобретени а нийса ю... К!езиг-мезиг х!умнаш тоян езаш хила а мега.

— Нийса хилча а дагалаьцнарг кхочушдан г!ирс а, материалаш а яц, цу т!е промыслан урхаллин аг!онгахьара г!о а дац.

Гаражан г!ишлошна юххерчу жимачу раг!уна к!елахь цхьа чолхе стол еш, цуьнан меженаш вовших хуьттуш ши белхало гира цу шинна.

— Вайн изобретателийн ерриге а белхан ч!аг!о а, база а, кадраш а гой хьуна? — аьлла, цу шина пхьерана т!е п!елг а хьажийна, Петр Яковлевич юха а велавелира. — Ши миска воллу аннийн коржамех урхаллин пульт ян г!ерташ.

— Петр Яковлевич! Хьо вайн г!уллакхех цавешаш хиларан цамгаро талхийна. Г!уллакх юьхьанца иштта халонашца а, кхачамбацаршца а хуьлу... Мацца а, д!адо-ладелча т!аьхь-т!аьхьа толуж д!адоьду, — элира Александровича.

— Вайн г!уллакхах-м, хьо ваха, вашара со! Амма изобретательни болх берийн ловзар ду моьттуш болчара дог

этIа до-кх! Хъажал, мел лерина воллу и ши белхало? Нийса технически куыйгалла а, мел оьшу гIирсаш а дIа-белча хIуьу а далур долуш ду церан дашо куыйгаш. Вало, цара дечуьнга хьовсий вай.

Ши инженер стол еш воллучу шина белхалочунна тIе-вахара.

— Де дика хуьлда шун, накъостий! — элира Петр Яковлевича.

— Диканца дехалда шу а! — цхьаний жоп делира шина белхалочо.

— Хожа! Муха хета хьуна вайн болх? — хаьттира Александровича.

— Хийла хан яра ас нефть даккхаран гIуллакхашка сатуьйсу. Ткьа, керла говзаллаш зеран гIирсаш кечбе-чохь болх бар суна чIогIа пайдехь гIуллакх ду. — элира Хожас.

— Ткьа хьуна муха хета, Иван? — хаьттира Александровича.

— Хожа бакъ лоб. Керла хIума довзар мехала ду. Амма хIара стол-м ян хала дацара, бакъ ду, кху тIехь кечдеш долу и электрорадион сигналийн системан у цхьа-на стоьл тIе тарлур дац.

— Стол а шиь хир ю, иза а шина декъе декъна хир ду, хIоранца йозуш 540 скважина а йолуш, — хайтира Петр Яковлевича.

— ХIара гIирс кечбо вай телефонни станцис ширъелла. дIакхиссина хIуманаш вовшех а летош. Цундела, хир долу хьостамий а, йобза буткьа сара а, кхин цхьацца меженаш а керла хила хьакъ ю! — элира Хожас. — Цу тIе стоьлаш тIехь жима экран тIе чIагIийна къаьсттина меттиг хила а еза.

Ши инженер вовпашка хьаьжира.

— И дерриге а гIуллакхаш вай лерина ду. Амма коьртаниг вайн хьекъал а, куыйгаш а ду. Оьшуш болу гIирсаш хир бу. Дог а догIуш, вай болх бичхьана, хIара кIира чекхдалале скважинашкахула телеуправлени кхачамболлуш дIайолалур ю вайн! — аьлла, юха а Александровиче хьаьжира Петр Яковлевич.

— Дуьйцийла йоццуш, дуьйцийла йоццуш! — тIечIагI-дира Александровича.

— Делахь, аш шайн болх бе... Де чекхдолуш вешан изобретени чертежа тIехь йобшур ю, зуьйр ю вай. Тхойша

дІавовду, — аьлла, Александрович а эдна волавелира Петр Яковлевич.

— Вай кхин цкъа а вешан схемин лерина тидам бан беза, кхин цуьнан тоян хьакъ йолу меттиг лаха еза! Хю-раммо а ша-ша а ваьлла... Олег Петрович ву цу тІехъ болх беш. Сарахъ гул а делла, зуйр вай!

— Дика ду!

— Дика дац! — аьлла, цхьа стомма стаг юкъаиккхира церан къамелана.

— Дика хІунда дац, Лев Семенович? — хьаттира цу шимма цхьаьний.

— Дика хІунда даций?

— ?!

— Кху вайн промыслашкахъ долу нефть лахлуш хиларна, и нефть даккхаран гІуллакхана вайн хІинца болу гІирсаш сов а боллушехъ, автоматикий, телеуправлений хьехочу туьйранашца аш эрна зама а, материалаш а йойуш хиларна. ХІети, хІети! Ас дІабоху шуьга! Пачхьалкхан материалаш хІаллакьеш хилар! Изобретательш ду вай? Дукха хьалхе ду бета буьххьера шурин томмагІа а дале хІуьмалгаш дело.

— Лев Семенович, и забарш хьобгахъ товш яц, хьо промыслехъ хьаькам ву, — элира сингаттаме цуьнга а хьаьжна Петр Яковлевича.

— Со хьаькам волудела йиш яц сан болх кІел бита. Кху сохьта коьртаниг лаьтта бухахъ болчу гІирсашна ремонт яр тодар ду.

— Иза годеш ду тхо, — элира Александровича.

— Шу? Тодеш? Велош вуьйр ву аш, — аьлла, Лев Семенович велавелира. ТІаккха воьлчуьра а сецна, оьгІазе инженерашка хьаьжира иза.

— И берийн ловзар а долийна шу эрна Іечу хенахъ скважинаш соьцуш ю. Нефть даккхаран план кхочушъярх соьга жоп доьху. 93 а, 27 а номерш йолу скважинаш тахана телхина. Цига а гІой сихонца гІуллакх де! Со сарахъ воьгІур ву аш динарг талла! Хезий шуна? Сихонца яхийтал цига. И болх кІел битинарг уголовни зулам динарг ву! Зуламхочуьнга доьхху жоп а доьхур ду цуьнга!

— Оха-м иза а, хІара а, — аьлла, вистхила воьллачу Александровичан дош а хадош, мохъ туьйхира цо:

— Иза кхочушде! Ткъа, шу «хІара» доцуш цаІелахъ Москвара говзанчаш балор бу вай! Цигахъ бу изобретательш!

— Тхо, низам долуш ду. Хинцца и скважинаш гоайта гур ду. Амма тхан гуллакх — халкъан гуллакх ду, иза оха цхъангге а емал дойтур дац! — элира Петр Яковлевича.

— Х!аа! Шайга бохург де аш! Буса сахиллалц иза емал ца дойтуш те а мегар ду шу! Шайна диллинчу барх! сохътехь ас бохху болх бе, де-буьйсанах дуьсуш долчу ялхийтта сохътехь шайна лаахь шайганийн малаш а ле-ца! — аьлла, д!авахара Лев Семенович.

Г!айг!ане а, оьг!азе а вара ши инженер.

К!еззиг лаьттира и шиь, Лев Семеновичана т!аьхьа хьобжуш.

— Вало! — элира Александровича меллаша Петр Яковлевичана белш т!е куьг а дуьллуш.

Вобдуш ши некъ д!а-схьа къаьстачу кхечира и шиь. Цхьацца новкъа а ваьлла, вовшех а къаьстина шен-шен ойланашца волавелира. Инженер-электрик Александрович, механик Петр Яковлевич скважинна лаьтта бухахь ремонт ян езачу вахара. Царна Лев Семеновичаначул дуккха а дика хаь шайн декхарш.

Трубанаш скважин чуьра хьаьла а йохуш, вовшех а йохуш охьа йохкуш болчу белхалошка а хьобжуш сецира Петр Яковлевич. Мел ч!ог!а оьшу кхузахь автоматика а, механизаци а гуш дара. Цхьа-ши километр к!оргехь йолчу трубанех цхьанна к!еззиг дерт хилча ерриге а трубанаш хьала яха а, цхьацца йоккхуш уьш вовшех яха а еза. Т!аккха царна юкъяра телхиннарг д!а а яьккхина, цуьнан меттина кхин труба йилла еза. Цул т!аьхьа цхьацца хуттуш вовшех а хуьттуш, скважинна чу яхийта еза ерриге а. Цу балхо дукха зама йойу, цу т!е адамашка ч!ог!а къа а хьобгуьйту. И къинхьегам мелла а атта хиллийта, белхан эвсаралла лакхаяккха говзаллаш лобхуш бу инженераш-рационализаторш а, тоьлашха болу белхалой а. Хинцалц белхалоша хир долу трубанийн юьхьигаш куьйга хьийзош вовшех а йохура, вовшех а хуьттура. Иза ч!ог!а хала дара пхьаьрсашна а, дог!машна а. Цу гуллакхана масийтта белхало а оьшура. Ткъа хинца цхьана белхалочо «АПР» ц!е йолчу электродог!анца, «КТП—510» ц!е йолчу пневматически дог!анца труба ш атта вовшех а йоху, вовшех а туьйсу. Иза боккха кхиам бу тахана Нохч-Г!алг!ай-чоьнан нефтяникийн. Амма скважиннаш лаьтта бухахь ремонт яран белхаш комплексни механизаци берзаза бу. «М-40» ц!е йолу телескопически д!а-схьа лела мачта цу

гІудлакхана хІинца кечйина кхузахь. Қхин тІе дан дезарш дукха ду. Цундела сагатло инженерийн, белхалойн цу балхана.

Петр Яковлевича белхалошца цхьаьна шен ма хуьллу къахьийгира скважинна ремонт ечохь. Муха дов а ца хууш садайра. Белхалой цІехьа бирзира. МаьІ-маьІехь гонах качалкийн семанаш цІийзаш хезара, меллаша шайн кортош а тІеІош гуттур а санна лаьтгара уьш. Церан Іаьржа догІмаш цхьана агІорхьара цІен Іаьржа лепара дІабузуш болчу маьлхехь. Петр Яковлевич дукха хан ялале цІа кхечира. Юьхь-куьг а йилина, хІума а йиъна ваьлча, хинра цунна ша мел чІогІа кІадвелла. Иза дивана тІе агІорвелира, мерза наб хьегІара. Мерза дара садаІар а, наб кхетийтар а, цуьнан кІадделла куьйгаш а, дегІ а маьмаьІехь лозура. Амма Петр Яковлевич цІеххьашха хьаьлаиккхира.

— Мегар дац! — элира цо ша-шега. Коьрта тІе хи а доьттина, сама а ваьлла, инженерийн совещани вахара иза.

— Мичара инженераш дара вай? Дош ду Лев Семеновича аьшнаш а деш, Іилманан, говзаллин ойла ян а ца дуьгуш вайгахь даллош дерг? — элира цо ша накъостий болчу чу кхоччушехь.

Вовшашна ПеттІа а теттина йолчу стоьлашна тІехь Іохкуш тайп-тайпана чертежаш а, планаш а, диаграммаш а яра. Петр Яковлевичана дуьхьал цхьа а вист ца хилира. Іилманан-технически совещане гулбелла инженераш а, техникаш а, мастерш а кІадбелла бара.

— Карий! карий, накъостий! — аьлла, воккхаверца мохь туьйхира цхьамма.

— Муха, Олег Иванович? — хаьттира Александровича.

КІеззиг гІалат девлла хилла вай вешан схемехь — аьлла, чертежна тІехь билгало йира Олег Ивановича. ТІаккха дийцира цо и гІалат муха тода деза. Массеран а цІеххьашха сакъераделира, забарш яр а, бийлабаларш а доладелира.

— Хийла заманчохь вай сатийсинарг кхочушхилин. Скважинаш цхьана меттера электрически сетехула куьйгалла дарца лело аьтто хили вайн. Амма, хІинца йолчу электросетана тІе кхин цхьа зІе а йилла вайн гІирс бац, таро а яц. Цундела хІинца долуш долчу зІенан бІогІамех а, кичча йолчу электросетах а пайдаэцаза дезр дац вай, — элира Олег Ивановича.

Циггахь вовшех дага а буыйлуш шайн схема тоян июлийра цара.

— Кіеззиг денош бен девр дац вайн операторех дукхахберш гуттар скважинашкахула тидамаш беиш буыйла-белла леларха парг'ат бовла! — бохура Александровича.

Хийла адамийн дог'имийн ницкъаш кхоор болуш, боккха пайда бийр болуш, кхин т'е а нефть даккхаран г'уллакхан говзалла лакхаяккха ков д'адоьллуш технически а, Гилманан а кхиам бу кхузахь вайн инженераша а, тоьлладчу белхалоша а вовшахтоьхнарг.

Мацца а, совещани чекх а яьлла шаьш арабевлча хьалхачул хаза хетара Александровичана дубне... Моторийн г'овг'ла а, маьI-маьIпехь вышканийн баххьаш т'ехь йогу лампанаш а, маьI-маьIпехь оьрсийн мехкарша локху эшарш а — ша дерриге а товш хетара цунна.

Мацца а, ша ц'ла кхаьчча ч'ог'ла чомехь хеташ кхача биира цо. Т'аккха, ша йиш локкхуш хиларан тидам а би-на ша-шех велавелира. «Са, дог, ойла йиш лекхайоьлла, г'уллакх талуш ду» — аьлла, дага деара цунна. Сиха а, парг'ат а наб кхийтира цунна цу буса.

ИЗДА САМАВАЛАР

Арахьахула т'еч'лаг'ийна долчу коран ши у херделладчу сизехула маьлхан сирла з'аьнарш юьхьа т'е а кхетта самавелира изда. К'едачу метгара а г'аьг'тина, куз тесначу ц'енк'бахь ойлаеш сецира иза.

— Бакк'алла а ц'лахь ву-кх со! — элира цо.

— Кхин мичахь хир вара хьо ц'лахь бен? Бехк боцуш лаьцна хилча эххар а ц'авоуьйтуш хуьлу, — аьлла, дехьачуьра схьа йистхилира х'усамнана.

— Прокурор-м кхочур а вацара хьоьга, — элира Издас.

— Хьо-м забар еш а хир ву, стаг, амма муьлххачу а прокуроре чан тосувйтур йолуш-м яра, хьуна, со!

— И хьанна ца хаьа? К'ьор'анах дуй буур бара ас иза бакъ ду аьлла.

— Хаац, со стаг велахьара ас, — аьлла, х'усамнанас шеге буй оьхьча, сехьа чу вог'луш волу Изда вуханехьа иккхира.

— Дала ма дохьийла, дала ма дохьийла! Х'инца а ларош ю, хьуна! — элира Издас.

— И жухургалла а лелош, со Іеха а еш, хІара ас хала
вовшахтоьхна цІа хІаллакдина вели хьо!

— ХІай-хІай!

— ХІай, дера-кх! Ахь и Іовдал хІуьмалгаш а лелийна,
теттина даьхний дІадаккхийти, цу тІе бехк гуьнахь а до-
цуш цу чохь курортехь волчу хьуна тІаьхьа ас кхехьна
котамаш а тоьар ю кхин хІумма а ца хилча! Масане ду
уьш: эцца вайн луларчу Серижас шовзткьа туьма а дел-
ла, куьйгах а ца лун йолу, коч ийци; Бикатус кІайн кІар-
хаш а, коре ухку бойнаш а ийци. Со хьега а еш хІумнаш
гулъеш бу гонахара зударий. Церан майранаш хьацарна
пІелг а хьоькхуш, колхозан белхашкахь бохку. Э-э, дера
хилла со декъаза стаг...

— Э-э, зуда, елха а ма елхалахь! Цхьа жимма и къа-
мел кхин дахлахь со ца вилхича сатохалур доцуш ву,
хьуна!

И къамелаш дІа муха доьрзур ду хууш дацара, цхьам-
ма неІ тухуш а хезна, хІусамнана уча ца яьлলেখь!

— Мила ву?.. Чудуьйла! — по олуш хезира хІумнаш
тІеюхуш воллучу Іиздина.

Биркьий, Сапий чувелира.

— Іуьйре дика хуьлда, эзар балех а валийла! — элира
Биркьас.

— Диканца вехалда, баркалла, марша а вогІалда —
жоп делира Іиздас.

— Охьаховша! ПаргІат хила! Со хІинцца гІаьттина
воллур. Сихонца юьхь-куьг а йилина кечвелла вер ву со,
хІума а кичча ю, — бохура Іиздас.

Іза кечвелла воллунехь, хІусамнанас яахІума хьалха
йиллира.

— КІентий! Кху горгачу стоьлана го бер вай, цу Іаьр-
жа тІемаш малхехь лепочу човкарчаша хьаьттарна сан-
на! — элира Іиздас.

КІенташа го бира кхерзинчу котамашна. Биркьа шеха,
балдийн агІо охьанехьа саттош, лаьхьанан битамехь ве-
лакьежира, оччамаш, Іаьржа бурч, хаза хьожа йолу гІа-
бецаш тухуш кечйинчу котаман чорпех а, цІийеш кхер-
зинчу котамех а хаза хьожа еьча.

— ХІей! Хезий хьуна? — мохь туьйхира Іиздас.

— Хеза! Со-м хьашт хилахь а аьлла, хІара кечъеш
ярий, — аьлла, цастарш дина, хичу йоьхкина наьрсап а,
помидораш а йохьуш чуеара хІусамнана.

— Делахь, схьа дал и хи а! — элира Іиздас.

— ХIара-м хIоккхуза дара! — аьлла, буфетан лакхара неларш дIа а йиллина, схьаэцна дашо кехаташ хьерчийна бертигаш йолу ялх шиша хIоттийра хIусамнанас стоьлтIе.

— Бехк ма биллалахь, Биркъя! Нагахь хьашт делахь кIайниг а доуьйтур вай! Амма со, бакъдерг аьлча, хIара бен молуш вац! — элира Издас.

— Куравалан-м хууш со а ву таро хилча, — элира Биркъас.

— Шайна хIума хьашт хилахь дехъачу вистхир хьо, — хIусамнана дехъаяхара.

Дукха хан ялале, тапчанийн санна, татанаш лелхан дувйаделира тховх детталучу тIассийн. Стакан чохь ловзу шампански дикка цIубдинчул тIаьхьа, «берзалой» яхан йолаелира.

— Шуна хIун хала ду со волуш? — бохура Биркъас. — Со ца хиллехь набахтехь дахкалур дара шу! Ас шу цIа хецийтина, вай доттагIий хиларна!

Амма Издий, Сапий цо дувйцург мискъалазарратал дош хеташ вацара.

— Со, дуй! Со хIунда вуьйцу? Ас сайна лиъча кхуз-ткъа шо хан тоьхна зуламхо а ховцуьйтур вара схьа! — ша шен хеставора вехначу Биркъас.

— Хьо хIунда вуьйцу, вийца а? Хьо-м хьо ма ярра и борз яра! — элира Издас, къайллах Сапега бIаьрг а та-йош.

— Борз! Ча! Лом! И акхарой цицигаш ду-кха суна хьалхахь! Уьш соьца ма йийца! — пIелг ловцура Биркъас.

— Ма йийца! Ма йийца! Маггане а мегар дац уьш йийца! — элира Сапис, вела ца валан гIерташ, церга балда ловцуш, агIор а воьрзуш.

— Ма йийца! — элира Биркъас буьрсса. — Со мила ву хабий хьуна? Хьовсийша, кIентий, суна, цкъан-цкъа а ца мотгара со Селимал тоьлар ву, — аьлла, дIадолийра Биркъас. — Хьажахьа, туьли-кх!

— Муха?

— Муха туьйли? — цецвелира Изда а, Сани а.

— Иштта! Иза вайна тIаьхьа а ваьлла, вайна бохам бан гIерташ лела, амма куьйгаш доца ду! Уьш хьаха бу муьста хьечаш! Ас яздан мел дезачу а, ца дезачу а яздина, яздина са хадийна цуьнан.

— ХIун яздина ахь? — хаьттира Сапис.

— «ХIун», бохург хIун ду? Аьрнаш яздина-кх.

— ТIаккха? — хоьттура Издас.

— ТIаккха иза сох кхеравелла-кх.

— Муха? — хаьттира Сапис.

— Иштта! Ас шена аьрнаш дина ца хиллехь, ас шуь-шингара кхаьгнаш эцна аьлла цхьа эла-дита меттахьхьа-дан воллур а иза. Ткьа, ас массанхьахула а цуьнан зула-мийн хьокьехь орца а даьккхина, Iаь лакьийна цуьнан.

— Ой, ахь цунна тIе телочех цхьа а бехк тIехь бисий цунна? — хаьттира Издас.

— Ца бисина, — шек а воцуш жоп делира Биркьас.

— Ткьа ахь цунна харц мотт хIунда бетта?

— Дера бетта и мотт беттар пайдехь а, дика а хIума долу дела. Ас цу мотт беттарх болу пайданаш буьйцур бу шуна. Цкьа-делахь нах а, хьаькамаш а кхоьру хьох. Хьаькамаш хьуна новкьарло ян ца баьхьа. Цунах схьадолуш ду: ахь мотт тоьхначо цкьа а хьуна зулам дийриг ца хилар. ШозлагIа-делахь, ахь шена мотт тоьхнарг цу маттах цIанвалан гIертарна тIе а воьрзий, хьуна дуьхьал болх барера дIаволу. КхозлагIа-делахь, уггара коьртаниг ду хьуна, ахь эзар вагон мотт биттинехь а, цунах цхьа а дош бакъ ца карийнехь а, хьуна деш тaIзар дац. ТIаккха, доьдучуьнан коьртан чоьш ира хIуьттург инзаре аьрнаш яздан догIу. Уьш яздан вай говза а ду-кх, — элира Биркьас.

— И пайданаш хIинццалц ца хууш вара-кх со! — хаийтира Издас.

— Цу гIуллакхийн пхьар-м со ву хьуна! — бохура Биркьас, курра.

— Дера и зIок дашо хилар ондо хIума ма ду! — билгалдира Издас.

— Ду-те, ду-те! — тодира Сапис.

— Делахь хIета, и герз вайгахь долуш а ду, цкьа а охьадуьллур долуш а дац! — хаийтира Биркьас.

— Цкьа кера эцначо атта охьадуьллу моьттуш вац со иза, — элира Издас.

— Диллина меттиг-м яц хIинццалц схьа! — чIагIдира Сапис.

— ХIа-хIан кIентий, со хIунда веаний? — хаьттира Биркьас.

— ТIаккха? — элира Издас.

— Со оцу вай бинчу бартана веана-кх!

— Мича бартана? — цецвелира Сапи.

Биркѡа куьйгаш вовшех а детташ, кѡажѡьхуш вела-
велира. Изда а, Сапи а вист а ца хуьлуш цец хѡьжура
цуьнга. Эххар а, кисанара йовлакх схѡа а даьккхина, ду-
кха чѡгѡа веларна бѡьргех ихна хиш дѡа а дохуш, вист-
хилира Биркѡа:

— Ой! Ой! Са а хадийна вуьйр ву аш-м, велош. Ой!
ой! Хѡажахѡа, Изда, Сапи, шуьшиь иштта чѡгѡа забар
йолуш хилар гѡнахчул башха дага деана дац-кх суна!

— Со цецваьлла ву ахь лелочух! — элира Издас.

— Муха? — хаьттира Биркѡас.

— Муха бохург, хѡун ду ца хаѡа-кх суна! — жоп де-
лира Издас.

— Дера хаѡара хѡуна иза хѡ милицехь чохь вол-
луш-м, — оьгѡазвахара Биркѡа.

— Цигахь хѡун дара?

— Хѡун дара? Хѡуо цу чуьра аравоккхург сан когех
мотт хѡьккхуш вара-кх хѡо!

— Ас хѡекхча а, ца хѡекхча а туьха дохккал хѡума
цунах хѡан керахь-м дацара. Ахь ахча эцархѡама хѡайн
ницкѡ кхаьчнехь тхойшиь цѡа а воуьйтур вара, амма цу-
нах дош ца хилла. Ткѡа хѡинца вай и кѡамелаш дан гѡул-
лакх а дац, милицех дозуш я хѡан а, я хѡан доттагѡун
Амхѡадан а хѡума дац! — элира Издас.

— Нагахь тхѡьгара хѡума езаш хѡ велахь, иза тѡав-
хѡа дуьйцур вай, — маслаѡат дан гѡьртира Сапи.

— Ямартло а йо хир ю, — элира Биркѡас мерах са а
добѡуш, — амма Биркѡин шайнаш-м юур яц цхѡана а
дас!

— Нахана а, я хѡайна а хѡан уьш цкѡа а хилла-м
яц! — билгалдира Издас.

— Ойт горлер яѡ-кх! — аьлла, мохь туьйхира Бир-
кѡас, — тохар Биркѡас аьтто а беш, ѡедалан вонах лар а
деш шаьш оцу совдегаралле чан туьйсуйтучу хенахь ма
ларлуш а, Биркѡица дечу кѡамелехь эсала а дара шу!
Хѡинца ма майра а девлла-кх! Со велла-м ца моьтту шу-
на? Майра-м шайна ма луьу довла, кура а хила! Амма
Биркѡин нахарташ ягар а яй, меллаша йовха йоллушехь,
хѡоккхаза стоьл тѡе охѡаяхкал, важа дерг тѡаккха дуьйцур
ду вай! — олуш, тѡах-тѡах, аьлла, стоьлах шегарчу мѡа-
рин мукѡ туьйхира Биркѡас.

— Мел яра и шайнаш ян мукѡана а? — хаьттира Сапис.

— Вайн тІаьхьа а вовшашца цхьацца гІуллакхаш делон деза. Ткѣа и цхьацца эзар туьма аш шимма соьга делчахьана гІуллакх дІадирзина лорур ду-кх вай.

Вовшашка а хьабжна Іиздий, Сапий чІогІа велавелира. ОьгІазваханчу Биркѣин юьхь сентеллера, иза дош а ца алалуш холча хІоьттина вара!

— Ой! Делан духьа, ма нисвелла ву хьо! — элира Іиздас.

— Борз ю юьззина! — бохура Сапис.

— Вай дийцарехь барт хилан боллучух тера дац. И ахча шушингара, вай гергарло лелийна нах делахь а, нуьцкъала даккхаза вер вац со, я шуьшиь юха а чуволлан везара... Цу ахчанах хьабкамашна дакѣа дан дезаш а ву со, — элира Биркѣас.

— Нагахь хьайга даккхалахь ахь иза тхобгара даккхан а мегар ду, тІаккха хьабкамашна цунах дакѣа а деш. Амма, и ахча, оха делча а дІаэца-х валларий хьо? Ахь хІун дина ахча дехан? — хьаттира Іиздас.

— Ас шуьшиь лаьцначуьра паргІатваьккхина-кх! — бохура Биркѣас.

— Ой! Тхойша цІа хобцуш хьуна хиьна а ма дац. Майоро чу а кхайкхина: «Хьада, цІа а гІой, хьанал белхаш а беш, шайга тІекхайккхалц цІахь Іе!» — аьлла, цІа хьажийна тхойшиь. Цхьа мах а, я бол а цо оьцург ца хиларх тешна а ду-кх!

— Ткѣа оцу майоре и дийцинарг мила ву аьлла хета шуна? — хьаттира Биркѣас.

— Милла велахь а хьо цахилар-м ду хууш! — элира Іиздас.

— Иза — со-м ву, — бохура Биркѣас.

— И-м хала кѣастор дац вай! ХІинцца дахана майоре хоттур ду! — аьлла, Сапи цу шинга хьабжира роьгІана.

— Мегар ду! — тодира Іиздас.

— Цунах дош хир дац! — элира Биркѣас.

— ХІунда?

— ХІунда?

— Иштта! Цкѣа делахь, майор шух тешар вац, цо шена хІумма а ца хаьа эр ду, шозлагІа делахь, и кІезиг-мезиг хІуьмалгаш а кѣуьйсусх вай эвхьаза а девлла, оьрсий кхардор нийса а дац, — бохура Биркѣас.

— Оьрсий-м кхин а сий доцуруш лелош кхардабора цхьаболчара, амма майоре а дуьйцуш, ахь гІайгІа и бина, тхо цІа далийна бохучух теша амал дац! — элира Сапис.

— Цунах хIунда ца теша иза иштта хилча? — чIогIа вистхилира Биркъя.

— Тера а дац! — бохура Издас.

— Шу суна а, нахана а моьтгучул пис а, бIаьрмециг а хилла! Тохарлерра Биркъя ву шуна со! Аш хIинца дуьх-хъара а, тIаьххъара а луш-м яц и взятка? Дехан-доцан дийцина а хIун до цунах! Со, и сайна а, сайн накъосташна а шуьгара богIун кхаъ схъабоккхуш ву-кх!

— Ву? — хаьттира Сапис.

— Ву — чIагдира Биркъас.

— Хьо Ийр вац! — элира Издас.

Биркъя хьалхачул а чIогIа оьгIаз а вахана, Iаржвелира. Иза хозуьйтуш мерах са а доьлуш, цу шинга вон хьобжура. Амма Издий, Сапий шек а воцуш, чIогIа соба-ре вара.

— Забар а йоцуш, баккъялла а и къямел деш вуй шуь-шиъ? — хаьттира цо.

— Дуйх ала а и бакъ ду-кх хъуна, — элира Издас.

— Ой, иштта къямелаш дан муха мега соьца, Биркъя-ца? Со хъенан ву ца хаьа шуна?

— Ца хаьа дера тхуна-м хьо хъенан ву! — элира Сапис. — Тхуна муха хуур дара иза, хIара дийнна юрт а, цу тIе, тхол баккхийнаш а, хьо хъенан ву а цахитъна кIел би-сина хилча!

— И бохург хIун ду! Аса хоуьйтур шуна! — карзахвелира Биркъя.

— Делахъ кху сан чохъ а ца хоуьйтуш, цхьанхъа кхеч-хъа хайита ахъа! — элира Издас.

— Аравала бах ахъ, аравала бах ахъ? — сихвелира Биркъя.

— ГIовгIа а ца еш Iахъ, Ийр ду... Даан-малан а ду вайна. Со кху тхов кIел буьйсанаш йохуш ву. Сан чохъ гIовгIа бакъахъа яц! — бохура Издас.

— Ахча охъа дуьллу, я ца дуьллу аш?

— Ца дуьллу!

— Дац!

— Делахъ и-м ас карадойтур ду шуна, спекулянташ! Хоьсканийн базарш! Совдегарш! Ас хIинца ма дарра дIа а дуьйцуш, дIалур ду шу Iедале! Ас ший а цу набахтехъ вах-кор ву шу шиъ!

— ДIа ялахъа, хIай яхкаелла лай! Ахъ хIун дийр да-ра? Мотт беттар бара-кх, ахъ! Кхин хIун ду хъан дан? Ми-ла теша хъан боьхачу багех? — чугIоьртира Сапи.

— Собар, Сапи! Вайгахь!..— бохура Издас.

— Сапи аьлча а, хьо яьгна гӀулг! Делан неӀалт цу хьан сий доцчу коьртана! — элира Биркъас.

— Делан а, нехан а неӀалт хьуна хилла-м вуно дукха хан яра, бӀиж! — аьлла, Сапи вон хьаьжира Биркъе.

Цхьа а вист ца хуьлуш, чохь вон синош доьлуш хезира. Церан вовшашна оьгӀазбахар девне кхочуш доллура.

— Сан чохь! Сан чохь мегар дац вониг, — билгалдира Издас.

— ХӀара-м эхь ду, и шайнаш бахьанехь аш лелориг, — бехк баьккхира Биркъас.

— Эхь а, бехк а ахь дайӀина! Ас кху чохь хиларна кхойна хьо! Вай арадевлича ас урс тосур ду хьох! — бохура Сапис.

— Урс! — Сайн кисанахь Ӏуллу даьргӀахь дахчийна гӀалакх Ӏоьттина хьайн да вахханчу вохуйтур ву хьо! — элира Биркъас Сапега.

Биркъа чӀогӀа оьгӀазвахана вара.

Уьш вовшашка бист а ца хуьлуш, жимма хан елира.

— Кьонаха оьгӀазвоьдуш а, тӀаккха васталуш а бакъахьа ву. ДоттагӀашлахь хьовха, вежаршлахь а дов-дош долуш меттиг а йогӀу... Иза чӀире хилан хьакъ дац. Доцца аьлча, кӀентий, вай тайча бакъахьа ду. И нахарташ дӀа-йохуш Биркъас лелийнарг жимма тӀехъяьлла йолу забар лорур вай. Цунна вайшиь оьгӀазвахар, Сапи, вешан барамал тӀехъяьлла сихалла лорур вай. Вай дуккха а заман-чохь цхьана сискалш юуш а лелла, кхул тӀаьхьа вовшаш-ца гергарло дӀадахьан декхарийлахь а долуш кьонахий ду. ДӀа а, схьа а лелла диканаш а, гӀуллакхаш а, совгӀа-таш а ду-вайлахь. Лап-лип аьлла буй-тӀара а йина, и дерриге а дайӀина дӀадаккха торуш дац. Биркъа а хьалха вайна гӀо-гӀуллакх деш а лаьттина, гӀуллакхехь а хилла, нахана вевзаш, шен гӀуллакх лелош стаг ву. Тахана воьх-нехь а, кхана юха а шен кога тӀе хӀотта а мега иза. Ткъа Сапи кьонаха а, доттагӀа а, тешаме стаг а ву. Доцца аьлча, вай вовшийн гӀорторах ю. Кхул тӀаьхьа а вайгара вовшашна гӀуллакхаш а хир ду. Стеган гӀиллакх шега аьл-ларг деш а, маслаӀате а хилар ду. Шуьшиь тан веза. Цу тӀера вай хӀара кад а мер! — аьлла, стака айӀира Издас.

— Со-м сайга наха боххург дийр долуш ву! — элира Сапис.

— Со а реза ву, — бохура Биркъас.

— ХӀа, куьйгаш лацал вовшийн! — элира Издас.

Биркъас а, Сапис а вовшийн куыйгаш лецира.

ТІаккха кхааммо а чагІаран стаканаш айъира.

— Машарна а, доттагІаллина а тІера! — элира Іиздас.

— КІентий, вайгара ледарло йолура цІеххъашха ... Аш, вай кху чохъ аьлларг къайлехъ дита! — аьлла, хъаьла-гІаьттира Биркъа.

— Хьо Іийча бакъахъа ма дара, хилларг хІума а дац. Иза кхин хъехо а ца оьшу. Сакъоьрур вай! — элира Іиздас.

— Баркалла, баркалла! Соьга хьоьжуш Іаш майор а хир ву. Иза дукха чІогІа дІакхайкхина... Нагахъ гІуллакх хилахъ соьга хаам бер аш, — олуш, аравелира Биркъа. — Марша Іалда шу!

— Марша гІолда!

— Марша гІолда!

Іиздий, Сапий тІехъавелира цунна. Иза дІа а хъажий-на, и шиъ юха а веана, охъахира.

— Хъажахъа, ши эзар туьма тов? — элира Сапис.

— Ши шай а дац! — бохура Іиздас.

— Хийла кхеби вайша и пис. Цуьнгахула къайленаш а еш кхин мехаш лелабойла а дац. Мийра а тоьхна лаьллина иза цу утильсырьора а. Дош хетий хъуна цо майоран хьокъехъ дуьйцург? — хаьттира Сапис.

— Мичара майор!.. Тера а дац. Ша цхъа хІума леладо моттийта гІерта-кх. Иза ца вевзаш-х даций вай! элира Іиздас.

— ХІа, иза-м и дара. Вай даханза довлий?

— Ца довлу!

— Делахъ хІун деш дехар ду вай? — хаьттира Сапис.

— ХІинца кхин дІа совдегараллех вахар цхъана хІилланца бен хир дац. Амма иза вайна тІамарх доьлла а, оцу лахътичу дерззалц вай дІахьур долуш а гІуллакх ду. Нагахъ вуха чу а ца вуллуш арахъ висахъ. Вайн гІуллакх хІинца а толлуш ду, къаьсттина даьлла дац. Амма, совдегаралла а... ХІинца керлачу некъаца дІахьор вай иза, — бохура Іиздас.

— Муха?

— Суна хетарехъ вайша колхозан балха ваханза вервац, цуьнан кирхьи кІел важа болх бархъама.

— Э-э, Дикий, Вахий дукха сирла ву.

— И хІун ду?

— И кхо хъацар букъа тІехула охъахъадалц вайга болх бойтург хилар ду.

— Ге йолу учетчик нисвалан а мегий вайна-м.

— Х!а. И ша ду.

— Делахь ч!ог!а къайлах а долуш вай вешаниг лелор ду, ткъа т!ехула, колхозехь балхахь ву бохуш цхъа сург а лелор ду.

— Иштта, хъовсур вай! — реза хилира Сапи.

Издин х!усамехь иштта дийцарш деш х!орш !аьчу хенахь шайниг дуьйцуш вара Биркъин х!усамехь важа ши доттаг!а.

— Х!инца вайшиннан г!оьнча мила хир ву хаац суна,— бохура Амхъада.

— Г!о вайшингара вовшашна доцург кхин хуьлийла яц,— хайтира Биркъас.— Вай г!уллакхехь хилча, гучцохь нахана бан дика белхаш а хилча доттаг!ий, г!оьнчий алсам карабо. Цкъачунна вайн ког шершина. Массара а вайгахъа х!инца букъ берзийна.

— Х!ун дича бакъахъа ду техъа вай? — хаьттира Амхъада.

— Ойла ян еза, — элира Биркъас. — Вайна цхъа аьтто нисбала тарло.

— И аьтто бохуш !аьшшехь вай гучудовларна кхерам бу. Межед кхетапе варна а, Мирза ц!аверзарна а, Хъату ц!ахецарна а ч!ог!а кхерам бу. Х!уьу дина а вешан меттиг тоян хъовса деза, билгалдира Амхъада.

— Оцу ас хъайна т!едиллинчух х!ун дира ахь? — хаьттира Биркъас.

— Х!умма а ца дира.

— Х!унда?

— Вайн юьртахь а, гонахарчу ярташкахь а, цхъа а къуца висина х!инца. Дерриге а бохург санна, вайн юьртара адамаш шаьш къахьобгуш яьккхинчух тоам беш дехаши ду. Бовхачух хъожа а ца йог!уш, г!ийлачух къа а ца хеташ, вайшинна доттаг!а хилан хъакъ волуш верг цхъа а ца карин суна, вайн эвлахь а, я гонд!ашха а.

— Маржа дуьне я! Меган долу адам лахделла! — элира Биркъас. — Цхъа а воцуш-м хир дац, вайшиь саннарш а хир бу. Амма вайца тарлунверг, вайна г!оьнча хинверг х!инццехь ца карийча дош дац-кх!

— Х!ун дийр ду а ца хууш к!ел висина со-м,— бохура Амхъада, доккха са а доккхуш.

— Х!ун дийр ду? — аьлла, шен акха б!аьргаш гонах кхарстийра Биркъас.— Х!ун дийр дуй? Сихбинна мотт беттар бу-кх!

Амхъад вист ца хуьлуш кӀеззиг хан елира. ТӀаккха мел-
лаша хаьттира цо:

— Хийла биттинчух а ца баьлла пайда.

— Сан а, хьесап а доцуш дукха пайда бина хӀинцалц
вай биттинчу матто! — чӀагӀдира Биркъас.

— Муха? — цецвелира Амхъад.

— Белш тӀехь корта буй хьуна?

— Бу!

— Чохь са дуй хьуна?

— Ду.

— Хир дацара адамаш вайх ийзалуш ца хиллехь-м.
Вайша тоххар вахкавелла хир вара. Ткъа и адамаш вайх
кхераран бахьана хаьий хьуна?

— Вай бахьанехь шайна Ӏедалера цатам хуьлийла ца
лаьа хир ду-кх!

— ХӀай-хӀай! ХӀинца дика кхийти хьо! Цундела наха-
на а, Ӏедална а хьалхахь Селим а, Зака а, Дика а бехван
гӀюртир ду вай вешан ма хуьллу! Царна тӀехь эзар бехк
вайша кхоьллича царех цаӀ жимма терониг хилан тарло!
Ткъа иза тоьар ду Ӏедал, адам царех шек даккха. Цу ше-
калlex царна дӀовш хир ду, вайна—дарба! Кхолла, сан ва-
ша! Кхолла, ойла е, бетта!.. Мотт беттар вайшиннан коьр-
та герз ду. И герз малдахь вайша велла, иза чӀагӀлахь ве-
хаш ву.

— Биркъа, хьо бакълуйчух тера ду,— тӀевирзира
Амхъад.— ХӀинца вайша ондда ойла а йина, керла говзал-
ла лахан еза оцу вешан герзана.

— Муха?

— Деккъа хабарш хиларера дӀа а даьккхина, мулла-
кхашна гергахула лело деза и башха герз! Синкъерамех
а, маларх а пайда а оьцуьйтуш, дума а хьокхуш дахан де-
за мостагӀийн кортош,— элира Амхъада.

— ХӀа-а! ХӀинца суна хьо луьйн хеза! Цхьана коьртал
шиь тоьла! Некъаш а, дарбанаш а, дегӀана марзлун хӀу-
манаш а — уьш сов дукха ду хьекъалца шайх пайдаэца
безаш! Вайша къахьогур ду, ойланаш йийр ю, цу дерри-
геннах а пайдаоьцур бу!

— Зака, масала, атта хӀаллаквалур ву,— олуш, вела-
къежира Амхъад.

— Муха?

— Иза Тахи дага а йоьхна, валан воллу... Ткъа Меже-
дана цо молханаш дайина, аьлла, эла-дита даржон хала
дац... муллакх чӀогӀла ирлур ду.

И дешнаш Амхяда аьлча, Биркѣа, бухыг санна хьаь-
лаиккхира сакѣерадалар дукха члогла тѣх а даьлла.
Къевллина Амхяд маравоьллира цо. Тлаккха иза сихха
дла а хецна, хелхаран бухь буьйгира.

— И ахь аьлла башха хума дика хьекъал долуш ду!
Цунна гонах хьовзор ду Мирзин, Хьатун мостагIалла ду-
сар, кхехкор! Ткѣа зуламхошна хьулбала го деш Селим
а ву! — бохура Биркѣас.

Вовшийн куьйгаш лецира цу шимма.

— Со клеззиг кладвелла а, гелвелла а хиларо вохий-
на, сингаттам баьккхина вара. Ткѣа хинца буьрсачу эла-
дитанийн ирча мох кхарстор бу вай, дорцал хьалха мохо
кегъеш дIакхуьйсун йолу екѣа къаххаш санна, ваьшна
ца безарш кегбеш юьстах а бохуш! Кхолламан, дешан, ма-
ларан, безаман ницкьийн дловш эдина, чIагIдина тIе дас-
сор ду вай церан кортошна! — бохуш карзахваьлла чуху-
ла волавелира Биркѣа.

— Оцу гуллакхана ахча оьшу, — элира Амхяда.

— Ахча а карор ду!

— Иза карон некъ ца го суна-м.

— Суна го! — элира Биркѣас, саца а сецна, Амхядан
юьхье а хьожуш, — Суна го. Ахча издас, Сапис лур ду,
вайшинна даккха хаахь.

— Лур дара, тохар санна, хьо гуллакхехь хилча-м, —
бохура Амхяда. — Ткѣа хинца цара шайна кхин гоьнча
лохур ву, церан ахча члоглехь ду.

— Цуьнап бертиг вай йостур ю. Царах вайна гуш
гIехь хIуьмалгаш ду. Иштта доллушехь майоро цхьана
хилланца арахецна ишиѣ. Ткѣа вай лакхарчаьрга арз дан
тарло, майоро боккха кхаѣ а эцна, гIараваьлла волу ши
спекулянт дIахецна, аьлла, гуллакх таллан долор ду. Тлак-
кха алан тарло, совдегараллина а, зуламхошна а дуьхьал
буьрса кьийсам латтош волу Биркьий, Амхяддий балха-
ра дIаваьккхина бахьана харц кхоьллина, ткѣа бакъ до-
лу бахьана майорана а, Селимна а нахарташ дукхаезар
ду. Хьанал белхалой дIа а бохуш, шайн киса дузуш ду и
районан коьрта льомаш. Ва, орца дала, йита тхо пхьагалш,
— аьлла, шен забар члогла товш а хеташ, велавелира
Биркѣа. Амхяд а велавелира.

— ХIа, доттагIа, тIе таьий вай царна? — хьаттира
Биркѣас.

— Дуьйцийла йоццуш! — чIагIдира Амхяда.

— Хожа! Цхъана хIуман те барамал сов яьлла ойла ерзийнарг сахьар хуьлу. Нефть даккхаран гIуллакхо дIа-лавцна хьан ерриге а ойла. Иза дика ду. Амма, хьо... мо-гаш воцуш хиларна кхерам бу цу ойланан чIогIаллина. Хьекъале а, дегIе а ахь садаIийтича бакъахьа дара.

— Зака, цхъа долчунна иштта хила а мега. Амма, ас дуйцурш туьйранаш дац я буса кешнашкахь бIарлагIаш таръеллачо дуйцург а дац. ХIор денна а, хIор сохьтехь а промыслашкахь хуьлуш лаьттарш а, адамийн дахар а та-машена ду.

— Тамашена хир дара уьш тамацена дацахьара. Со хьо волчу садаIа а, буйса яккха а веана, нефтан гIулла-кхийн пхьар хила ца веана!

— Делахь, кино гIой вай? Я театре?

— Цига а ахь вуьгур ву!

— ХIунда?

— Иза, Хожа, пхи сом а делла билет эццахьана хьо-шалла чекхдолуш гIуллакх ду! УьстагIа бийна, пондарчей. мехкаршкий схьакхайкха-м, хьо ваха, ца воллу!

— Делахь, Зака, ахь баккъалла а бахахь, иза а вайга далун дерг ду!

— И-м, хьайна а хаьара хьуна — сан синкъерамашца мел гIуллакх ду... Забарш — забарш ю. Оцу хьан нефтан. заводан, автоматикан цамгарх ун делин суна а. Дийнал сих а ца луш ма дарра!

— Ма дарра аьлча, гено долу, сайна махаьара дуйй-цур ду ас.

— Амма хуучух хIума буха а ца дуйтуш! — аьлла ша Iаьччохь ладогIа кечвелира Зака.

Ши доттагIа Хожин уьйгIахь зезагашна а, стоьмийн къоначу дитташна а юккъехь йинчу беседки чохь вара кху аьхкенам екхначу буса. Iа-бецан шийлан, тIуьнан хьожа там беш яра. Нана хьешана кхача а белла, кегий нах шавш а битина, дехьа чохь дIатийнера. Къеггина кхетта бутт а, луьстий, сирлий седарчий а дара. Суьйренан гIов-гIа хIинцале дIатийнера, амма наг-наггахь гIийлла авто-мобилан мотор екаш хезара. Хожас шен дийцар реза хил-ла дIадолийра.

Цхъана лар те ца долуш а, хедаш а хилира цуьнан къамел юьхьенца, амма теттIа дог айьалуш, дашна шар-

луш, Закин ойла гIаттош, толуш дIадодара Хожин дий-
цар.

— Ма тамаша бу-кх оццул башхачу инженераший,
белхалюший оццул кьахьегча а, кхин сов говзалла цаьрга
кхолла ца ялар! — аьлла, Хожин кьамелана юкъяиккхира
Зака.

Кьамел а сацийна, лерина Закега хьаьжира Хожа.

— Ас дуьйцучуьнга ахь ладогIа а дуьйгIин? — хаьт-
тира Хожас.

— Дуьйцийла йоццуш! — чIагIдира Закас.

— Делахь хIун ду хIинцалц ас дийцинчух хьан хье-
кьало схьалаьцнарг?

Зака эхь а хетта, жимма ойла еш сецира, гIаккха мел-
лаша вистхилира:

— Шеко йоццуш ду ахь дуккха а дика хIумнаш дий-
цар... Масала, куьйга ваьшта хуьттуш йолу трубанаш
лаьррина цу гIуллакхана кечбинчу электроморзахца вов-
шеххиттар а, ерриге а скважинаш цхьана центрера куьй-
галла дарца операторо лелош хилар а, цу гIуллакхана
электросетан, телефонан зIенех пайда а оьцуш... Иштта...

— Иштта ду-кх! Хьо-м кхеташ хилла! — элира Хожас
шек а воцуш.

Шен кьамелана юкъялелхарна Хожас дегабаам ца би-
ний а хиьна, там хилла Зака велакъежира.

— Дуьйцуш атта ду иза! Цу гIуллакхехь нефтяникаша
хьегнарг хиира суна цигахь сайн гергарло тасаделла вол-
чу цхьана кьоначу инженеро шех лаьцна дийцарехь. Цуь-
нан ойланаш дуккха а меттигашкахь сайчех тера яра.

— Иза тамашена ду! — элира Закас даггара.

Хожа велакъежира:

— Муха дац? — аьлла, долйира цо. — Нефть доккхучу
промыслехь телеуправленин, телемеханикан гIирсаш кеч-
беш гIо дан тхан заводера кхо-виь белхало хьажийра.
Цхьацца хIуьмалгех куьйгаш Iитта лууш со хилар гуш
волчу тхан коьрта инженеро со а кьастийра цаьрца. Цу
кIеззигчу деношкахь хиира суна, керла говзалла гучуяк-
кхар — иза довха худар даар доцийла...

ЦIеххьашха куьйга корта а лаьцна, гIийла ойла а еш,
дIатийра Хожа. Цуьнан ойла хадо ца лууш, вист а ца хуь-
луш кIеззиг хан ялийтира Закас. Хьалхахь лаьттаху гра-
финний, стаканний гIехь беттан зIаьнарш ловзаре хьоь-
жура иза. Хожас стака бете а дехьина, хин кьурд бира.

— ТIаккха? — хаьттира Закас меллаша.

— Уггар хьалха суна промыслехь тосаделларг — иза керла говзаллаш йохуш болчу инженерашна наб цакхеташ йолу цамгар хилар дара. Сов Юьрре гловттара уьш. Царех соьца гергарло члагидинарг Александрович вара, электрически гуллакхийн инженер волу. Кьона а воллушехь хьажа тлера хьеюккье кхаччалц коьртара чо боьжна вара иза. Гиччош а, коьртан тлехь а хьаьрса яра, цхьа а кьоьжа чо боцуш. Жимма ехо ю ала мегар долуш, малхо цийина юьхь яра цуьнан, бляьргаш стигалан басахь. Амма малхо басадаьхна долу хьаьрса цкьоцкьамаш клеззиг бен юьхьах кьаьсташ а дацара. Деглана лекха вара иза, озачу дилхалахь. Сиха болар дора цо шуьйрра гулч а йоккхуш. Суна хетарехь иза инженерах массарел а хьалхе глоттуш вара, хунда аьлча, со мел хьалхе гляьттичи а иза вижина а волуш аравала аьтто ца баьлла сан. Ткьа со цо юььарчу хлусамашкахь а ца вуьтуш ша волчу длавигнера, болх длаберзалц, со цигара юха цла верззалц соьга кхечхьа хлусам лоцуьйтур йоцуш вара иза а, цуьнан комаьрша, оьзда хлусамнана а.

Хан мел ели а сайн доттагичун амалш суна товш хетар сов долуш дара.

Дукха хан йоццуш цхьана-шина клиранах наб яйна а лелла, цул тлаьхьа то а велла, хлор буса а дика наб кхеташ волчу суна а жим-жимма йолуш цунах цамгар йолура, я сайн тохарлера цамгар юхаеара. Сан наб сема хила йолаелира. Цкьа а хьалха ца гина гленаш ган доладелира — гуттар а электроаппаратура тоян герташ, пультуправлени еш со волуш, цхьацца бохамаш а, авареш а хуьлуш. Я тле эчиг кхетий, я электроток кхетий со лазаво мьоттуш, меттахь хьацар а долий самаволура. Мацца а, со самаваьлча сайн хлусамдений, нанний новкьарло а, гловгла а ца ярхьама тийна йуьллур со ла а доьгуш. Нел хийрачухула сеничуьра схьакхетта серлонан юткьа аса хаалора суна. Тата ца деш, хьаьла а гляьттина неларе вахча, Александрович хуьлура чертежаш а, книгаш а стоьл тле а яржайой, шен нуьцкьала, лехамен ойланаш еш. Юьхьенца со цунна гучу ца волуш а лаяьттий, эххар а. цуьнга хьежа клорда а дой охьавуьжура. Амма, тлаьххьара а вижча, наб ца кхеташ а хилла, цхьана буса волавелла и волчу чувахара со. Цец а ваьлла хьаьжира соьга Александрович.

— Хьо наб еш хунда вац? — хаяьттира соьга.

— Хьо хунда вац? — юханехьа хаяьттира ас.

- Сой?
- Хаъа!
- Со — иза ша ду!
- Делахъ со а хила мегар дац иштта — «ша»?

Александрович велавелира, амма цу сохъта шен бете пелг а бихъина длагийра иза:

— Т-с-с... хусамнана набъеш ю... — олуш.

Вовшийн лардеш а, обзда а, гиллакх долуш а дара н инъ.

Сан лере а веана элира цо:

— Вало, уча вер ву вайша, жимма мох кхетнийта. Хийла хан ю ас буса гуьттуш болх бен...

Тхойша уча велира.

Керла говзаллаш лобхуш ша бен болх буьйцура цо суна. Амма кхин цунна тлетоха а, я долчух тодан а хума суна дага догур ду бохург — хъехо обшуш а дац. Цо клез-клезиг бен цу тлехъ еш билгалонаш ца гарна, тохура ахъ сайна аьллагхуш тераниг элира цуьнга, — аьлла, собардира Хожас.

— Муха? — хаьттира Закас.

— Со-м сайн сонталла наб яйна лелара Александр, ахъ дийриг а ма дац доккха хума-м.

— Ткъа, цо хун элира хьобга? — хаьттира Закас.

— Хумма а ца олуш велавелира. Таккха меллаша чертеж а, схема а, цу тлера кхачамбацарш а гойтуш, уьш дладахаран некъаш а дуьйцуш къамел дира. Шен ерриге а кюргаллица гучуделира суна со мел тлаьхъависина. Со кхийтира изобретателийн болх тлех хала хиларх. Цхьа клеззиг йолу керла говзалла кхолла а доккхачу хьекъалца а, собурца а, илмий, техникий йовзарца а къахъега дезаш хиларх. Дийнахъ оха белхаш бора. Тхобца а, шайн-шайн участкашкахъ а белханг а беш, сарахъ технически совещанехъ кхеташонаш а еш, таккха буса гуьттуш керла говзаллаш а лобхуш бара инженераш а, белхалой а.

Денош а, буьйсанах а длаобхура.

Со гелвеллера, азвеллера, кладвеллера. Суна хьехарш дора Александровича наб ян дарбанаш лаха, бохуш. Дикачу дархочо шен лобро бохург санна, лерина кхочушдора ас члогла наб яр дезаш волчу цо бохург. Хюр гуьйранина а, сарахъ а гимнастика йора, вижале шийлачу хица луьйчура, цхьаболу кхача ца бууш буха тухура, буса ара а волий волалой лелара. Амма тайп-

тайпана ойланаш йора.. Масала, шайн керла говзаллаш гучуяха оьшун гирсаш эца инженераша шайн алапех ахчанааш вовшах а детташ, царна оьшун материалаш кара ца еш цара гайгланаш еш. Керла говзаллаш юкъяяхнацохь цхъаболу белхалой совнаха буьсуш, ткъа промыслан хъаькамаша царна кхечу участкашкахь сихха белхаш ца луш, цара девнаш деш, цул совнаха, говзаллаш юкъа йохуш гирсаш кечбечу муьрехь клеззиг деношкахь алапаш лахлуш, цу деношкахь белхан план лахъяре хъаьжжина. Ткъа, цу хлуманех я ца кхеташ, я уьш тергал ца деш болчу белхалоша инженерашна девнаш деш, конторашкахь кехаташ яз деш, Индагlexь Iаьчу бюрократаша и белхалой изобретательшна дуьхьал марса бохуш. И дерриге а гуллакхаш сирла малх хъаьжначу дийнан делкъехь санна шера гора суна оцу сайн ойланашкахь а, цу tle гленах а. Ша тайпа сурт хлуьттурса ширачун, tлаьхъа дисинчун, керлачун, тахана вовшашца болчу къийсаман. Цу балхо хинца а вай окопашкахь долу сурт хиттадора суна. Керла технически толамаш кхуллуш берш вайца болуш, ведомость tle куьг а тайийна, алапа схъаэцаран, tлаккха вайн керлачух ца башан бен гуьнахь доцуш болу бюрократаш вайна дуьхьал болчаьрца болуш. Ас санна, я кхин а тамашена ойланаш еш а, синтем боцуш а Александрович хила там бара, бохуш, дагахь латтара суна. Айса мел дечу гуллакхан мехаллин барам лорура ас, мел олучу дешан маьIна толлура, нахаца сайн йолчу юкъяметтигана tlexь тидам латтабора. Амма сайн амалехь цхъа керланиг хааделира суна иштта айса сайна tlexь тидамаш бар бахъанехь. Цкъа-делахь, нефть даккхаран белхан гирсаш а, гуллакхаш а дика девзинера суна. Нефтан промышленностана машинаш ечу заводехь болх беш а хиларна, цуьнца цхъаьна лерина суйьренан школахь доьшуш а хиларна аьтто хилира сэн хинцалц схъа адамаша нефть даккхаран балхана кхольлина гирсаш бовзан, уьш муха лело беза хаан. ШозлагIа-делахь, со тийшира керла говзаллаш кхолларан гуллакх ца моьттучу тайпана хала хиларх. Инженерех изобретательш хуьлуш берш, рационализаторш берш хьалхачул дуккха а хьоме хетара суна. Кюрда а ца деш говзаллин гуллакхаш суна хьохуш а, дийнахь а, буса а клад ца луш тамашена белхаш беш а волу Александрович къаьсттина дукхавезара суна вошаллин

безамца. Цуьнан амалш ларамаза сайна Iамош а, мас-со а хIуман тIехь цунах тера лела гIерташ а хаавелира суна суо, — аьлла, дIатийра Хожа. Юха а цхьа жимма хин кIурд бира цо. Амма, цуьнан оила нацкIар ца як-кхархьама Зака вист а ца хуьлуш Iара.

— КIорда-м ца дина хьуна? — хаьттира Хожас.

ХIан-хIа! — элира Закас сихха.

— Суна иза хIоккхузахь дагахь, гуш-хууш ду, амма хьо кхеттачу тайпана, аьлча а, хьан сакIералуччу кепара дийца ца хаьа суна.

— Шек ца хилар доьху ас. Дийцахьа, — аьлла, беседкин маIПерчу зезагашкахь а кхевдина, хьожа яккхира Закас. Зезагашний, кIашний юккIехула цуьнан юьхьа тIе кхеттачу беттан зIаьнарша серлонан кIай-даргаш ловзайора Закин юьхьа тIехь.

— Дийцал ахь, Хожа! — элира цо юха а.

— Дукха хан ялале инженерин группо схема тойи-ра. Нефть даккхар телеуправлене, телемеханике дерзий-на дIадахьар шера а, тешам боллуш а дIадоладелла. Амма и говзалла цхьана стаге кхоллалур йолуш яцара. Инженерин, белхалойн юкIарчу хьекIало кхоьल्लीна говзалла ю. Цу балхахь шен цIе гучуяккха гIерташ а, шена сийлалла лобхуш а гучу ца велира цхьа а. ХIо-раммо а гIиллакхе тидамца шен накIосташа динарг лорура, накIосташна баркалла олур. Барт а, доттагIал-ла а, вовшийн безаш а хиларна кIяхьега дог догIуш а, ирс долуш а бу уьш. Тохар ма аллара, говзалла дукхае-зар сан цамгар ю. Амма иза кхолла со мел гIаддайна ву сайна а гуш ву со. Вайлахь хуьлу шечул дика коч ерг хIаллаквалла ца везаш, муьлххачу хIуман тIехь а шел тоьлларг вохо, вожо орцах бовлуш берш. Цу сий доцчу амало дукха цатамаш а бо, дукха зуламаш а до вайна. Со воккхавеш а, сов тIех ирс долуш а ву цу амалх цхьа зирх сайца бацарна. Со говзалла кхолла хьуьнаре вац. Амма суна и говзалла дагайохна. ТкIа, говзалла кхуллуш волчо иза суна кхуллу, сан сийлахь-боккхачу махкана кхуллу. Иза сан гIуллакх деш ву. Цамгарш бен-бен ю. Уггаре а кхерамехь, уггаре а ирча цамгар ю тахана вайна гонахара хьал ша ма дарра цIе-на ца гар, цу хьооло керлачу дикалле дерзош долу дак-кий гIуллакхаш тодеш долу адамаш ца гар.

И инзаре цамгар йолу адамана хьагI, хьегар, эмга-раллий бахьанехь. Иза ю «со»! — бохуш йолу цамгар.

Уггар дика цамгар ю наб клезиг йойтург, нагахь набаран меттана хьан хьекъало а, даго а, куыйгаша а кхуллуш дерг халкъан, Даймехкан дуьхьа делахь, тйекхуьучу тйахьенийн дуьхьа делахь! И цамгар ю промыслехь тоьлашха болчу нефтяникашна кхеттарг, цу цамгаран дакъа ду хйинца соьга кхаьчнарг. Синтем байна кьинхьегамана тйебизинарш, тахана автоматика яржош а, керла говзаллаш юкьайохуш а берш — уьш бу ирс долу, ца лен болу турпалш, 1917-чу шеран Октябрехь Зимни Дворецана тйехахкабаларна сийлахьчу историн баьрче бевлларш санна. Хйетахь мостагйаша дуьхьал пулеметаш а, яккхий тоьпаш а етташ хиларна тйеман халонаш яра. Хйинца йонцучу хенахь яккхий говзаллаш а, цу говзаллин нуьцкъаца керла яккхий заводаш а, фабрикаш а, механизмаш а кхолла еза. Уьш кхуллуш турпал кьахьега кичча ду халкъ. Халонаша кхерор дац вай, амма халонаш йолуш ю балхахь. Халкъ, дахар, йалам — ша дерриге а керланиг кхолларан нуьцкъалчу боламе дирзина. Цу боламана нацкъар, юьстах хир вац цхьа а хьаналниг. Цу боламо хьовшуш, новкъара дйатуьттуш ю адамашна юкьара нехаш. Оцу хуьлуш долчу доккхачу гйуллакхо дйалаьцна ду сан дог. Цу гйуллакхан дуьхьа ду ас мел деш дерг а, мел долу са а, мел боккху ког а. Ткъа со дуккха а йамо гйерташ хилар, иза мел хала делахь а, сан амале дирзина даьлла! — олуш, Закин белшах куьг туьйхира Хожас.

— Со кхета! Со а вара мелла а цу ойланех хйума долуш... иза ахь дика эли,— бохура Закас.

— Даима а цхьа гйайгйа ю суна.

— Хйун гйайгйа?

— Вайнехан кегийрхойх нефтан гйуллакхан говзаллаш йомаш клезиг болуш гйайгйа хуьлу суна. Хьажал хьо. Суьйра-Кортошкара дуьйна аьрцнашка кхаччалц, Теркан йистошкарий, раьгйнашкарий лаьмнийн басешка кхаччалц Нохч-Гйалгйайчохь нефть хилар гучудаьлла. Сов дукха нефтан промышленностан предприятиш йаьлар ю вайн республикехь дукха хан ялале. Цигахь белхаш бан дукха говзанчаш хьашт хир бу. Вешан цйахь дйахуьттуш йолчу оцу предприятишкахь оьрсашца цхьаьна белхаш беш вайнах ца хилча нийса дуй? Советски сийлахьчу халкъашна юккьехь кьинхьегаман декьехь шен меттиг дйалаьцна хила хьакъ ду Нохч-Гйалгйайн халкъ. Нефтан промышленностехь тахана оьр-

саша санна дика белхаш а беш, вайнахах дуккха а инженераш, белхалой цахилча а сийлахь декхар кхиамца кхочушдалур дац вайга. Вайн кегийрхой декхарийлахь бу нефтан г'уллакхийн Ишма Iамон, к'яхьеган. Царна ган лабара суна, уьш кхета безара. Мел хазан, тамашен, сийлаххий некъ бу царна хьалхахь! К'юна нохчий, к'юна г'алг'ай и некъ бан Iемаш а, кечлуш а х'овха, шайн дерриге а дахар и некъ барна т'едерзийна а, тахханехь дуьйна цу новк'ба бевлла хьалхахьа бертахь буйлабелла а хила хьакъ бу.

Ойла а еш ладьг'уш вара Зака.

— Хожа! Х'ьо бакъ луьйш ву,— элира цо.

— Теша со! Кегийрхой кхеташ бу... Историна а, дуьненна а хьалха вайн халкъ юьхь! аьржа х'оттор дац цара!

— Шийтта сахьт дели! — хайитира Хожас.

— Ма сиха ели-кх хан... Со а вара вайн эвларчух лаьцна дийца долуш, тк'ба х'инна... — куьйгаш д'аса тесира Закас.

— Х'инна набарш ян г'лоьртир ву вайша. Кхана муьк'ба де ду. Вола а луш, са а долуш дуьйцуьр... Вало, ас х'юшаллин метта хабарца кхеби х'ьо.

— Ша долу х'юшалла а, синк'берам а хили суна! — элира Закас. Дукха хан ялале ши нак'юст чувахара. Х'яша маьнги т'е а вижийна, ша диван т'е вижира Хожа.

— Промыслехь болу болх чекх а баьлла ц'авирзинчул т'аьх'а наб ян карах долуш ву со,— элира Хожас.

— Иза Iаламат дика ду. Амма, суна са ма гатде ахь! Вайн дегнаш балхана сутара делахь а, хийла буйсанаш сема яхахь а, кху вайн машаре дуьненахь парг'лат набарш ян а мегар ду буса.

— Буйса дика хуьлда х'ян!

— Баркалла, х'ян а хуьлда и дика!..

Стоьл т'ерачу сахьто меллаша шен боларан тата деш хезара.

ГЕНАРА ДОТТАГИИ

Набарха воллушехь меттара х'аьблаиккхира Зака. Сирла Iуьйре яра. Балха ваха ша т'аьх'ависина моттара цунна. Кечвелла а, х'Iума йи'гна а сихха велира иза. Мацца а, ша аравала дагахь неIаре вахача дага деара

цунна сахъте хъажа. Ши сахъат сов зама яра хІинца а цуьнан белхан хан тІе кхача. Журналашний, газеташний тІе а хьобжуш кІезиг собар дича бакъахъа ду, аьлла, стоьла юххе ша хуъушехъ хезира цунна арахъ шен пІе йохуш. Сихха уча велира иза:

— Мила ву кхойкхург?

— Тхо ду! Хала делахъ а, схъанехъа волахъа!

— ХІокху сохъта! — олуш, вахана ков дІадиллира Закас. — Марша догІулда шу! Дуьло схъа! — аьлла, ши хъаша чувийхира цо.

— Маршалла хуьлда! Цкъа чу гІор вай! — элира кел чохъа а волуш, воккхах волчо. Жимах верг цунна тІаьхъа волавелира. Шайн кечдинчу цІа чу бигира хъеший Закас.

— Шу могаш а, паргІат а деца? — хъаттира цо.

— Могаш ду дерриге а. Баркалла. Шу дуй могаш паргІат?

— Могаш ду, сингаттам бац!

Цул тІаьхъа чуеанчу нанас а хъешашка маршалла доьналла хъаттира. Нана араяьллучул тІаьхъа кІезиг-мезиг цара вовшашка къемелаш дира, ткъа дукха хан ялале нанас хъешашна хъалха кхача биллира.

— Аш паргІат хІума кхалла, цкъа со лулахойн чу а вахана, кху сохъта схъавогІу! — аьлла, Зака аравелира, царна хІума яан паргІато йитархъама, ша кхача биъна а хиларна.

НеІ йиллина а йолуш юххехула дехъа-сехъа юьйлучу нанас хъеший тергалбора. Цо царна хІун оьшу а хьобжуш, хьошалла дора, шен хенахъ чай а доьттира. Цо дехъачохъ газеташ доьшуш Іечу Закега хаам бира, мацца а, хъеший хІума йиъна а бевлла, ша пхьегІаш дІаэцначул тІаьхъа. Зака хъеший болчу чувеара. Дуьххехъа меллаша охъа а хиъна вистхилира иза:

— ХІинца шун гІуллакхна вай кийча ду-кх.

— Баркалла хуьлда! Амма, тхо аш дан гІулакх долуш ца даьхкина, нагахъ оха дан там болуш гІуллакх а, гІо-накъосталла а делахъ тхаьш кичча хилар хайта даьхкина, элира воккхахволчо. ШозлагІа хъаша вист а ца хуьлуш Іара.

Цкъа а и тайпа хъеший гина бацара Закина. Цу къонахчун дешнех мел ойла ярх ца кхеташ вара иза. Цхъа а вист ца хуьлуш жимма хан елира.

Эххар а, воккхаволу хъаша вела а къекаш, юха а вистхилира:

— Хьо сан къамелах клезиг цецваьллий хаа суна. Делах а, хинца цхана лар тле девр вай. Со Теркайнстера Болат-Мирза ву. Хара кIант ву тхан, кхуьнан це Хьамзат ю. Шун ден-дас Дайтбека тхан ден-да Тимар-Солта Шемилан заманчохь лечуьра ваьккхина хилла. Паччахьан эскарх болчу паха куййгаш а дижкйна йийсар дина вуьгуш волчуьра... Тхан ден-дена чов хилла хилла, и чов ерззалц Iалаш а вина, кхаба а кхаьбна, мацца а товелча шен цIа вигна хилла иза шун ден-дас. Оха хьо лобху дукха зама ю. Тхан да а, со а маьIмаьIехула хийла кхирстина, цундела хьо карон, вовзан хIиницалц аьтто ца хилла тхан. Хинца оха хуьна баркалла а боху, тхайн ницкъ болу дика хьуна дан кийча а ду тхо,— элира Болат-Мирзас.

— Шу довзар а, иштта оздачу нахаца гергарло тасадалар а доккха совIат а, дика а ду суна! Кхин цхьа а хIума вайна ошьюш дац вовших марзо эцар доцург. Вовшийн хIусамашка кхочуш хила деза вай! Кхуза дахкарна доккха баркалла шуна! — аьлла, Зака воккхавеш хилира.

— Иштта хир юйла хаьара суна шун дайн тIаьхье,— элира хьешо.

— Ас машина керта ялаей? — хаьттира Хьамзата.

— Ялае! — элира дас.

— Машина ю шуьгахь? — аьлла, Зака хьаьлагIаьттира.

— Кертан, диттийн ИндагIехь ю. Керта яло мегарду, — бохура Болат-Мирзас.

Закас ков шуьйрра дIа а диллина, Хьамзата «Победа» чохьха яьккхира. Иза ИндагIе а хIоттийна, цу тIера кехатан тIюьрмигаш а, чемда а, кхин цхьацца хIуманаш а схьа а оьцуш, Закин гIюьнца чуеара Хьамзата.

— Вайн гергарлонан, безаман билгало ю хIара! — аьлла, Болат-Мирзас чемда дIа а йиллина, Закин нана совIатна кортали а, коч а делира, Закина — китель ян кIайн дарий, дашо басахь холхазний делира.

— Ма ца оьшура!.. — аьлла, цIелира нана.

— ХIорш схьаэца йиш яц! — элира Закас.

— ТIаккха аш тхо цаларар хуьлу, вайн гергарло духу. Даггара совIат доттагIаллин билгало ю! — бохура Болат-Мирзас.

Зака а, цуьнан нана а совгIаташ схьа ца эцча ца де-
лира, амма цу балхо ларамаза эхь хетийтинера цу шин-
на. Болат-Мирзас Зака паргIатваккхархьама къамел
долийра:

— Вовшашна гIо дан, вовшийн лардан, харжъян,
там бан керах долуш хилла вайн дай. Цара тергал деш
ца хилла ас хьуна говр еллий, ахь суна сту беллий бо-
хург. СовгIат декхарна луш дац, я юхалург а ца ло.
СовгIат даларо сингаттам бар ледира хIума ду, иза
вайгахь товр дац. ХIинца вай кхача а биъна, хьо балха
ваха хьакъ ву. Ас делккъалц кху чохь садоIур, тIаккха тхо
новка девр ду. Хьамзат а хIетталц шен лаамехь ву, —
элира Болат-Мирзас.

— Со а гIур ву Закас болх²бечу метте, эвле а, кер-
лачу меттигашка а бIарг тоха, — аьлла, хьалагIаьттира
Хьамзат.

Закый, Хьамзаттий новкъа велира. Адамаш балха
дахана хиларна урамаш даьсса а, тийна а хетара.

Хьамзата тергал бора жагIа а боьхкина тобина, йи-
стехула дийгIина аьхктаргаш а, дитташ а долу ураман
некъ. Хьешана кхузахь бахархойн цIенош а, гIиш-
лош а гора. Дуккха а дара егтинчу кибарчигех ди-
на цIенош. Цхьадолчу цIенойн тхевнаш буьххьехь бор-
гIалийн аьчган сурташ а, вукхеран тхевнаш хаздеш йи-
на кегий момсарш яра, ира баххьаш а долуш. Бошмаш
дукха го кхузахь, ткъа кхиъна бошмаш йоцчу керташ-
кахь кху шара дийгIина стоьмийн диттийн синтараш.

— Наха шайн гIирсаш дика тобина шун эвлахь, —
билгалдира Хьамзата.

— Адам дахарехь коьртаниг — дика хIусам лоруш
бу тхан юьртахой, — хаййтира Закас.

— Ишта хила а мега иза.

— Тхан эвла хIиннца тояла йоьлла, цхьа-ши шо да-
лале курортан гIала йийр ю оха кхунах!

— Адамашка хIуъу а дало.

— Нагахь барт болуш хилча.

— Барт а, вовшашна гIо дар а ца хилча-м иштта ис-
баьхьа хир яцара шун юрт, — элира Хьамзата.

Луьйш-олуш, шаьш муха кхочу а ца хууш, дукха
хан ялале комсомольски райкоман цIеношка дIакхечи-
ра и шиъ. ЦIенош Iалаш деш а, цIена латтош а йолчо За-
кина кабинетан неI дIайоьллучу хенахь дикка кегийр-
хой гулбеллера цига. Хьамзатана хира Закех дага а

бевлла шийн-шайн белхашка сихонца дла-схъа бекъабала безаш болу комсомольцаш уыш хилар. Садолу зама тѣкхаччалц Закина балхана новкъа ца гѣртархъама, хиннца длаийллингчу библиотеке вахара иза журналаш а, книгаш а йоышуш хан ялийтархъама.

Зака шен стоылана юххе охъахитна воллушехъ цуьнан кабинет кегийрхойх юъзира. Юкъа-кара цѣнчу даггара белабаларш а лелхара кегийрхойн къамелашкахъ. Зака вистхилира. Массо а длатийра.

— Роггана алал, шаьш-шаьш деанарг. Хла, тракторийн бригадера длодолор вай,— Закас аьлча, нефтан, машинан даьттанан хьоккхнаша къарзбина болу тиша кладаьнан члапа куй буйнахъ а болуш хъаьлаглаьттира малхо юьхъ а, лаг а, куьйгаш а члогла дахчийна волу жима стаг. Коьртан месаш а, бляьргаш а, цкъоцкъамаш а, цу тѣе, тѣехъ йолу комбинезон а,— ша дерриге а лаьржа дара цуьнан цхъа цергаш йоцург. Амма шуьйра белш а, могаш меженаш а йолуш, зьортала иза товш вара.

5243. — Зака! Кхана кла хъакха дуйлало вай. Тахана бригада техника толлуш ю... тхан организацехъ керла кхо комсомолец тѣе эца кечвина. Церан тракторш зийна комисси ма яьллинехъ собрани ян лаьа. Хьо ван веза цига. Белхан хьокъехъ даккхий къамелаш хир ду, дийца диканаш а ду, вонаш а карор ду, — элира цо.

— Тѣеьцуш болчийн кехаташ, документаш теллина дуй? — хаьттира Закас.

— Ша дерг теллина, нисдина. Тѣеэца кечбинчех хлоранца къамелаш а дина. Цара программа а, устав а дика ламийна, шайна тѣебиллина юкъара болх мало йоцуш кхочушбо, — олуш жоп делира механизаторо.

— Делкъал тлаьхъа диъ сахът долуш со шун тракторин бригадехъ хир ву. Циггахъ барт бийр бу вай дерригеннан а.

— Делахъ, со длавоьду! — механизатор неларехъа волавелира.

Цу хенахъ неларе а еана, чу йистхилира цѣнош лалашдеш ерг:

— Зака! Хларе кегий нах цхъана сохътана совцабе боху Селима. Шайн гуллакх сихха дла а дерздай, партбиблиотеке гулло боху цо.

И дешнаш а хезна неларехъ сецира механизатор.

— Собарде ахь а! — элира цуьнга Закас. Цул тIаьхьа шен-шен рогIехь комсомольски организацин секретарех хIораммо а дийцира шайн-шайн гIуллакхаш. Белхан, дахаран гIуллакхашца цхьаьна, дукхахболчара бохург комсомольски организацеш керла комсомольцаш тIе а оьцуш шортъяр дара. Комсомолан могларш шайн районехь соз довлуш а, чIагIлуш а хилар чIогIа хазархеташ вара Зака. Эрна хабарш юкъя ца далош, коьрта долчу гIуллакхийн хьокъехь вовшех дага а девлла, сикха цу партбиблиотеке бахара комсомольцаш, хьалха Зака а волуш.

Хьамзат Закин лерехь меллаша вистхилира:

— Со новкъа вуй техьа кху чохь!

— ХIан-хIа! Массарна а хезча пайдехь дерг ду Селима дуьйцу дерг! — элира Закас. — Лаахь дакъалаца мегар ду тхан собранехь.

— Воккхавеш ладогIа лаьа суна, — аьлла, Хьамзат охьахиира.

Партбиблиотека сирлачу, лекхачу цIа чохь яра: партин, комсомолан ценошна юккъехь.

Ленинан суртана шина а агIор болу сценин берриге а пен дIахьулбеш оьхкина долу колхозан бахаман сурташ сов даккхий а, дика а гора. Колхозан эвла, цунна гонах ялтийн, бошмийн аре, фермин, силос Iалашъян кечийний гIишлош, электростанци, накхарш — ша дерриге а ду цу исбаьхчу сурташ тIехь.

Партбиблотекачохь юьзна гулбелла коммунисташ, комсомольцаш, агрономаш, механизаторш, тоьлашха болу колхозникаш, районан, яртийн белхахой. Адамаш чуоьхуш а, охьахуьйшуш а, вовшашца къамелаш деш а долчу хенахь, Iай а, бIаьстенан юьххьехь а кху чохь хиллачу собранийн сурташ хIуьттура Закина. Селима адамаш балхах юкъях а дохуш собранеш ца йо. Юьртбахаман белхан хIор муьрал хьалха цкъацкъа актив гулийо цо, амма и мур дIаболабеллачул тIаьхьа белхаш беш адамаш долчу тIе а воедий цигахь шегара оьшу гIо до. Коьртан гайтамаш балхал хьалха бо. Иштта ду хIинца а...

ТIаккха ойла йора Закас бодане-баьццар басахь хьун санна лекха лаьттачу хьаьжкIийн, яккхий хуьлуш лаьттачу шекаран свеклийн, стоьмаша саттийна лаьттачу бошмийн, бецан аренашкахь дежачу дохнан хьокъехь.

— Накъостий! Дукха дийцарш дан мукъа дац вай! — аьлла, дIадолийра Селима. — Докъарш хъаькхна а, мукх чуберзийна а девли вай. Кхана кIаш хъакха дуьйлало!

Юьхьенца Селима дешнаш декъа а, массарна а хууш дерг хъехош а дара. Амма къамел сикха айъаделира, дешнаш дуьзна а, доккха маьIна долуш а, сирла сурташ хIитгош а хиларе дирзира. ЛадобгIуш болчарна, башха басарш а хъекхна йолу нуьцкъала комбайнаш го кIен арахь. Районехь маса гектар кIа ду, иза муьлхачу метигашкахь ду, иза чудерзо мел гIирсаш бу, цу гIирсийн дидалла мел лекха ю, царех мел ледирлонаш йохку, цу ледирлонашка балхана айп ца дайтархъама дан дезаш дерг хIун ду — дерриге а гойтура Селима, шена юххехь долчу сурташна тIе меллаша юткъачу гIожан юьхьиг а Iуьттуш.

— Оцу массо а комбайнан, тракторан догIмех маса винт йоллу а, районехь маса кIен кан бу а хуучух тера ву-кха иза! — элира Хъамзата Закин лере а таьIна.

— Иштта ца хилча ца волу партин райкоман секретарь, — элира цуьнга меллаша Закас.

Кхин дош ца олуш ши доттагIа дIатийра. Чохь мел волчо тийна ладобгIура. КIаш хьокхуш цкъа а болх бина воцчу Закина хIинцца комбайна тIе а хиъна шена кIа чудерзо хуур долуш санна хетара. Изза хеташ вара цунна юххехь Iаь Хъамзат а.

«ХIара ойла йолуш а, цу балхах хъаьгна а со хилча цу механизаторшна ма тайна хета хир бу шайн болх. Амма церан ерриге а оза меттигаш а, ледирлонаш а юьззина хьалха охъа-м ехки цо», — ойла йора Хъамзата.

— Муха хета хьуна? — хаьттира Закас.

— Дика! — жоп делира хьеню.

— Иштта олу иза мел вевзинчо а. Воцчо велира слунш ву Селим.

Иштта дешнаш вовшашка а аьлла, ладобгIуш Зака а, Хъамзат а, кхиберш а Iаьчу хенахь, Селим кIа чудерзорехь дан хъакъ долу гIуллакхаш дийцина а ваьлла, юьртбахаман белхаш механизацие берзош районехь долу кхачамбацарш гайта вуьйлира.

Дерриг кхочушхиллий, атта белхаш бешши-м ца хилла кхузахь а, — аьлла, дагадеара Хъамзатана. Цатамаш а, халонаш а, новкъарлонаш а, техниках буьззина пайда ца эцар а, масала, машинашца дан тарлуш долу гIуллакхаш куьйга деш, догIмашка совнаха доккха къахьогуйтуш меттигаш а хилла кхузахь а. Амма, и дерриге а кхачамба-

царш дІадаха оьшун хьелаш, адамаш, гІирсаш кичча бу. Массо а кхетош тешош гайтира Селима механизаций, автоматикий яржорехь, айарехь районехь тахана дуьйна дІа сихден долчу гІуллакхех.

Балхана дегнаш гІовтторан дешнашца, ерриге а халонаш эшалург хиларан ойла чІагІярца чекхдалийтира Селима шен кьамел.

Адамаш сихха партбиблиотекара ара а дуьйлуш, грузовикашний, мотоциклашний тІехь шайн-шайн белхашка дІасхьадекъаделира. Закий, Хьамзаттий комсомолан райкоме вахара. Цу райкоман берриге а белхалой шен кабинета чу гулбира Закас.

— ХІинца вай дан дезарг, хези шуна...— элира Закас.— Кхана со Ленинан цІарахчу колхозе гІур ву. Отделан заведующи накъост Петрова — Хрущевн цІарахчу, накъост Келоев — партин XX-чу съездан цІарахчу колхозе гІур ву.

Райкоман цІенош Іалашдархой, машинисткий йоцург — массо а шен белхалой районан колхозашка дІасхьабийкѳира Закас. Реза хилла тІейицира массара а болх кхехкачохь дан шайна тІе дехкина декхарш. Циггахь бийгалдехира цара шайш дан хьакъ дерш.

— Шайн доцчу гІуллакхана юкѳа ма гІерталаш! Вайн гІуллакх кегиьрхой балхана ира-кара хІиттор, церан садолу хан хазѳяр, низам чІагІдар, уьш бертахь кѳахьегар мерзделла хила Іамабар ду. Комсомольски организацешка партийни организацешна дуьззина гІо дайтар ду! — бохуш кхин цѳа а доцца хьехарш дора Закас шен накѳосташна.

«Партин райкоман секретарах тера лелаш ву шен балхахь хІара а», — дагадеара Хьамзатана. Зака, шен накѳосташца тахана а, кхана а кху кІиранах а дан дезаш долчу хьокѳехь дагаваьллачул тІаьхьа, барт хиллачул тІаьхьа, хьешаца цхьаьна цІехьа волавелира.

Ойла а еш, цунна юххе а хІоьттина вогІучу Хьамзата ша-шега санна элира:

— Даккхий диканаш кхочушхила кечлуш хаадели суна кху шун районехь.

— Башха бахам, боккха бахам дІахІотта болабелла. Хьал доккха хиларо адамаш ирс долуш до. Кхузахь адамаш тешна девлла шайш хьоьгуш долу кѳа эрна цахиларх! — жоп делира Закас.

— Эрна бохург-м ала доглуш а дацара. Шун районерчу адамаша динарг къеггина доккха дика ду. Къинхъегам доккхачу маѳне а, сийлалле а кхаьчна хилар дуьззина хууш долу адамаш доцчохъ иштта хир дац! — элира Хьамзата.

Дерриг дуьне а, дитташ а, цѳенош а, маѳ-маѳлехъ не-къана тлехулий, дитташна тлехулий дла-схьа уьдуш долу олхазарш а,— дерриге а йуьйранна шена гинчул а хаза хетара кхузахъ Хьамзатана. Зака ойла еш вара. Масане хир дара цуьнан дагахъ кханалерчу дийнан адамийн, кегийр-хойн хьокъехъ. Цо цѳе ца яхахъ а, кху минутехъ лобхуш яцахъ а йицѳелла хир яцара хийла тайп-тайпана шѳега ойланаш йойтуш йолу Тахи.

Зака шен хьѳашаца цхьана дукха хан ялале цѳа кхечи-ра. Уча глант а хлоттийна хийна леш Болат-Мирза а, уьй-тлахъ, доккхачу текхахъ туьркаш шийлачу хица юьлуш на-на а гира цунна. Гоьргах а товжийна, ирахлоттийна дут-къачу серийн тускар дара цунна хьалхахъ. Йилина евлла туьркаш меллаша цу тускар чу юхкура цо.

— Ма дика стоьмаш бу хлорш! — элира Хьамзата.

— Вайна дахьа дикачех тускар дузуш ю хлара-м,— хан-ийтира Болат-Мирзас.

— Нанас шена гергара нах безаш хилар гойту дла дан даккхий диканаш дацахъ а,— аьлла, велакъежира Зака...

— Стоьмийн дикано вайн гергарло марз дийр ду,— жоп делира Болат-Мирзас.

Дукха хан ялале хлума а йиъна, туьркийн тускар а, даьттанан банка а, хлоаш а юккѳе ча а дуьллуш чудехкина йолу яьшка машина а йиллина, хьѳший длабаха новкъа бевлира.

— Марша лалда шу! Баркалла, беркат шорта лаьттий-ла! Хинца раг! шуьгахъ ю. Жимма белхаш дла а берзий-тий тхан цигахьа дуьйла! — элира Болат-Мирзас.

— Некъ дика хуьлда шун! — олуш ков дладиллира За-кас.

— Ио дика хуьлда! — Хьамзата а олуш машина кех елира.

Хьѳший длабахара.

— Ша дина дика хьовха, дайша дина дика а карадо стагана. Клант, тахана а, кхана а, бле шо даьлча а шен керл-керла стоьмаш луш хир ду диканиг. Дика лела-лахъ! — элира нанас.

— Кхета со! — жоп делира кІанта. — Сан дай кьолаш а, зулмаш а деш цхьа писаш хиллехъара, тІаккха тІехто-хам а хир бара суна... ХІоранна а тІехъ тІе хин йолчу тІаьхъенийн декхар ду, — бохуш ойланаш йора Закас.

ТАХИН ОЙЛАНАШ, ДАХАР.

Мехкарий вайн заманчохъ ирс долуш бу. Амма царех сингаттам болуш йолчу хІор йобІан а ойла кхечеран ойланех тера йоцуш шен-шен башхалла йолуш ю. Да а, нана а цуьнан кийрахъ боккха сингаттам хилар хаалуш дара-цхьана а дашца гучуйолуш Тахи йоццушехъ. Зама сиха хиларна да наггахъ бен цІа а ца воґлуш, болх беш ву, ша уггар тоьлашха болчех механизатор хиларе терра. Ткѳа. нана кѳайллах кхерарца йоІ тергалъеш яра, дІа ала а ца хІуттуш. Тахи сарралц балхахъ хуьлур, сарахъ йист а ца хуьлуш, цІахъ цхьацца гІуллакхех куйгаш а деттий, охъа-юьжура.

Иштта йижале хъалха шен кучана иту хьокхуш йоллур-ра иза.

Метгахъ цкѳа а, шозза а ха хаьрцинчул тІаьхъа шена наб озош санна хийтира цунна. Юха а бІаьргаш билли-ра... «Иза мичахъ дара? — дагальоьцур цо, — тІаргІа кѳажбечу белхелах. ХІан-хІа, поппарийн белхелах дара. Мичара цигахъ! Майн хъалхарчу дийнахъ: пондарш, хел-харш, ловзарш!.. Дукха бара мехкарий а, кегий нах а! Ткѳа хІара гІайгІа? Зака... Межедан кѳа ду. Амма, со бех-ке яц цунах кѳа хетарх. Ткѳа кѳа хетарний, везарний юк-кѳехъ йоккха башхо ю. И башхо ю бехке. ХІан-хІа, иштта дац. Зака-м везавалан а тарлур дара, амма иза дукха лар-луш ву. Цуьнан дагахъ дерг хууш дац. Иза забарина лелаш велахъ лалур дац. Амма, Межед баккѳалла а вара, нагахъ иза толахъ а, везар бохург хир дац. ГІайгІа кхузара яь-ла. Ший а, ший а гена ваккха...»

Бакѳалла а аьлча, Тахис гІайгІанаш а еш ша-шена ницкѳ бан бахъана дацара. Межед цомгаш хиларна а, я могаш хилча иза цавезарна а иза бехке яцара. Нагахъ и Межед цомгаш ца хиллехъара цуьнан Закица долу гІул-лакх шера дІадаха там бара. Хийла башха сурташ хІит-тийна хир ду цо шен дахаран. Амма, дарцо хІаллакдина зезагаш санна, доьхна дІадевлла и сирла сурташ. Делахъ а дог Іац сатийсамаш боцуш. Юх-юха и сурташ ойланехъ

денлуш а, юх-юха буърсачу глайлано дохош а хилар ду
цунна ницкъ беш.

Юха а са хилира.

Мацца а, кеч а елла араяълча, шег а кхойкхуш керта
юххехь лулахо Кужана гира цунна. Ши йо! новкъа елира.
Грузовикахь мехкарий а гина царна тле едира ший а. ХІа-
ра шиъ тле хиъна йоллушехь, колхозхойх йобттина машина
кІен хъаьтга боьдучу новкъа йолаелира. Божарех дукхах-
берш кІен арарчу станехь буса а Іеш болх беш бара. Ткъа
важаберш камбайнаш йолчу эцна йоьдуш кхин цхъа грузо-
вик а гира мехкаршна. Наха кхаьрга маршалла хобттуш,
геннахь шаьш боллушехь, куйнаш лестадора. Мехкарех
цхъаберш бийлабелира, вукхара куйгаш ластийра. Тахина
тамашина хетара, иштта пайда боцчу хІумнех а бийлабал-
лал мехкарийн сакъерадалар.

ГІовгІанца, бийларшца хъаьттахь охъалилхира мехка-
рий. Шен керара топ белшах а тесна, хехо цу гергахь дол-
чу ца чу вахара. Сахиллалц наб а ца еш Іийначу цунна
охъавижа лаъара. Дукха хан ялале кІа цІандечу цецан,
моторан тата доладелира. И машин а, мотор а вовшех-
хуттуш йолу йоккха аса жимма леста а лесташ, сиха го
бохуш яра.

— ХІара оьла ма жима ю! — элира Кужанас, чами-бе-
лаца схъа эцна кІа цеца тле а кхухкуш.

— ХІинца машинаш йогІур ю ялта дохьуш, оьла йок-
кха хир ю! — элира терзан тІехь болх беш йолчу зудчо.

Гонах маьІ-маьІпехь йолаелла комбайнаш яра. Царна
юххе а оьхуш, тІаккха новкъа а юьйлуш схъаоьхуш яра
кІех йобттина грузовикаш. Цкъа цаІ еара. Иза мехкарша
сихха яссийра. ТІаккха шиъ-кхоъ, царел сов а схъаэха
йоблча берриге а мехкарий, ударшший балхах тасабели-
ра, цхъаболчара грузовикаш яссош, вукхара кІа цеца тле
кхуьхкуш, галеш дузуш. ХІинца кхузахь баганаш садоуш
яра, куьйгаш, догІмаш гІуллакхаш деш дара. Царна хъа-
цар даьллера. Амма, кІаддалар хаалуш дацара. Ша дер-
риге а балхана тле дирзинера.

Комбайнашний, грузовикашний тІехь а, хий, бензинний
тІекхоьхьучу хІургонаш тІехь а, ча гулдечу волокушкаш-
на тІехь а, гулдинчу чах раьгІнаш еш а маьІ-маьІпехь бо-
жарий бара. Дийнахь а, буса а бежнаш дажош, йол хьо-
кхуш, хъаькхначух холош деш, мукх чуберзийна аре охуш
божарий бара. Вайн дайшкара дуйна а схъадогІуш ду,
бахамехь уггаре а хала болу белхаш: оханаш, марс-ман-

гал хьакхар, алах холош, раьгІнаш яр, кхин болу белхаш а божарша бар. И дика гІуллакх тахана а Іалашдина вайн тоьлашха йолчу колхозашкахь. Шен лар тІехь дІа-боьлхуш бара кхузахь берриге а белхаш, нийса лелачу сахьтан болар санна.

Балхяхь а, дахарехь а йолу адамийн юкъаметтиг шен гІиллакхехь яра.

Болх сиха а, синкъераме а хиларна, Тахина хьаьттаьх шен сингаттам бицбеллера. Делкъана хІумаяан-садалан болх сацийча хиира цунна делкъахан хиллийла. ХІетталц цунна Іуьйре дІаялаза ю моттара. ХІума йиъна бевллачул тІаьхьа вовшашца забарш еш хевшина Іеш зударий а, мехкарий а болчу хенахь, мох хьовзайра, Кужанин коьртара косынка а ядош.

— ХІей, куй бехьин хьан! — элира цуьнга Шекарбикас.

— Божаршна месаш гин хьан! — бохура вукхо.

— И-м бен а дацара,— аьлла, меллаша юххехула тІех-велира цхьа стаг. — Косынка лелор ца лелор хьесапе дац, ша оьзда хилчахьана.

Кужанас дехьо яьшкех таса а елла Іуьллу шен косын-ка меллаша схьа а эцна, ега а йина коьрта тиллира.

— Бакъ луйь и стаг. Косынка коьртахь хилча а, ца хилча а башхо яц,— аьлла, йистхилира юха а Шекарби-ка.— Кхин ду адамашна ца дезаш долу сакхаташ,— цхьа-на косынке дІа а хьуллур доцуш!

— Цу хІуьмалгех хІинца цхьа а Іехалуш вац! Иза ле-лийча а, ца лелийча а бен дац! — элира тохарлеррачу стага.

...Мотораш екайоларо хадийра косынкин дийцар. Ко-сынкаш техкина а, коьртахь хІума йоцун а мехкарий, зу-дарий балха хІиттира.

...Зака вара Іуьйранна дуйна а белхаш тергалбеш ле-лаш. Шен комсомольцех цаІ комбайна тІехь, вожа тракто-ра тІехь, кхоалгІаниг хІургонахь, воьалгІаниг хьаьттаьх каравора цунна. Коммунист кхузахь, комсомолец дІогахь, партехь воцург кхечухьа аьлла къасталур бац уьш. Іала-мат йоккха кІорге йолуш ду массо а гІуллакха тІехь пар-тий, халкъий цхьана ийна хилар.

Адамаш шайн-шайн гІуллакхаш доггах деш хиларо воккхавевеш, Закина тахана йицъеллера шен ерриге а сингаттаме ойланаш. Лелаш иза ТахиГар болчу хьаьтта-на герга кхечира. Ша цханне а гале, шена мехкаршлахь Тахи а къастале, цхьана жимачу татола йистехь, даьржина

тге даьхкина лубста генаш долчу толла кел шен мотоцикл сацийра цо. Даьржина делахь а, куйгех, юьхьах хи кхерзира Тахи йолчу кхачар бахьанехь воьхна хилар дайа. Амма, цунах дарба ца хилира. Кхузахь мелхо а тегтла алсам долура цо Тахин хьокъехь ойла яр. Ша-шена оьгтаз а вахана, сихха хьабла нисвелира иза, хьабттахьа длахаьхкира мотоцикл.

— Де дика хуьлда шун! — олуш, воьссира иза мотоциклара.

— Диканца вехалда, марша а воьгалда! — жоп делира Шекарбикас массеран а царах.

— Аш ма дика болх беш хилла! — элира Закас вела а кьежаш, шен деган карзах даьлла хилар хьулдан а герташ.

— Дера тхайга далург-м до оха, — жоп делира юха а Шекарбикас.

Кхин ала дош дага ца доглуш, воьхна волу Зака, ша кта а, мотор а, машина а, болх а — дерриге а гуллакхаш тергал деш санна, дла-схьа волавелира. Иза Тахегахьа хьажа кыйлалуш, гонах хьоьжура. Амма цунна цхьа Тахи йоцург хлума-м ца гора. Тахи а яра иштта дог тохаделла. Амма зударийн хуьлуш йолчу йоккхачу говзаллица цо шен ойла а, синтем байна хилар а кьайлехь талашдора. Тахи шек елира Закегахь долчу хьолах, амма клантехь долу хьал дуьззина ца хиира цунна. Чогла кхузахь тен лууш волу Зака, шен кьамелан а, гуллакхан а тидам бан ницкь цакхоче ша ваьлли а хьтна, сихха мотоциклахь длавахара.

— Ма сиха ваха и, куй билла веача санна. — элира Кужанас.

— Хуур дар-кх вайх цхьамма цуьнга собар де аьл-лехь! — еласлира Шекарбика.

— Иза-м хьанна ца хаьара. — Тахина тге пелг хьажийра Кужанас.

Церан хичаш шена ца гахь а, юьйцуш ерг ша юйла хаьара Тахина. Амма цара дуьйцучух цакхетачуха йист а ца хуьлуш шен гуллакх деш яра иза. Кеззиг забарш йинчул тлаьхьа, кта дохьуш грузовикаш юха схьа а кхаьчна, мехкарий сихачу балхо дладецира. Амма Тахи болх мел сиха беллахь а сингаттаме ойланаша дла ца ховцура.

Мехкарех ханна дикка йоккха йолчу Шекарбикина массарначул а хьалха хааделира Тахин ойланех дерг. Амма, ша шек а йоцуш санна, цо юкь-кара мехкаршца а, кьабсттина Тахица а, забарш ян йолийра. Балхана нов-

къарла а йоцуш дладодара цара вовшашка дешнаш кхийсар. Наг-нагтахь мехкарий цхьаний бийла а лора.

Эххар а адамийн, гирсийн ИндагIаш дахлуш дийши-
ра. Ах малх хIинцале Суьйра-Коьртана тIехьа дIалечкьи-
нера. ТIехь деха гIанташ а долуш грузовик сецира хьаьт-
тахь. Сихха йоьттира и грузовик мехкарех, зударех. Арахь
божарша вовшашка кхойкхуш маьхьарий детташ хезара.
Шашь эвла кхаьчча Шекарбикас Тахина лере а яхана
элира:

— Тахи, айхьа хорма хийцинчул тIаьхьа тхьогга йола-
хьа. Цхьацца хабарш а дуйьцуш жимма сакьорур дара
вайша.

— Нана ша ю тхан цIахь, хьо йолахьа тхьогга. — жоп
делира Тахис.

— Делахь, со йогIур ю, — реза хилира Шекарбика.

Тахина шен нана суьйренан гIуллакхаш дина яьлла
карийра.

— Муха ду? — хаьттира нанас.

— Арахь белхаш кхехка! Дукха божарий буса тIехь
а Iеш белхаш беш бу. «Балхана ара довла!» — бохуш бри-
гадираш кхойкху хан дIаяьлла, — жоп делира Тахис.

— Диканиг шена дуйла хиъна адамана! Иза ду
коьртаниг, — элира нанас шен кхетаман боккхаллех ку-
ралла а еш.

Юьхь-куьйг диллина а, бедар хийцина а Тахи яьлла
дукха хан ялале Шекарбика еара ТахигIаьрга шайн
йоккхаш йолчу несца. Церан нус Тахин ненаца къаме-
лаш деш йолчу хенахь ши йоI Тахин жимчу цIа чохь
охьахира. Мерза стоьмаш а, хьовла а, печенеш а йол-
лушехь, цхьа стака бен чай ца мелира Шекарбикас.

— Кхин цхьа стака мукъана малахьа! — доьхура
Тахис.

— Баркалла! Со хIума йиъна яра. Делахь а хьуна
тамана, сайга яалуччул кхаьллин ас! — аьлла, этажер-
ки тIера схьа а энна, къегина хаза сурташ тIехь долчу
журналан кехаташ херца хIоьттира Шекарбика. Тахис
стоьл тIера пхьегIаш сихха дIаехира.

— Охьахаахьа, Шекарбика! — элира цо.

Шекарбика охьахиъча, стоьл тIе куьйгаш а дехкина,
цунна дуьхьал охьахира Тахи а. Къамел дIа муха до-
лор ду а ца хууш, ша орцах ялар Тахина дага деана
хила тарлой а хууш, Iара Шекарбика. Гийла ойланаи
а хиъна сан дог эца еан тохьа хIара? Я цхьа захало до-

хьуш еан техьа, я шена везачу кІантах лаьцна дийца еан техьа, бохуш цхьа моґла хеттарш дагаобхура Тахина. Амма, шен кѣамел Шекарбике дІадоладайтархьама, Тахи йист а ца хуьлуш Іара.

— Иштта Іахь-м са а хилла юьсур ю вайша! — элира Шекарбикас эххар а.

— Са а шен заманчохь хир ду-кх, — жоп делира Тахис ша цуьнан ойланах ца кхеташ санна.

— Ахь хатта а ма ца хотту?

— ХІун?

— Со шайга хІунда еана!

— Ой, ахь ца элира хьо сакъера йогІур ю?

— Кѣамелаш а деш бен кѣера тарлой ткъа и са?

— Делахь кѣамел дел ахь!

Шекарбика лерина хьаьжира Тахега.

— ЙоІ, хьо суна моьттинчул а хьекъаллий, хІиллий долуш хилла! — элира цо.

— Бахьана а доцуш хестайо ахь со, — жоп делира Тахис.

— Хьажал цуьнан матте, дешнашка! Учитель йолуш санна ду дош-м шера.

— Кемса яц вайн доттаґІа? Цхьадерш цо делла хилла а мегий суна-м!

— ХІа, вай кѣаной-м дац хабаран кочарш ловзош Іе! Урд деха, кѣамел доца тоьла, олуш хилла вайн дайша.

— ТІаккха? — хаьттира Тахис.

— ТІаккхийна жоп ахь дала деза! И ґІайґІанаш хІунда йо ахь?

— ХІун ґІайґІанаш?

— Ой, хьуна со Іовдал ю-м ца моьтту! Наг-наггаахь ела а кѣежаш, хьо цу хьайн юьхьах кирхьа дан ґІертарх ґІуллакх ца хуьлу. Чекх са гуш ду и хьан кирхьа, хьо мел хІилла долуш елахь а. ґІайґІа — ґІайґІа ю. Схьа дал суна цунах догІун дакѣа! Дийцал ма дарра, хІумма а буха ца дуьтуш!

— Ас дийцарх хІун пайда хир бу вайшинна? — хаьттира Тахис.

— И хІун ду? Адам адамах дага долуш ца хуьлу, вовшашна дашца а, хьастарца а, дог эцарца а ґІо деш ца хуьлу? ДоттаґІий хІунда оьшу хьобга деанчу вонан дакѣа лоцуш бацахь! — элира Шекарбикас.

— Шекарбика, бехк ма биллалахь суна. Сингаттам

бийца мегаш а, ца мегаш а хуьлу, — хаййтира Тахис.

— ХIа-а! ХIицца кхета со! Цкъа а хезний хьуна Шекарбикас къайле нахала яьккхина я эла-дита кхоьлли-на бохуш?

— Ца хезна!

— Хезар а дац хьуна.

— Со-м теша хьох!

— Тешахь — дийца.

— Шекарбика, вайн, мехкарийн, гIуллакх, хьуна а ма хаъара, экам ду, — аьлла, долиьра Тахис. — ЙоьIан йиш яц кIантана тIе хьовза. КIанта, тIе а хьевзий, шен гIуллакх дуьйцу. Ша хьо хаьржинехь хьоега шег а йола олу. Нагахь, хьо йигна валале ша дохко валахь я хьол дукха кхин езалахь хьо а йитина, иза йига йиш ю цуьнан. Цу тайппана, шена везарг леа а, хержа а аьтто бац йоьIан, — аьлла, ойла еш, Тахи сецча, йистхилира Шекарбика:

— Со юкъаэккхарна бехк ма биллалахь! Цу тIехь харц ю хьо! ХIор йоьIан йиш ю: шена везачуьнга «хIаъа» ала а, цавезачуьнга «хIан-хIа!», ала а, цуьнга терра, шена везза кIант тIехьавзо а.

— Муха? — хаьттира Тахис.

— ЙоIа маршалла даййтича я цхьа забаре дош ха-зийча — уьш мел дика динчу къамелал а хаза ду. Цу тIе йоIана бегIийла а ду. Нагахь кIант реза велахь захало кхочушхуьлу, реза вацахь йоIа цунах дог дуьллу, цхьана а хIуманна бехкалахь а йоцуш. ЙоI ца йогIуш висинчу кIантана тIедогIуш эхьаха цуьрг дац, цунна ша мел юьхьIаржа хетахь а, майра лаха йоьIан аьтто бок-кха бу, деза нускал лаха кIентачул, — дерзийра Шекар-бикас.

Шекарбикас атта а, тешаш а дуьйцура. Цо мел дуьй-цург бакъ хиларна, цо шен дешнаш тода а, къаго а ца гIерташ цIенчу дагахь ма дарра схьаолура. Тахина да-гадеара, иштта чолхе доцуш а, гуш а долу хIумнаш ба-хьанехь шена гIайгIа хIунда хилла техьа, аьлла. Де-лахь а цу гIайгIанах гаьргаш бен дIа ца евллера. Ер-риг гIайгIа дIаяккха хьакъ ю тарлахь. ГIуллакх иштта хилар хаъара шина а йоIана.

— Делахь, оцу ахь дийцинчунна дуьхьал ала хIума дац сан. Амма хьо бахьанехь цхьа стаг хIаллакьхилча хIун дийр дара ахь?

— Цхьа а стаг со бахьанехь хIаллакьхуьлуйтур ва-

цара ас, со йолуш, сайн ницкъ кхочуш,— жоп делира Шекарбикас.

— Ткъа хъан ницкъ а ца кхочуш, хьо бахъанехъ иштта хилчи?

— Хіоразза а гІуллакхаш бен-бен хуьлу. Со кхета еза ахь дуьйцучух.

— Делахъ ма дарра дуьйцур вай!

— Дийца, нацкъара а ца йолуш,— аьлла, Тахин малхо цІийдинчу куьйга тІе шен деха-дутткъа пІелгаш долу куьг диллира Шекарбикас.

— Сан гІайгІа суна хъанал, цІена доьзал дукха безарх схъайолуш ю,— аьлла, дІадолийра Тахис. — Уггаре а коьртаниг шен дахарехъ хІора йоІа а маре яхар лоруш хила мега. Аса а лору иза. Маре цкъа яха еза, елла дІаяллалц цигахъ еххирг. Ас хъеха а ца до дика майра а, яхар а нисдалар. Иза-м доллучул хъалха оьшу. Амма, сайниг галдаьлла. ЦІа а, кхерч а, доьзал а хилла охъахиъча даима а суна дагаоьхур ду, цхъана адамашна бала а беш кхоьल्लीна-кх ас хІара ирс, бохуш. Керла духар мосузза дуьйхин, мерза кхача мосузза кечбин, бахамехъ керла мехала хІума гучу мосузза елин цу ойлане хорам бийр бу суна. Къаьсттина хала хир ду, бер кхиа доьлча. Цуьнан цІеналла, хазалла, мерзалла, ховха могошалла, дуьненах, дех-ненах доккхадеш хилар гуш, суна со бахъанехъ цхъанна хилла хало, гІайгІа дагаоьхур ю. ТІаккха со муха лелалур ю елла дІаяллалц, тІеттІа алсам йолуш хин йолу гІайгІа кийра а йоьल्लीна? — аьлла, хаьттира Тахис.

— Межед ву ахь вуьйцург, — билгалдира Шекарбикас.

— Ву! — даре дира Тахис.

Шекарбикас ойла еш корта оллийра. Готта белшаш а, дуткъа лаг а, боккхо корта а, еха кІажарш а, баккхий Іаьржа бІаьргаш а болуш йолу Шекарбика чІорІа безамехъ хийтира Тахина. «Иштта хаза товш хІара хилар хъалха хІунда ца гора суна», — дагадеара цунна.

— Тахи! Межед цомгаш хиларна а, я иза бердах вахана лазорна а хьо бехке яц. Иза товала мега. Иза ахь бердах а ца теттина я хан а йиллина, ца йоьдуш Іе-ха а ца вина. Цу гІуллакхе бІаьргаш биллина а, ообаре а хъажа хъакъ ю хьо. Нагахъ иза то а лахъ, хъайн безам а беллахъ цуьнга хьо маре яхчахъана дІадоьрзуш ду иза.

— Иза ду-кх соьга ла ца лун дерг!

— Муха? — хьаттира Шекарбикас.

— И цомгаш хилале Межеде гIур ю аьлла дагахь дацара суна. ХIинца цунах кяхета, амма мел чIогIа гIертарх иза веза ницкъ ца кхочу сан.

— ХIета, Межед хье а ца веш вита, я дага а ма леца! Шена хиллачунна бехке иза ша ву! Хьуна цуьнан бала а бац, — элира Шекарбикас хадам боллуш, цегашна юккъехула вед а деш.

Ши йоI тийна Iеш кIеззиг хан елира.

— Зака а вац хьуна тIе хьийзаш? — хьаттира эххар а Шекарбикас.

— Хьуна а хаьа иза? — хаттарца жоп делира Тахис.

— Иза ца хууш мила ву? Тахана вайн хьаьттахь цуьнан вoьхналелар а тоьар дара, хьалххе дуьйна а цо пелориг ца хууш тхо хиллехь а. Амма, суна хетарехь, иза мегар волуш стаг ву, — элира Шекарбикас.

— Сан цунна ала хIума дац. Амма, хIинца дуьйна дIа сан гIуллакх цуьнца хила тарлуш дац!

— ХIунда?

— Межед цуьнан доттагIа вара. Закас даима а шен бертаза суна дагахь латтор вара и мисканиг!

— Дера, Тахи, Зака хIуманна а бехке-м вац, хьуна! — элира гIийлла Шекарбикас.

— Хаьа суна иза бехке ца хилар, хаьа суна. Амма, цуьнан шIе яьккхича а, иза гучуваьлча а, цу сохьтехь суна Межед дагавогIу. Сингаттаме мел дерг карладолу. Со Закина оьгIазъяхар чIогIло, и оьгIазалла нуьцкъалчу цабезаме йoьрзуш ю. Со гIерта и сайн сонта ойланаш дIалелхо, ма хуьллу Зака бехказа хилар дагахь Iалашдан! Амма цхьа бийца а ца хуучу кьайленай ницкъо суна ца лууш дерг дагахь латтадо, лууш дерг дагна хера доху. Шина ойланан кьийсам бу сан кийрахь. Цхьаммо боху: «Айхьа ца динчу зуламын гIайгIа а ца еш, хьайн ирс лаха!» Вукхо: — «Хьо бахьанехь муьлхха а адам цатам хилла делахь — хьо бехке ю. Дарба лаха цунна!» Бен а дацара цу шина ойланах цаI кхоччуш тола а тоьлла цо шозлагIа ойла кхоччуш кагIина, хьаьшна дIа а яьккхина, кьастам хилла белахьара. ТIаккха хала дацара кхин дIа некъ бан! — аьлла, Шекарбикин белша тIе куьг а диллина, цуьнан юьхье хьаьжира Тахи.

— Дїадийцичи а, схьадийцичи а ахь хьайга ца йогїу ойланаш а еш, хьайна ницкь бо. Цхьадолчу гїуллакхашна тїехь гїайракх санна екьа а, буьрса а амал хила хьакь ду адаман. Хьан метта со хилча, ас и ойланаш цархьама, Межед, Закий виц а вина, сайна кхечухьа гїайгїа бийр бар-кх... Хаац, со кхеташ дац и хьан сингаттаман бахьанаш. Уьш ахь долчул а дестийна! — элира Шекарбикас.

Ехха Ийра ши йої хабарш дуьйцуш. Мацца а Шекарбика шайн несца цхьаьна дїаяханчул тїаьхьа, Тахина дагахь латтара: «И бахьанаш ахь долчул а дестийна,» — бохун дешнаш.

— «Долчул а дестийна,» — элира цо меллаша шашега. Сарралц чїогїа болх баро кїадїйна делахь а, Шекарбикица динчу кьамелаша дог эцна делахь а, Тахина снхха набкхийтира.

КЪОНАХИИН БОЛАР

Жима волуш дуьйна а собаре а, накьосташца тарлуш а вара Зака. Шкоlexь шен накьостел хьалха а ца волуш, тїаьхьа а ца вуьсуш вара иза. Мацца а, ша юккьера школа чекх а яьккхина, колхозехь болх бан волавеллачул тїаьхьа а нахалахь билгалвала гїерташ а, шашен хьалха туьттуш а вацара иза. Амма иза хьанал болх беш а, адамаша лоруш а, накьосташна гїю дан кийча а, гїийлачуьнан дог оьцуш а хиларна, хьалха шайн куьпахь, тїаккха эвлахь, эххар а, дийнна районехь а чїогїа адамашна везаш а, цара лоруш а хилира. Оцу бахьанина гергарло тасаделира цуьнца Селиман а. Цундела райкоман секретарь вина хьалха а теттира иза комсомольцаша. Вайн зама — Илманан, техникан зама ю. Илма а, говзалла а даима Іамош воцург, шен культура хїора денна уьйуш воцург хїинца куьйгалхо хилалур вац, сиха кхуьуш а, Іемаш а, доьщуш а болчу вайн кегийрхойн куьйгалхо-м муххале а.

Цїехьашха чухаьхкина ша шена барамал тїех баьккхина ницкь а ца беш, тахана жима, кхана а цу тїе жима, лама а оццул, керл-керланаш Іамош вара Зака. Селимана гора цуьнан болх. Районан берриге а белхахой тергал бан хууш волчу Селимана хаалора Зака кхуьуш, Іемаш. Сиха а, коьрта а белхаш болчу хенахь ялтийн, бошмийн аренашкахула делаши, комсомольски организацинна

балхахь гю деш, дукхахйолу зама йоккхура цо. Мацца а арара белхаш лахбелча, райкомехь лаьІна тайп-тайпана кехаташ дешан, цаьрца доьзна долу гІуллакхаш кхочушдан тІевобьзура иза. Иштта дара тахана а. Дийнна туп яьстина конверташ а, кехаташ а Іохкура Закина хьалхахь. Царех цхьадерш машинистке чу а кхайкхина дІаде-лира цо:

— ХІорш вайн белхахощка дІадекъа! — аьлла. ХІоранна тІе резолюци язйинера Закас муьлхачу белхахочо, муха-хІун дан деза гойтуш. Ткъа, цо язйина и резолюци делла йоза а хуьлий йовш яцара, дан билгалдинарг кхочушдеш низам дара кхузахь.

Делккъалц болх бира Закас стоьл тІера хьаьла ца айьалуш. Иза велира кехаташ теллина.

— Бюрократизм ю, мелла хилла а, хиланза ца Іеш, — аьлла, накъосташка забар а йина, стоьл тІера хьаьла-гІаьттира иза.

— КІентий! Мехкарий! ХІинца хІума кхалла еза. Делкъал тІаьхьа, керла комсомольцаш тІеобцуш бюро хир ю вайн! Хье ма лолаш, — аравелира Зака.

Шайн кетІахь лаьттаху Хожина тІекхечира хІара.

— Марша вогІалда, Хожа! Хьо маца веана? — хаьттира Закас.

— Маршалла хуьлда! ХІинца веана! — жоп делира Хожас.

— Лаа, тара?

— Лаа а, тара а. Со хьо волчу веана?

— Со волчу?

— ХІаьа!

— Баркалла хІета, эххар а, кху эвлахь со вуйла хаарна! Лобмий. Юнуссий воцург ахь цхьа а лору моьттуш а вацара со-м!

— Хьо ган лууш а, хьоьца гІуллакх долуш а ву со, — хаййтира Хожас.

— Вало чу гІор вайша! Хабарх гІуллакх хир дац, хьолтам хаьлха йилла, олуш дац вайн? — аьлла, пхьарс а лаьцна, кех чу озийра Закас хьаша.

УьйтІахь йолчу Закин нене маршалла а хоттуш, Хожа уча велира. Ши кІант хьещан цІа чу а вахана, стоьла гонаха охьахира.

— Дийцал! ХІун ду гІалахь керла? — хаьттира Закас.

— ГІалара керланаш дийцина вер а вац. Ерриге а

производствехъ автоматика дIахIотторехъа кыйсам бу. Амма, со хIинца автоматикан, механизацин гIуллакх дохъуш-м ца веана,— хаййтира Хожас.

— Хъан хормех а хаъа суна иза. КIайн костюм, кIайн мачаш юхий ца воъду пхьалгIа.

Хожа цийвелира. Закин велавала дог деара, берана санна, цунна эхъ хетча, Хожин белшах куьг а тухуш, элира цо:

— Э-э, хъаша, шек дIа ма вала хьо! Вай кхиъна девлла нах ду. Эхъ, вай ваъшна нускалш лобхуш ца хилча дара! Ткъа, мехкаршна тIеххийзаш вай хилар — иза вайн могашаллин билгало ю!

Иштта Закас забар йича мелла а сапаргIат а даьлла, Хожа велакъежира.

— Кемса-м яц «куьг бехкениг»? Сан десара учительница тайна-м ю! — элира Закас.

— Кемса тайна ю. Амма цул а тайна цаьргара хъаша ю.

— Хъаша? Клавий? — цецвелира Зака.

— Клава хилча тамаша бара? — хаьттира Хожас.

— Мичара, тамаша! Иза а айпе дац! — билгалдира Закас.

— Клава а яц! — хаййтира Хожас.

— Кхин цаьргахъ хъаша-м ма яц, суна хууш. Цу тIе, Клава тхан юьртахо хилла а яьлла. Массарна а дукха еза, гергара хета. ХIа-а! — аьлла, шен хъаьжах куьг туьйхира Закас.— Иза сан денсара ю Маша! Марий, даима а хьоьца кхуза йогIу Кемсин доттагIа! Дуьйцийла йоццуш башха йоI ю иза! Ала ца хаъа суна, Хожа, цхъа ша тайпа исбаьхьалла ю цуьнгахъ! — бохура Закас.

— Цуьнан хьокъехъ суна агитаци ян оьшуш дац! — элира Хожас.

Ший а велавелира. Закин забарш а, ийна хилар а тайна волчу Хожин са чIогIа паргIат даьллера. Цо гIайгIа-наш йора, тIехваьлла хаза а ца хиларна я инженер а, лор а ца хиларна Мариян нанна ша ца веза моьттуш. Ткъа, ненан дагара йоI а ю моттара. Цундела дикка денош дийтира цо иза ца гуш, цунах къехкаш. Iемаш а, болх беш а, доьшуш а — шен ерриге а наб кхетта йоцу хан къинхьегамех юьззина йоллушехъ, Марияга сатийсарх паргIатвала ницкъ ца кхечин цуьнан.

— Хожа, хьуна йоллу цамгар йолуш ву со а. Кху эвлара цхъа дашо олхазар ду суна дагадохна. И гIуллакх

шен-шениг инзаре хала хеташ хуьлу куц ду. Мария хаза а, оьзда а оьрсийн йо! ю. Иза-х хьобца цхьана заводехь бал-хахь ю, клубехь бегийла цахетахь, церан ца а вахана хьайн захало д!ахьахо ца х!утту хьо? — хаьттира Закас.

— Ас хийлазза а хьахийна цуьнга и. Амма луш хадам боллуш жоп дац. «Ойла ер вай», — олий дуьту цо ас мел ч!ог!а а, хала а дийцинарг!

— Я «ду», я «дац» — хила деза жоп. Цу шиннан юкь ю и са дуург. Дог дилла а ца ваьхьаш, сатийсар эрна хиларна а кхсъруш, — элира Закас.

Цу хенахь нанас кхерзина котамаш ехкира кхарна хьалха. Мацца а шаьшшиь кхача биьна ваьлча. Закас хьелсе элира:

— Со ца валлац са а долуш кху чохь тар доьху ас хьобга. Со бюро чекх ма еллин схьавог!у, хьуна! Мегар дуй?

— Пуо!

— Вовшех дага а волуш, ойла йийр ю вайша кху гуллакхийн! Са ма гатделахь, парг!ат хилалахь! — аьлла, Зака аравелира.

Зака д!авахча Хожа газеташний, журналашний те хьобжуш Тара... Мариян сурт х!сьттира цунна. «Оццул ка-за а, хьекъал долуш а йолчу Марияна муха везар вара бен а воцун со. Дика кьинхьегамхо а, хьанал накьост а, тешаме а хиларна г!иллакх а, доттаг!аллин юкьа-меттиг а хила тарло цуьнан. Амма, безамна уьш к!езиг ду. Къаьст-тина къегина а, г!араваьлла а, куц-сибтехь нахал тоьлла а велахьара», — бохуш изза ойланаш йора Хожас юх-юха. Цкъа иза лобхуш, т!аккха цунах уьдуш, цкъа цуьнга дуьйцуш, т!аккха цо лучу жобпашка ладоьгуш, Хожас шен ницкъ мел кхочург дина Марияга: «Реза ю» я «реза яц», — алийта г!ерташ. Амма, таханаллац Марияс делла цхьа а жоп доцуш, ткъа кхул т!аьхьа ишттачу хьолехь ва-ха шен таро яц аьлла а хеташ, иза Кемса йолчу еанийла а хитна, цунна т!аьхьа веана Хожа. Цо мегаш лорура оьзда а, г!илакхе а долу дерриге а некъаш, Марияна герга ваха аьтто беш уьш делахь.

«Дай а, ден дай а хьийзина мехкаршна те, шаьш кегий болуш. Царна атта дара захалойнийн гуллакх. Йо!а шена т!ехьийзаш волчу к!анте олуш хилла ша х!унех динчу эвларчу хьенехаг!аьрга хьошалг!а йобду, шена т!аьхьа вола. Мария Хожега х!умма а ца олуш еана Кемсаг!аьрга. Ой, цо х!унда олу иза, шайна юккъехь ерг безаман юкьа-

меттиг лоруш ша ца хилча?» — бохуш ойланаш йора Хожас.

Закин книжкех цаI схьайцира цо. Цу тIехь философски меттигаш йийшира цо, Iаламехь хуьлуш болчу хийца-машца цхьана хьекъална хуучийн ницкъ лакхаболуш хиларан хьокъехь. Амма чохь са долуш я чохь са доцуш йолу матери юьйцучохь бохучух кIезиг кхетара иза. Цунна и книжка сингаттаме хетара, амма цо бохучух кхета лабара. НеIарна чIуг а тесна, оьздла цхьалхаваьлла Хожжа диван тIе охьавижира. Вижина Iуьлмучохь и чолхе книжка йобшура цо. Амма цуьнан кIоргенах кхетале Хожжина набъозийра.

Эххар а, цхьамма шена муьшка йича санна хьалаиккхира иза. БIаьргех куьйгаш а хьаькхна, хечий, пинжак тIе а юьйхина, неI дIайиллира цо. Цул тIаьхьа минута ялале Зака чувеара. Шен хеннахь ша самаваьлла хилар хаза хийтира Хожжина.

— Арахь охьа хайй вайша? — хаьттира Закас. Хожжа реза а хилла, индагIе охьахиира ши дотагIа.

— Дикка кIентий а, ши йоI а тахана комсомолан моIгаршка тIе ийци оха! — хаййтира Закас.

— Дика ду!.. Мехкарий союзе бовлар кьаьсттина дика ду, — элира Хожас.

— Вайн организаци кхуьуш хиларо а гойту хьобгуш долу кьа эрна ца хилар. Вайн бахаман, кхиаран тIуллакх дика ца хилча, важа вайна шен-шена хуьлуш болу цата-маш лан хала кир дара, олий ойла йо ас, — элира Закас.

— Изза ойланаш еш ву со а, — даре дира Хожас.

— Хинца хьо, цу Марияна тIаьхьавеана-кх? — хаьттира.

— Веана! — жоп делира Хожас.

— Цо элирий хьобга ша хьошалгIа йобду, хьо тIаьхьа вола?

Мичара! ТIаккха-м со дукха чIогIа хаза хетта!..

— Вала-м ма ле! Хьуна ца хууш еана иза кхуза?

— Еана!

— ?!

— Еана суна ца хууш, — элира Хожас. — Со ларамаза тIеIоттавелира Мариян нанас тIалин урамехь цхьана зудчуьнца кьамел деш. ТIехьа лаьтташ волу со а ца гуш элира цо: «Сан йоI ши-кхо де даккха шен доттагIа Кемси йолчу яхана, колхозе, эвла. КIезиг мукъа денош нисделлера цуьнан». Иштта сайна хезча кхуза а веана, ларамаза дуьхьал

кхетачуха иза каро лиира суна. Ас сайна ши де мукъа за-
ма йийхира, хІинца со кхузахъ а ву-кх, — элира Хожас.

— Хьо кхузахъ хилар — иза шеко йоцуш ду. Амма, хьо
ларамаз пунна дубъал кхетар ву бохург шеконе ду.

— ХІунда?

— Цу йоІаца вайша ирахъІе гІур волу дела.

— Ой! Оьрсийн йоІаций?

— Оьрсийн йоІаца.

— ДІавалахъа, забар а ца еш!

— И-м гур ду хьуна, хІинца вайша клубе вахча!

— Иза ша ду.

— ИрахъІер шира делахъ а, цкъа а кхар доьр доцуш
керла ду. Иза тоьланашкара клубе, бошмашка, культуран
дворецашка даьлла!

Дукха хан ялале ши доттагІа новкъа велира. Хожина
жаалора шен кийрахъ, къоро тата а деш, дог детталуш. Ха-
за суьйре яра. Некъа тІехула диттийн, цІенойн ІиндагІаш
дахделлера. МаьІ-маьІера басар хъаькхна кевнаш дІа а
доьллауш, керта чу оьхуш а, ара буьйлуш а бара зударий,
мехкарий, керахъ ведарш а долуш.

Хи дара цара шайн хьусмашка кхоьхьург. Тайп-тайпа-
на а, къорза а чылланан кучамаш яра мехкаршна тІехъ.
Закина тІаьхъа а хІоьттина новкъа воьдуш вара Хожа, ца
вохийта гІерташ, ша шен ира-кера а хІиттош: «Кхера ба-
хъана дац! Ма кхера!» — бохуш шен дагахъ цо шена и дар-
банаш чІогІа мел лелий а алсам долура иза вохар. Нов-
къахъ шега Юнуса маршалла хаьттича ларамаз жоп де-
лира цо, амма шена юххехула тІехъ волуш иза ган а ца гуш.

Клуба хьалхахъ адамаш дара. Ши доттагІа цига кхо-
чучу хенахъ лампанаш летира, радион чухала шера хе-
заш эшарш яра. Районан художнико басаршца кечийна
реклама яра, исбаьхьаллин самодеятельносто кхузахъ
хІинца концерт хІоттош хилар хоуьйтуш. Хожа а, Зака
а клуба хьалхахула къамелаш а деш, волавелла лелачу
заманчохъ адамаш клуба чу оьхуш дара.

— Вайшимма а вешан меттигаш схьалаьцча бакъахъа
ду, — элира Закас. Клубе кхойкхуш Закега хьалххе даий-
тина ши билет дара. Царна тІехъ гайтина йолу меттигаш
дІалоцуш шайш волчу хенахъ, шайна юххехъ, бухахъ Іеш
Кемсий, Марий карийча Хожин кийрахъ воккхаверан йов-
хо кхерстира.

— Суьйре дика хуьлда шун, тхан хьоме мехкарий! —
элира Закас.

— Диканца дехалда шу а! Хожа, марша воґалда хьо! — аьлла, хьаьлаґаьттира Кемси.

— Маршалла хуьлда! Баркалла! Охьа хаа! — олуш вистхилира юьхь йохьелла волу Хожа.

Кемса цхьана аґлор, Хожа вукху аґлор охьахиира Мария шайна юккьехь а юьтуш. Хожина юххе хиира Зака. Ткьа, Кемсина вукху аґлорхьа хевшина зударий бара.

Хожина хьалхахула Кемсегахьа а кхевдина Закас меллаша элира шина йоле:

— Со-м хьаша а волаш ирахьӀиэ веана!

— Меттиг-м бегӀийла ерг карийна шуна! — олуш Марьян куьг схьалецира Кемсас.

— ИрахьӀиэ бохург хӀун ду? Вай охьахевшина деш дац? — хаьттира Марьяс.

Кемса а, Зака а деладелира, Хожа велакъежира.

— Яр-йитар дуьйцуш йолаца кӀанта лаьррина кьамел дан лехначу меттигах «ирахьӀиэр», — олуш хилла тхан дайша, — элира Кемсас.

— Кхета со, — аьлла, корта таӀийра Марьяс.

Цу хенахь дега а дина кирхьа деллалуш дара, сцена гуча йоллушехь адамаша тӀараш деттара.

— Тахи — элира цецъаьллачу Марьяс.

— «Тахи», «Тахи» — бохуш шабарш дора адамаша. Зака воккхавер а, дог карзахдалар а кийрахь ґӀаттарна вогуш вара.

— Ма исбаьхьа а ю! — аьлла, Закин гоьл тӀе куьг диллира Хожас.

— ХӀинца а нохчийн композиторша яз а янза йолу башха йиш лекхира пондарша. ХӀаваэ айӀадала кичча долу чилланан кӀайн духар а дуьйхина йолу Тахи ша а кӀай полла санна яйн хетара цу аьрцнийн сурт хӀоттош кечийнчу сцени тӀехь. Меллаша цо хьалхьахь ґулч яккхира. ЧӀениг товш метгахьайра, балдаш тийна делладелира, кӀайн жовхӀарш санна йолу цергаш гучувлира, тӀех мерза а, лергаш хьобстуш а долу цуьнан аз — башхачу эшарца дийкира. Йиш лакхаран говзалла, аз хаза хилар, дешнашкахь безам а, ницкь а, хьекъал а гучудалар — ша дерриге а дара цу эшарехь. Адамаш, чӀогӀа ладоьґна, дӀатийнера. Дегнаш цу хазачу йола исбаьхьаллин корматаллица шегяхьа дерзийнера. Цуьнан дешнаш а, аз а ца хезаш санна, цо хӀоттийна дийна сурт деара сцени тӀе дашо олхазарш, стоьмаш хьийкьина бошмаш, сирла шовда-

наш, хъанал адам долуш. И хаза, нур долу адам Тахи ша яра цу сцени тѣхъ.

Иза йиш лекхна яълча татанан тулгѣнца клуб йийкира, адамаша чѣгѣа тѣараш деттарна. Тѣаккха, Тахи а, Кужана а, кхин болу мехкарий а тѣх хаза хелхарш деш бара, Шекарбика пондар локкуш яра. И хелхар йозунца дийцалур дац. Иза ган хъакъ ду. Цуьнга гѣѣрттиш долу хелхар ган лууш верг Нохч-Тѣалгѣайн хелхарийн, эшарийн ансамблан концерте хъажа веза, шовданна юххехъ мехкарша деш долу хелхарш тергал а деш. Цигахъ ган тарлуш долчул башха ду хѣинца Тахигѣар клубан сцени тѣхъ дѣахъош дерг.

— Вуьшта а хаза йолчу цу йѣа, стаг хъеравоккхур ву цу исбаьхъаллица! — элира Марияс.

Вохвеллачу Закас шен логера нуьйда дѣаяьккхира. Адамийн тѣх чѣгѣу сакъерадалийтарца шайн башха концерт тайп-тайпана номерш хуьйцуш дѣахъош яра районан колхозни самодеятельность.

— Ялташ, даьхний кхиор доцург а доллуш хилла кху шун адамех. Адамаш эстетически кхиоран гѣуллакх шеко йоццуш дика кхузахъ хилар гуш ду,— аьлла Закех шен белш Йѣттѣира сакъераделлачу Хожас.

Зака а, Хожа а хъалхачул паргѣатваьллера, юкъярчу синкѣерамах цу шинна а дарба даьллера. Амма, хѣинций-хѣинций ша Марияга шен къамел долор олуш, юха а ца хѣуттуш Іара Хожа. Хѣинца бой а ца хууш дегабаам бора цо, я Закас я Кемсас иза дѣадоло шен аьтто ца беш. Хожегахъ долу хъал шена хиъча санна сингаттам беара Марин даг тѣе. Цунна дуккха а дѣаихнарш дага даьхкира. Хийла гѣѣртина Хожа цуьнга шен безаман къамел дан. Цкъа цу тѣхъ аьтто а хилира цуьнан. Амма Марияс къастам боллуш жоп а ца луш гѣуллакх тѣаьхъатуьттура. Сатийсарний, шен сатийсам кхочуш ца хиларна кхерарний юккъехъ вара Хожа. Безам хан мел ели а сов болура. Иза даима кхоьрура Мария шена реза ца хиларна. Оцу кхерамо даима а Мария гар лѣухуьйтура Хожега, цуьнга цъхана Мариях ийзавалар а, тѣаккха вуьззина цунах кхерар а доьссира. Амма Мария даима цъхана эшшарехъ яра цуьнца. Иштта паргѣат а, шен дахар совнаха ойланаш ца еш дѣахъош а, доьшуш-Іемаш кхуьуш а Мария хиларо, Хожина гойтура цъхана а безамо ягош иза ца хилар. Шений, цунний юккъера хийралла шорлуш хетара цунна. И ойланаш яра цуьнан наб а, синтем а байъинарш.

Таханаплац Марияс, маърша а, парглат а шен гјуллакхаш дар доцург, Хожин безаман, цо шегә схьакъедош долчу гјуллакхийн хьокъехь кјоргтера ойла йина а яц. Ткъа хјинца, безаман цјергахь вогуш а, сингаттамо лаьцна а волу Хожа шен гјайгјанан ерриге а кјоргенца хьалха хјоьттича Мария цунах чјогла къахеташ хилира. И шен кјинхетам бо-берах а, сагла доьхургах а, заьлап стагах а болу адаман дикачу деган беккъа кјинхетам бу, я цунах ийна безам бу, я безам бан а бац, — иза шена а ца хаьара Марияна.

Хийла бошмашкахь, урамашкахь, кинохь, клубехь, заводехь, цлахь цхьана къамелаш а деш белхан, дахаран хьокъехь хет-хетарш дуьйцуш а леллачул тјаьхьа, хјинца Хожас хадам боллуш дош доьхуш хилар хиира Марияна. Иза кхийтира шегә Хожас я «ду», я «дац», ала бохуш хиларх.

Иштта ойла а еш йистхилира Мария:

— Дай оьзда а, гјиллакх долуш а хилла. Ирахьјер бохург хјун ду хууш яц со. Амма иза вон гјиллакх доцийла хаьа, хјунда аьлча, шу санна долчу керлачу адамаша а иза лехна хиларна!

Цхьана боккхачу балех ша хьалха ваьлча санна, Хожас доккха садаьккхира. Закас, Кемсас цуьнан тидам ца бира. Амма, Марияна хиира, цхьана а хјуманна ша декхарийлахь еш доцчу цу шен дешнех Хожина хилла совглат мел доккха ду. Закина а цу дешнех там хилира, цхьа а къастам боцуш уьш делахь а.

— Гјабакх дика ю бохург — со гјабакх яан воллу бохург дац, — элира Закас.

— Ирахьјер дика ду бохург — со ирахьјен йоллу бохург-м ду, — олуш елакъежира Мария.

Хожа воккхавеш хилира. Иза гјайгјанера воккхавере иштта сиха верзар цунна Мария мел чјогла еза гойтуш дара. Массо а сакъерлуш хилира.

— Мария! — элира Закас.

— Хјун боху ахь? — хаьттира Марияс.

Цара вовшашна бен ца хезаш къамелаш меллаша дора, нахана концерте хьовса новкъарло а ца еш.

— Со шуна хьехар деш вац, — аьлла, дјадолийра Закас, — баккъалла а адамашлахь лелаш дерг хьахо воллу. Кјанта шегә новкъахь, хийистехь, клубехь, паркехь аьларг забар таръялан мегаш ду йолана. Забарна дуьхьал забар а йина, шен новкъа дјаяхчахьана йолу йол. Амма

иштта дац тховса вай санна прахь! ечохь дийцинарг. Кху-
захь забар ца йогӀу. КӀант веана шен дагара дийца. Веа-
на хийла шуна тӀебобдуш болу некъ лехначул тӀаьхьа.
Тахана вайна гуш ду ваьш муьлш ду. Шуна а ма хаьара,
белхан адамаш ду вай. Тахана белхан адамашца яц харпо
а, совнаха кочалла а. Цундела кхунах дахдина туьйра а
ца деш, оха шуна тӀаьхьа а девлла, къахьега мегар ду я
мегар дац? Оццу тхайн хьалхарчу хаттарна жоп далар
добху оха, — аьлла ладугӀуш сецира иза.

И къамел цо Хожин меттина дойла хуу Мария Кемсе
хьаьжира, шен доттагӀчун бӀаьргаша: «дуйхьал жоп ло», —
бохуш.

— Ахь, Зака, кху Хожин цӀарах дипломатически ке-
нехь дин соьга и хаттар. Со дипломат яц. ХӀокху прахь-
Ӏойло вайн аьтто бо, суна хетарехь, даггара къамелаш
дан, вовшашка бакъдерг алан, — элира Марияс.

— Дуйцийла йоццуш, иштта ду иза! — чӀагӀдира За-
кас.

— Делахь, хӀокху Хожега маре йогӀу хьо я ца
йогӀу? — бохуш хобьту-кх аш, суна хетарехь, — Марияс
аьлча, Хожа чӀогӀа цӀий а велла, цӀенкъа хьобжура. Зака
вобхна хилира, амма сихха метта а веана, цо элира:

— Дуйцийла йоццуш, дика кхетта хьо тхан хаттарх.
ДӀадийчича а, схьадийчича а изза ду-кх иза.

Даима егташ хилла дерӀ эххар дола а дулий, шена
тоьхнарг атта ловш хуьлу, боху. Безаман гӀайгӀа дукха
ярна цуьнан Гийжам барамал тӀех а баьлла, кху мину-
техь дуйна хийцам хуьлуш хаабелира Хожина, цу Гий-
жамна ша артлуш. Шен гӀуллакхана дуьхьалара кирхьа
Марияс ма дарра схьа а аьлла, охьа дожийча, цкъа кхе-
равелира иза, юха кхеравалар дӀа а даьлла, велхарций,
нуьцкъаххий ша везийта тарлуш дац-кх, аьлла, дага деа-
ра цунна. Шен мерза сатийсам хедаш хилар цкъа инзаре
хийтира. Амма, цкъа цхьа хадам хиланза болуш ца хил-
ча, иза хьалхе мел хили а дика ду-кх аьлла, паргӀато хи-
лира иза.

— Айса бохучух нийса кхетар добху ас, — Марияс
аьлча, клубехь тийна хиларна, Хожина шен дог детталуш
хезира.

— Нийса кхетар добху ас!.. Со оцу гӀуллакхана кху
сохьта кечъелла яц... Кху шарахь маре яхан дагахь яц со.

Ткъа тге хиндолчух тахана жоп дала аьрха а хета суна, — аьлла, Марияс шен юьхьах йовлакх хьаькхира.

Накъостий нийса кхийтира цо бохучух. Амма цхьанне а бехк баккха йиш яцара. Сихха а, чIогIа а болх беш дара цуьнан хьекъал, цу тайпана жоп хийла йоIа делла хийла кIантана. Ша йичахьана а ирахьIойлеш гуш кхийча санна, дика хира кхузахь Марияна шен декхар. Цунна хиин кхузахь делла жоп хадам боллуш а, бакъ хиларна сийлахь а хилар.

Хожина кхеттарг мел чIогIа лазош ю хуу Зака вистхила ца хIуттуш Iара. Уггар а шена оьшучу хенахь Хожега доьналла деара.

— Зака, хьобгара а, кху мехкаршкара а пурба делахь, цхьа дош эр дара ас! — элира Хожас.

— Мегар ду! Мегар дуй, Кемса? Мария? — хьаттира Закас.

Мехкарша пурба делира.

— Бакъдерг схьа аларна баркалла хьуна, Мария! Хийла идин со цу бакъдолчух. Идарх валац цуьнгара. Баркалла хьуна! Вай доттагIий а, гергара а долуш зама йоккхур ю ваьш делла дIадовллац! Совнаха йолу ойла а ша дийриг дина чекх ер... дIаер ю. Баркалла!..

— Хожа! Сайна оьгIаз ца вахар доьху ас хьобга! Сол гергара адам хир дац хьан... Мерза доттагIий хир вай, — элира гIийлла Марияс, ца елха кыйла а луш.

Цунна шех иштта чIогIа къахеташ хиларо Хожа вохийнера. Амма цо ша шен дола дора, сатохара.

— Дерригенах а кхета со... Иштта дикахо а ду, вуьшта тарлуш ца хилча, баркалла! — аьлла, Хожас шен хьаьжах куьг хьаькхира.

Концерт чекхъяьлча адамаш шайн-шайн цIехьа дирзира. Сценина тIехь бен Тахи ган аьтто ца хилира Закин. Дийнахь болх а беш, заочни доьшуш а йолуш, самодеятельностехь кхиамца дакъа а лоцуш йолу йоI хьуьнар долуш а, вайн заманан сийлахьчу адамех а ю-кх бохуш, ойланаш йора цо. Хожа а вара шен ойланаш еш. Кемса а, Мария а КемсагIеран ков долчу кхаччалц дIа а йигна, цIа вирзира и шиь. Вовшашца сов кIезиг къамелаш дора цара.

Кемсий, цуьнан хьаший тIера хIумнаш дIа а яьхна, халаташ а юьйхина, паргIатъелира. Кемсас ойланаш йора, Мария сингаттам болуш яра.

— Сан хIун бехк бу? Совга бакъдерг бен ала а ца ло.

Цхъа а бахъана ца делла ас цунна сайга сатийса. Суна дика белхало а, накъост а хиларна, хъанал стаг а хиларна доттагIа хетара иза, Кемси! — элира Марияс.

— Мила ву хьо бехке еш! Хъан бехк бац. Ахь урамехъ а, гIалахъ балхахъ а кхечу дешнашца хийлазза а дIааблла хир ду цуынга тховса аблларг. Амма безаман чIогIалло бIарзвинчу цунна хIумма а гуш а, хезаш а ца хилла! Амма вайна цунах къахета! Къинхетам кIезиг бу цо лобхург дан! Ахь ойланаш ма е, — аблла, Мария мара-йоблтира Кемсас.

ЯХЬ

Юьйранна ша самаваьлча, Зака хъала а гIаьттина хIинцале араваьлла хилар хиира Хожина. Могашчу набаро дегIе садаийтнехъ а, кийрахъ сингаттам бара. Шена тIера дуткъа юргIа дIа а тесна, сихха хъаьла а иккхина, тIе хIумнаш а юьйхина уча велира иза. Ков долчахъара уча вогуш Зака гира цунна.

— Хьо хъаьла гIаьтти? — хаьттира Закас хъеше.

— ХIаъа! Хьо хъалхе араваьлла хилла! — элира Хожас.

— Тахана сихо де ду, — хаийтира Закас.

— ХIунда?

— Районехъ йохъе евллачу бригадех цаI кху эвлара а ю.

— ТIаккха?

— Тахана схъакхайкхош ду церан толамаш, кхачам-бацарш дуьстича билгалдаьлларг.

— Иштта бен хилац яхъ таллар.

— Хьо тахана мукъа велахъара сайца цига вигла лаъара суна, хьо реза велахъ, — элира Закас.

— Мичахъ хир ду и гIуллакх схъакхайкхор? — хаьттира Хожас.

— ХъаьжкIийн арахъ!

— Со мукъа ву. Цига ван реза а ву, — жоп делира Хожас.

Юьхъ-куьг а дилина, хIума а йиъна, ши доттагIа новкъа валале хан слира.

Мотоциклара охъавоьссича, хъажкIийн арена йистерчу бай тIехъ гулделла дуккха а адамаш гира кху шинна. Царлахъ Хожина бевзарш а, ца бевзарш а бара. Адамаша вовшашца къамелаш дора, забарш а еш, кхиберш буьйлура. Йоккхачу базарахъ санна, гIовгIа латтара кхузахъ.

ХъаьжкIийн аренна юххехула болу некъ шина а йистаца моглIара дитташ дийгIина бара. Царна кIелхьарчу бай тIе гатанан плащаш а яржош, охъахуьйшура нахах цхъаберш.

Лекха, хьийкъина хъаьжкIаш хъун санна латтара. Шера а, асар цIена дина а яра ерриге а аре. Хьийкъина, бодане-баьццара, гIа стомма долуш гора хIор хъаьжкIа. Цара пхъаьркенаш даьхнера, дуккха а меттигашкахъ хьесий а теснера. Царлахъ кIезиг яра шишша хъаса баккхазанаш, кхоккха кан латориг хиларан билгалонаш а яра.

Агрономаша цхъана гIодаман локхалла юьстира. Царех цхъангахъ, кисаныхъ лело метр яра.

— ХIара башха ялта ду! — элира цо.

— Сов башха! Сов башха! — тодира вукхо.

Дукха хан ялале Селим шен баьццарчу автомобилара воессира. Нахе маршалла а хаьттина, иза дитташний, хъаьжкIийн берданий юккьерчу майданыхъ сецира. Нах а, зударий а гулбелира цунна гонах.

— ДоттагIий, хIокху бай тIе охъаховший вай?! — Селима аьлча адамаш охъахевшира.

— Вовшех дага а девлла, цхъа барт бича хIун дара техъа вай?! — хаьттира цо.

— Бакъахъа ду!.. Бакъахъа ду!.. — аьлла, гонах аьзнаш дийкира.

— Зака! Хожа! Схъаволол хIоккхуза! — элира цо.

Закий, Хожий цунна юххе а вахана дIахIоьттира. Хъалтахъ хевшина долчу дерриге а адамашна и кхоъ дика гора. Царна гонах хевшира районан белхахой а, юьртбахаман говзанчаш а.

— Комиссин сацаме ладогIий вай? — хаьттира Селима. Адамаш шаьш реза хилар а хаийтина, тIаккха ладу-гIуш дIатийра. Агрономех цхъамма кехаташ тIе а хьоьжуш, районехъ хъалхе лелош йолчу бригадийн башха кхиамаш багарбира. ТIаккха цо цхъа моглIа кхачамбацарш дIадаха хIун дан деза а дийцира.

— Цу тайппана, хIор гектара тIера ткъей итт-итт центнер лакхара сорт кIа чудерзийна шена тIечIагIийнчу ара кху эвларчу колхозан Сулумов ГIарибан тоьлашха йолчу бригадо. Колхозан председатель волчу Дикин, партийни организацин секретаран Вахин хьокъехъ, церан башхачу гIуллакхийн хьокъехъ вай дийцина, — бохуш къамел деш вара комиссин цIарах, районан коьрта агроном. — ГIарибан бригадо белхан гIирсаш дика Iалашбар,

низамца, безамца шайн белхаш кхочушбар бахъанехъ хІара вайна гуш йолу хъаьжкІаш иштта хыйкъина кхуь-уш ю! — аьлла хъаьжкІаш йолчухъа куьг ластийра цо.

Ша дерриге а тергал деш ша воллушехъ, яккхий зурманаш кхуза муха кхаьчна ца хууш, цаьрга хъоьжура Хожа. Агрономан къамел доладеллачул тІаьхъа, тата ца деш схъа а баьхкина, шаьш боллучу охъахевшина хила тарло и музыканташ.

— ГІарибан бригадан цхъа а член балха ца вогуш де ца даьлла, колхозан куьйгаллица барт а болуш, билгалдина мукъа де доцург, — хаййтира агрономо, — бакъ ду, зударех, мехкарех цхъаца цомгаш хилар бахъанехъ, шеран болх болабелчахъана а царех наг-маггахъ ерг цхъаца дийнахъ цІахъ сецна. Амма хІораззе а лоярера бакъо а йолуш. Масала, берриге а зударша могаш боцуш яккхина хан цхъана тоьхча а вархІ баттахъ ис де бен ца хуьлу! ХІинца шуна гуш ду ГІарибан бригадехъ низам мел башха ду! — агрономо аьлча, массара а тІараш детара.

— Социалистически йохъаллехъ вайн районехъ хъалхара меттиг дІалацарна накъост Сулумов ГІарибан бригада на кер-кера лун сийлаллин цІен байракх ло КПСС-н райкоман, райисполкоман сацамца, — Селима аьлча, яккхий зурманаш лекхира.

Лакха айъина байракх а йолуш гучуваьллачу комсомольцана аьтто агІорхъа пионерка яра, аьрро агІорхъа — пионер. Пионераша салют луш куьйгаш айъинера. Байракхан сийнна массо а хъаьлагІевттира.

ГІариба и байракх дІаоьцучу минутехъ тидам хилира Хожин. Хийла шена гина волу бригадир иштта доьналла долуж хиларан ойла ца йинера Хожас. Оза а, юккъерчу дегІахъ а волу ГІариб шен накъосташлахъ бІаьрла-м муххале а ца хетара, тІе хъаьжначу хъесапехъ массо а санна стаг хетара. Амма районехъ уггаре а тоьлла адамаш вовшахкетгачохъ, массара а даре а деш, иза, йохъехъ тоьллагел тоьлла хилча, Хожас цуьнгахъ хъалха шена ца гуш хилла билгалонаш лояхура. Доьналла бІаьргашкахъ а ду цуьнан аьлла дагадеара Хожина, лепаш а, сиха а болу цуьнан Іаьржа бІаьргаш гича.

— Оха тхайн декхар кхочушдан долийна... ХІара сийлахъ байракх закъалт лору оха ворхІшеран план кхочушъярехъа тхаьш даггара латтош болчу кыйсаман! — ГІариба аьлча массара а тІараш туьйхира.

— Кхин цхъа хаза хаам бу сан шуьга бан! — элира Селима.

Массара а лерина ладуьйгира.

— Коммунистически кӀинхьегаман бригада, боху сийлахь цӀе шена яккхарехъа кӀад ца луш кӀийсам латтош хийла бригада ю вайн районехъ. Уггаре а хьалха и сийлахь цӀе яккхи вайн районехъ Сулумов ГӀарибан бригадо!

ТӀараш деттаран гӀовгӀа хьулуйра яккхийчу зурманаша.

— Тхан бригадехъ дерш дерриге а хьанал адамаш ду! — аьлла, вистхилира ГӀариб. — Цара тӀедиллина суна тхан тӀелацамаш шуна бийцар:

Хьалхара: кӀинхьегаман эвсаралла лакхаяккхарехъай, белхан низам тодарехъай кӀийса;

ШолгӀа: юртабахаман шиъ-кхоъ говзалла хӀораммо а кераерзо, техника а ларьеш машинаш Ӏамо. дийнахъ белхаш а беш, сарахъ дешан;

КхоалгӀа: цаӀ массеран а духъа, массо а цхьаннан дуьхъа муьлхха гӀуллакх дан кийчий, бертаххий хила;

ДовалгӀа: маларан юьхьӀаьржонах лардала;

ПховалгӀа: цкъа а эвхъазий, дастаммий дош ца ала а, мотт оьздий, гӀиллакхеххий леба а. Коммунизм гӀуллакх дезарна доггах къа а хьогъуш, халкъан хьал алсам-даккха;

ЙолхалгӀа: харцахъара леларг сацо, тхайха цхьаьнгара даьллачу вонна бехке тхьаш дерриге а лара.

Кху тӀелацамех цаӀ талхош я кхочуш ца беш волчунна тхан бригадехъ меттиг яц!

ГӀарибан тӀаьхъара дешнаш адамаша тӀараш деттарой, зурманаш екарой, баккхийберан аьзнаш дийларой дӀахьулдира.

Эххар а, адамийн гӀовгӀанаш дӀатийча, Хожин белш тӀе куьг а диллина, вистхилира Селим:

— Вайн хьоме шеф а, белхалойн сийлахьчу коллективера хьаша а ву вайца! — аьлла.

ТӀаккха вистхилар тӀедуьйжира цунна.

— Накъостий, доттагӀий! Тхайн заводи шефалла деш йолчу колхозехъ коммунистически кӀинхьегаман бригада районехъ уггаре а хьалха кхиьна хиларх ас даггара куралла йо. Цу хьокъехъ белхалошка кхаъ боккхур бу ас. Уьш баккхий беш а хир бу. Вайна го и санна йолу бригадан денна дебаш кхуьург хилар. Цуьнца цхьаьна, белхалойх дуьстича автоматикан, механизацин новкъа сихха

Хитта аьтто шун алсам хилар бакъахъа хета суна. ХIунда аьлча, дийнна завод автоматически-конвейерни некъа тIе хIотторхъама шира станокaш, механизмаш дIаяха еза, керланаш шайн вовших хоттаелла йолчу порядкехъ дIа-хIитто еза. Цу балхо яккхий харжашший, йоккха турпалаллий лобху. Халонаш яккхий елахъ а, вайн белхалойн классой, инженераший и декхар хьокъалла мадду кхочуш-до. Ткъа колхозашкахъ хийцан, дIакхийсан езаш шира механизмаш яц. ХIинца вайн пачхьалкхо юьртбахамна луш берш керла гIирсаш бу. Оцу гIирсех буьззина пайда-иэца Iамар ду эвлахъ коьртаниг, — бохучу Хожега лерина ладоьгура массара а.

Шайн балханий, юьртан балханий юккъехъ йолу сийлахъ уьйр а хъахийна, шен къамел дерзош Хожас элира:

— Халкъе далур доцуш хIума дац! Автоматикан, механизацин некъа тIехъ вай коммунизм дIахIоттор ю — халкъийн ирсан нур догу и сирла хIусам!

Шен къамел тидамца а, лоруш а адамаша тIеэцаро там бира Хожина.

Башха гуллакхаш дина гира адамашна ГIарибан бригадан арахъ. Башха адамаш, церан барт гира царна цу бригадехъ. Хийла дика дош элира кхузахъ, кура а, синкъераме а йийкира йовзан зурманаш.

ГIарибан бригадана сийлахъ совгIат дар а, сийлахъ це тиллар а чекхдаьлча адамаш шайн-шайн белхаш тIе дIа-схъа декъаделира. Селимца кIеззиг къамел а дина, Хожий, Закий мотоцикла хира.

Башхачу аьхкено гIадъяхийтина гора гонах аренаш, бошмаш. Мотоцикл хахкаелла йобдучу хенахъ юьхьах мох бетталуш там хуьлура Хожина. ХIинцца шена хьалхахъ хиллачу меттиган, адамийн воккхавевеш долу сурт латтара цунна хьалхахъ. Цигахъ хилла къамелашший, ша мел аьлла дошший карла а дохуш, кхин цкъа а цу гуламехъ ша хьегнарг хьийгира цо. Зака семачу тидамца хьалха а хьобжуш мотоцикл юьгуш вара.

Сийсара хиллачу концертан сурт дуьхьал хIуьттура Закина, цуьнан дог бертаза карзах а дохуш. Марияс Хожина делла жоп Тахис шена луш сурт хIуьттура цунна. ЦIеххьашха мотоцикл ирх кхоссаелира, цхъа боккха тIулг чкъургана кIел нисбелла. Ши доттагIа кхеравел-лехъ а, охъа цакхеташ висира.

Кхера-м ца вели хьо? — хьаттира шен накъосте Закас.

— Хьол дукха-м ца кхеравелла,— жоп делира Хожас.

Зака велавелира. Дукха хан ялале и шиъ эвлана герга кхечира.

— Хьайна дукха хала хир дацахь со новкъа ваккхяхь! — элира Хожас.

— Глала вахан?

— Цла ваха.

— Новкъа воккхур вац, нагахь хьо кхин Iеш вацахь цла кхаччалц длавуьгур ву, — жоп делира Закас.

Мотоцикл хаьккина вьодучу цу шимма глала боьду некъ юьхьар лецира.

КЪОНАХЧУН БОЛАР

Гларибан бригадан башхачу гуллакхаша Хожина шен сингаттам цкъачунна бицбира. Дог айъаделла а, воккхавеш а шен цла — глала вухавирзина иза. Глариб чо-гла шен гергара тарвеллера цунна, цо бен болх шен дуьхьа а хетара. Эвлара дуьйна глалин ураме кхаччалц новкъахь шена дуьхьал мел кхетта адам шена а, Гларибана а ваха гло деш хилар дагахь латтара цунна.

Цла а кхаьчча, ненаца кIезиг-мезиг къамел а дина ша паргIатваьллачул тIаьхьа, книгашна а, тайп-тайпанчу станокийн, механизмийн чертежашна а тIе вирзира иза. Лакхара хьесапаш деш, автоматически белхаш беш йолчу машинийн къайленийн ойланаш еш кIадвелира иза. Дагахь доцуш са а дайна, буйса юьйлира. Мацца а корах чу беттан са кхетча меллаша Марияга сатийсам юха беара цуьнга. Тлаккха ша сийсара цуьнца ирахьIер дага а деана, юха а дог дилларан гIайгла хIоьттира дагчу. Цу тайппана ойлано къуйсучу хенахь дагара ца долура: «Цхьна шарахь со маре гIур яц, тлаккха хуур», — бохуш Марияс дийцинарг. Цуьнан дешнех шена хета маьIна ца долилла хуьушехь, Хожаша-шен Iехо гIерта марзлуш вара. Иза аьшпаш буттуш вацара. Шена мел хала делахь а, тIелаьцна гуллакх кхочуш деш вара иза. Мариян меттина шена кхин йол лахан, и езан ша шена дагахь дуьнаш боура цо. Амма кхин долчу гуллакхашна тIехь иза аьшпаш буттуш вацахь а, кху тIехь цунна моьттург ца хуьлура. Нахана ца хаьа-кх кху гуллакха тIехь со ша дерриге а доьналла доьхна хилар. Иза иштта царна хууш хилча со ледира къонаха хетар вара. Ишттачу

гІуллакхашна тІехь доьналла долуш кьонахий хилла вайн дай. Цара аьлларг — хилла даьлларг хилла. «Суна хьо ца веза», шег аьллачу йоле атталла дІа а ца хьовсуш хилла уьш. Тамаша а бац, хІетахь Мария ца хилла, — бохуш ойланаш а ещ наб кхийтира Хожина.

Гуттарчул а хьалхе самавелира Хожа шолгІачу Іуьйрашна. Сихха хьаьла а гІаьттина, юьхь-куьг йилина ша ваьлча, кор дІа а диллина шен механизмийн чертежашний, хьесапашний тІе вирзира иза, стоьл тІехь кехаташ а, книжкаш а яржийна. Ша балха воьду хан герга кхача йоблча гаргол туххург нис а дина, сахьт шена хьалха стоьл тІе хІоттийнера цо.

Хьекъале дикка кьахьегийтинчул тІаьхьа хьалха шена ца хууш хилла хІумнаш хІинцале шена девзина а, механизмийн кьайленаш тІеттІа гучу юьйлуш хилар а хаа-делира цунна. Хожа сакьералуш хилира.

— ХІинца хала дац! ХІинца кху тІехь зама эрна а ца йойтуш дІахьур ю! — элира цо ша-шега. Цу хенахь сахьто гаргол бекийра. Хожа балха ваха аравелира.

Шен хеннахь дІакхечира иза цехе.

Белхан гІирсаш хьалхачул а шена дика бевзаш хетара цунна. Заводан муьлххачу а цехехь шег болх балург хиларх тешна вара. Вовшашка маршалла а хаьттина шай, Иван, Солтий ваьллачул тІаьхьа, шайна гонах хьийзаш керла ши белхало гира цунна. Амма сихха шен болх бан волавелира Хожа, совнаха кьамелаш доцуш. Дукха хан ялале инженер Салаев царна тІе веара. Маршалла а хаьттина, керлачу белхалойх цхьанга вистхилира иза:

— Фролов, муха хета шуна?

— Девзаш гІулакх ду, — жоп делира шина белхало-чо цхьаний.

— Делахь аш шимма Солтийца болх бар дІадоладе! Ткьа, Хожа, хьой, Иван — вай коьрта инженер волчу даха деза, — хаййтира Салаевс.

Солта цец а ваьлла, цкьа Салаевгий, тІаккха цо дІавуьгучу шен шина пакостей хьаьжира. Амма шиь диканний бен вига бахьана цахиларна иза паргІат хилира.

— ХІа, марш догІалда, марша догІалда! охьаховнал! — аьлла, гІанташкахьа куьг а ластош, велаветла тІеййцира уьш коьртачу инженеро.

— Хожа, хьо цІа веа?

— ЦІа веа.

— ХІун ду керла вайн колхозехъ?

— Коммунистически кѣинхъегаман бригада кхиѣна,
— кураллица хаййтира Хожас.

— Сулумовн бригадий? ХІаѣа. Хезна, хезна суна. Башха гІуллакх ду. Иза хъалхара чІегІардиг ду. Дукха хан ялале вайн колхозехъ кхин а хир ю иштта тоѣлла бригадаш, — бохура инженеро.

Жимма собар а дина, юа а вистхилира иза:

— Говзаллица муха ду вай?

— Говзаллица тардала гІерташ ду. Амма иза сов чолхе хІума ю-кх, — даре дира Хожас.

— Цу тІехъ кѣа-м хъоѣгу оха, — элира Ивана.

— Кѣахъегахъ гІуллакх хир ду. Со шух инженераш хиларга сатесна ву, — аѣлла, коѣрта инженер роѣгІана цу шинга хъаѣжира.

— Со хІинца а итт класс чекхъѣккхина валаза ва- цахъара! — сингаттамца элира Хожас, цІенкѣа а хъоѣ- жуш.

— Хъан дешар забарина доцийла хаѣа суна. Жимма сатоѣхчахъана, йолий а ца хууш хан-зама ер ю. Кестта хъо болх а беш суѣйренан институтехъ хир ву. Дуѣй- цийла йоцуш тІекхочур ю инженеран болх ахъ дІаболон хан. Иза кестта хир ду. Коѣртаниг шен гІуллакхах те- шар ду.

— Тешар, тешар ца хилча муха мегар дара, — бил- галдира Ивана.

— Иштта говзаллаш Іаморехъ лакхавала шуѣшин- нан аѣтто бархъама, аш хІинцале шишша-кхоккха гов- залла кераерзийна хилар а лерина, со кхайкхина шуѣ- шинга механически цехе гІо ала, — хаййтира инженеро.

Хожа а, Иван а вовшашка хъаѣжира.

— Цигахъ вай керла дІахІиттийна автоматаш-стано- каш ю. Цаѣрга болх байта хъекѣаллий, говзаллий еза куѣйгийн физически нуѣцкѣал дуккха а дукха. Хийла керла хІумнаш Іемар ду шуна и станокаш яѣорехъ! Ре- за дуй шу, кІентий? — хаѣттира коѣртачу инженеро.

— Реза муха ца хуѣлу?.. Тхуна чІогІа дукха еза тхайн аѣчган пхъалгІанан цех. Амма говзалла Іамор, заводан ерриге а агІонаш кІоргенца йовзар—иза доккха хІума ду, — жоп делира Хожас.

— Иван ахъ хІун олу? — хаѣттира инженеро.

— Асий? Ас, Хожас боххург олу. Тхох иштта пай- дехъ нах хиларе са а туѣйсуш, аш тхайн гІайгІа бар диц-

дйир дац оха. Тхайх шу тешар эрна доцийла балхахь хоуьйтур ду! — элира Ивана.

— Накьост Салаев, кадрийн отделехь кечдайта хьокъалла доллу документаш... Хюрш механически цехе дIалло. ХIа, кIентий, баккхий кхиамаш хуьлда шун балхахь а, дешарехь а, дахарехь а, — аьлла, хьалха Хожин Иванан куьйгаш лецира коьртачо.

— Баркалла!

— Баркалла! Марша Iалда! — аьлла, и шиь Салаевца аравелира.

Дукха хан ялале шайн керла белхан меттигаш дIалецира механически цехехь Хожас, Иваний. Сирла тидам а, дика техника йовзар а оьшуш меттиг яра хIара. Хьийзан чкьургаш, аьчгаш хьокьхун механически воттанаш, аьчгех Iуьргаш дохун бурош, чолхе машинийн меженаш кечьен автоматаш-станокаш шена гича уьш евзаш а, тIехала хьаьжча атта а тарьелла Хожин сакъераделира. Амма, шена тIе чIагIийна йолу станокаш лело ша воьлча хиира цунна, гIуллакх шена ма моьтту доцийла. Сменан инженеран, мастеран гIоьнца дIахьора цо шен болх. Кьийлалуш, хьацар дуьйлуш, ша шена оьгIазьохуш.

Иза тергалвечу кьезвеллачу мастери, цуьнан ерриге а ойланаш а, иза дегI кIадделлий, корта лозушший, амма кьарлур воцушший хилар а шена хууш санна, Хожин белсах куьг а тоьхна элира:

— Шек дIа ма вала хьо! Iемар ву, ахь дика хьайн болх дIа а хьур бу. Амма, атта дац! Атта дац кьонахийн болар!

«Кьонахийн болар», — дийкира Хожин коьрта чохь, мастер дIанехьа ваьллачул тIаьхьа. Кьонахийн болар — заводехь, промыслакхь, ярташкхь автоматика а, механизаци а яржош деш долу болар, хьекъалой, догIмийн ницкъаший механизмех пайдаэцар лакхадаккхар, коьртаца а, куьйгаца а беш болчу белхашна юккьера башхонаш дIаяхар — и дерриге а ду и кьонахийн болар!

ТАМАШИНА ХЕТТАРГ

КIадвелла, амма дог гIаьттина волуш заводан кех аравелира Хожа сарахь цIа ваха. Заводана хьалхарчу некъал дехьарчу жимчу бешан ков доллучохь лаьтташ кIеззиг адамаш гира цунна. Мариях шен бIаьрг а кхетале дегI дегийра цуьнан. Цунна шена а ца хаьара, ца

гуш йолу иза цигахь хилар шена муха хиъна... ХІаъа. Цаьрга маъшалла а делла, дІайолаелларг иза яра. Ма сиха а еана КемсагІаьргара цІа. Хожа цуьнгахьа ца хьа-жа гІоьртира. Амма бІаьргаш цуьнан аьллар тІера бевл-лера. Моьттина хир ду цуьнца ца! ву. ХІан-хІа, ца моьт-тина! Иза ша цуьнан пхьарсана чухула пхьарс а бакк-хина йодара. Ма кура а воьду. ХІа-а! ХІара хиллений и ирс долуш верг, — бохуш ойланаш а еш Марийний, цуьнца волчунний гено тІаьхьа а хІоьттина вогІура Хожа.

Туй а кхоьссина, уьш тергал а ца беш, дІаваха гІоьр-гира иза. Амма, цу тІехь шен ницкъ кхочур боцийла а хиъна, велакъежира. Цигаьрка узуш а воцчу цо шен киса-на куьг Іоьттира. Амма шегахь йоцу цигаьркаш ца ка-рийра. Мария бахъанехь шен амал йоьхна а, шен лаам лестина а карийра цунна. Муьлххачу а стагаца гергар-ло лело а, хьаьнга маре яха а цуьнан бакъо хилар а, ткъа цунна тІаьхьаваьлла лела шен бакъо ца хилар а шера хаьара Хожина. Амма, къу санна, Марияна тІаь-хьа а ваьлла, ца къайлехь а волуш, дитташ а, адамаш а шена дуьхьал а нисдолуьйтуш, ткъа и шиъ шена гучуьра дІа а ца долуьйтуш водара иза. Царна тІера бІаьрг дІа а цабоккхуш, газета ийцира цо маьІПер-чу киоскехь. Хи духкучу будкина хьалхакъ сецира Ма-рия, шеца волчуьнца. Цигахь дІа-схьа лелаш а, хина очерде хІиттина а долчу адамех ийна тІехьахь сецира Хожа. Адамийн гІовгІа а, гІалин гІовгІа а йоллушехь, массо а хІуманна къардоблла, цуьнан лергаш Мариян аз хазарна тІе дирзинера.

— Хьалхарчу сеансе гІой вайша? — хаьттира цо ше-ца волчуьнга.

— Йоккхах йолчу зал чохь 17-чу могІарехь ю вайн метигаш, — хаййтира вукхо.

Иза лекхочу дегІахь а волуш, Іаьржа кІужал а йо-луш безамехь стаг вара. Мацца а цуьнан кегий лергаш, шера юьхь, жухур бІаьргаш, нийса а, хаза а мара шена гичи чІогІа дог детІира Хожин. Марияца верг чІогІа хаза вара. Цу тІе иза дика кечвелла а вара, чилланан кІадІн-нан цуьнан юткъа костюм сийночу басахь яра, когахь кІайн туфлеш яра. Ша шех тоам бина а, кура а хийтира Хожина цуьнца лаьтташ верг. Хожин дог этІара Мария цунна тІе тийсалуш ю, бохург дага а оьхуш.

— Вуърхитталгачу моґарехь боху ахь? Ма дика кхиъна хьо билеташ эца! Челюскинцийн цӀарахчу кино-театре дуй уыш? — юха а хӕйтира Марияс.

Шега халлий бен вистхила а цавешачу цуынга лувӕш а, цо шега дош аылча йоккхӕш а Мария таръелла воуу Хожа чӀогӕ хьомгура шена ирс долувх хетачу цунах.

Меллаша шен юхь Мариягахь а хьовзийна, такхийна элира цо:

— Иза ю, сан хьомениг!

Хожа воцчу цхьана а стагана хезаш дацара сов меллаша цу шимма ден кӕамел. Хӕара воцчунна бала а бацара церан. Цу шеца волчуынан кӕайн галстук шен маргӕлан пӕлгашца хьастарца тойира Марияс. Тӕаккха цо шен аътто куыг а хьӕкхна, хьӕж тӕе еанӕ цуынан кӕужалан юхьыг дӕаттира. Халла хаалуш велахъежира иза.

Инзаре семачу тидамца и дерриге а тергалдечу Хожина хорам хуылуш латтара. Шен догах урс йобттича санна холча а хӕйттина, ша царна гӕле сыхха юбстах а вӕвлла, цӕа вахара иза.

Ша цхьа а ца дилинчу тайпана лерина юхь-куыг дидира цо. Иштта лерина кечвелира иза. Мацца а, ша кечвелла вӕвллачул тӕавхьа ша шега хаттар дира:

«Со стенна кечвелла?» — аылла. Амма, ша ваха веза меттиг дага а цайогӕуш кертахула волавелла лийтира. Пхи-ялх минут бен яылла хир яцара иза волавелла, амма Хожина и дукха хан хийтира. Кино, 17-гӕа моґӕа, дагахь латтара цунна. Амма, цо шен дагахь чӕагӕонаш йора цу кинона аъттехьа ца ваха. Делахь а, сыхха цу кинон кассина хьалха а вахана, иза корах чу вистхилале бекначу гарголо хьалхара сеанс дӕайолалуш хилар хаййтира. Хожин дог инзаре тохаделира:

— Цхьа билет! Дехар до ас — цхьа билет лохьа, — олуш кассире пхи туыма дӕакховдийра цо.

— Билеташ дац! Сеанс йолалуш ю! — элира хан тоына йолчу кассиро. Корах чу, тоылашха долчу духин хьожакхетча корта жимчу коре а кховдийна Хожега хьӕжира иза. Дукха дика кечвелла а, кино ваха лууш юхь йогуш а воуу жима стаг шена гича елакъежира кассир:

— Хьуна цхьа билет хуылуыгтур ду-кх...

— Баркалла, хӕай диканиг, — аылла, билет а, шена духа делла ахча а схьа а эцна, Хожа контролерана юххехула чутилира. Лампанаш зал чохь дӕайна яра, экран тӕхь сурташ доытуш дара. Контролеро лере а яхана, Хо-

жега шен меттиг йийцийтира, берхитталгачу моґларехь йолу. Хожина дагадеара ша Марияна тӑехьарчу моґларехь хилар. Амма иза гуш яцара бодашкахь, Хожас мел чӑоґла лерина бӑаьрг беттарх.

Кинохь гойтуш адамийн дахар дара шен ерриге а сингаттамен, карзахаллин, даккхийдеран агӑонашца. Амма Хожина гуш а дацара экран тӑехь дегалуш а, хийцалуш а долу Индагӑаш доцург хӑумма а. Иза Мария лахарна тӑе вирзинера. Эххар а дагадеара цунна кху кинохь иза ца хила там бара, аьлла. Сеанс чекх а яьлла, зал чохь лампанаш латоре сатесна вара иза. Цкӑа а чекх а ца довлуш деха хийтира цунна сурташ. Мацца а, фильм чекх а яьлла, лампанаш летташехь сихонца бӑаьрг кхарстийра цо вуьрхитталгачу моґларехула — цхьана маьӀпера вукха маьӀпе кхаччалц. Амма, цхьаннхьа а гуш яцара Мария, Хожин дегӑах цӑе кхерстира. Иза ара а ваьлла, цӑехьа волавелира, цхьана урамехула дӑа а вирзина, цхьа а ӑалашо йоцуш волавелира. Цкӑа а лиьна хир дацара Хожина хӑинца санна чӑоґла и ган. Цкӑа а лелийна хир дацара цо тховса иза лехар санна долу хьашт доцург.

...Оцу хенахь шеца волчуьнан пхьарса чухула пхьарс а баьккхина сирлачу, шуьйрачу урамехула дӑайоьбдуш яра Мария.

— Жорж, вайшинан билетах эрна дай-кх, — элира Марияс шеца волчуьнга.

— Дитахьа иза... Шайнаш бен дуьй уьш, — аьлла, кисанара схьа а даьккхина, сийна ши билет некӑа йистехь лаьттачу урни чу тесира Жоржа.

— Ас-м иштта эрна зама йойъучул сурташка хьаьжнехь дика дацара, аьлла хеташ бохура, — олуш Жоржан пхьарс ӑавдира цо:

— Зама яйӑар ду — вайша вовшин гуш хилар? Суна хьо гуш хилтахьана хӑумма а ца оьшу, — аьлла, Мариян куьг схьалецира цо.

Чӑоґла йоккхаеш, елакӑежаш, йист а ца хуьлуш Жоржах агӑо а товжийна йоьдура Мария. И шиь ресторанна гергга кхаьчча бийла а буьйлуш цхьа нах цу чуйра арабовлуш бара.

— Жорж, сихха тӑех дала вайша кхузахула! — элира Марияс.

— Хӑунда?

— Суна ца еза хӑара меттиг!

— Ой, хӑума ца юуш хуьлу адам?

— Хуьлу, кху чагIаран хьожанехь ца юуш-м.

— Ма жима бер ду хьо, сан хьомениг! Амма со йоьхьо йоьхь а дууш мацвелла.

— Делахь тхоьга гIо вай? Мамас мерза а, цIена а кечбо кхача. Со тешна ю хьо реза хирг хиларх! — аьлла, безамца а, ша бохург дар дехарца а Жорже хьаьжира Мария.

— Шубга гIур ду вай! Амма цига дахале цкьа-шозза хIума кхаьллича бакъахьа ду. Чу а кхачале: «даар охьа дилла, мама», муха эр ду вайша? Шун нанас сих а ца луш хьошалла дер, — элира Жоржа, хенан маьIагца меллаш Мария ресторанан неIаре а тоттуш.

— ХIан-хIа, ресторане ма гIохьа! — диьхира Марияс.

— Мария, ахь аьлча цIерга а эккхар волуш ву со! Хьан аьллар тIера а ваьлла ког ца баккха дуй а боу ас. Цхьана минутехь, цкьа-шозза вай хIума кхаллалц хьо сайца оцу чу яр доьху ас. И дехар а ца луш суна цатам бан йоллу хьо? — аьлла, гIийла Мариян бIаьра хьаьжира Жорж.

Мария йист а ца хуьлуш гIийла ойлаеш латтара.

— Хьомениг! Сан са! Ялохьа, — аьлла, иза Жоржа ресторане озийра. Ойлаеш йолу Мария. йист а ца хуьлуш, цунна муьтIахь хилира.

— Кхузахьа вола, Жорж — элира цхьана официантко.

— Кабинет хIинцца паргIатъели, — хаййтира шозлагIчо.

НеIарера кирхьанан ах хьаьла а айъина йолчу, жимчу кабинета чу йигира Жоржа Мария.

— ХIун кхоллу аш? — кехат а кьолам а буйнахь кхарна тIе хIоьттира ерстина официантка.

Даарийн цIераш а, мехаш а гойту кехат юккъехь долу мужалт Марияга дIакховдийра Жоржа:

— Харжахьа!

— Айхьа харжа!

Жоржана тамана ша дуьххьара чуеанчу кху ресторане безам боцуш елахь а, Марияна ца лаьара шена тIехьийзачу кIанта бен а доцун дорах даар оьцийла. Цуьнан яхь яра оцу официанткашца а, цигахь шаьш тергал дан тарлучу зударшца а.

— Бифштекс муха хир ю? — хаьттира Жоржа.

— Мегар ю, — жоп делира Марияс.

— Бифштекс — шиь, кхерзина котаман кIорни — шиь, чIеран Iов — ши дакъа, ши салат, — заказ йира Жоржа.

— ХІун мер ю аш?

— Нарзан! — жоп делира Марияс.

Жорже а хъаьжна, елакъежира официантка.

— Шампански шиша! ТІаккха хиндерг гур вайна, — элира Жоржа.

Официантка даар-малар схьада яхара.

— Жорж, иза а йолчохъ хьобга хІума ала эхъ хеташ Іара со! Оццул дукха хІумнаш заказ хІунда йин ахъ? Хъашт дацара... малар-м муххале а, — аьлла, гІийла цуьнга хъаьжира Мария.

«Шена со тІех дукха везар хьулда а ца хаьа Іовдална», аьлла, дага а деана велаькежира хийла хІумнаш гина волу хаза Жорж.

Марияна иза вевза а, везавелла а дикка зама яра. Ерриге а Мариян автобиографи а тІехъ, иза дика йовзара цунна. Марияна а моттара шена иза вевза. Амма, иза аьттехъа а дацара.

Оьрсийн мотт шера бийцарна иза оьрсий ву моьттар дара. Юьхъ цхьа волчу гуьржечух тера яра; месаш, цкъоцкъамаш, цхьаболу аматаш эрмалочух тийсалаш бара, бІаьргаш нохчоху тера хьуйсура. Ткъа, Марияна иза муьлхачу кьомах ву ца хаьара, цо ша оьрсий ву бахарх шекеяра. Хаза а, куц долуш а волу иза, хийламмо а новкъахъ тергал вора. Амма, иза гинчунна дагадогІура муьлхачу а кьомах хила тарлуш стаг ву-кха хІара олий.

Дукха хан ялале шампански вино а, ши апельсин а йохьуш схьаеара официантка. Шиша а даьстина, ши пела дуьзира цо. Жоржа апельсинан чкъор дІадаьккхира.

— ДІаэца! — элира цо.

Цхьа пела дІаийцира Марияс цуьнгара. Цу пеланах а тоьхна шегаринг айъира Жоржа:

— Хьан могашаллина тІера!

Пела дассийнчу цо апельсинан цастар кхаьллира, Марияс цхьа кьурд а бина, стака охьахІоттийра. Амма Жоржа, дехарца а, хьестарца а дерриге а пела малийтира цуьнга. Дукха хан ялале Мария хаьал сакьералуш хилира. Иза кьийлалуш хилар а, цунна ресторан чам боцуш хетар а дайра. Ангалин пхьегІаш лепар, дато кІайчу Іайгийн, мІаранийн маьІ-маьІехъ дуьйлу зевнаш, ша Іаьчуьра кирахъа айъаделлачухула дІахъаьжча гуш долу пенаш тІе а, тховх а художникаша дехкина сурташ, чохъ кхозу йоккха люстр а — дерриге а кхузахъ товш гора Марияна.

Собар долуш а, цунна товн кьамелаш дан хууш а вол-

чу Жоржа тегга тойора цуьнан ойла. Дукха хан ялале царна яхлума еара. Кхин цхьацца а мелла, бифштекс яа дуьйлира и шиъ. Марияна марзийолуьйтуш доггах йоура Жоржа. Шиша а, пхьеглаш а яссаеллачул глаьхьа, официантко стоьл тлера пхьеглаш дла а эцна, кхерзина клорнеш деара.

— Кхин цхьа шиша мала мегар ду аш... Кхузахь кхин ца молуьйту, — аьлла, елакьежира официантка.

— Товар ду тхуна! — элира Марияс.

— Иштта бляьрмициг а хир дац тхо. Ши бле грамм коньяк, тохурлерра шиша а!.. — аьлла, официантке куьг кховдийра Жоржа.

Ша муха юу а ца хууш, дукха хлума а йирира, малар а мелира Марияс.

— Дегг дика дац, цла йигахьа со! — элира цо эххар а.

— Хьо балхахь кладьелла хир ю. Вайша мелларг-м доккха хлума дац. Новкьа а даьлла, мохехь доладелча доггмаш толур ду! — олуш, официанткина мах дла а белла, хьаьлаглаьттира Жорж.

Пхьаьрсана чухула пхьарс а баьккхина, Мария новкьа яьккхира цо.

— Сан хьомениг, Маша! Ма хаза ду хьоьца! — элира Жоржа йолана шен агло тле а товжош, члоггга цуьнан лхьарс схьа а лаьцна.

— Хлумма а хьашт дац суна кху дуьненахь цхьа хьо воцург, — элира Марияс.

— Езаш ерг, — халла хезаш а аьлла, шен батт Мариян йовхачу бесни тле кховдийра Жоржа...

Урамаш хинцале дассалуш дара. Наг-нагахь бен адамаш дуьхьал ца детталора. Амма Марияна цла а яхана сихха парглат ялан, садаан дицделлера.

— Хюрш ду шун ценош. Амма, иштта сиха хьох длакъаста хала ду суна, цхьана эха сохьтехь чу а глой, охьа ханй вайши? — элира Жоржа.

— Мегар дац. Мама йижина хир ю. Кхана Гийр ду вай, хан яьлла, — дуьхьало йира Марияс.

— Хюккхузахь шуна лулахь тхан йишин хлусам ю, клеззиг ханна сайца цу чу яр доьху ас.

— Хлан-хла! ца йоггу! Эхь ду! Вайшиннан ловзар хилча ша дара.

— Хинца ловзаран хан а тле кхачна, сан са, — аьлла, Мариян белша тле куьг дилтира Жоржа.

— Маца?! Мел лела еза со хьан да а, нана а мила

ду а, я ду-дац а ца хууш? Нагахь ахь со маре юьгуш елахь цунах тешна а ца йолуш? Соьга кхин дӀа собар ца дало! Вайшинан захало я хилла, я ца хуьлуш кӀел дисина къастам хила беза, — элира Марияс елхаран къурдаш а беш, карзахдаьллачу озаца. Малар мелла хиларо сов даьккхинера цуьнгахь асар. Ша ехна ца хилча цкъа а ца ден долу къамел дора цо.

Жоржа некъа йистерчу диттан ИндагӀе озийра иза. Лерина Мариян юьхье а хьаьжна, доккха са а даьккхина, Мария марайоблтира цо, барт баьккхира...

— Хьомениг, соьга ян реза юй.хьо? — хаьттира Жоржа.

— Иза хетта а ца оьшуш хьуна гуш ду! — аьлла, йоккхаер тӀехдаларна елхар иккхира Марияга.

— Делахь яло, ас хьуна тхайн йиша йовзуйтур ю! Кхана тхан дега телеграмма а лур ю. Нана сан ян а яц. Яло! — олуш Мариян куьг лецира цо.

— Кхана!.. кхана дийнахь, — жоп делира Марияс.

— Кханналц хьох а къаьстина Iен гена ду! Вайн захало хилла хиларх хьо а, со а тешна хила лаьа суна! Сан йиша теш а хир! Яло вайн йиша йолчу, иза дӀо чохь ю. ТӀаккха ас хьо сихха хьайн нана йолчу а юьгур ю.

— Дика ду! — тӀе тайра Мария. — Амма со чӀогӀа хьеелла, мама сагатдеш хир ю. Цуьнга хайита деза вайша цхьана хилар а, мича доьдуш ду а!

— Набарха яьлла йолу иза цӀеххьашха цец ер ю. Ахь доттагӀа йолчу йобду, хьайна са ма гатде аьлча бакъахьа хир ду нене.

Мария цо бохучунна реза хилира. Цо дуьххьар шен нанна аьшпаш боьттира:

— Суна са ма гатделахь! — олуш шен хабар дӀа а дерзош.

— Ва йоI, хӀара цкъа а ахь лелийна хӀума-м дац! Кхана гӀор хьо цига! Охьайижа, хьан балха яха а деза, — бохура нанас.

— Мама! Мама! Са ма гатде! Хьайн неI дӀакъовла! — аьлла, ара а яьлла, Мария Жоржана тӀе яхара.

Мариян ши куьг роьгӀана шен бете а кхоьхьуш барташ дехира тӀех воккхавечу Жоржа. Шел ирс долуш адам ца хеташ сакъераделла яра Мария. Кхин кхузахь хьем ца беш Жоржан йиша йолчу дахара и шиь. Иза башха генахь а ца хиллера.

— Мария, ахь цхьана минутехь собар де. Ас йиша сама а яьккхина, меттиг кечъер, — аьлла, чувахара Жорж.

Жимма Ийна ара а ваьлла куьг а лаьцна сени чу яьккхи-
ра цо йоI, тIаккха жимчу цIа чу йигира. Иза цIа аьлла
хIума а яцара... Цхьа маьнгий, цунна дубхьал хIоттийна
ши гIант бен гIирс бацара я хилча хIотто меттиг а боьчу
цу чохь. Марияна тIаьххье чу а веана, цу жимчу цIийнан
догIа сихха дIатубьхира Жоржа. Шега хаттар дина а,
цецъаьлла а Мария ялале тIе кхетта барт а баьккхина,
мара йоьллира цо иза.

САМАЯЛАР

Корта а, дегI а лозуш самаелира Мария. БIаьргаш
биллина ша цхьалха карийча цецъелира иза. Жорж гIул-
лакхана араваьлла хир ву аьлла, дагадеара. «ХIумма а
дац цIа чохь гIирсаш ца хиларх. Везаш волчу кIанте маре
яхар ду коьртаниг. Цу тIе, Жоржан да, цо дийцарехь
доккхачу гIуллакхехь ву, церан Москвехь квартира ю.
Цхьа хIума ца хилчи а дуьне дуур ду Жорж соьца хил-
чихьана...»

Шен маре яхарх йоккхаечу Марияна дерриге а сирла-
чу, дикачу агIонца гора. Ванни чохь лийчина, бедарш тIе
а юьйхина чу еача, цхьана гIантахь Iуьллуш кехатан
цуьрг карийра цунна.

«Мария!

Са ма гатде. Со сихачу гIуллакхана кхайкхина дIа а
вигна, командировке вахийтин.

Ж.»

Ой, хIара хIун ду? Зуда ялийнчул тIаьхьа ши де а
далале хьажаво командировке? Жорж хIунда вахан цига?
Иза кьинхетам боьуш ду! Цхьа ца торуш гIуллакх хилла
хир ду...

Ша оьгIазъяха хьакъ ю-яц ца хууш, я дан дезарт дага
ца догIуш Мария Iечу хенахь цхьамма неI тубьхира.

— Чувол! — пурба делира Марияс.

Стомма а, бодане хьажар долуш а йолу лекха зуда чу
еара. Зоьртал а, ирча а йолчу цунах кхераелира Мария.
«ХIара ю техьа цуьнан йиша?» — дага деара цунна.

— Iуьйре дика хуьлда хьан! — элира цу зудчо.

— Диканца ехалда хьо а! — жоп делира Марияс.

— Жорж гена командировке вахийтина, — хаййтира
цо.

— Соьга хаам а ца беш хIунда вахана иза? — хаьттира Марияс.

— Хьо самаяккха кхойна.

— ЦIа маца воIур ву?

— Хаац! Шен балхара хийца вала гIерташ а ву иза.

— ХIунда?

— КIордийна хир ду-кх экспедитор ву бохуш дуьне гездеш лела!

Мария елакьежира. Ша зуда ялорна, Жорж бахамна те воьрзуш ву боху маьIна делира цунна шег бохучух.

— ХIара жима цIа бен кхин хIусам а йоцуш хир ду тхойша цкьачунна? — хаьттира Марияс.

— Жорж, цкьачунна сецна кхузахь... ткъа, хIинца тхан кIант цIа кхочуш ву. Кхул тIаьхьа иза кху чу вуьтийла дац, — аьлла, Мариян ойланех а, Iехаяларх а ца ешаш, зобртал зуда елакьежира.

— И хIун ду? — цецъелира Мария.

— Иза кхин хIумма а дац. Тхан цIа, мацца а шуна хьашт хилахь, юха а карор ду шуна, нагахь тхуна обьшуш ца хилахь.

ГIиллакх доцуш а, шех ца ешаш а цу инзаречу зудчо шег кьамел даро йохийна Мария хьекьалх тилча санна яра. Цо шен хьаьжах чIогIа куьг хьаькхира.

ХIинца ас хIун дан деза? — эькхийтира цо.

— Ахь хIинца шайн цIа а яхана хIинцалца айхьа деш хилларг дича бакьахьа ду, кху минутехь дуьйна цIа паргIат а дуьтуш.

Мариян дегIе зуз деара. Ира хIоьттира иза.

Амма шена бIагор хьийзаш хааделира цунна.

— Ткъа Жорж?

— Жоржжий? — елакьежира зуда.

— ХIаъа, Жорж?

— Ой! Со мича декхарийлахь ю шуна?.. Шаьш цхьа гIайгIа бер-кх аш, — элира зудчо шек а йоцуш.

— Хьуна Жорж гур вуй?

— Гур ву, кхуза вагIахь-м!

— Делахь сихха со йолчу вола алалахь! Со нана йолчохь хир ю... Иза а тхобца Iер... Сан, ненах кьаьстина ехийла а хир дац!

— Дика ду! Иза мацца а сайна гинчу минотехь хьан дерриге а косташ дIадийр ду ас!

— Делахь марша Iалда! — аьлла, сихха ара а яьлла, Мария дIаяхара.

Инзаречу зудчо цунна тIаьхьа неI дIакъевлира.

— Iовдал яI, Iовдал!— элира цо ша шег.

Сакъералуш а, елаелла а шайн чу елира Мария. ЯахIума еш йолчу нанна шен бIаьрг кхетташехь хиира Мария хийцаелла хилар. ЦIеххьашха даго цхьа вониг а хьехна дегI дегийра ненан:

— Ва йоI, ва йоI, хьуна хIун хилла? — хаьттира цо шен бIаьргех охьахьалха гIерта хиш а сецош.

— Мама! Ас кхаь боккху хьогга! Со маре яхана!— элира Марияс.

— Маре?— олуш, дегI а лехна, ша йоллучохь гIанта охьалахьелира нана.

ТIекхетта шен нана марайобллира йоIа.

— Ой! Мама! Цкьа яхаза ер ярий? Декъала ехьа со!

— Декъала хуьлда хьо, сан кIорни!— аьлла, шен йобIан марахь йилхира нана.

— Мила ву иза? — хаьттира цо елхаран къурдашца.

— Жорж!

— Жорж?

— ХIаьа!

— ХIун Жорж? хьенан Жорж? ХIун лелош ву иза.

Марияс шена цунах хууш дерг дерриге а нене дIадийцира. Амма шен йоIана Жоржан хьокъехь хууш дерг вуно кхачаме доцуш хийтира цунна. Делахь а хирг хилла даьлла. ХIинца гIуллакх лар тIехь дIадерзор а, шен йоIана яха аьтто бар а лохура нанас.

— Делахь тховса вайга схьавало веза иза!

— Тховса вогIийла дац цуьнан!

— ХIунда?

— Иза цIеххьашха командировке вахийтина. Ша цигара вогIушехь кхуза вогIур ву иза?— хаййтира Марияс.

Шек яьллачу ненан дегI дегадора. Амма, ша шек ялар а, шена хилла ницкъ а, шен йоIа динарг ирча гIуллакх хилар а — дерриге а Мариях лечкъадора цо. Шен нуц цхьа адам хиларга сатийсарний, цхьана йовсаро шен йоIа Iехийна хиларна кхерарний юккъехь яра иза. Шен карзахьаьлла а, гIайгIане а хилар йоIах кьайлехь латто йистхилира иза:

— Дика ду, сан йоI! Хьо хIума а кхаьллина балха йобду? я гIой, хьо могаш яц ала ас?

— ЦIахь ас сагатдийр ду. Жорж цIа кхаччалц ас болх бийр бу. ТIаккха отпук оьцур ю,— элира Марияс.

— Иштта бакъахъа хир ду,— тодирә нанас, ша цу хиндолчух ца тешахъ а.

Реза хилла хлума а йиъна, сакъерадаларца шен йол балха яха араялча, цуьнан цла чу а яхана, цуьнан хлумнашка а хьобжуш нана йилхира.

Ша лабораторе ма кхеччинехъ берриге а мехкаршка шен доттагIашка кураллица кхаъ баьккхира Марияс ша маре яхаран хьокъехъ. Массара а цуьнан маре декъала дора, кхуьнца цкъа-шозза Жорж гинчара иза хеставора. Марияс чIогIа тешарца юьйцура цуьнан хьаькамашца йолу зIенаш, Москвахъ лакхарчу гIул-лакхехъ волу да.

Мацца а садоу зама тIекхаьчча Хожина тIе а яхана, йистхилаза ца Iеелира Мария.

— Де дика хуьлда хьан, Хожа!

— Диканца ехалда хьо а!

— Декъала ехъа со!

— ХIунда?

— Маре яхарца!

— Баккъаллий?— Хожин дегIах цIе кхерстира. Цуьна хиира сийсара иза кино ца яран бахъана дагавеара цуьнца хилла хаза стаг.

— Баккъалла а яхана,— чIагIдира Марияс.

— Даггара декъала йо ас хьо! Хьан майрачух чIогIа хьобгу со.

— Баркалла! Иштта ваьшна цхьацца дахаран аьтонаш ца бича ца довлу-кх вай! Диканиг хила лаъа суна хьуна а!— элира Марияс.

— Доккха баркалла ду хьуна! Дукха ехалда хьо!— бохура Хожас.

...Шена дуьхьал мел кхеттачу вевза-везачуьнга кураллица дIахоуьйтура Марияс ша маре яхана хилар. Сарралц балхахъ а хилла цIа йогIуш а чIогIа синкъераме яра иза. Мацца а ша цIа чу кхаьчча ненан бIаьргаш жимма цIийбелла хилар тергалделира. Нана мара а йоьल्लीна хьаьстира цо:

— Мама, са ма гатдехъа! Шек дIа ма яьллахъа! Ас цкъа а сайца бен, хьовха, тхайца бен, Iойтур яц хьо!

— ХIаъа, диканиг! Теша со,— элира нанас.

Нанас тамаша бора шена чIогIа шеконе хеташ долчу марех шен йол иштта чIогIа тешаш а, оццул чIогIа йоккхаеш а хиларх. «Пан гуш ю сан йол. Самаялар ма

ирча хир ду-кх хьан», — бохуш, гийла ойланаш йора нанас. Нана чIогIа кхоьрура эххар а собар кхача а дина, шен дог йолана гучудаларна.

Марияс даима а къамелаш дора я цхьацца байташ йоьшура, наггахь йиш а локхура. Йоккхаер сов даларна социйла дайна яра иза.

Цу тайппана иза йоккхаер сов мел дели а чIагIлора ненан гIайгIа. Цу тайпанчу хьолехь йол, наний йолчу хенахь шен ото чохь чертеж тоеш Iечу Хожега конверт дIаделира Хожин нанас.

— Суна дицделира хьо чу ма кхаьччинехь дIадала. Делкъе яра почта лелочо хIара соьга луш, — хайитира цо.

— Баркалла! — аьлла, Хожас конверт яьстира, нана дехьа яхара.

Хожас дийшира.

«Хьоме сан ваша, Хожа! Хьобгара хьал дика хаьа суна, вайшинан захалонаш цхьа терра кIелдисарна. Суна лаьа хьуьнар долуш а, сатийсамо Iехор лалуш а хьо хилар. Хьо турпал кьинхьегамхо хиларна ерриге а гIайгIанел хьо тоьллийла хаьа суна. Ас доьху хьобга кехатца сайга а собаре кхайкхар а, хьо санна сатухуш со а хила лууш хьо хилар а! Язде! ДоттагIчуьнгара дика дош оьшу муру Iуьйшуш ву со.

Маршаллица хьан Зака»

Вела а къежна, конверт охьайиллира Хожас.

САДОIУ — ТОЛО.

— Ма сиха йолу-кх хан! Ялташ чудирзин. Стоьмаш хилин. Ткъа суна-м селхана долуш санна хета Мирзина чевнаш хилла а, цул тIаьхьа шун чохь Юнуса дийцарш а деш вай Ийна хан а, — элира Салихьа, шен буьйнарчу боккха-кIайчу хьоче а хьобжуш.

Зака вистхилале, тIехула кхозуш долчу генашна тIе пIелт а хьажийна, Юнуса элира:

— Аьхке хаза хан ю!

Хьийкьинчу хьочан Iаьржа-баьццарчу генаш тIехь можо бос а болуш горган, даккхийн чIижех тера, мерза, муттане хьечаш дара. Гонах бацала эгна а Iохкура уьш. Хьечаш а дууш, ИндагIехь садоIуш болчарна гора дIанехьа генаш саттийна цIен, можан, баьццаран дак-

кхий лежаш а, цхьа агӀонаш цӀен а йолуш, туьтанийн битамехь шайн хорма йолу хьорматаш а, иштта кхибо-
лу стоьмаш а.

— Аьхке! Мерза аьхке!— бохура гонах бӀаьрг а бет-
таш Салихьа. Къийгаш, чӀогӀа гӀовгӀанаш а еш, беша-
хьа хьаьвзира. «Гам-м», аьлла, чӀогӀачу татанца дехьо
топ елира.

— Иза Юсуп ву!— хаййтира Салихьа,— мегаш вац
иза кхузахьа тӀема а, кога а къиг яьлча.

— ХӀинца схьа а веана шен иччархолла хестор ду
хьуна цо, нагахь ша хӀумма а йийнехь,— элира Юнуса.

Бакъалла а, цхьа тӀам а лаьцна, ша йийна йоккха
къиг а йохьуш, схьавеара Юсуп.

— Шуна топ кхоьссинийла-м хьаха хаьа!— аьлла
буйнахь къиг ластийра цо.

— Ой, хаьа дера-кх. Дарбазан битамехь, доккха та-
та а доккхуш, топ яьлча муха ца хаьа иза яьллийла! —
жоп делира Салихьа.

— Гуш ду, топ елира,— чӀагӀдира Закас.

— Ас-м иштта ца бохий.— Юсупа оллушехь цуьнан
дош а хадош Юнуса: «хӀа-а!» — олуш, юха а цо бага
гӀаттошехь цкъа цаӀ, тӀаккха важа юкъа а эккхий вист-
хуьлуш, Юсупан кхин дош алан аьтто ца буьтуш зама
ялийтира. ТӀаккха уьш тергал а ца беш, меллаша ваха-
на цхьана лекхачу гӀуркха буьххье тӀергаца къиг дӀа а
ййхкина, Южан гӀодах муьшца гӀуркх дӀабихкира цо. Ю-
жан буьхьал а лакхахь, геннара а гур йолуш кхозуш
йисира къиг, дийначарна кхерам латтон. И гӀуллакх а
дина, Юнус юхавеара.

— Ас-м иштта ца бахарий,— цо ма эллинехь, Сали-
хьа цуьнан дош а хадош, юха а элира.

— ХӀаьа, топ чӀогӀа елира!

— Айса топ нийса туху алан воллурий со-м!— алаза
ца йийра Юнус. Накъостий бийлабелира.

— Ой, ахь хьала а ерзийна лаг озьча ца кхетан йиш
ярий цуьнан муьлххачу а цхьана къийгана?— элира Са-
лихьа.

Цара забарш еш ла а доьгӀуш, вист а ца хуьлуш Га-
ра Зака. Мел зама ю ца хаьа цунна шена нехан дийцарех
кула хилан йолаелла.

— Ва Зака, хьо кху тӀаьххьарчу заманчохь хьайн
балхо кӀадвина хиларна, ткьа кӀадвелла стаг дог ца до-

глуш а хуьлу дела, ялсамане санна йолчу кху бешахь хьобга са а даийта, самукъа а даккхийта, стоьмаш а баийта кхайкхинера тхо хьобга. Амма хьо, хЮь кхачийна говр санна, муцлар а оллийна Иийча тхан а делхан дог доглу! Тезетахь-м дац вай! Векхалохъа! Ца го хьуна хIара хаза маьлхан дуьне?— аьлла, гонах куьг кхарстийра Салихъа.

— Со, бакъдерг аьлча, шуна а ма хаъара, тIаьхьарчу заманчохь дегI дика доцуш ву. Бакъду, тахана аш со кхуза ца валийнехъара йиш а яцара,— элира цо. Дага-деара цунна тахана луьйранна ша куьзганчу хъажар. Зака шен суртах кхеравелира. Шера цIен беснеш а, горга цIениг а, къегаш синкъераме бIаьргаш а болуш волчу жимчу стеган меттина бесан, къений стаг гора цунна кхоьлинчу бIаьргашна юккъехь бахбелла мара а болуш. ЙогIу— ца йогIу а ца хууш царна герггахь сецира автомобиль.

— ХIара хIун ду?— хьаттира Салихъа.

— Кхин башха хIума дац хIара-м. Тхо ду-кх шуьца сакъера кху ялсаманен маьlle даьхкина! Ассалам Iа-лийкум!— элира Селима.

— Ва Iалийкум солом! — олуш, бухарнаш берриге а хьаьлагIевттира.

Селим а, цуьнца волу лор а царна юккъе охъахира. Дикка зама яьллачул тIаьхъа лор вистхилира Закега:

— Ас цхъа кхаь баккхий хьобга, Зака?

— Баккхал хIета!

— Хьан дог а, пехаш а — дерриге а башха могаш ду, ткъа хьо балхо кIадварна сингаттаме ву... Цундела, хьо шина баттана курорте вахийтар нисдина. Санаторехь башхачу лъьраша Iалаш а веш, са а долуш, са а кьоьруш зокх хьобгур ду ахь!— дийцира лъьро.

— Баркалла шуна!— элира Закас.

— Маца вахан деза кхуьнан? — хьаттира лъьре Салихъа.

— Кхана!— доцца жоп делира лъьро.

— Делахь, кIентий, вай хIара ваккхан ма веззара новкъа воккхур ву! — элира Юунса.

Юнус а, накъостий а бакълуьйш хиллера. ШолгIачу дийнахь сов Iуьрре, бошмаш а, накхарш а долчохь шайн меттина кхин колхозникаш а битина Салихь, Юнус, Юсуп, Зака юьхь юьлуш а воллуш уча бевлира. Могаш-

парглат хаьттина бевлча рагIу хьалхарчу дитта кIел гIанташ а хIиттийна охьахевшира уьш. ТIаккха гира Закина, цара цIена муьшан гали дуьззина шена деана совгIаташ.

— Кху чохь хIун ю? — хаьттира Закас.

— Уьш ягар йина-м вер а вац! Котамаш кхехкий-нарш, стоьмаш мерзанаш, моз башханиг! — хаййтира Юсупа.

— Ой! Шуна со дуьнена йисте вьоду-м ца моьтту? Шарахь даьал рицкьа ас мича хьо? — хаьттира Закас.

Шен цамгаран бахьана, кьегина билгал а долуш, кариьра Закина сийсара.

Цо ойланаш йора: «дагайьохна техьа иза суна», «хIаьа, дагайьохна!»

Керта машина еара. Маршалла хоттуш тIевеара Селим. ДоттагIий хьаьлагIевттира. Нана ара а яьлла, цуьнга маршалла а хаьттина, тIаккха Закина ша бина кечам зуйьш рагIу кIелхьарчу цIа чохь яра.

— Ишттачу гIовгIанца новкьа валан хьакь ма вацара со-м,— элира Селиме Закас.

— Тхо-м сакьералуш дай хьо хазчу метте вьодуш хиларна,— жоп делира Селима.

Эххар а, машина хиира Зака, накьосташна юккье. Сичачу автомобилo гIалехьа боьду некь юьхьарлецира.

Цецвелира Зака башха зезагийн курсаш а, совгIаташ а эцна ша новкьа ваккха баьхкина комсомольцаш гича, шайца ТIунтIуш а волуш. Ша новкьа ваккха баьхкинчаьрца вокзалехь Хожа карийча кхин а хаза хийтира Закина. Хожа хьалхачул азвелла а, сингаттаме а хийтира цунна. Маршалла, могаш-гIехь вовшашка хаьттина девллачул тIаьхьа, шайгара совгIаташ, цуьнан хIумнаш а эцна, накьосташа Зака вагонан кIедачу купе дIавигира, цуьнан билетана тIехь билгалйина йолчу метте. Куперчу еа меттигах шиь дIалаьцна карийра. ЧIогIа кечвелла воккха-стаг а, цуьнан хIусамнана я йоI ю ца хууш кьона хаза зуда а яра кхузахь. Ткьа йьвалгIа меттиг парглат яра. Салихьа кьайллах бIаьрг таIийра Закега. Оьрсашна нохчийн мотт ца хууш хиларх пайда а оьцуш, элира цо:

— ХIара дара-кх тохара ас хьььга бIаьрг таIор! Хаьара суна хьан ирс йовр йоцийла!

Накьостий меллаша бийлабелира, ткьа кечвелла волу оьрсий хьаьжаюккье шед а хIоттош, реза воцуш хилира.

Амма йоІ цийелира. Баккий сийна бѣаьргаш а, кѣийн хѣаьрсачу кѣажаршна бина кура а болуш йолу иза дукха хенахъ дуьйна а евзаш а, гергара а хилча санна хийтира Закина. Вовшашна пурх дуьйлуш долчу Іаьржачу сизаша кѣарзйина мокха костюм яра цунна тѣхъ. Иштта сирла мокха чилланан башха юткъа пазаташ яра, мокхан, Іаьржан кечѣеш йина кѣорза туфлеш яра безамехъ кегийчу когаш тѣхъ. Жимачу меран юьхьиг ирах кхетто яра, жимачу бетан цѣн балдаш басар оьшуш дацара, ткъа дерриге а тодеш хетара цуьнан кѣайчу меран дукъа тѣхъ долчу кѣезигчу тѣедерчаша. Цу йоле а, боьмаша бастонан костюм а йолуш волчу кѣонахчуьнга а хѣаьжна Зака валале станцин дежурнѣс кхузза гаргол бекийра. Иза новкъа ваккхан баьхкинарш вагонна тѣера сихонца охѣабиссира. Меллаша вагон йолаелира. Корах ара йовлакхаш а лестош уьш тѣхбевлира вокзала хѣалха лаьттаху адамашна... Цкъа вокзал, тѣаккха цунна юьхера цѣнош, будканаш, цул тѣаьхъа тѣалин каппаш шайл тѣаьхъа юьсуш гора Закина вагонан корехула. Эххар а, цѣрпошт шерачу ара элира. Корехула тѣх делаш гуш деккъа цхъа зѣнан тѣуркхаш дара. Закица нисделла стаг а, жима зуда а меллаша нагахъ вовшашка дист а хуьлуш, иза тергал а ца веш Іара. Мацца а бѣаьргех куьзганаш а доьхкина, шен юьхъа дуьхьал газет а лаьцна, кечвелла воккха-стаг ша воллучохъ дѣатаьІча бѣаьрг кхийтира Закин цунна юьххехъ хиьна Іеш йолчух. Ткъа цо меллаша шен хаза корта аглор хѣовзйира, гоьлтѣе ког баьккхира, жимачу меро халла хаалуш саделара. Цуьнан балдин маьІиг елакѣажан дагахъ меттах хѣовш санна хийтира Закина. Шега лерина хѣежарна шех цаешаш хир ю-кх хІара аьлла, дагахъ а долуш, Зака корах ара хѣаьжира. Шен юьхъ йогуш а, корта хийзаш а, дог сиха детталуш а хетта, лакхарчу, шена билгалйинчу полки тѣе а ваьлла, туфлешна кѣел а, тѣодаюкъа тѣе а газеташ а тесна, бѣаьргаш а хѣаббина, Зака вижира. Шен ойланехъ Тахи юстара Закас кху йоІах. Тахи кхул бѣозза езаш а, хѣоме а, кхунах хуьйцур йоцуш а яра, амма йолаялар, яьІна дѣасхѣовзор, йистхилар меттахъ хѣар, охѣахаар, елакѣежар цхъана а йовѣачух дуста йиш йоцуш башха а, товш а, дийцалур доцуш хѣоме а дара цу Закина лахахъ, цуьнгахъа а йирзина Іеш йолчун.

Хийла хан елира бѣаьргаш а хѣаббина, цу тайппана Зака Іуьллуш.

— Лия! Ресторане хлума кхаллан глой вайша? — элира кечвелла волчо.

— Сан-м дог дац хлума кхаллан, хьо глой волахьа! — бохура зудчо.

— Ой, мацлун хан-м ма ю!

— Хлан-хла, яалур яц... цхьа пирожни яхьар ахь, хьо вухавоглуш.

— Делахь хлун дер... Дика Телахь, — аьлла, воккхастаг ара а ваьлла длавахара.

Иза араваьллачул тлаьхьа хьалхачул а сихделлера Закин деган деттадалар. Ларамаза ха хаьрцира цо, шена тле тесна долу газет охьа а дожош.

— Хьо наб кхетаза ву? — аьлла, хаьттира Закега цу башхачу йола.

Закин деглах цле кхерстира, луьллучохь иза вегийра, амма къамкъарг лацаелла яра, иза дош а ца алалуш виснера. Ишттачу хьолехь хилар бергийла доцуш хилар а хууш, сихха цленкъарчу жимачу куза тле охьавоссира Зака.

— Наб... наб... кхетан тигац-кх, — элира цо халла. толкха а эккхаш, дегош долчу озаца.

— Хлун дер тлаккха, — бохура йола собаре а, шек йоцуш а, дукха хенахь дуьйна Зака вевзаш ша йолуш санна. Тлаккха иза глехь парглатвелира. Воьхна а, эхь члогла хеташ а хилар дладолуш латтара. Зака цунна дуьхьал йолчу яьссачу полки тле охьахира, цхьа куьг стоьлан цуьргана тле а диллина.

— Иза шун да ву! — хаьттира Закас.

Жима зуда цлийелча Зака дохковелира и хаьттина. Амма сихха метта а еана, ела а къежна жоп делира цо:

— Иван Сидорович-сан майра академик ву. Дика стаг ву иза!

«Дика стаг ву иза», цо аларна дегабаам бира Закас. Делахь а, сихха кхетаме веара иза: сан хлун бакьо ю мила ю а ца хуучу зудчуьнгахь ойла хилан, — аьлла дага а деана. Ткъа, Тахигахь болчу безамна хьовкх яр санна эхье ойланаш а ю хлорш.

— Гена воьдий хьо? — хаьттира Лияс Заке ойланех нацкъар ваккхархьама. Амма цу заманчохь керахь пирожнийн, конфетийн гутакхаш а, пивон шишанаш а долуш Иван Сидорович чувеара. Кхин Лияга вистхилан шен йиш пахилар Закина хиира. Длаьвшен Закина ве-

ла а кѣжна, академик охъахнира, шегара даар-малар вагонан корерчу стоѣлан цуѣрга тѣе охъа а дуѣллуш.

Закина дагадаара ресторане вахар. Цу чохъ кхача а бууш шиша пиво мелча шозлагIниг а малан дог деара. Сирла яра ресторан-вагона чохъ. Маѣ-маѣПехъ куѣзганаш лепара, чохъ цѣна а, товш а дара, хIиница дукха хан йоццуш Закина хIиттина дохк дIаелира.

— Кхин хIумма а йоий ахъ? — хъѣттира цуѣнга яа-хIума хъалха юѣллуш йолчо.

— Кхин хIумма а яалур юй техъа соѣга? — элира Закас.

— Хаац, хъайн варданан барам хъайна дика хуур хъуна. Ахъачул алсам юурш а бу, кIезиго юурш а бу, — бохура официантко.

«Э-э, кхача-м ластор болуш хиллений со! ХIинцале а иштта важан волавелла волу со цIа вогIучу хенахъ-м бугIа санна хир ву! Иштта сиха суна дарбанаш хилан доладаларан бахъана хIун ду техъа? Иза Лия ю-кх! Ресторане а, я пиво молучу а нислур вацара со иза ца хиллехъ.

— Муха бара кхача? — хъѣттира Иван Сидоровича цавашаран востара.

— Кхача-м тоѣар бара, — аѣлла, шен метта хъаѣла а ваѣлла, охъавижира Зака. Дукха хан ялале чIогIа наб кхийтира цунна.

— Лулахо! — аѣлла, цхъа аѣхна меттахъхъавира Зака.

БIаѣргаш боѣллушехъ гира цунна шена хъалхахъ лаѣтташ сирла юѣхъ йолу Лия. Шен баккхий сийначу бIаѣргашца цеццо хъоѣжура иза Закега. Гуѣйренна корехула чу кхетта маѣлхан серло яра, сецначу вагонна хъалхахула сихха дIа-схъа лелаш а, гIовгIанаш еш а адамаш дара, базарахъ санна.

— Вай Соче кхъѣчна. Нагахъ кхин а дIавахан дагахъ вацахъ охъавосса! — элира цуѣнга Лияс. Иван Сидорович чувелира, шеца ши носильщик а волуш. Церан гIоѣнца хIуманаш а эцна аравелира иза, ца вешаш санна вела а кѣжна Закега:

— Марша Iалда! — олуш.

Зака догдаѣтIа латтара: «шу мичахъ хир ду?» — Лие хаттан шен аѣтто цабаларна.

— Накъост, гю оыйй хъуна?— аьлла, цхьа носильщик хюьттира Закина хьалха.

— Оьшу,— олуш цхьа йолу хIумнаш цуьнга дIа а елла, вуьш ша схьа а эчна, таксиш лаьттаху, вокзална хьалхарчу майдана велира иза, цу башхачу бошмийн, хIурдан, синкъераман дарбанен кхерч — тIалахь.

«Курорте, 12-чу санаторе веанарг схьавола!— бохуш автобусан неIарехь лаьттаху йоле «со ву», — элира Закас. Цуьнга а хьаьжна, тIаккха автобусна тIе пIелг а хьажийна йоIа:

— ТIехаа!

Носильщиной, Закассий хIумнаш автобусан тIехьарчу кIедачу гIента юххе охьаехкира. ТIаккха пхи сом а луш, цо носильщикана баркалла элира. Зака воцург, виъ стаг а, вархI зуда а автобуса тIехиира, шайн чемоданаший, гIутахашший. Дукха хан ялале вокзалан майда яссалуш яра, автобусаша а, кегийчу машинаша а адамаш дIакхьохьура. ЗакагIеран автобус а йолаелира. Некъана дехий-сехий хийкьина пальманаш яра, тукарца цоьстуш стоммачу баьццарчу кIадинах даьхна деха гIаш-генаш Iаьржачу хьаьхьмачца бIогIамна тIе а летош, куьйга йича санна йолу. Цу пальманийн магIаршна юккьехь цIен, сийнан, кIайн, можан башха зезагаш дара, туьйранахь дуьйцун кузаш санна хаза. Некъ шера а, чан дIаяккхан хи тоьхна къегаш а бара. ДегIа-на там беш, цхьана а меттехь тоха а ца луш йодара автобус. Дукха хан ялале некъ хIорда йисте белира. БIаьрго ма лоццу дIа гуш хIорд бара, шен дIанехьара йистош стигалах хотгаелча санна а хеташ.

— Ма хаза сурт ду-кх хьо!— элира йоккхаерца автобусан корехула хIорде дIа а хьаьжна, Закина хьалхарчу гIантахь Iечу йоIа. Кура бинчу месех а, сийна къорзачу кучах а духин хьожа йогIура. Деха а, товш а долчу логан чкъор кIеда а, кIайн а дара.

— Хаза хIумнаш и доцург а карор ду хъуна!— бохура цхьа эвхьаза хилан там болуш а, хан тоьхна а йолчу къегина-сийна ира бIаьргаш болчу зудчо. Мехкарий а, нах а бийлабелира. ХIордах йоккхаеш ерг йист ца хуьлуш тийна Iеш яра. Юха а некъо гола туьйхира, автобус хIордехьа букъ а тухуш, ламанехьа йирзира. Бошмаший, хьаннаший хьулбинчу баьццарчу ломан когашкахь тIе-кIел дина башха цIенош дара. Иза Сочин

Мацестехь йолчу шуьтталгIачу санаторехь садаIан. тобалан баьхкинчийн Iойла яра. Иштта цIенош дара царна герггахь кьастийна дина — зударийн, мехкарийн хIусамаш яра уьш.

КIайн халат а юьйхина, лекха воккха лор цу цIеношна чуьра ара а ваьлла, духьал веара. Цуьнан ехо йолчу юьхье ма хьаьжжинехь «дог дика долуш стаг ву-кх хIара», — аьлла дагадеара Закина. ЦIен беснеш а, баьшна корта а, кIайн-хьаьрса цкьоцкьамаш а, сийна бIаьргаш а, кIайн цергаш а йолуш волчу цо вела а кьежна, маршалла хаьттира;

— Марша догIийла шу!

— Маршалла хуьлда хьуна а, лор! — аьзнаш дийкира. Иштта дуьххьара вистхиларера дуьйна дIа безам бахара церан шайн лобре.

— Вайн санаторехь оьзда Iайла ю, башха кхача бу, говза лобраш бу, ловза меттигаш ю, сакьеран кино а, концерташ а ю, мел оьшург ду. Амма совнаха гIовгIа а, да-стамалла а, низам талхор а могуьйтуш дац! — схьахьедира лобро.

— Делахь, хIинца шайн кехаташ дIа а лой, оцу чохь шаьш дIаяздайт, тIаккха банехь лийчий цIанло, цул тIаьхьа шайн-шайн меттигаш — цIенош, маьнгеш дIалаца! И гIуллакх дина шу довллушехь яахIума кийча хир ю, — хаййтира цо.

Бани башха яра. Шера, цIена пенаш, ког ца шаршийта байн тIулг аьгна цIенкьа, душ, сирдиллина ваннаш. Лий-чина а ваьлла, кеч а велла дегI дай долуш, ойла синкье-раме йолуш столове вахара Зака. Берриге а цуьнца баьх-кинарш а, кхин накьостий а бара цу чохь. Ангалех йича санна цIена а, оьзда а йолчу йоIа тIе а еана хаьттира За-кега:

— Хьуна хIун кхача безар бу?

— Дуганца кечийна котаман чорпий, Iахаран жижган шашлыккий, компоттий.

Уьш дIа а язйина: «кхин хIун еза» — хоьттура йоIа.

— Уьш тоьар яц техьа?

— ХIан-хIан, — элира официантко. — Я кIеззиг локь-маш, я моз а тухуш кечийна пирожни йиьча бакъахьа хир ду.

Товьхна и кхача дIаластийра Закас ша цомгаш а, кхачех догдаьлла а хилар диц а делла. ТIаккха бешахьа долу кор диллина а долуш, бай хьоькхучу мохо корера кIайн

дарин кирхъа а ловзош долчу цла чу вахара иза. Иту хъекхначу кладаман а, одеколонан а, зезагийн а хъожа йоглуш керла хло дара чохъ. Закина делларг жима цла дара чохъ цхъа маынга а болуш, бедарийн шкаф а, стол-глант а долуш. Нел дла а къевлина, бедарш дла а яхна, ло санна клйин, кледачу метта охъавижира иза, Маяковский дешнаш дага а даьккина:

«Ма нийса а ду-кха хьо,

Хйай, тхан

Советски Йедал!»

Муха кхета а ца хууш набкхийтира Закина. Гинарг ган доцуш, эххар а самавелира. Лия дагаеара цунна. Цуьнан ойла ечу хенахъ юха а шена оьглазвахара Зака. «Тахи, Тахи, Тахи», — элира цо ша шега.

Корехула хезаш дара арахъ адамаш дуьйлуш а, ловзуш а, вовшашка кхойкхуш а. «Тахи хъовха, дуьненахъ Лия а ю, хлорд дукха безаш, автобуса тлехъ йоккхаш хилларг а ю, столовехъ яахлума хьалха юьллуш йолу, ангалех йича саннарг а ю. Дуьне хаза ду, мехкарий шорта бу! Безаме дагахъ башха клорга орам а ца тосуйтуш длааластор вай хлара маьлхан дуьне!» — аьлла, ойла а йина, юьхъ а йи-лина, араиккхира Зака.

— Хлан, курорт, хинца чантосуйтур вай ловзаре, — элира цо.

— Схъавола, накъост!

— Тхьцца ловза!

Маьхъарий туьйхира Закега волейболах ловзуш болчу мехкарша а, кегийчу наха а. Дог а доглуш, дегл дайн а хеташ, реза хилла юкъавахара иза шена хьалххе дуьйна дезаш а, кху тлаьхъарчу шарахъ ша длатесна дитина а хилла долчу ловзарна. Мехкарий хаза доглмаш а, иштта хаза яххъаш а йолуш бара. Цара буьрка юха бойнал дехъа кхуйсуш хлаваэ лестош долу-пхьарсаш а кхерстара цуьнан блаьргашна хьалхахъ. Ткъа ша ловзуш хилар а, ша цхъа а глалат далийтаза хилар а, даима буьрка кхиамца бойнал дехъа кхуйсуш хилар а иза гуш а, хууш а вацара. Дуьне а, ловзар а, мехкарий а башха хетарехъа а сакъерадаларан шовкъехъа а ваьллачу цунна дерриге а дицделера.

Эххар а, берриге а цунна гонах а гулбелла, члогла тлараш а детташ, Зака декъала ван хиттира. Церан глов-ганаша шен сий деш хилар а хиьна, цунна эхъ хийтира.

— Аш хлун до? — хаьттира цо воьхна а волуш.

— Ой! Хіун до бохург хіун ду? Хьо-м хьо ма варра волейболах ловзаран говзанча хилла, чемпион!.. — бохура автобуса тлехь тохара хІордах йоккхаш хиллачу йоІа. Лекха а, куц долуш товш а, юткъа гІодаюкъ йолушший, дукха кІеда хилан тамеххий елахь, а тІахъаьлла яра иза. Спортан хорманехь, пхуьйшаш долу майка а, йоца кІайн хеча а тІехь йолу иза, шег а хъаьжначунна бІагор боуьй-туш тамехь яра.

— Ма дийлийша сох, юха а ловзур вай кхана... аша делочух кхуьуш вац со, — элира Закас толкха а лелхаш, йогуш юьхь а, кыйлалуш къамкъарг а йолуш. ТІаккха хиіра цунна шена чІогІа хъацар даьлла хилар, кхузахь шеца левзинчу накъосташна санна. Цара санна, шен юьхьах а, логах а йовлакх хъаькхира цо. И хаза йоІ, шек а йоцуш тІе а еана, цуьнан куьг а лаьцна йистхилира:

— Со Таня ю!

— Со Зака ву!

— Делахь, Зака, со юьхь-куьг а дилина, сайна тІе керла хорма а юьйхина схъайогІур ю. Хьо а кІадвелла хир ву... ТІаккха къамелаш а деш, дуьйлалур вай, — аьлла, едда дІаяхара и хаза йоІ. Юсуп а, Юнус а ма гІад гІон вара, хІинца ас делаш дерг шайна тича. Царна забарш ян доккха бахъана хир дара кхунах! Хъажахъа, хилан а ма хилла хІара курорт дарбане меттиг. «ГІаддайнарг ГІойтІа гІолда!» — бохуш и йиш нийса ца локкхуш хилла хъалха зударша. «ГІаддайнарг Соче гІолда!» — бохуш лакха еза иза! Вайн веччаниг голда-Таня санна башхачу йоІана юххехь. Иштта ойланаш а еш, чу а вахана, кІайчу дарин керла костюм а, кІайн туфлеш а юьйхина, кІайн фуражка а тиллина, уггар а хаза хьожа йогІу духи а тоьхна, бедарш чу ухкуш йолчу лекхачу шкафан неІарах доллчу доккхачу куьзганна хъалха хІобьттинчу Закина коьртера когашка кхаччалц шен сурт гира. БІаьргаш къегаш а, синкъераме а бара, хъаьж шера дара, беснеш йогуш яра. Селханлера къанвала воьлла гІайгІане, цомгаш, беса Зака гуш вацара. Юьхь тохар хъалхачул оза елахь а къоний, самукъаней йолуш, ирс долун Зака вара курортан куьзганара схъахьобжуш. Ма тамаша бу-кх цхъана-шина дийнахь-бусий адаман дегІехь иштта боккха хийцам хилар. Лияна хабий техъа волейболах ловза? Нагахь цунна ца хаахь а асий, Таняссий цунна Іама-м дийр дара! ХІа-а, хІинца гено ваьлла. Тхояга иза Іамадойтуш мичара Іийр ву къена академик. «Хирг хиндай, Таня, Таня! Таня!» —

бохуш, кийрахь детталуш дог а долуш, лакхарчу ценош-кара шуьйрачу лами тӀехула охьа а воьссина, аравелира Зака. Шена гург гӀан ду моьттуш, бӀаьргаш хьаббира цо. Юха бӀаьргаш биллича а гуш дара изза маьлхан сурт! КӀайчу дарин йоцо коч а юьйхина, когахь кӀайн йоца пазаташ, кӀайн сандалеташ а йолуш, коьртахь хӀума а йоцуш табино-хьаьрса кӀажарш букьа тӀехула охьахецна а йолуш, ела а кьежаш латтара беснеш йогун Таня, дӀабузуш лаьттачу маьлхан цӀечу зӀаьнаршлахь кӀайн жовхӀарш санна цергаш а лепош. Сийна бӀаьргаш ша тайпа боьлура. Дехо алан мегар долуш хаза лаг дара цуьнан. «Таня! Таня! ХӀунда ю хьо Тахега гӀоьртташ?» — аьлла мохь тоха лира Закина. Амма, эхь а хетта сатуьйхира. Легаш, юьхь а йогуш, дегӀ дегош, дог чӀогӀа детталуш долуш тӀе вахара Зака цунна.

— Схьавеа спортсмен! — элира Таняс. Зака эхь хетарх паргӀатваккха санна.

— ХӀаьа... Таня! — жоп делира цо халла, дегочу озаца, — Таня!

— ХӀун боху ахь, Зака? — хаьттира цо шек а йоцуш, паргӀат Закега а хьаьжна.

— Хьо сох кхаьрдар яций?

— Ой, и мичара дагадеана хьуна?

— Со оьрсийн школахь Ӏамийна велахь а, дукхахйолу зама нохчийн эвлахь йоккхуш кхиьна, цундела, сан цхьа-йолу амалш хьуна акха а, беламе а хета тарло. Амма, со даима а хьан сий лардеш, хьовца гӀиллакх долуш хир ву... Эш-ша, иштта алан ца воллура со, — воьхна сецира Зака.

— Ой, и бен кхин хӀумма а дуй? — цецъелира Таня.

— Дац! Кхин со кхоьруш хӀумма а дац! — элира Закас.

— Зака! Вай советски школашкахь Ӏамийна ду. Уьш оьрсийн маттахь елахь а, оьрсаша шайна кьастийна яц, халкъан ю. Хьо эвлахь, со гӀалахь кхиьна бохург дош дац. Коьртаниг вай адамаш хилар ду! Эвлахь хаза йоӀ юьй хьан? — хаьттира цо цӀеххьашха.

— Хаза йоӀ-м ю. Амма сан ю бохург-м хаац суна.

— Хьуна езий иза?

— Валлал дукха еза, и езар бахьанехь хьо а чӀогӀа... гергара хета!

— Баркалла! Хьо везий цу йоӀана?

— Иза ца хаьа суна! — жоп делира Закас.

— Ой, и хӀун ду?

— Изза ду-кх.

- Ахь цуьнга хIунда ца хаьттира?
- Аьтто ца болуш Ийна.
- Аьттоне хIунда хьоьжу? Эцца, сарахь хьайца кино йигинчохь хатта дезаш хиллера-кх.
- Хоттур дара хатта со хIоьттича-м, — элира Закас.
- Иштта кьамелаш а деш, наг-наггахь ког а боккхуш, башхачу зезагашна юккьехула доладелира, екхначу сарахь Закий, Таний.
- Хьо стенан ойланаш еш ву? — хаьттира Таняс.
- Зезагийн, эшарийн, — жоп делира Закас.
- Хьан Тахина дезий зезагаш?
- Тахи сан ю бохург бакь дацахь а, хезаш хаза ду.
- Амма цунна зезагаш деза я ца деза ца хаьа суна.
- Ой, цунна стоьмех муьлха тайпанаш деза хаьий хьуна? — хаьттира йоIа юха а.
- Ца хаьа! — жоп делира Закас.
- Иза тамаше ду! — элира Таняс.
- ХIунда?
- Жимма тийна а Ийна, юха а йистхилира иза:
- Тахи баккьалла а езаш мукьана вуй хьо?
- Иза хеттан оьшуш а дац! — жоп делира Закас.
- Со кхеташ яц ахь дуьйцучух. Иза боккха тамаша бу!
- ХIунда? ХIунда бу иза тамаша? — хаьттира Закас.
- Шена везаш волчу стагана кхача, стом муьлхарниг бежа а, духар муьлхарниг деза а, зезаг хIун тайпа деза а, цунна там беш дерг а, сингаттам беш дерг а хIун ду а хаан декхарийлахь ду хIор адам а. Шена везаш волчуьнан амалш хьовха, цо садеIарехь а, юьхьан суртехь а, дагахь а дерг диэшан хууш хила хьакь ду! — элира Таняс.
- Ахь бохург нийса хила мега оьрсашлахь, амма иза нохчашлахь дукха инзаре хир дара, — жоп делира Закас.
- Цецьяьлчачу Танин бIаьргаш кьаьрзира, иза хаттарен саца а сецна, ехха Закега хьоьжуш лаьттира. Шек а воцуш санна, цуьнга а хьоьжуш, вист а ца хуьлуш сецира Зака. Эххар а, хаьттира Таняс:
- Иза башха ду! Дийцахьа и хIун ду?
- Иза дукха аттаниг ду дийца а, хезча кхета а, — элира Закас. — Стеган амалийн юткьийн меттигаш йовзан, цуьннан лаамаш, хьашташ, цунна новкьарло еш дерш ган цунна гергахь а волуш, хийла хан яккхан еза, цуьнца цхьана шуьне хийшан веза, цуьнца тайп-тайпана кьаме-

лаш хилан деза. Ткъа, цу тайпана йолу юкъаметтиг собаре а, кхетаме а, шен дола дан хьуьнаре а йолчу оьрсийн йолаца хила тарло. Амма, саьмгалх хьаькхна сирник санна, юххе ма вахханехь эккхан, яган кичча йолчу нохчийн йолаца хилан тарлуш яц. Цу тIе, иштта кеп хиларо тхан безам малбо бохург бакъ дац. Иза мелхо а чIагIбо. ЙоI цкъа схьахьожург, цкъа елан къежарг оха дийр доцуш хIума дац. Иза цкъа елакъежча даккхийдеш наб ца кхета тхуна, иза тхайга кхоьлина хьаьжча гIайгIанна наб ца кхета тухна. Гуллакх иштта ду! Цул совнаха, айхьа а ойлаел ахь! Дош ду иза: «ХIа, суна хьо еза. Хьуна со везий? — хотту йоIе. ТIаккха цо, масала, гуллакх лар тIехь делахь: «веза» олу. Цу тIехь дIадоьрзу. Тхо иштта атта лелаш дац! Везаш хиларе сатуьйсуш, ца везаш хиларна кхоьруш тхо гIайгIане хуьлу, хьере хуьлу, цомгаш хуьлу, даккхий Iазапаш хьега дулу. Ишттачу халонех чекх а ваьлла, безаман Iалашоне а кхаьчна тIаккха захало кхочушихилча иза духур доцуш а, ирс долуш а хуьлу. Тхан безам цIарал нуьцкъала бу!

— Тамашина ду ахь дуьйцург. Амма, хьанна хаьа, нагахь Тахица долу гуллакх кIел а дисина, хьайна оьрсийн йоI езаелча хIун дийр дара ахь? — хаьттира Таняс.

— Тахица долу гуллакх-м кIелдиса а, я ца диса а доладелла дац, ас цуьнга сатийсар доцург. Ткъа, оьрсийн йолаца долчунна со сатоха гIоьртир вара,— элира Закас.

— Нисса жоп даларх нацкъара валан ма гIертал хьо! — бохура Таняс.

— Оьрсийн йоI соьца ирс долуш ца хилан тарло,— ханйтира Закас.

— ХIунда?

— Цуьнан тайп-тайпана дуткъа, кхиъна-лакхенга девллачу адамийн амалех доьлла башха хьашташ хир ду. Ткъа со цунна сингаттаме хетар ву, эвлан хьаштех а, лаамех а кхачам бина а, тIаьхьависина а волу. ТIаккха, цуьнан кураллий, сан доттагIий а, гергара нах а даима хIусаме лесташ хиларна цо инкарлонаш яррий соьга лалур дац. Адамийн амалш бIешерашкахь дуьйна церан тIамарх йоьлла ю. Дуьззина долу ирс ерриге а амалш цхьана товш долчу майрачунний, зудчунний юккъехь бен хилан тарлуш дац,— дуьйцура Закас.

— Баркалла хьуна! ГIехь хIумнаш Iамий ахь суна! — бохура Таняс.

Барамал тѣх собаре а, шек йоцуш а, беран хенахъ дуьйна а Зака шена вевзаш санна паргIат а хиларо, Таняс иза шех ийзавалар цу сохьта дIадаьккхинера. Закас хьоме а, гергара а, тамаше доттагIа а лорура иза, йоI хилар, зудчуьнца йолу юкъаметтиг цуьнца ян тарлуш хилар дагахъ а доцуш. Тохара, дуьххьара иза шена гича шен карзахвийлар а, воьхна хилар а дагадеача эхъ хетара цунна.

— Доккха хIума ду лела хууш хилар,— эькхийтира Закас.

— Муха? — хьаттира Таняс.

ТIакка дохко велира иза шегара и дешнаш лелхарна.

— Мухий? — цецвелира Зака.

— Э-э, Зака, хIилла долуш а ваний хьо! Амма иштта атта дац со Iехо!

— Хьо бакълуйш ю, Таня! — даре дира Закас.— Амма и дешнаш кхоьल्लीна йолу ойла зуламе яцахъ а, хьуна дIадийца бехк хета суна.

— Дийца, дагадевр вай! ДоттагIашлахъ дерриге а гуш хила хакъ ду! — бохура йоIа.

— Хьо тахана дуьххьара гина суна. Цу тIе вайн гергарло ахъ хьалхара дош аларца тасаделла а ду. Ткъа, юьхьанца хьо йоI хилар дара со карзахвохуш а, вахош а... ТIаккха къамеле яьлча, хьо йоI хилар диц а делла, доттагIа го суна хьоьгахь... Хьалха ас хьан хьокъехъ йина ойланаш нийса ца хета...

— Эшша, суна а моттара цхьа хIума алан воллу!— аьлла, кIад а боцчу даьккхира цо оццул хала Закас къадийнарг.— Кхин муха лелар дара кху дуьненгахъ?

ТIаккха кхин а тешам боллуш хиира Закина, Таня шен оьздангаллин, турпаллин дола деш даима хьуьнаре а йолуш чекхъериг хилар. Иштта къамелаш деш и ший схьадогIуш, цѣххьашха цхьа евза йоI дуьхьал нисъбелира. Закин дегIах зуз кхерстира. Цу йоIана тIехъ, гоьлел лахара пхьаьрсаш Iевдина доца пхьуйьшаш долу, сийна зезагаш долу кIайн крепдешин коч яра, юткъа гIодаюкъ дIалаьцна кIайн доьхка дара, когахъ кIайн-коьрза лекха кIажаш болу туфлеш а, коьртахъ шуьйра цхар а долуш, байн хаза куйн бара, дашочу хIазара тIехъ дашо сахьт дара. Иза къегина ела а къежаш дуьхьал йогIура. Зака са керара даьлла вара.

— Таня! — элира цо.

— Лия! — бохура Таняс.

Ши йо! вовшашна барташ а луш мараиккхира. «Хіара сан доттагІа Зака ву,» — элира Таняс Закин пхьарс а лоцуш.

— Тхо цхьана вагонахь даьхкира! — хаййтира Лияс.

— Хіета шу-м девзаш хилла! — элира Таняс.

— Иштта а дац! — бохура Лияс.

— ХІа-а! Қхета со! — элира Таняс.

Ши йо! елаелира. Зака ційивелира. Цу заманчохь керахь йоккха зезагийн курс а, кхелина Іаса а йолуш гучу-велира Иван Сидорович, овкъаран басахь сирла костюм а юьйхина, хьалхачул а кечвелла.

— Шу стенах дуьйлу? — хаьттира цо.

И воккха-стаг а, иза вистхилар а чам боцуш хеташ, шина зудчунна тІехьахь лаьтташ Зака волчу хенахь, хьалха царех біаьрг кхийтира цуьнан.

— ХІа-а, Таня! — бохура цо.

Таняс цуьнан куьг лоцуш маршалла а хаьттина, Зака цунна хьалха озийра:

— Сан доттагІа Зака ву хіара, Иван Сидорович! — аьлла.

— ХІа-а, Зака! Жима къонаха тхьоца вара вагон тІехь, — олуш кІеззиг велакежира академик. Мухха делахь а, хьалхачул жимма безамехь хийтира Закина иза. Уьш тІекхаьччахьана а Таня Закина хьалхачул герга гІерташ а, цуьнан пхьаьрса чухула шен пхьарс а боккхий йолалуш а яра. ДоттагІалла муьлххачу дуйнца делахь а, Зака ирс долуш вара. Шера хаьара цунна шена Таня гІо деш хилар, шен зударийн хІилланечу хьекъалца Закерчу хьолах кхуьуш йолу. Лия шен дог хууш а, шен ма хуьллу иза шен майрачух хьулдеш а яра. Ткъа, академик Закина юххехь хазалла яла йоллу Таня хилар бакъахьа хеташ вара. Лия даима а шена юххехь езара цунна. Иза дуьйцийла йоццуш нийса дара, шен зуда біаьргана хьалххяхь латтон еза.

Академик хІинца къамел дан дог догІуш вара. Амма, цо дуьйцург хІун дуй, стенна дуьйций хууш а, я цунах кхеташ а, я цуьнга ладоьгІуш а вацара Зака. Шега иза схьа а ца хьобжжухехь, я ша цуьнга дІахьобжжух а воццушехь Закина гуш а, шех пйна а хеташ ерг Лия яра. Цуьнан коч меттах хьайна, мачо даьккхина, я цо меллаша садоІуш хаалуш долу муьлхха а жима тата Закина

дагцохь шера хезара. Цуьнан йовхачу бетан Іаь шен йогуш йолчу юьхьах етталуш санна хетара цунна. Цуьнан хьокъехь ойла ца ян, Иван Сидоровичца долу къайлах эмгаралла дІатасан ницкъ ца кхочура Закин.

— Жима къонаха, кху суьйренан сийнна кІеззиг дахана ресторанехь Іийча хІун дара техьа вай? — хьаттира Закега Иван Сидоровича.

— ХІа-а? — олуш самавелира Зака — Ресторане? — цецвелира иза.

— Ой, ва Зака, доккха хІума ду и вай молу долу цхьа шиша мерзачех чагІар? Дахча хІун ду вай цхьана сохътана? — элира академико.

— Со молуш а вац дан дезарг Танина хуур ду-кх, — элира Закас.

Иштта гІиллакхе цо делла жоп тайначу Таняс, ела а къежаш схьа а лаьцна, Закин пхьаьрсан гола Іаьвдира. Зака ирс долуш вара, и дерриге а Лияна товш ду моьттуш.

— ТІаккха Таня!? — элира Иван Сидоровича.

— Тахана тхан планехь доцуш ду ахь хьалха хІоттийна гІуллакх. ХІинца кестта оха суьйренан кхача буун мур тІекхочуш бу. Хьо реза велахь, Иван Сидорович, кхана хьалхо вовшах а кхетта гІор вай цига, — жоп делира Таняс. Цу тІехь церан барт тайра.

Иван Сидорович а, Лия а шайн новкъа дІадахара. Зака Іе ца велира царна тІаьхьа ца хьаьжча. Академик шен деган кийсиг а эцна вьодуш санна хетара цунна.

— И санна юй Тахи? — хьаттира Закега Таняс, ела а къежна.

— Тахий? — цІеххьашха цецвелира Зака.

— ХІети!

— Ю!

— ХІета иза бахьанехь набарза буййсанах яйарх бехк бац! — элира Таняс.

КІеззиг доладелла дІадахара и шиъ вовшашка дист ца хуьлуш.

— ХІумаюун хан хилла, цІехьа доьрзур вай, — аьлла, санатори тхов йистехь айаелла йолчу жима шуьйрагоргачу момсаре дІахьаьжира Таня.

— Бакъахьа ду! — тІетайра Зака.

— Вайша вовшех дагададан, дегабаам цабан мегаш

делахь, сайна хетарг алан луур дара суна,— элира Таняс.

— Дегабаам хьакъ бац вайлахь!— жоп делира Закас.

— Зака, хьо и Тахи баккъалла а дукха езаш ву-кх?— хаьттира цо.

— Ву!— доцца жоп делира Закас.— Нагахь Лия езаш со велахь, иза ямартло а ю-кх.

— Иза ямартло ю, яц алан хаац суна,— бохура Таняс,— амма хьо, Лия хьайна цаезаелла алан гюьрти-нехь, тлаккха ахь харцдерг дуьйцу эр дара ас. Суна а, Лияна а шера гуш ду иза хьуна езаелла хилар. Зударий цу гуллакхана тлехь баккхий говзанчаш бу. Цу тлехь хьайн дагара хьо мел хьулдан гертарх дош хир дац. Тахана хьуна юххехь со ца хиллехь академик глайглане хир вара. Адамех къахетан хьакъ ду адамна. Иван Сидоровична чIогIа дукаеза Лия. Амма, иза цуьнца ирс долуш ю алалур дац соьга... ХIара курорт хьалха хьо-ладайший, мехкадайший сакьоьруш лаьттина меттиг ю. ХIетахь, безам а, синкьерам а ахчанах оьцуш-бухкуш хиллачу заманчохь, хийла маьтгаза гуллакхаш лелла хир ду кху вайша маьрша схьадогIучу новкъахь. Амма, хIинца хьанал цIена болх беш а, Iемаш а долу керла адамаш долчу меттехь керла гIиллакхаш а, керла оьз-дангалла а бакъахьа ю. Академик Иван Сидорович майра ву, ткъа Лия цуьнан зуда ю. Иван Сидорович къена ву, Лия къона ю. Иза ахча алсам долуш, ткъа Лия кIезиг долуш хиларо бина мах бу — цераниг. Иван Сидоровича бала хьоьгу шен зудчух даима а шек волуш. Ткъа, Лияс бала хьоьгу къона майра везаш. И цаьрга мах байтинарг ширчу амалех бухадиснарг ду. Ахча... Гой хьуна ширчу амалех адамийн ойланашкахь дисинчо цаьрга бала хьоьгуьйтуш хилар? Цкъа-делахь, Лия шен майра а воллушехь кхечуьнга безам болуш хилар зула-ме а, там боцуш а ду. ШозлагIа-делахь, шен могашалла а, жималла а кхехкачу хенахь цунна йоккхаер ца дезаш хилан тарлуш дац! Иза ду хьуна хаза хабар дий-царх лол тохалур боцуш дерг. Хьо комсомоло Iамийна а, кхийна а, хIинца къона коммунист а ву. Хьан ойла-нехь а алсам йисина цу ширчу амалех хьардаш. Тахи дагайохна, дукхаеза, боху ахь. Ткъа, кхузахь Лия езаш а ву хьо. Нагахь хьуна дезарг хуьлуйтур вай. Тлаккха кху-

захъ доьзал бохабо ахъ. И акха ду. Вайгахъ ца товш. Гонах хъаьжча, гергарчу накъосте хъаьжча оьггазъяхан дог хуьлу сан, вайн чиллано хуьлбинчу некха чохъ и шираллин мекха хилар гуш,— аьлла, шен къамел сацийра Таняс.

— Хьох дика учительница хир яра, — элира Закас.
Ша тайпа елакъежира иза.

— Цу къамелах цавешаш хьо халар а ду гайтаме.— бохура цо.

— Таня, алан атта ду иштта! Бакъ ду, суна Тахи еза! Валлал еза! Со воцурш а бу иза езаш хъера... бовлла бохкуш! Иза суна езар зулам ду бахарх цу зуламах ларвалан ницкъ бац сан! Лия цаезан а сан ницкъ бац. Иза хIун ду хаац суна. Амма езар— езар ду. Езарх маьттаза цавалан торуш ду! Цуьнга хъежа йиш сайн хилчахъана тоьаш ву со!

— ХIа-а, и ша ду. Хъайниг ша тайпа цIена безам хила тарло.— аьлла, елакъежира Таня.

— Хьо ца ясахъ а!.. — элира Закас.

— Ясахъ а, бакълуйш ерг-м со ю! — олуш Закас дуьйцучух ша шек хилар хаййтира йоIа.

— ХIета, хъан декхар ас хъуна дIаделча бакъахъа ду, Таня!

— Муха?

— Ахъ суна башханиг дийци. Башха доцуш дерг мукъана а ас хъуна дийцан а мегар ду-кх!

— Ас ладугIур ду! — элира Таняс.

— Дуккха а адамаш дуй кху Сочехъ? — хайттира Закас.

— Дуккха ду! — даре дира Таняс.

— Делахъ дагалацал ахъ зингатиьн туьйлиг, дерриге а зингатиьн хъаьлжина лелаш а долуш йолу.

— Дагалеци ас! — хаййтира Таняс.

— Хъаьлжина лелаш ду кхузара адамаш. Уьш стена лела хайий хъуна?

— БIаьргаш хъежабе, куьйгаш сецаде! — элира Таняс.

— БIаьргаш бу бехке, куьйгаш бехказа ду, — аьлла, шен куьйгаш хъалхахъа дIакховдийр Закас.

— Иза диц ма делахъ! Иштта цIена куьйгаш даима лоруш хилан хъакъ ду, — бохура Таняс.

ХIинцале санатори электрически лампанаша серлаяьккхинера. Дукха хан ялале Зака а, Таня а цхъа жима стол юккъе а ерзийна хIумаюуш дара. Хийла кегий

нах хьобгу хир бара Закех. Суьйренан кхача биъна девлачул тIаьхьа, арахь пондаран хазачу эшаршка ладу-гуш кIеззиг зама а яьккхина, тIаккха хелхарш долиьра садогуш болчара.

— Дика-м неханиг ериг хир яра, амма вайн Таня сан-на-м ер яцара! — элира хан тоьхна йолчу зудчо.

Ткъа Таня дерI нисдеш ирахIоьттина латтара хаьн тIе куьйгаш а хIиттийна, тIаккха аьрро ког меллаша хьалха а теттина хьалаайъира цо, юха байн цуьнан буьхьиг, цул тIаьхьа кIажа лаьтта а тоьхна сацийра. Изза кеп йира аьтто кого а. Когаш хелха бийлинехь а, Танин доьхкарал лакхе меттах ца хьовш тийна гора. Когийн болх сихбелира эххар а, цIаьхьашха кхоссалуш гIулч а яьккхина, сихха гонна юккъехь йолаелира, едир аьлча а, ша тIехь экъа санна шершира иза.

Таня хелхарна говза хиллера. Массо а иза дагайохарца хьуьйсур а цуьнга. ТIаьхьаьлла а, товш а, йоккхачу исбаьхьаллица а хелха йолуш йолчу Танин хаза юьхь йолчунна тIе а цIейейелла гора лампанийн серлонехь. Сцени тIехь хилла Тахи дагаеара Закина.

Хелхарш чекх ма девллинехь кхузза горгали бийкира. Адамаш сихха вовшийн Iодика а йина, шайн-шайн меттигашка наб ян, садаIан дахара. Зака а шен курортан отохь паргIатвелира. Набарна вижира иза. Цкъа Тахин, тIаккха Лиян сурташ дагаобхуш ойланаш йора цо. Таняс тахана сарахь дина къамелаш а, хьехарш а дицлуш дацара.

САМАЙОЛУ

Молханийн, кислотийн хIаваах ийна тайп-тайпана хьожанаш латтара лабораторехь. КIайн халаташ юьйхина болу мехкарий, зударий шайн талламан белхаш беш бара, ангалийн пхьегIех а, кегийчу терзанех а, микроскопех а пайда а оьцуш. Цкъа а ша кIад ца еллачу тайпана кIадъелла яра Мария. ТIулг санна беза хетара цунна шен корта. Горгачу гIанта охьахира иза, шкафах букъ а тухуш. КIадбелла хIиттина а, сингаттаме а бара цуьнан бIаьргаш.

Хьалхе дувйна а иза тергал еш йолу лоха а, стомма а йоллушехь безамехь а, синкьераме а йолу лаборантка Марияна юххе еара.

— Мария! Хьайн майра маца вовзуьйтур ву ахь тхуна? — хаьттира цо.

Марияна дага деара Полина цѣ а йолуш йолчу цу лаборантко кураллица шен майра накѡсташна вовзийтар а, шайн доьзалан хѡокѣхѣ дийцарш дан лууш иза хилар а. Амма, шега динчу хаттарна жоп дала керах а ца долуш я и хаттар маѣйна хѣун долуш ду-дац а ца хууш, цѣхана метта хѡѡжуш Іара Мария.

— Хѡѡ йист а ма ца хуѣлу! Масане де дели кхани-кханий ахѣ иза тхуна гойтур ву бохуш?

Мария шега хѡѡттучух кхийтира. Ткѣес тоѣхча санна сиха, цѣхѣ ойланаш лилхѣра цуьнан коьрта чу. Де-дийне ма дели собар кхачалуш хилар дагадеара. Амма гуттар а, кху деношкахѣ шена моьттуш ма хиллара а, кху сарахѣ ша цѣа яхча бухахѣ Іеш шена Жорж карор ву моттара цунна. Нагахѣ иза ша ца хѣлахѣ цуьнгара кехат я телеграмма хир ю моттара. Цу сатийсамо хѣор сарахѣ а цѣа яха сѣхѣора иза.

— Полина, иза командировкѣхѣ ву. Цѣа веахѣхѣана вовзуѣйтур ву шуна ас! — жоп делира Марѣяс. Амма, иза шен дешнех дуѣххѣара ша а шек елира, бертаза хѣш хѣиттира цуьнан бѣаьргаш чу.

Цуьнгахѣ долчу хѡѡлах кхѣйна Полина меллаша юьстах елира.

Белхан де чекхделира. Цѣа яха новкѣа яѣллачу Мариѣяна шел хѣалха заводан кѣх ваѣллачу Хожин букѣ гора. Цуьнга йистхѣла дагадеара цунна. Амма, цѣахѣ шена йоккхѣаер карор ду моьттуш сѣххѣа цѣхѣа йѡлаелира. Дайма а ша еш йолчу ойланашна юккѣхѣула цунна дагадеара механически цѣхѣхѣ балхана ларочу Хожас шен керла говзалла сов сѣхѣа шарѣйна хилар. Заводѣх хѣинцале дуккхѣа а яра коммунистически кѣинхѣегаман бригадаш. Хожѣа тохар а, хѣинца а сѣйлахѣчу бригадѣх ву. Ой, иза муѣлххѣачу бригадѣх хѣлча а суна хѣун бен ду? — аѣлла, ша-шега а хоттуш, шайн неѣ дѣайиллира Марѣяс. Сѣххѣа чу а яхана бѣаьрг туѣйхѣира цѡ. Амма Жорж вацара.

— Телеграмма а яц?.. Кехат а ца деана?.. — хаѣттира цѡ шен нене.

— Хѣан-хѣа. Хѣумма а ца еана, — гѣйѣла жоп делира нанас хѣинца а.

Марѣя егѣйра. Цуьнан юѣхѣ цѣйѣелира, букѣ тхѣус буѣйѣлира, дог шелделира, бѣаьргѣх хѣш девѣлира.

— Мама! Мама! — гѣйѣла орца даѣккхѣира цѡ нене.

Шен йолана хӀинца бен ца хьӀначу инзаре ямарт-лонах хьалхе дуьйна кхьӀна а, йолана хийла гӀайгӀа йина а йолу нана кхин дӀа са а ца тохаделла, и мара а йоьллина меллаша йилхира.

Шен ненах кьахетаро саметга далийра Мариян. Дог чӀагӀдеш йолу оьгӀазалла еара цуьнга.

— Мама! Ма елха!— элира цо. Нанна гира чохь оьгӀазалла кьега шен йоьлан бӀаьргаш.

— Тобар ду! Сатухур ду вай! Масане хаза чкьор хуьлу бахкабеллачу Южан?!— аьлла, ирахӀобттира Мария. Нанас шен бӀаьргех йовлакх хьаькхира.

Мария ванна йолчу жимчу цӀа чу аяхана, шен юьхькуьг дила хӀобттира. Нана яхӀума хьалха юьллуш яра.

Кхача мерза белахь а, Марияс кӀезиг йиира. Иза хьалхачул азьелла а, карзахе а хилар хаалуш дара. Амма нанна ца лаьара и сингаттаме хийцамаш билгалбовлар йолана дага даййта.

— Мама! Цо шен йиша ю бохуш цхьа зуда ю,— ханйтира Марияс.

— Йитахьа иза! Иза а хир ю-кх цхьа сий доцу хӀума,— элира нанас.

— Иза хӀуьу елахь а, йишийна шен ваша мичахь ву хууш хила хьакъ ду!

— Вайна бала бац иза миччахь велахь а! ХӀинца вайн неӀ а тоьхна, иза кху чу ваьлча сихха ара кхуссур вацара ахь?

— Кхуссур вара!— элира Марияс буьрса.

— Бакъ луьй! Кхуссур вара!— тодира нанас.

— Делахь а, со цуьнан йиша йолчу а яхана сихха схьайогӀу! Иза лобхуш яц со... Амма, цхьа лар а йоцуш муха хир ду!

— Хьо цига яхарх тодала хӀума дац!

— Делахь а, кхоччуш паргӀагьялархьама йоьду со.

— Со йолий хьобца?

— Ма йола! Со сихха юха йогӀур ю, цхьа а совнаха дош ца олуш!

— ГӀой йола хӀета!

Хьалха ша безамо бӀарзйинчу хенахь шена ца гуш а, ца хезаш а, ца девзаш а диснарш, хӀинца самаяьллачу Марияна карла а дуьйлуш билгал хуьлуш а, кхеташ а латтара. Новкьа йоьдучу Марияна дагадаера тохар шех ца яшарца Жоржан йишас ша араяккхар а, «хьан

майра ца маца вогуру ву?» — бохуш, лабораторера цхьа болу зударий вовшашка бӀаьргаш а тӀеош белакъе-жар а, юьхьанца шен «маре» декъала деш хилларш, тӀаьхьа шек бевлла а, шех къахеташ а хилар а. Шена уггар хьалха хаа декхарийлахь дерг массарна шеначул хьалха хьӀна хилар а. Тамаша бора Марияс оццул сонталла шегара яларх.

Оцу инзаречу буса ша Жоржаца чуяханчу цӀийнан неларе хӀоьттира иза. Амма, цу буйсанан сурт шен ерриге а агӀонашца дуьхьал а хӀоьттина, йоьхна сецира. Хорша еача санна дегош дара цуьнан дерг. Цу хьолехь ша адамана гучу ялар товш хир доцийла а хьӀна, юха а новкъаелира иза, ша карзахъяьккхичу ойланех паргӀатъялархьама. Мария гена йоццуш йолчу беша а яхана, диттийн ИндагӀехь лаьттачу гӀанта хиира. Шен ойланаш цхьана хорша а ерзийна, сингаттам дӀабаккха лаьара цунна... Кхо бутт хьалха зезагийн курс а йохуш тӀе а веана, цхьана хазчу кӀанта шеге маршалла хаьттина а, шайн бовзам тасабелла а суьйре дага еара цунна. Цул тӀаьхьа кест-кеста цхьана кино а, театре а, парке а додара и шиь. Жорж даима гӀиллакхе а, синкьераме а вара. Эххар а, Мария тешийра цо шена иза сов чӀо-гӀа езаш хиларх. Шеге маре йола бохура. Мария кийча яра цуьнга яха. Амма цо ша мила ву, хьенан ву хоуьйтуш дацара. Гергарло а, безам а, тешам а чӀагӀлуш ханзама елира. Эххар а, шен доккхачу хӀилланца Жоржа иза ресторане йигар нисдира.

— Цу хӀилланна бина хилла-кх цо и тешнабехкан некъ! — элира Марияс ша-шега. — ХӀинца го суна иза шен ерриге а сий доцчу амалшца! Цо суна яийна шеколадаш, мийлийна ситро, театре эдина билеташ — уьш дерриге а цу инзаре буйсанах хьалххе схьабелла мах хилла! Ма сонта хилла-кх со! Суна хьалххе хӀунда ца вевзира?..

Ондачу боларахь еана собаре а, оьглазе а хӀоьттира Мария цу безам боцчу цӀийнан неларе. Электрически горгали тӀе пӀелг талийра цо. Меллаша нел дӀаеллаелира. ХӀетахьерра зуда гучаелира. Кхин а акха а, зобртал а, ирча а хийтира иза Мариана.

— Суьйре дика хуьлда хьан, деййша! — элира Марияс цунах ца яшарца, иза а, цуьнан вешин кӀант а шен меха шена хӀинца ца хеташ хилар лечкъа а ца деш.

Зуда оцу сохьта кхийтира ша аьшнаш еш хиларх, амма д'евшен хууш яра иза адаман дог Ювжо.

— Диканца ехалда! Хьо лаа лелий?—

— Иштта исбаьхьа дейиша ца гича са а ца тохаделла, цкъа хьобга б'аьрг тоха еара со-м,— жоп делира Марияс шек а йоцуш.

Ирчачу зудчун юьхь кхохкаелира. Об'газаллн ницкъо сийна хьобкхнаш х'иттийра цуьнан хьаьж т'е а, беснеш т'е а. Амма, сихха метта а еана, шен инзаре къажарца йистхилира иза:

— Баркалла хьуна! Сан гергара к'ант гоьнаш хуьйцуш йедал долуш ву, хьо царех т'аьххьарниг ца хиларна сов ч'ог'ла сакъерало сан,— аьлла.

Х'инца Марияна метта кхийтира. Кийра г'юрийна лацабелира цуьнан. Делахь а кху т'амера иэшна д'аяха амал дацара.

Дукха ойла а ца еш, сихха жоп делира цо:

— Иштта хир ду иза х'ай, исбаьхьа зуда! Амма, к'еззиг г'алат яьлла хьо! Дайма а моз дууш волчунна, наггахь бурч кхалла а лаьа, дайма малхерчунна бодаш-кахь дерг зен а лаьа!

— Соьгара х'ун оьшу хьуна?— хаьттира зудчо.

— Шун стагана т'ехь лураллаш дуккха а хиларна даре до ахь. Сайгахьа йолчу аг'онна г'ала цунна маьрша яц моттар дастам лору ас. Хьалххажь латтахь а суна ша гуш ца хилар а хууш, шен боьхьа некъ бер цо бердах ваххалц,— элира Марияс.

— Кхерамаш дукха бу хьан даьща, хьо маршо кхайкхо еанехь а!— билгалдира зудчо.

— Соьгара маршо ю. Ткъа лаьржачу г'уллакхашна бекхам хуьлчу малхехь ехаш ю со! Ас мел сагатдо х'инца хьуна а го-кх!— аьлла, Мария, цуьнан Юдика а ца еш, д'аяхара.

Жимма цунна т'аьхьа хьобжуш а лаьттина, тата а деш не! т'е а ч'аьг'на, зуда шен чуйирзира. «К'езиг а делира суна ахча Жорж бохучу цу писо, ас шега цу г'уллакхна деллачу ц'енна»,— бохуш ойла йора цо.

Хьеран т'улг шен кочура охьабобжча санна парг'атъяьллера Мария. Иза кичча яра, нагахь кхузахь шена Жорж дуьхьал кхетахь цунна бетах т'ара тоха. Везар бохург кхин денлур доцуш д'аделира. Амма боккха мах бара Марияс кху шен парг'атонах белларг.

Хийла кхунна ницкъ бинчул тІаьхьа бен ца елира гІай-гІа. ДІаелин техьа иза хІинца, я Іийна-а юха йогІур ю техьа?

Мариян йогучу юьхьана там хуьлура халла хаалуш мохо шийло хІо детташ. Магазинан корана хьалха а хІоьттина витрине хьоьжуш Хожа гира Марияна. Иза цунна тІехьа а хІоьттина сецира. Адамаш тІех а дуйлуш, новкъахула дІа-схьа лелара. Эххар а, вуха хьаьжначу Хожина Мария гира.

— Маршалла ду хьога, Мария!— элира цо.

— Хьоьга а, Хожа,— жоп делира Марияс.

— Хьо цІехьа йоьду?

Марияна хааделира иза цІийвѣлла а, карзахваьлла а, ша гарна воьхна а хилар. «ХІинца а со езаш ву-кх хІара миска, аьлла дагадера цунна».

— Со цІехьа йоьдуш ю. Нагахь хьо мукъа а, реза а велахь со новкъа яккхахь!— элира Марияс.

— ЧІогІа воккхавеш ву со ахь и бакъо яларна!,— хаййтира Хожас.

И шиь меллаша доладелира.

— ХІун хьал ду хьоьгахь? — хаьттира Марияс.

— Баркалла! Болх Іемаш бу, план гуттара санна, барамал лакхахь кхочушйо. Амма, Іилма Іаморна тІехь гІуллакх ма хетта сиха дІа ца доьду!— жоп делира Хожас.

— Іилма — бегаш бац! Дайма а кьинхьегам лоьхуш гІуллакх ду иза. Дешар, Іамор, болх — уьш вай дайма дуйцуш а, дуйцур долуш а ду! Цхьа а йоІ ца къастийна ахь?— юха а хаьттира Марияс.

Хожа воьхна вегийра. Марияс и тайпа хаттар шега дан тарлуш хилар дагахь дацара цунна. Иза вист ца хуьлуш кІеззиг хан елира.

— Со хоржуш ерг яц-кх цхьа а!— элира Хожас гийлла.

— ХІунда?

— Иза мехкаршка хатта деза. Суна хетарехь, царна хазаниг бен ца веза.

Марияна шен дагах ю Іуттуш санна хийтира. Цунна дагадеара цІена а, оьзда а Хожас шеца лелийна дотта-гІалла.

— Со вуьшта а сонта хІумнаш долуш хила мега.

Ткъа со санначух мехкарий буьйлу,— олуш корта олийра цо.

— Иза мичара даьлла хьуна? — хаьттира Марияс.

— И ирахь йойла дага еача хӀинца а эхь хета суна...

— Эхь хета?

— ЧӀогӀа хета!

— Кху дуьненахь хир а дацара хӀетахьлеррачу хьолехь а йолуш, оцу клубехь тховса со ирахь деш хуьлуьйтург ас дӀалур доцуш хӀума,— элира Марияс даггара.

Хожа воьхна, вист а ца хуьлуш сецира. Марияс тидам бора, ша тайпа дог айӀаделла а, карзахе а, эхь хеташ а иза хиларан.

— Хаац. Суна-м кхин цкъа а хорам бар хир дара иза. ХӀетахь суна делла жоп-м вуьшта а кхачаме ду,— дага даййтира Хожас.

— Чолхе дуьне ду-кх хӀара. Адамашна цаӀ хета, тӀаккха цунах дохко довлу.

— Со сайна хетачух цкъа а вер вацара. Амма, иза бен а дац.

Марияна шен гӀайгӀа а, шена хилла тешнабехь а доттагӀцуьнга бийца лаьара. Делахь а, ша цуьнан гӀуллакх тоххурехь дӀатеттина хиларна хӀинца шен хьал-де цуна дийцарх ларлуш яра иза.

— Масане харцо хуьлу адамна? — элира ойла а йина, Марияс.

— Ша дерриге а адамах шех доллу. Цахиндолче са ца тийса хьекъал хила деза. И кхетам хили — паргӀат ве-хир ву, ца хили — гӀайгӀа гӀуьйшур ю,— бохура Хожас.

— Цул доьхнарг а хуьлу, мацца а тӀехуларчу чкъурах а, харц дешнех а тӀехаеллачунна! — элира Марияс.

— Иза а хуьлу хир ду,— тӀе тайра Хожа цуьнан дешнийн маьӀна ца хуушехь.

Хожина дага деара Жоржан хаза сурт, куц, болар, кьегина хорма, ша адамашка тергал войтуш цунна ла-ла хаар. Цунах вуьстича ша бӀаьрза а, беса а хийтира цунна.

Гуттар а екхначу суьйранна гӀалахь хуьлуш ма хиллара, кечделла а, сакъералуш а, забарш еш а, наг-наггахь дийлалуш а долу адамаш дуьхьал а детталора, хьалха а дуьйлура меллаша доладелла доьдучу кху шинна.

Урам серлабаьккхинчу лампанийн а, кьегинчу мага-

зинийн корийн а, стигалахь луст деллачу седарчийн а
тидам ца бора кхара.

Дерриг дицделча санна, шена юххехь йолу цхьа Мария
гуш а, цуьнан бен ойла ца еш а вара, цкъа а цуьнца
шен вахар хир доцийла хуун Хожа.

Мария тайп-тайпана ойланийн тулгленаш шен кий-
рахь сецош яра.

— Хинца со цла кхечи-кх! — хаййтира Марияс, гий-
ла шег а хьобжуш сецначу Хожега куьг дла а кховдош.

— Баркалла хьуна, ахь соьца къамелаш дарна, бар-
калла! Шайн хлусамдега а маршалла ло, иза суна ца
вовзахь а, — элира Хожас цуьнан куьг а лаьцна.

Аьндаже ластийна шен куьг Хожин керара дла а
даьккхина, оьглазе йистхилира Мария:

— Цкъа а иштта ца алар доьху ас!

— Бекх ма биллалахь! Наха иштта маршалла луш
ма хуьлу, — элира Хожас беккала а вахана.

— Наха нахе а, зударша зударшка а иштта маршал-
лаш дала тарлур ду! Нехан зударийн майранаш бу. Сан
вац! Вац! кхин цкъа а хьеха ма ве! — бохура Марияс.

— Ой! Ахь соьга кхаъ ца баьккхира?

— Баьккхира!

— Таккха?

— Таккха иза дладаьлла-кх! — элира Марияс, кар-
захъяьлла а йолуш.

Хожина дагадеара къоначу зудчун, майрачун вов-
шашца дов даьлла хила тарлуш хилар. Ткъа, цу тайпа-
на долчу глудлакхна юкъа глертар а, цуьнан дуьхе ваха
глертар а башха там ца хеташ волу Хожа Мариях дла-
къаста сихвелира.

— Довзалехь дар-дацар хуьлу. Хла, марша лалда!
Со ваха! — аьлла, сихха Хожа длавахара.

— Эш-ш! Сан дог оьцуш воллу-кх хьо а! — тлаьхьа
хьаьжира цунна Мария. — Ма дарра хууш хилча коьр-
та тлера човш мехий санна ирахлуьттур дара хьан! —
олуш.

Хинцале дикка гена а ваьлла длавоьдуш волчу Хо-
жина ца хезара Марияс ша-шега ден и къамел.

— Мама! — аьлла, шайн чу яхара йол.

— Хлун боху ахь, сан жима олхазар! — шен йоблан
хьаьжа тле барт белира нанас.

— Хинца сан кочара тлуг охьабьжжа! — хаййти-
ра Марияс.

- Сов дика ду и, сан йо!
- Амма, массара а хойту: «Хъан хIусамда хIун деш ву?»
- Ас эkkхийна дIаяхийтина и пис! — ала ахь.
- Иза аьшпаш бу. Цул едда дIаяхана пис! — ор ду ас.
- Мегар ду! Ишта а мегар ду!
- Коьртаниг — паргIатъялар ду.
- Коьртаниг — иза ду, сан йо!
- Делахь кхана дуьйна со иштта жоп луш хир ю.
- Цхьа кIира далале массарна а дицлур ду иза, сан йо!

Марияс доккха садаьккхира:

— Массарна а, со йоцчунна!.. Амма суна-м дицлур дац Iаьржачу коша со йижжали! — олуш Мария гIанта охъалахъелира.

Нийсса шайн цIа а ца воьдуш волавелла лелара Хожа. ХIинцца ша Марияца дина къамелаш шен дагахь кхин цкъа а дIахьош вара иза хIор шаьш мел баьккхинчу коган сурт шозлагIа дуьхьал а хIуьттуш. Лерина а, чIогIа а къахьегаро дарба динера цунна. Шен сатийсам эрна бисина хиларх вулуш латтара иза. «Хъашт доцуш нисвелира со церан дов даьллачу буса. Дов даларх, уьш юха а товр бу. Цкъа дов даьллачул тIаьхьа зудий, майрий хьалхачул а вовшийн дукха дезаш хуьлу, боху. Церан дов-м гена дер дацара. Ший а безамехь ду, — бохуш ойланаш а еш цIа кхечира Хожа.

Ша цIа кхачаре хьоьжуш уьйтIарчу гIентахь Iеш Юнус карийра цунна.

— Ой! Юнус, хьо вац хIара? Марша вогIулда хьо! — аьлла, хьешана мара иккхира Хожа.

— Маршалла хуьлда хьуна а!

Хъаша вар Хожина тховса къаьсттина хазахетаран бахъана шен сингаттам биц бан цуьнгара гIо хирг хилар дара.

— Массо а могаш-паргIат буй эвлехь?

— Сингаттам бац!

— Дийцахьа, Гарибан бригадан хьокъехь.

— Гарибан бригада хьалхачул а тоьлла белхаш бар дIахьош ю. Ша ерриге а шайн мукъа зама дешар Iамош а, техника Iамош а дIаяхьа буьйлабелла цу бригадан членаш. Тахана ца хууш дерг — кхана Iамийна даьлла хуьлда, — бохуш ю церан лозунг. Хьо механически цехе

ваккхар а, ахь керла говзалла караерзор а хууш ву Глариб, — хайтира Юнуса.

— Члогла хаза кхаь бу ахь баьккхинарг!

— Эвла д'авола хьо, мукъачу дийнахь! Кхин а воккхаве х'умнаш гур ду хьуна!

— Кестта воглур ву!

— Со х'унда веана хаьий хьуна?

— Дийцича-м хуур ду.

— Закица къамел дан веана!

— Зака курортехь вац?

— Курортехь-м ву, амма са ц'лахь долуш ву-кх!

— Къамел маца хир ду?

— Гуьйранна варх' сахьт долуш. Кхана.

— Ма Гуьрре а кхайкхина.

— Адамаша ла клеизг дуг'лучу хенахь. Суна хетарехь тхойша луьн эвларчарна ца хазийтархьама кхайкхина иза соьга г'ала.

— Ца! хир ду-кх.

— Йоьлан хьокъехь хир аьлла хета суна-м.

— Зака а ву кхиберш санна? — хаьтира Хожас.

— Вац дера кхиберш санна-м! Кхиберш-м дан со бар а, тоха са а долуш бу. Х'ара, Тахи дага а йоьхна, ва ла воллу, ткъа иза дагайохарна велла хьесап долуш Межед а ву-кх! — элира Юнуса.

— Х'ета хьобга кхуза телефоне кхайкхар кхеташ ду. Мелла а дарба дели суна хьох, Юнус!

— Муха?

— Со воцурш а буйла хинн суна безамо сонта баьхна!

— Хьо-м сонта а ца ваьлла. Мария хьайга йог'луш ца хилар хиьча Гадда хьайн ц'лахь деш вара хьо-м!

Хожина дег'ле зуз деара. Башха дика хир дара шен хьокъехь йолу и ойла Г'алашъян цуьнан керахдаьлча.

— Хаац иза-м... Кхин х'ун ду эвлахь? — хаьттира цо Юнусе.

— Кхин х'умма а дац, амма хьо реза хилахь, вайна Мария санна ерг-м карор яра цигахь. И санна хьаьрса клажарш йолуш ерг нисьяла а мега! — юха а цу шен новкъа озийра цо Хожа.

— Мария саннарг? Хир а ярий техьа и саннарг кхин кху дуьненахь? — элира Хожас даггара.

Юнус лерина хьаьжира цуьнга.

— Х'инца хьуна дуьхьалара кирхьа а охьадуьйжин.

Хьо ма варра го суна. Иза вайлахь дуьсур ду. Амма на-
хана кхул тIаьхьа хьайн дагара ца хоуьйтуш велла дIа-
вала хьакъ ву хьо! — аьлла, Юнуса шен мекхех кувг
хьаькхира.

— Хьо бакъ луйш ву Юнус.

— ХIун хилла тховса? — хьаттира Юнуса.

Ша витрине хьоьжуш лаьттаху хенахь, Мария шена
тIекхачар а, шаьш вовшашка мел аьлла дешнаш а ма
дарра Юнуса дIадийцира Хожас.

— Э-ш-ша! Кхин хIумма а дуй? — хьаттира
Юнуса.

— Кхин хIума-м дац! — элира Хожас.

— Цу балхо хьо гуттаренна а паргIатваккха хьакъ
ву. Иза шен маре а яхана, шен яхарх Iеха а елла, ции-
го дахка санна хьо ловзош ю. Цунна хьо хьашт ца хи-
лар иза маре ма яхханехь хиъна, хьуна! Ткъа, хIинца цо
лелочун Iалашо хIун ю? Шен, майрачун дов даьлла а
бохуш, хьо юха карзах а ваьккхина, хьажа йоллу ша
бахьанехь хьуна хуьлучу халоне. Зударшна дуккха а
хIумнаш гечдеш ву со. Амма зударий, мехкарий массо
а стагана марзбала гIертаррий, массо а божаршна шаьш
дагабухуьйла лууш уьш хиларрий — иза ас царна гечдийр
доцуш хIума ду! — аьлла, гоьлтIе ког баьккхира
Юнуса.

— Зударий иштта хир бу-кх, сел цIена Мария а
иштта хилча, — тIе тайра Хожа.

— Мария царлахь гIоле ю. Цуьнан дуьйций-
ла яц. Амма хIинццалцахь йина гIайгIанаш кIезиг а
хетта, кхин а хьо Iазапе ийзор нийса дац.

Ший а вовшашка вист ца хуьлуш кIезиг хан елира.
Гонахарчу кертахь йолчу хьаьжкIаш, диттийн генаш-
гIаш мохо вовшех хьекхош хазара. Ученна хьалхарчу
лампина гонах хьийза кегий полларчий тергал дира
Юнуса. Ценойн тхевнна тIехула дIа генна лакха стига-
лахь цIога а дахдина дIахьаьдда седа байра.

— Дахар сиха ду. Цкъа бен ца вежа стаг дуьнепахь.
Мел дукха вехирг а шина бIе шаре ца волу. Пайда боу-
чу хIумнаш тIехь ша-шена ницкъ бар, зудчунна везний,
ца везний бохуш эрна гIайгIанаш яр, гуш лаьтташехь
шена зулам дар ду, — элира Юнуса.

— Ала атта ду иза! — бохура Хожас.

— Дика ду. Хьо заводехь болх беш ву. Дуккха а ада-
маш дуй шун заводу кхобуш?

— Дукха ду!

— Цу адамашкара, цу заводера халкьо лобхуш дуй
хIумма а?

— Ой, и-м хIор пионерана а хуур ду? Даймахко,
халкьо даккхий декхарш хIиттийна заводан коллекти-
вана хьалха. Къаьсттина, ворхI шеран план кхочушъя-
рехь! Иза хIунда хьотту ахь?

— Хьуна евзаш йолу тхан колхоз а, ахь болх беш
йолу завод а хий, хIавабий, малххий санна вайн йоцуш
цаторуш ю!

— Иза хьанна ца хаьа? Хьо хIун ала гIерта? —
хьаттира Хожас юха а.

— Делахь атта хетий хьуна цигахь беш болу бел-
хаш?

— Стенца буьстичи?

— Стеннах буьстичи а!

— Дукха езаш йолу йоI кхечуьнга маре яхарх дустал
болх бар! — элира Хожас.

— Езаш йолчу йоIах валар хала ду. Амма болх бар
атта ду — иза вай даккхий дедаре бирзина хиларна! БархI
сохьтехь асар даррий, гIаккха садаIаррий дац эвлахь
дерг, бархI сохьтехь винташ, дукъарцаш дар дац заво-
дехь дерг. Цхьана а меттехь тийса ца луш хьийзаш йолу
сахьтан чарх санна дIадоьдуш дац гIуллакх. Тховса
хьайна эрна сингаттам а бина, хьайн хьекъале а, даге
а пайда боцу къахьобгуьйтуш хьо волчу хенахь, кортош
лазош эвнаш а доьттуьйтуш автоматика а, механизаци
а айъаран керла некъаш лобхуш ду къонахийн сирла
хьекъалш! Уьш кханене хьуьйсу! Эскар хьалхахьа дуьгуш
болу хьекъале инарлаш санна, адамаш сирлачу хиндолче
дуьгуш йолчу коммунистически партин кIентий бу уьш!
Церан кийрахь дац моьтту хьуна вайн кийрарниш сан-
на дегнаш? Амма, царех муьлххачуьнга а хаййтал:
«Хьуна езаш йолу йоI маре яхана!» — алий. «Иза чIо-
гIа новкъа хIума ду, амма вай тахана ойланаш ян мукъа
дац!» — аьлла, шайн талламан белхашна гIе боьрзур
бара уьш! — аьлла, шен гоьлтIе куьг туьйхира Юнуса.

Цецваьлла цуьнга а хьобжуш ойлаеш вара Хожа.

— Агитаторо санна хьовха, кхин а дика...

— Цецваьлла хьо ши-кхо дош ала суна ха-
арх?.. — элира Юнуса Хожин дашна юкъа а иэккхаш.

— Вайн сийлахьчу партин сацамаш боьшуш ву со. Ойла а еш, и сацамаш ахь бешча хьекъал серла долу, дагна тлемаш довлу, вайн сийлахьчу г'уллакхах тешар ч'аг'ло!

— К'юрггера кхетта хьо тахана заводехь долчух,— даре дира Хожас, — болх шерра д'лабьдуш бац. Нефтан промышленностан массо а дакъошкахь а, иштта машинаш, механизмаш кечъеш йолчу тхан заводехь х'ор денна а тайп-тайпана новкъарлонаш гучуюйлу. Масала, ширанаш д'ла а баьхна, керла г'ирсаш юкъабахарна дуьхьал берш я шайн хьекъалшка совнаха белхаш байта ца хууш, я керла техника ца евзаш берш хуьлу. Цаьрца латтош болу кыйсам г'уллакх тодарехьа хилла ца йеш вовшийн юкъаметтигаш талхорна т'е болу. Т'лаккха вовшашна г'ю даран меттина, вовшашна к'ел когаш тийсар а долало. Дегнаш йийжош яккхий г'лайг'анаш йовлу цунах. Амма цуьнца лакхадолу, ч'аг'ло вовшашца йохье бовлар. Адамаш дийнахь тем а, буса наб а йоцуш керла говзаллаш кхолларна т'е доьрзу. Нахалахь хуьлу ц'е а, сийлалла а езаш берш а, г'ларабовлархьама къахьогурш а нисло. Амма тийна а, доггах а, сийлаллий, ц'ей ца лобхуш, вайн халкъан дуьхьа къахьогурш берш хьалхабовлу, сийлалла а, ларар а царна хуьлу...

— Хожас т'етт'ла то а деш, шен къамел дечу хенахь Юнусана сурт х'уьтт'ура телеуправлени а, автоматика а д'лах'оттош промыслашкахь дечу талламан г'уллакхийн, заводехь конвейерни-поточни кепе болх берзорехь а, ерриге а цехаш вовших а хуттуш, уьш юкъарчу автоматике ерзорехь а къахьогурш болчийн белхан. Собар хьекъал, адамийн барт оьшуш, къаьсттина ч'ог'ла низам а, шайн завод а, автоматика а дукха езаш адамаш оьшуш и сийлахь г'уллакх хиларан бакъдерш даладора Хожас.

— Со кхетара ахь бохучух,— бохура Хожас — Иштта доккха болар а эцна конахий кханенна дуьхьал боьхучу муьрехь церан ойланаш яккхий 'ю, дегнаш даккхий! г'уллакхаш дан лаарх дуьзна ду. Ас тохара ма аллара, новкъарлонаш а, дуьхьалонаш а, цатамаш а боцуш дан. Цу дуьхьалонаша къонахий мелхо а дарбой г'иттабо шайш кегъян, шайна т'ехула г'улч тийсан!.. Цкъа собар делахь! Ас х'иннца цхьа х'ума гайтий хьуна? — Хожа сихха чувахара.

Керахь цхьа йоккха чертеж а йолуш вуха веара иза!

— ДІалацал цхьа маьлг! Иштта, серлонехь хирриг, — аьлла, чертеж, цхьа агІо Юнуса а лоцуйтуш, яржийра цо, — хІара ю сан коьрта станок. ХІара ю сан белхан меттиг, — бохуш тІе пІелг а Іуьттуш, чертежа тІера цхьацца меттигаш оьхьура цо Юнуса. — ХІинцалц йолчу кепехь станокан хІара мІара болу меттиг йитича машинан меже кечъян тІейилла хало ду. Ткьа кхузахь ас ма гайтара хІара меттиг лах а еш, бага санна хІара маьлг кечйича муьлхха а хІума станокана тІе йилла а, цу тІера схьаэца а атта хир ду. Цу балхо хІор меже хийцарехь 10—15 минут кхоор ю. ИтӀ минут йоккха зама ю хІинцалерчу автоматикана. Ас хІара гІуллакх хьахийча цхьаберш бийлабелира сох! «Институтехь цхьа сахьт а даккхаза волу хІара а ву изобретатель!» — бохуш.

— Таккха? — хаьттира Юнуса.

— Таккха, шен кІентан санна, терго даима еш а, суна гІо деш а волчу коьрта инженерой, партийни комитетан секретарой хьажа а хьаьжна: «Хожа! Хьажахьа! Молодец!» — элира. Ас иза дагадаийтар бахьанехь шарахь пачхьалкхана итт эзар туьма кхоон долчу тайпана станок тоеш ю! — хаййтира Хожас.

— Ойт, горлер, сан доттагІа Хожа, яІ! И ду хьуна дош! Амма цхьана хІуманна даре дан декхарийлахь ву со. Говрана газета тІехь долчул башха цу хьан сизаш хьекхначу кехата тІехь хІун ду хаац суна. Со газеташ, книгаш еша хааррий бен йозанна-Іилманна башха лакха ца ваьлла, амма хьо генна ваьлла хилар гуш ду! Доккха совгІат дин ахь суна тхан доттагІа, хьо иштта кхуьуш хилар а гайтина.

— Гена вала-м хІинца а генахь вара со, — элира Хожас вела а кьежаш.

— Со стенах цецваьлла хайй хьуна? — хаьттира Юнуса.

— Стенах цецваьлла хьо?

— Оццул хьекьал долуш волу хьо оццул Іовдал хиларх цецваьлла-кх!

— И муха ду? — велавелира Хожа.

— Иза дера ду хІинца новкьа вала волавелла волу хьо хьайн прс долчу некъан мехала хилар ца гуш хилар.

— Со ца кхета, ахь-м философo санна дуьйцу тховса, Юнус!

— Кхета а, ца кхета а хIун ду иза? Тахана оццул говзалла гIулчъяьккхинчу ахь кхана кхин а диканиг дийр ду! Кхин дIа а белхан кIорге а, Илманан керла тIегIа-наш а девзича керл-керла говзаллаш леа аьтто хир бу! Хьо Iамарна тIе верза, шина шарахь мукъана а, зударий а битий. ХIетале шай-шай схьяян гIерташ цара амал дойтур ду хьан! — элира Юнуса.

— ТIаккха, сий лахар ца хуьлу цунах!

— Ишттачул ца хуьлу. Ахь гIуллакх до, ткъа важа дерг ша-шах хуьлу!

Ший а вовшашна муьшканаш а еш велавелира.

— Ахь со паргIат а ваьккхина, сан са а къерадалиитина! Хьажахьа, инзаре а, бале а хеташ долу гIуллакх ма атта а карадо-кх доттагIчул дагаваьлча, — бохура Хожас.

— Дайша лаа ца аьлла, воккханиг ца каравахь, берах валий а, дагавалаза ма Iе.

— Цхьа хIума ду вайша хьахо дезаш, — элира Хожас.

— ХIун ду иза? Хьахор ду-кх ваьш реза хилахь! — жоп делира Юнуса.

— Нанас сагатдо, ша йоккха хилла, шена накъост а хир, зуда ялае, бохуш.

— Сихийнна лохуш ву со, нана, амма кху шарахь йовдуш ерг карош яц, цуьнга а олуш, дешарний, балханий тIеверза хьо, лелаш, цхьа ирс дерг нислур ю хьуна! — хьийхира Юнуса.

— Бакъ боху ахь! ХIинца керахь жоп а ду-кх кичча, — элира Хожас.

— Ахь са ма гатде, и Мария йицъеш хазаниг вай хьуна ца лахахь суна бехк билла пурба ду хьуна!

— Теша со.

— Хьо парти ваьллий? — хаьттира Юнуса.

— Кандидате дIаэцна! — хаййтира Хожас.

— Кхаь ца боккхуш хIун деш Iара хьо?! Схьал хьайн куьг! Ас даггара декъала во хьо! Ленинан тIаьхьенaх хила хьакъ мав-ву хуьлда хьо!

— Баркалла! Даггара баркалла! — аьлла, Юнусан куьг къевллина схьалецира Хожас.

Геннахь гудок Iаьхира...

Зака вархІ сахът а далале Сочерчу телефонаш дла-схъа еттаху станцехъ вара. Амма, борхІалгІаху сохътах шовзткъа минут яълчий бен Соьлжа-гІалица къамел дой-ла ца хилира цуьнан.

— Хьо вуй и, Юнус? — хьаттира цо ша трубка лере лоцушехъ.

— Со ву! Хьо ву и, Зака?

— Гуьйре дика хуьлда хьан.

— Диканца вехалда!

Хьо соьга хунда кхайкхира телелоне? — хьаттира Юнуса.

— Вайн эвлахъ хІун ду техъа, аьлла, кхайкхира со-м!

— Ой! Кхин гІуллакх а доцушший?

— Кхин хІун хилийта воллу хьо?

— Ой! Вайн эвлара гІала кхаччалц схъа а ца валош, цІахъ йолчу телефонехула хатта ца магара ахъ иза?.. Керла хІумма а дац.

— Эвлахъ вон хеза! Соьлжа-гІалара схъа дика хеза суна.

Цу хенахъ телефонистко хаам бира: «Хан чекх йо-луш лаьтта! Къамелаш дай довла!»

— Собар! Салихъехъ а, тхан ненехъ а хІун хьал ду? — хьаттура Закас.

— Могаш бу! Кхин адам хоттий ахъ?

— Тахий? — Закас оллушехъ телефонистко: «Хан дІаели! Іодика хуьлда шун!» — аьлла, къамел хадийра.

ЧІогІа оьлаз а вахана, почтан цІеношкара аравелира Юнус!

«Хъажахъа, кхин гІуллакх а доцуш дей, буьйсий дай-ийти-кх цо соьга. Кхул гІаьхъа-м билгал вара хьо! Сих-ха автобуса а хиьна, дІаваха веза», — бохуш ойла а еш автостанце вахара иза.

— «Лаьррина кхайкхича а ши дош ала керах а ца де-ли. Иза хІун ала гІертара Тахин хьокъехъ?» — бохуш Сочерчу почтан цІенош чуьра ара а ваьлла, такси тІе а хиьна сихха санаторе дІавахара Зака.

Ша Іеш волчу чу а вахана, Юнуса оьгІазвакаран ке-хат язда волавелира иза: «Хьоме Юнус», бохург дІа а дайъина, «Накъост Юнус!» яздира цо. Цунна а реза а ца хилла: «Юнус!» — аьлла, дІадолийра цо: «Къонахий вов-шашца гІуллакх Іоттаделча шина-кхаа минутехъ вов-

шашка бист хилан, ладогІан керах долуш хуьлу... Со цец-ваьлла ву телефонехула ахь «Тахий» — аларх. И це ахь яккхаран бахъана «Іун дара техьа?..»

Ша яздинарг дийшира Закас. ТІаккха изтІа а дина, нехашна хІоттийнчу тускара тесира.

Іуьйранна хьалххе дуьйна сирлла кхетта малх бара. Закас тергал йора корашна хьалха лаьттаху дитташна тІехь екаш йолу алкханчаш. Дехьахь хІуттут екаш хезара, ТІаккха шайн эвла а, СалихьагІар а дагабаьхкира цунна.

Іуьйранна гимнастика ярера дуьйна делкьал тІаьхьарчу кхаччалц шен порядкехь дІадахара санаторин де. Амма Зака ца Іелора кест-кеста шен пхьаьрсах доллучу сахьте ца хьаьжча. Делкьал тІаьхьа алсам даьллера сахьте хьежар.

— Вайшиь долалун хан ца хилла техьа хІинца а? — олуш хезира цунна Таняс. ДІахьаьжча шена хьалхахь лаьтташ, зезагийн йоккха курс а буйнахь Таня гира цунна. Це кхерстира Закин дегІах. Селханчул а хаза кечьелла а, кІайн духар дуьйхина а цкьа а ца хиллачу тайпана хаза а яра иза.

— Ахь хьер воккхур ву! — элира Закас.

— Муха? — елаелира Таня.

— Вуьшта а хьайга хьаьжнaрг талххол исбаьхьа хьо, сел лерина мукьа а ца кечлахьара. Кьинхетам боцуш ю хьо, тхо дечиган я тІулган ду-м ца моьтту хьуна?

— Шу дечган делахьара-м ас хІара кьахьобгур а дацара. ХІан! ХІинца совнаха багаеттар хьашт дац. Вай йиллина меттиг йицъяланза вуй хьо? — хьаьттира Таняс.

— ХІун меттиг? — цецвелира Зака.

Таня лерина хьаьжира цуьнга, тІаккха цуьнан беснеш егийра, иза цІехьашха чІогІа елаелира шен башха кІайн цергаш гуча а йохуш. Тамаша беш санна, цуьнга хьобжуш лаьтташ волу Зака а, Іе а ца велла велавелира.

— ХІун меттиг тов? Со Іехон воллура хьо? Суна ца хаьа моьтту хьуна? Ас хІинца дуй буур бара тахана вай йиллина меттиг дагахь лаьтташ сийсара наб ца кхеташ, ахь хийла кьахьегна, аьлла.

Дукха хан ялале кьегинчу автомобилo дадийна хьош дара Закий, Таний Сочехь уггаре а хаза кечийна йолчу ресторане. «Кавказан Ривъера» ю цу ресторанацІе. Пуллакх дика девзаш болчу художникаша а, архитекторша а хьекъален исбаьхьаниг кхулуш болу

шайн ницкъ тѣбахийтина дѣхиттийна а, тодеш кечдина а ду и цѣнош. Инзаре йоккха, шуьйра-горгачу момсаран хьесапехъ йина йолчу ресторанан цѣнкъа юккъекъ хи чохъ а долуш, шерачу тѣулгех бина бух а, го а болуш бассейн ю, чухула чѣрий лелаш. Цу бассейн-на юккъехъ ангалин зезагийн пхьегѣ санна, кечийнчу исбаьхьаллин коьчалан буьххьехъ цузам ду, хи хьала кхуьйсущ. Лакхара юха охьаоху цу хин тѣадамаш лампанийн серлонашкахъ лепа а лепаш, бухарчу хи чу оьгу.

«Кавказан Ривьера» хѣорда юххехъ лаьтташ ю, нуьцкъалчу тѣулгийн бухах хѣордо тулгѣш а етташ. Цу хѣордехъа болчу пенаца лаьттачу стоьла гонах охьахи-ира Закий, Таний. Берриг пен куьзганан бара, шен онда бух цементо чѣагѣбеш вовшах латийнчу тѣулгех бина а болуш. Стигал а, хѣорд а вовшах хоттаделла ду мотталучохъ бѣаьргашна хѣуьттуш долчу генарчу сизе кхачалц гуш кегий, сийна тулгѣш яра меллаша меттахъ-хьеш, цу пенах чекх хьаьжча гуш. Ткъа «Кавказан Ривьера» йолчу кхочучохъ мелла а сихъелла хеталора уьш. Тѣулган пенан бухах кхетий тата а доккхуш, куьзганан пенах цинцаш а детташ, юханехъа уьдура уьш. Хѣордехъа дѣахьобжучу Закина шай, Таний гена махкахула хѣордан кеманахъ некъ беш тарделлера.

— Хѣун хьашт ю шуна? — аьлла, буьйнахъ блокнот а, кѣолам а болуш еана схьахѣобттира официантка.

— Оха жимма собар дан мегар дацара, хѣинцца схьакхочур болуш накъостий хиларна? — хьаттира Таняс.

— Тхуна — ши рамштекс а, цхьа шампански а цкъачунна, — элира Закас, Таняс бохург шена ца хезначуха.

— Мегар ду, — дѣаяхара официантка.

— Со ресторане еанехъ а, вахон малар молуш-м яц, хьуна! — хайитира Таняс.

— Молуш-м со а вац, ткъа иштта меттиг хилча...

— Иштта меттиг хилча, ца мелча а синкѣераме хилан хууш ю-кх со!

— Ой, мехкарша а молуш ма хуьлура, — аьлла, ша сонто хилар гучудаьккхира Закас.

— Хьуна дика ца бевза мехкарий, — бохура Таняс, шек а йоцуш.

Дукха хан ялале официантко цара заказ дина даар-малар хьалха деана дѣахѣоттийра. Тамехъ тата а долуьй-туш шен белхан говзаллица схьадиллира цо шиша.

— Баркалла, хьо цкъачунна паргIат ю, — элира Таняс официантке шена малар ца доттийтархьама.

— Дика ду, — аьлла официантка дIаяхара.

— Зака, ас хIума юур, ахьа хIума а яа, хьайна дезачул малар а мала, — элира Таняс.

— ХIара мела а, пайда боцу а малар ду. Кхунах хьуна хиллачунна юкъяра со ву, — тIелецира Закас.

— Хабар цу хьокъехь дийца оьшуш а дац. Малар-м хьехочохь а дац, нагахь суна хьалхахь долчу стаканчу цунах тIадам ахь боттахь, со хьаьла а гIаьттина дIагIур йолуш ю! — элира Таняс.

— ТIаккха?

— ТIаккха вайша вовшашна девзаш а, я вовшашка дист хилан йиш йолуш а хир дац-кх!

— Ма малалахь! Сан йиш яц хьуна цатам бен болу хIума дагадаийтан а! — элира Закас.

...Малх стигалара хIорда чу буссуш санна хетара. Цечу чаранах тарбелира иза. Ткъа, хIорд цечу дешин тайп-тайпана хорманехь йолу яккхийн-кегийн окъамаш шена тIехь ловзуш санна бара, маьлхан цIен зIаьнарш шена тIеяржарна.

— Художнике даккха а лур дацара иштта хаза сурт! — элира Таняс.

— Сарахь хIорд хаза хилар бакъ ду, — тIевирзира Зака.

Цу заманчохь гонахарчу стоьлашна гергахь долу гIанташ цIийзаш а, меттахъхьеш а хааделира цунна. Ткъа, ресторанехь, мох хьаьккча санна, шабар-шибарш даьржира. ТIаккха дIахьаьжначу Закина гира Лия а, цунна тIаьхьа вогу Иван Сидорович а. Суьйре а, хIорд а, буьзна къайлаболуш болу малх а, фонтано хьаьлакхуьйсу хи а, дерриг дуьне а дицделира цунна. Iадийча санна, иза хиъна Iеччу гIантахь лацавелла вара, амма Таня сикхьа хьаьла а иккхина, царна дуьхьал яхара. Ишттачу меттехь товш долчу тайпана вовшашка оьзда маршалла хьаттира Таняс, Лияс. ТIаккха Таняс меллаша корта а таIош, жимачо воккханиг лараран кепехь маршалла хьаттира Иван Сидоровиче. Жимма лар тIе варна делахь а, я ларамаза делахь а Зака ирахIоьттира.

— Шу-м вон Iеш ца хилла! — элира вела а къежаш Иван Сидоровича.

— Сов дика Iеш дара, — аьлла, Закин меттана а йист хилира Таня.

Закина хаъара шен меттиг дика ларъеш а, хъекъалца д!ахъош а и хилар. Шех а, академиках а хъоьгуш бо- жарий шайга хъоьжуш хилар тергалдора цо. Бакъду, зударий, Лияй, Таний ца езаш а, цаърца эмгаралла йолуш а бара.

Иван Сидоровична моьттурса Зака ч!ог!а Тания дага- йоьхна ву. Лиян дагахъ дерг массарех а къайлехъ дара.

Закин кийрахъ ши дог долуш санна иза шина ойланом кыйсам латторна синтем байна вара. Шен даго цкъа олуш хезира цунна: «Х!ара къанделла лежиг !еха а дай, д!ахъохъа и башха Лия!» Шозлаг!а даго олура: «И акха ойланаш яр эхъ ду. Ямартло а, маьттазалла а бакъхъа яц. Лия шен майра а волуш ехаш ю. Хъан !е- хавалар ирча а, зуламе а ду.» Ишттачу ойланаша шех ши Зака вина, аьлла, дагадаера цунна.

Берах тарвеллера Иван Сидорович. Цкъа Лиян, т!аккха Танин б!аьра а хъоьжуш сакъерадаларца ве- лакъежара иза. Даима а шена гуш долу Лиян пхъаьр- саш ч!ог!а хазахетарца тергал дора цо, тховса шена дуьххъара гуш долуш санна.

Тания ларайора Закий, и шиъий тергалдан а, шен-шен меттахъ ала дез-дезачуьнга дош ала а, синкъераме хила а.

— Тания, тхан жовх!аран спортсменка, хъо йоццохъ ма ирча а хир дар-кх, — элира воккхачу стага.

Цу хенахъ официантка юха а т!ееара. Зака цуьнга вистхилла а валале Иван Сидоровича башхачу да- арийн дийнна цхъа список ягарйира. Официантка цо бо- хург д!аяздеш сихъеллера. Амма малар, кхин т!е кхо шиша шампански доцург цо билгал ца дира. Закел баш- ха т!ера а цахиллера иза а маларна. Шаьш !еш зама ялан йоьлча х!ун ду а ца хууш эхъ доьссира Закега. Лия а, Тания а пар!ат яра. Воккха стаг шек воцуш а, сакъера- луш а вара. Закина хаъара ишттачу хъолехъ х!инца Лия бахъанехъ шехахъ г!уьттуш йолу ойланаш эхъ а, даста- малла а, сонталла а хилар.

Дукха хан ялале, царна хъалхарчу стоьла т!ехъ шортта даа а, диъ шиша малар а дара. Ресторанехъ пондарчаша локкхуш тайп-тайпана башха эшарш яра. Шампанскех дуьзна долу диъ стака вовших тоьхна де- кийра цара.

— Вайн доттаг!аллина т!ера! — элира академико.

Закас, гарт аьлла, цкъа-шозза къурд а бина, стака дас-сйра. Иван Сидоровича кхозлагла дакъа а мелла, стака охьахлоттийра. Ткъа Лияс халла хаалуш цхьа тла-дам мелира, Таняс стака бете а дехьна, охьадиллира. Тлаккха мерза кхача баан болийра. Ресторан, эшарш, фонтан, зезагаш хьалхачул хаза тарделлера Закина. Лампанийн курсаш хьалхачул дуккха а, сирла а гора, амма пенах чекхгун хЮрд лаьржа а, хьалхачул эрглада а хетара. ХЮрда тлехь яьржаш яра буьйса. Арахь ларжлуш елахь а, ресторанехь хаза дара, синкьерам тлеттла толуш. Цара юха а мелира. Амма молуш верг Зака вара, клез-клезиг молучу Иван Сидоровича. Ткъа зударша хьожа а йохуш, маларан стаканаш охьахлиттадора.

— Зака, хьуна хЮн хета гуш ду... Таня вайна гуш ю! Ишттаниг йокхачу глалахь нагахь бен нислуш яц! — академико аьлча Танин юхь циййелира, амма Зака берриг сингаттамах парглат а ваьлла, чЮргла сакьера луш а, ойла тоелла а вара. И дешнаш Иван Сидоровича аьлча лерина Танега хьаьжира Зака. Кладьелла а, бляьргийн гонаш ларжбелла а йолу Лия хаза яра, амма цул а хаза яра къона а, могаш а, куьцехь а йолу Таня

— Иза хьехон оьшуш а дац,— бохура Иван Сидоровича,— со а, Лия а тхайн ницкъ кхочучу тайпана Танина там бан даима а кийча ду. Ткъа, мацца а шун ловзар хилча хьакъ долчу совглатана тхо хЮмма а бляьрмецит хир дац. Шун гергарло эрна ца хилан, шун ирс сикхха кога даха лаьа тхуна. Таня башха йо! ю. Оьзда, гилма долуш, могуш, кьинхетаме спортсменка ю. Дуккха мехала а, сийлахь а дикаллаш ю уьш. Кьамелехь а, гиллакхехь а оьзда стаг хьо а ву. Шу цхьана дика товр ду.

Эхь хеттачу Закин юхь йогура. Маларо сонта вакхар дладелира. Зака чЮргла ойлаян вуьйлира. И доцца кьамел дуккха а хийцамаш беш хилира цуьнан ойланехь. Иван Сидорович гергара хийтира Закина, дика а, безамехь а адам иза хиларх тийшира. Лия езаш а, цуьнгахь безам болуш а хинццалц ша хилла хиларна бехкал а вахара Зака. Иван Сидорович а, Лия а дуьххьал дла гергара хетарна тлехь члагла луш, ша ирс долуш хетара цунна. Хьалхалера гийжаме шеконаш дла а юьйлуш, дог сингаттамах парглатдолуш дара. Таня Лиял а, хийла мехкарел а хаза хилар дуьйцийла йоцуш дара. «На-

гахь дуьненахь Тахи ца хилча, тIаккха со Таня... Ткъа хIинца?..»

Зака Танега хьаьжира. Иза цIийелла а, карзахалла сецош шен хазачу мерехула башха довха садоуш яра. Воккхаверан шовкъан зуз деара Закин деге цуьнга хьаьжча...

— Бакъ луййш ву хьо, Иван Сидорович!— элира Закас,— со дийна мел ву цкъа а дицдийр дац ас и хьан башха дешнаш а, даима хьо ларан, везаш хилар а. Таня сох яшан хьакъ дац. Иза шен хазаллица, Илманца а, берриге а толамашца а сол генна хьалха ю. Цунна ша санна башханиг карор ву. Амма, иза наггахь сайга йист хилча а, кино еача а, хIинца санна цъана стоьла тIехь хIума яан хитча а тоьаш хьовха, дийца а цахуучу тайпана ирс долуш а, воккхавеш а ву со. Цул а лакхахь долчу ирсе сатийсан ца ваьхьа со!— аьлла корта меллаша охьаоллийра Закас.

И къамел хIундда делахь а тайначу Таняс Закега куьг кховдийра. Закас оцу хазачу хьомечу куьйгана сутараллица барт баьккхира. ТIаккха велхан дог дара цуьнан, амма эхь хеташ хала сатуьйхира. Тамашина айаелла яра цуьнан ойла. Кхул тIаьхьа Таня цунна дагайохар малдан тарлуш дацара.

— Аш бехк ма биллалаш, со хIинца схьавогIу,— аьлла Иван Сидорович хьаьла а гIаьттина аравелира.

— Со н буфет йолчу яхан лууш ю!— олуш, Таня а юьстах елира.

— Муха хета хьуна «Ривьера»?— цхьа сингаттаме ела а кьежаш хьаьтира Закега Лияс. Иза хьалхачул а чIогIа цецвоккхуш хаза а, къоначу йоIах тера а яра, маре яхана ю аьлчахь цатешшал.

— «Ривьера» вуно хаза кечийна меттиг ю. Со кхуза валорна шуна баркалла боху ас,— жоп делира Закас, лерина цуьнан хазачу юьхье а хьоьжуш.

— Тховса со а ю чIогIа йоккхаеш. Танина а, хьуна а баркалла ду сан, аш суна иштта меттиг хилийтарна.

Къайхийтира Закина цунах. Иштта къайхийтира цунна академиках а. Иван Сидорович, Таний юха а деана, шайн метта охьахиьча а, Зака гIайгIано дIахецаза вара. Малар, хелхарш, эшарш — шен дуьхьа адамаша кху лепаш йолчу ресторанехь ахчанаш дойъуш долу шадерриге а Закина цхьа а тайпа синкьерам ца

луш хилира. Шена дош а ца хеташ, гленах хІуьттуш долчу суртех тарделлера цунна дерриге а. Ресторанехь адамийн синкъерам чІагІбаларе а, сов баларе а хьаьжжина лахлуш, жимлуш бара Закин синкъерам, аьлча а, мелхо а тІеттІа алсам болуш бара цуьнан сингаттам. Закин сакъерадалиитан гІерташ Иван Сидоровича забарш йичи а, Таняс башхачу говзаллица шен тидам, гІайгІий бичи а цуьнан синкъерам толуш бацара. Делахь а шеца болчу _ массаьрца а хаза гІиллакх а лелош, ма хуьлгу царна там хуьлу агІо лелон гІерташ-м вара иза. Эххар а, уьш ресторанера арабевлира. Къегинчу «ЗИМ» тІехь дигина Закий, Таний санаторе охьа а доссийна бен дІа ца вахара Иван Сидорович. Шоферна богІун мах Зака дІабалан гІоьртича оьгІазва-хара иза.

— ГІиллакх долуш а, башха а стаг ву Иван Сидорович!— элира Закас дІайоьдучу автомобилана тІаьхьа а хьаьжна.

— Дуьйцийла йоццуш башха стаг ву,— олуш, Таняс шен дош тодича, дІахьаьжира Зака зІенан гІуркках кхозучу лампано серлаяьккхинчу цуьнан хазачу юьхье. Сингаттаме а, тийна а хийтира цунна иза. Вовшийн сихха Іодика а йина, и шиь шайн-шайн хІуса-машка дирзира.

Санаторера адамаш хІинцца охьадийшина дара, дукхахдерш набарш кхетаза а долуш. Шен отохь гІийла чхьаьвриг екаш хезира Закина. Сихха бедарш дІа а яьхна, лампа дІа а яйфина, иза метта велира. Корах чу хьоьжуш бара дашо бутт. Цо серло еш хилан там бара Тахин корах чу а!

ГІирсаш.

Модельни а литейни а, кузнечни а цехаш болх бечуьра а ца совцош карлайохуш яра. Цхьацца шира механизм дІайоккхуш, цу дІаяьккхинчу меттина керланиг дІахІоттош карлабохура гІирсаш. Цехаш вовшашца йозуш хилар тодеш царна юккхьехь керла механически транспортераш йинера. ХІор денна а сов долура заводан коллективо карлаяьккхина яьл-яьллачу маьІа-гашкахь гІуллакх толуш хилар.

Іуьйранна цхьаний балха воьгуш волчу Ивана а, Хожас а дуьйцура цу хьокхьехь.

— Иштта йокх-йоккхуш ерриге а завод автоматике яьккхина девр ду вай дукхахана ялале! — элира Хожас.

— Бакъду, вайн инженераш лерина тIебирзина цу балхана, — тIе тадира Ивана. — Лаьттан чкъор мел чIогIа ду, цIенкъа муха ю, пенаш мел чIогIа ду, корпусийн баххаш мича хьолахь ду, тхевнаш муха ду — и ша дерриге зуьйш, толлуш, хьесап деш сихбелла уьш.

— Иштта ца теллича шера гур дац мичахь хIун дан деза, хьалха хIун тоян еза, хIун хийца еза! — билгалдира Хожас.

Цхьа мотор дIа а яьккхина важа мотор я керла станок хIотточохь бIешерашкахь телхар а боцуш чIагIбина дика бух хила къакъ бу. Ткъа и доккха маIна долуш долу гIуллакх ма хуьллу чохьарчу таронех пайдаоьцуш а, пачхьалкхан кисина кIезиг кхийдаш а, сиха а дан деза. Хьекъал а, кьинхьегам а оьшу цунна. КIад ца луш и болх кхочуш беш инженераш, а белхалой а хиларна завод, цехашна чохь хийцамаш хилла цаIаьш, тIехулара а тоеллера. Арахьа пенаш а дуттуш, тхевнаш а дахдеш, юккъерчу пенех дуккха а кораш а дохуш шорьеш яра цехаш.

Таханаллац уггар а кIезиг хаалора Хожина механически цехехь и реконструкцин болх дIаболабалар. Тахана механически цехана хьалхахь лекха контейнераш а, яккхий яьшканаш а, тайп-тайпана керла механизмаш а гира цунна. Царна юххехь лаьтташ инженераш а бара, заводан партийни организацин секретарца. ХIинца а ткъа минут зама йиснера Хожин болх дIаболабалан. Вовшашка къамелаш деш лаьттачу царна тIе а вахана, меллаша сецира Хожа, шайн дийцаршкахьа бевллачу царна ша ца гарга дог а дохуш. Делахь а, вела а къежна, коьрта инженеро элира цуьнга:

— Хьо Салам-маршалла а доцуш ма ву тахана, ва Хожа!

ТIаккха, сийна спецовка а тIехь волу заводан директор а гира Хожина царлахь.

— Гуьйре дика хуьлда шун! — элира Хожас.

— Диканца вехалда, марша вогIалда! — олуш, маситта аз дийкира.

— Хьо керлачу технике сатесна вара, хьажал! — аьлла, лекхачу яьшкина тIе пIелг хьажийра вела а къежна, заводан директора.

Амма яьшкин аннаш, уьш хийра долчухула аьчган хIумнийн дакъош бен Хожина хIумма а ца гора.

— ХIинца хьовсур вай Америке! — аьлла коьртан инженеро гонах куьг кхарстийра.

— Хожа, ахь тахана, советски заводу йина керла станок дIахIоттош, иза вовшах тосуш а болх бийр бу,-- хаййтира коьрта инженеро.

— Амма, ахча тахана ахь хьайн станокана тIехь болх беш доккху долчул пхоьазза кIезиг а доккхур ду, болх уьттаза цул хала а хир бу, — элира заводан директора.

— Кхана, со хIара станок дIахIоттийна ваьлча болх ткьозза атта а, алапа сов а хирг хиларх теша со,— жоп делира Хожас.

Механически цехана юххерчу майданыхь аьчган-битонан бух кечбинера, йоккха станок дIахIотто. Цу бухана тIе пIелг а хьажийна вистхилира директор:

— Вайн советски заводехь йина станок-автомат кхуза хIоттор ю вай! — аьлла.

Заводан директор Павлов Владимир Петрович ца хин дерг олуш вацара. Цо хIоттор ю аьлча, станок хIоттийна хир юйла хиира Хожина. Делахь а, Хожа цецвелира тIехь тхов а, гонах пенаш а доцуш йолчу метте керла станокаш дIахIитто йолош хиларх. Амма, пенаш хин долу меттигаш билгалъевлла яра, гонах гIишло ян оьшун гIирсаш тIеобзнера. Заводан болх барамал лакхахь кхочуш хилла хастамаш кхайкхо болийча я план кIел а юьсий ша чехо волийча бен а ца хеташ санна собаре хуьлуьра Владимир Петрович. Иза мокхазан тIулгах вича санна вара даима. Амма мел вовшахветтарх карзахаллин цхьа а суй ца болура цунах.

ХIор белхалочунна шен-шенa тIе а воьдуш белхаш тергал беш волу коьрта инженер, Хожас, Иваний станок шен буха тIе дIахIоттор тергал деш вара. Лебедкин механизмашца хьаьла а уьйъуш, болатан яккхий меженаш хьокъала йоллучу мете охьайохкура цу шимма. Охьаехкина меженаш болатан дукъарцашца винташ а хьийзош, вовшахтуйсура.

— Конвейерни-автоматикан гIирсаш дIахIиттор а, цехан корпус яр а цхьаний дIадахьа муха мегар ду? — элира Ивана.

— И хеташ ву-кха со а. Корпусана тхов туьллучу хенахь станокашна кхераме хир ду, — тIе тайра Хожа.

Пенаш хIиттон долчу а, бIогIамаш дугIу долчу а,

шайн роґлехь моґлара керла автоматически станокаш
длаґлиттон йолчу а тлулган, аьчган-битонан нуьцкьала
баххаш дотта буьйлабелла бара хинцале белхалой.

— Ший а бакъ ца лов! — элира коьрта инженеро.

— Хиунда? — хаьттира Хожас.

— Хюкху вай ян йолийнчу цехан тхов кеч а бина
охьабиллина бу, еза хлумнаш уьйъуш а, дла-схьа кхоь-
хьуш а йолчу механизмашца цхьаьна. Машинашца хьаь-
ла а уьйъуш цу тхевнан дакьош вовших хиттичхьана
довлу вай. Хлетале длаґлиттийна хин йолчу станокашна
цу балхо новкъярло йийр яц. Ткъя ерриге а станокаш
длаґлиттор ю вай цехан корпус йина йоллушихь. Берриге
а белхаш кхочушихларе а ца хьежош, длаґлиттийна яьл-
лачу станокех пайдаизца дуьйлалур ду вай. Пуллакхаш
сиха кхочуш хир ду! — хайитира коьрта инженеро.

— Хинца кхийти со! — элира Хожас.

— ХIара цех ша берриге а белхаш машинаша шаьш
кхочушбеш хир ю, боху. Ткъя, кIезиг-мезиг куьйгаш
детта а дезар дац кхузахь? — хаьттира Ивана.

— ХIара цех шен болх буьззина дIаболийна яьлча
цхьа а хьостам куьйга меттахъхьабан дезар дац кху-
чохь, — жоп делира коьрта инженеро. — Цехан кху
неIарехула чуеана аьргалла юьззина машина а хилла
вукха неIарх ара дIалуш хир ю хIара. Вайн догIамаша
хIинцалц беш хилла берриге а белхаш хIинца дуьйна
вайн хьекъалийн тидамаша урхалла а деш, машенаша
шаьш кхочушбийр бу.

Коммунизман цех хир ю кхунах, — элира Ивана.

— ТIаккха Американ станокаш цу цехера а дIа-
кхуьйсур ю вай! И ах-автоматаш! — аьлла, механи-
чески цехана тIе пIелг хьажийра Хожас.

— ХIан-хIа! Вай хIумма а дIакхуссур яц! Амери-
кански станокех а вай ша берриге а цаьргара изца тар-
луш болу пайда схьаоьцур бу! Механически коьртачу це-
хана гIо ден цех хир ю цунах. Эххар а, ерриге а завод
автоматике йирзина яьлча, шира станокаш литейни цехе
а йихьна лалор ю, тIаккха царах керла машинаш йийр ю.
Цу тайппана лахарчу тIегIанера хьаьла шен-шен роґлехь
долчу тIегIан тIе лакха а довлуш, гIур ду вай комму-
низме, аьлла, Хожина белш тIе куьг туьйхира коьрта
инженеро.

Дукха денош ца девлира керлачу цехан нуьцкьалчу

дегІан чарх дІахІоттош. Цехан лекхачу тхевна кІелахь башхачу порядкехь дІахІиттош, вовшахтуьйсун яра советски заводаша йина керла станокаш. Амма, хІор денна а Хожина хаалора и гІуллакх мел хала а, кїнхьегаме а, техника дика Іамор лъхуш а хилар. Хьалха Хожина мел евзачу станокел чолхе а, нуьцкъала а, кхачам болуш а ю советски заводаша арахецна станокаш. Уьш вовших тосуш Хожин пайдаиэца дийзира шена хуучу дешарх а, чертежаш йовзарх а, хьекъалх а. Цу балхо хьалхачул а лакхадаьккхинера говзаллаш Іаморна тІехь кьахьега лууш иза хилар. Шена хьалха цхьа хало нисълча а, и хало иэшаьрхьама шен берриге а ницкъ тІеберзо безаш ша хилча а Хожина дагавогІура заводан директор Павлов Владимир Петрович,— ша хан тоьхна кьонаха а воллушихь, цкъа а кІад ца луш воу. Денош мел довха хиларх, литейни а, кузнечни а цехаш йогуш йолчу цІаро мел чІогІа йохийна хиларх, шена тІехула охьаохьун хьацар тергал а ца деш, массанхьахула лелаш гора Владимир Петрович кест-кеста. Дукха хьолахь иза заводан коьртачу инженерца цхьаьна а хуьлура.

Цехашна чохь а, тІехула а дуккха а хийцамаш хІинцале хилла хилар массарна а гуш ду. Керла механически цех сихьелла йина йолуш латтара. Болх дуккха а, сиха а хиларна Хожа дегІ кІадлой хуьлура. ХІор бусбуса а чІогІа наб кхетара цунна. Делахь а, дийнахь садоІчу хенахь а, буса наб кхетале а цунна наг-наггахь Мария дага-м йогІура. Хожина хІинца а ца хаьара иза Жоржа тІехийна хилар. Наг-наггахь дов а долуш, юха а вовшашца та а товш и шиь цхьана дехаш ду моттара цунна. Цу хьокъехь ойла а еш, меллаша цІехьа воьдуш вара иза, чІогІа кІадвелла а волуш, цхьана сарахь.

ЦІеххьашха новкъахь Марияна тІаьхьакхира иза. ЦІена кІайн духар а дуьйхина, хьалхачул жимма азелла а, бІаьргаш чохь сингаттам болуш а йолу иза тохарчул а хаза хийтира Хожина.

— Суьйре дика хуьлда хьан, Мария!— элира Хожас.

— Диканца вехалда хьо а!

— Хьо-м мелхо а кьоньелла!— билгалдира Хожас, баккъалла а ворхІалгІачу классан дешархочух тарьелачу Марияга а хьаьжна.

— Баркалла, суна хІун хала ду оццул суо хасто хьо

волуш! Делахь а, со хІинца атта Іехалур яц!— элира Марияс.

Хожина цо забар йо моьттира. Амма Марияна гергахь ша тайпа маьІна дара цу дешнийн. Жоржа ша Іехийна хилар дага деанера цунна.

— Ахьа-м хьайн забарш йо,— элира Хожас даггара а, гІийла а.

ГІийла елакьежира Мария. Ший а вовшашка дист а ца хуьлуш юх-юххе а хІоьттина доладелира.

— Хьо сарахь мукъа вуй?— хьаттира эххар а Марияс.

— Со даима а мукъа ву нах санна доьзална хьалха жоппалахь а воцуш,— жоп делира Хожас.

Мария леррина хьаьжира цуьнга. «Кху ерриг гІа-лийна а хуург ца хууш ву техьа хІара, я суна тІехдетта техьа кхуо?»— аьлла дага а деана. Хожин бІаьргашкахь Іитгарех, чІиран ойланах хІума ца хааделира цунна.

— Хьанна хаьа иза? ХІоранна а шен-шен гІайгІа а, шен-шен гІуллакх а хуьлу-кх,— олуш, ихьа а билгало йоцу жоп делира Марияс.

— Иштта хир ду. Хьуна дика хаьа-кх,— тІе тайра Хожа.

— Сарахь мукъа а велахь, хьайна лууш а делахь, тхобга волахьа жимма кьамелаш дер вай!— элира Марияс.

— Со?

— Хьо!

— ?!

— ХІаьа!

— Мария иштта кьинхетам боцуш ма хилахьа! Хьо кхайккича со дуьненан йисте ваха а кийча ву! Амма ас хІинцалц йина гІайгІанаш, ас хьегна бала тоьар бу. Ца Іеба хьо сох? Керлачу бале ма лацахьа со.

— Хьуна цатам лобхуш яц со, Хожа! Бахьана а ма дац! Дуьххьал дІа хьобца самалха сайн долудела кьамел дан лаар бен сан дагахь кхин хІумма а дац!

— Хьан дагахь дац. Сан дагхаь ду! Иза ду уггаре а доьхнарг! Ткъа «КхозлагІниг сов ву!»— олуш хезний хьуна?— хьаттира Хожас.

— Иза кхуза догІуш дац!

— ХІунда?

— Цо со дІакхоьссина!

— Йовссар! Ахь и кхоьссина! — эькхийтира Хожас, ша и дешнаш аьлла ваьллачул тІаьхьа эхь хийтира цунна.

Мария йист а ца хилира.

Қарзахваьлла а, воьхна а вара Хожа.

— Со кху балхах вола веза, со цкъа кхетаме ван хьакъ ву, — элира Хожас.

— Со цІахь хир ю. Марша Іалда! — аьлла, Мария дІайолаелира.

— Маршалла хуьлда! — Хожа ша воллучохь лаьт-таш вара.

Хийла сатийсина цо Марияга. ТІаккха мелира цо дог дилларан къаьхьа кад. Иза шегга деанарг лайна воллуш воллура. Ткъа хІинца юха а и гІайгІанаш Іийшаран некъ бан волавала инзаре хетара цунна.

Даима а шен кийрахь ши ойла хаалора цунна. Цкъа-делахь завод яра шен керлачу некъаца, реконструкци-ца, керлачу автоматикаца. Кхиар а, Іамор а, воккха-вер а луш яра иза. Адамашна шайн ирс кхолла гІо деш кхерч бу иза. Дахар цунах дІакъаста йиш йоцуш хилар ша-шах гуш дара. ШозлагІа-делахь, безам бара даима а лазамиин хьолахь латтош. Цкъа, сатийса аьтто а бой Іехош, тІаккха дог а дуьллийтий бала беш...

«Жорж, Марий цхьанакхетта аддамо а дуьйцуш захало а доцуш шайн лаамехь. Марияс ша хаьржина шена майра. Цо хаьржинарг исбаьхьчу суртал а хаза ву. ХІинца и шиъ вовшашца къийсамаш бан доьлла, кач-делла вовшашна деза а деш. Со хІунда ийзаво цу хударан декъа?» — ойланаш йора Хожас.

Меллаша волавелла цІехьа вахара Хожа. Шен стоьл тІехь Іохкуш математикан, физикан книжкаш а, керла чертеж а гира цунна. И чертеж цо ша хІотто йолийна яра керлачу станокийн башхонаш шена йовзар чІагІ-дархьама. Шена керла гучуяьллачу хІуманан ойла а йой, тІаккха ша висинчохь цуьнан сурт дага а лобцуш, кехат тІехь планаш а, чертежаш а хІитторца, болх бан марзделлера Хожина. Цу тайпана цо кхочушйина чертежаш дукха хьолахь шайн оригиналашца нислуш ца хуьлуьра. Делахь а, цу балхо аьтто бора Хожин говзал-лаш Іаморехь, шегара дийллачу гІалаташа а, уьш му-

ха нисда хьакъ ду гучадийларо а чIагIдора цуьнан хаарш.

Къолам, линейкий схьа а эчна, шен чертежа тIевир-зира иза. Мацца а шега нана хIумаяан кхайкхича хиира Хожина ша белхан хорма хийцаза а волуш цу балхана тIе верзар.

ХIумаюучу заманchoхь производствон гIуллакхашка-хула кхерстина цуьнан ойла юха а Мария йолчу яхара. «ГIо со иза йолчу я ма гIо?» — бохуш ша-шега дагахь хеттарш дора цо. «Мила ву Жорж? хIун ю Жорж? Цо хIунда бо Мариьяна цатамаш?».

— КIант, шайтIанан бIаьра а ца хьобжуш хьайн хIума яа! — элира нанас.

ЖОРЖ.

— Мила ву Жорж? — бохуш ойланаш йора Хожас.

— Жорж мила ву? — даима дагахь дара гIайгIанаш еш йолчу Мариьяна.

Дас шен заманchoхь цхьа а хIума ца оьшуьйтуш дешийтира Жорже. Амма хIор шарахь классера классе волуш велахь а, цкъа а пхиь доккхий ден-ненан дог цаьцура цо. Делахь а, юккъера дешархо а волуш цуьнан гIуллакх дIадахарх кхачо а еш дас-нанас духарехь массарел а хьалха ваьккхинера иза. Ша-шен доккха хIума хеташ хилар а, накъосташка лакхара хьежар а дирзира цуьнга беран хенахь дуйна а. Амма цо шен и куралла диканца а, вонца а гучайоккуш цахиларна мас-со а цуьнца тарлуш вара. «Цхьанне а дан дика а, вон а доцуш верг ву Жорж», — олура иза вевзачара. Накъосташна дика хилча воккхавеш а, вониг хилча гIайгIа еш а вацара Жорж. Дуйненах цIе яьлла латтахь а шек-вер воцуш вара иза, нагахь цу цIаро ша вагош цахил-чахьана. Амма цуьнан и амал а, вожа амал а цунна шенна йисина яра цуьнан дикане сатесна а, я вонах кхоьруш а цхьа а цахиларна. Мацца а да веллачул тIаь-хьа, шен воккхах волчу вашас, кьоначу инженеро шайн нана шеца кхаба дIайигначу хенахь, Жорж мехаш ба-ран гIуллакхийн институтан шолгIачу курсехь доьшуш вара. Шкоলেখь массо а предметана «З» хуьлуш хиллачу цуьнан институтки зачетни книжка оцу «кхааннех» юьзна яйча цуьнан воккхах волчу вашас элира:

— Ахь иштта дешахь цкъа а стипенди хир дац хъан, — аьлла.

— Аса-м, цкъа а ца эчна и сагIадоьхургийн шайнаш, — элира Жоржа.

— ХIа-а? — бIаьргаш хьетIе бевлира цецваьллачу цуьнан вешин.

— Цец а ма вала хьо, Леон! Макхералахь хьоьга хIумма а деха вогIур вац, хьуна, со! — элира Жоржа шек а воцуш.

Дика кечдинчу цIа чохь вара ши ваша и къамел деш. Цу шен вешин балхо карзахваьккхина Леон меллаша гIанта охьахира, хьалхахь лаьттачу стоьла тIе ши куьг а дуьллуж. Пенаца лаьттачу хуьтан диван тIера дарин гIайба дIа а теттина, охьахира Жорж.

Пхьаьрсийн голаш стоьл тIе а хIиттийна, шина а куьйга корта а лаьцна, чIогIа гIийла ойла еш дIатийра Леон. ТIехь басарийн сурташ долу къорза журнал а даржийна, кечбеллачу а, лийча кечбеллачу а зударийн сурташка хьоьжущ Iара Жорж. ОьгIазаллин велакъа-жаро гамйира Леонан батт.

— Ас ен ойланаш ма генахь ю-кх хьуна, — элира Леона.

— Сагатда бахъана дац. Со кху сохьга хIумма а оьшуш вац! — бохура Жоржа.

— ЛадогIахь, Жорж, — аьлла, ший а куьг стоьл тIе а гIортош цомгаш стаг санна халла ирахIоьттира Леон, — хIара вайшиннан вовших дагавийлар тIаьххьара хиларна кхоьруш чохь са дац суна. Цхьана гай чохь Iиллина вайша. Вешина ваша мел доккха хIума ду тIех дика хууш ву со. Ойла ехь! Хьо хIун некъ бан воллу? Дас хIара квартира а, хIара диь цIа дуьззина бахам а, хазна а йитина хьуна! Дех бисина цхьа хьостам а ас меттах ца хьабина. Дерригенан а да хьо ву. Нана а ас кхобур ю. Амма ахь хьайн гIайгIа мукъана а айхьа бан безара, халкъан кIант хилар, Даймехкан хьашташ кхочушдархьама лакхара Iилма Iамадар бохуш долу сийлахь гIуллакхаш-м, масала, хьоьга кхийда а ца дер вай. Кхана хьайга догIу долчуьнан ойла хIунда цайо ахь? Дас сберегательни книжки тIехь хьайна дитина ахча кхаьллина ваьлча хIун дан воллу хьо? Ткъа хъан некъаш, ахь совнаха ен харжаш вайна евзаш ю. Хьо, тахана стипендех цавеша, ткъа кхана шай лаха карах

а ца долуш пис воьр ву! Ойла хIунда ца йо ахь? ХIа-а? — хаьттира Леона.

— Ма дика а вевза-кха хьуна со! Амма иштта вохий ма хила хьо! — элира Жоржа.

— Ой! Хьо-м сан ваша вай!.. Хьо ма паргIат ву?

— Хьо сайн ваша хиларна ву-кх! — аьлла, Леонна тIе пIелг хьажийра Жоржа.

— ХIунда?

— Ой! Хьо сан ваша а ву, тIе башха инженер а ву! Тахана хьо обгIазвахарх, кхана ахь сайн гIо дийр дуйла хаьа суна!

— Цунах со шек ву. Ас гIо дича хьо хIумма а йоцург а хилла йовр ю. Хьекъалца а, хьацарца а наха бепиг муха лоху хьайн цIокан тIехь хиъча пайдехь хир ду хьуна, — элира Леона.

— Вай да-м вацара хьо санна кIоршаме, — билгалди-ра Жоржа.

— Цо вайна хьалхара хьегна къа ца лерин ахь. Институт тIех дика хааран диплом а оьцуш чекхъяккха а, тIаккха инженер а хилла дийнна цхьана участках махкана хьалха жоп дала а атта дац. Ас хьегна а, хьоьгуш а къа ду иза. Вайн да лор вара. Мел лерина къахьоьгура цо вай кхион гIерташ. Хьо-м цо ги а воьल्लीна лелийна, со жимма хьалха охьавоьссира цуьнан коьшкалара. ХIинца хьо сан коча ван ойла йолуш хилла, иза хир дац! — аьлла, хадийра Леона.

Цхьана а хIуман тIехь барт цахуьлуш дIа-схьа къаьстира ши ваша. Леон арахь лаьттаху шен автомобиля а хиъна дIавахара. Жорж шайн чохь висира.

Жорж вела а къежна, вешех цавашар шен дагахь чIагIдан, ойланаш ца ян лууш хилира. Амма, кхул хьалха цкъа а цахиллачу тайпана ойланаш карийра цунна шен дагахь. Дика хьега а, атта деша а Iеминна волчу цуьнан таронаш кхачаяла тарлуш яра, ткъа хIумма а тIе лаха хьуьнаре ша ца хилар массо а адаманачул дика шена хаьара цунна. Кехат а, къолам а, счет а хьалха а йиллина, сберкассехь а, цIахь а долчу шен ахчанан хьесап дира цо. Ша ечу барамехь харжаш а еш ша ваьхча шина шаре валлал бен ца карийра цунна шена дех дисинарг, ткъа нанна цунах дакъа дар кхунна дагахь а дацара. Цу балхо чIогIа кхерийра Жорж. Цунна дагабаьхкира шеца ресторанапкахь доттагIалла тасаделла болу нах.

Цу тайпа нахах «аттачу соьман дай»,— олура студента-ша. Тайп-тайпанчу предприятишкахь шаьш дечу гIуллакхашна юххехула йохка-эцарца къайлах пайда бан Iеминарш бара уьш.

Дукха хан ялале ишттачу нехан белхан новкъа велира Жорж институт дIа а кхоьссина. Кхин долчу гIуллакхашна тIехь аьртачу Жоржан шен накъосташ цецбохуш говзалла хилира «атта сом лаха». Москвана а, генарчу гIаланашна а юккьехь махлелоран лахара гIуллакхаш дечу нахаца йолчу шен зIенех пайда а оьцуш, экспедитораллин гIуллакхаш дора цо, гуш долчунах кирхьа а деш, къайлах мехаш а лелош. Холхозаш а, цьогалийн цIокарчий а мичахь изца еза а, мичахь, хьанна йохка еза а хаьара цунна. ПхьегIашкара дуйна маьнга-нийн, шаршойн зударийн чухула юхучу кучамийн биста кхаччалц, хийла тайпанаш товараш духкура эцархошна Жоржехула. Тайп-тайпана гIаланашкахь бевзаш нах а, гIоьнчий а карийнера цунна.

Зударшна тIехьийзаран говзалла а, хаза хабарш дийцар а керадирзинера цунна, лаьррина оцу гIуллакхана вина волуш санна.

Иштта стаг ву Хожас, Марис «Мила ву иза?» бохун Жорж.

ГИЕНАХ ДОЛУШ САННА

Зака курортера цIавоьрзу зама тIе кхочуш латтара. Изий, Таний йиший, ваший санна, тамашина, цIена доттагIалла долуш дара. Цхьана сарахь кхача биьначул тIаьхьа дIа-схьа къаьстира и шиь. Зака шен цIа чохь стоьл тIехь даржа а дина, Салихьа дайитина кехат доьшуш воллура. Не! туьйхира.

— Чувала! — элира цо кехат дIа а хьарчош.

Меллаша не! дIаеллаелира.

ДIахьаьжна Зака тIех чIогIа цец а ваьлла хьаьлаик-кхира. Ала дош ца карош, Iадийча санна, висинчу цунна хьалхahь зезагийн курс а буйнахь лаьттарг Лия яра.

— Суьйре дика хуьлда хьан! — элира цо чIогIа гIайгIане долчу озаца, цийелла йогуш юьхь а йолуш.

— Диканца ехалда хьо а! — воьхна жоп делира Закас.— Охьахаа! — Охьахаа! — гIант а луш цунна.

— Бехк ма биллалахь суна! — дийхира цо елхха йолуш.

— Бехк биллане а буьллур бац. Баркалла хьуна со волчу ярна! — бохура Закас. Амма цкъа а цахиллачу тайпана вoьхна а, хьекъал керар даьлла а вара иза.

— Иван Сидорович, шен доттагIа, Ленинградера веана академик волчу а нисвелла, со кIезигчунна цхьал-ха йисина... Цара шайн Илманийн гIуллакхаш дукха дахдой дуьйцу... Цундела тIехйоллучуьра хьо волчу чу хIоттан дагадеара суна. Бехк ма биллалахь! — элира цо юха а.

— Лия! Хьо бехказа йийла оьшуш дац. ДоттагIа доттагIучух тешаш а, цунах дагаволуш а, цуьнца къамел дан лууш а хуьлуш ду. Хьо со волчу ярах а, вай къамелаш дарх а бехкалаяхан бахъана дац! — жоп делира Закас.

Лия дикка хьалхачул тоелла а, дегIана зoьртал хеташ а яра. Курортан хьоло шен дарба гойтура цуьнгахь а, дикка товеллачу Закегахь а.

ДIаалан тамехь дош дага а ца догIуш, хIуьу аьлла а, Лия йист хиларе чIогIа са а туьйсун иза Iечу хенахь, эххар а, йистхилира иза:

— Тайп-тайпана амалш йолуш адамаш дуккха а гина суна. Башх-башха дегнаш долуш адамаш хиларна хир ду иза. Хийла нисло хабар хаза долуш верг. Амма цу хазчу дешнийн Iалашо хьо Iехор елахь, иза ирча ду... Арахъара адамаш хьовха, вешан догIмаш а ямарт хилан гIерта вайна шайн инзаре лаамашца. Хьекъал дегIан лай хилан хьакъ дац! ДегI хьекъалан лай хилан деза! Амма иштта хилийтан йоккха турпалалла а еза!.. Бехк ма биллалахь, со хьуна хьехар дан гIерташ яц! Иштта дIа дагадеана дуьйцу ас, — элира Лияс.

— Юха а боху ас хьoьга — хьо бехказа йийлан эшац! — жоп делира Закас. — И ахь мел аьлла дош бакъ ду. Амма дегIан лаамашний, хьекъалан oьздангаллиний юккъехь адамана чIогIа бала луш болу тIом лаьтташ хилар — иза ширчу дуьненах бухадисиначех даьлла ун ду!

— ХIа-а! ДегIана юьззина паргIато ялар керланиг а нийсаниг а дуй? — хаьттира Лияс.

— Данне а дац! — жоп делира Закас.

— Ткъа, со муха кхетан хьакъ ю хьан дешнех?

— Дукха атта кхетар ю, оьйлаел ахь!

— Муха? Муха? Дийцал ахь! — бохура Лияс.

— Хьо санна болчу кьоначу зударшлахь кхечарел кьегина а, атта а, таро йолуш а яхан лууш ю хьо!

— Ой, иза хъанна ца лаа? Сан иза хъагІ яц, яхъ ю!

— Делахъ хьо айхъа бохучу кхаьчна. ТІаккха хьо карзах йийлар а, ахъ сагатдар а эрна ду! — элира Закас.

Лия йист ца хуьлуш лерина хъаьжира цуьнга. ТІаккха шен дегочу аьтто куьйгаца, хъацаран буьртигаш тоьхна долу хъаж схъалецира цо. КІеззиг ойла а йина, шен хъаьжах йовлакх а хъаькхна, ирахІоьттира иза. Зака а хъаьлагІаьттира. ОьгІазе а, собаре а Закега а хъаьжна йистхилира Лия!

— Дуьйцийла йоццуш бакълубыйш ву хьо! Хьуний дайна, ловзон чкъург, даан бепиг массарна а кхочуш дац! Со и ший а дика дезаш хиларо ягош хилар атта гин хьуна. Баркалла! Ахъ доккха дарба дин суна сайн ирсах кхачам бан! Лия даан бепиг хилчхъана мегаш ю, ловзон чкъург ца хиларх. Марша Іалда хьо! — аьлла, кІоршаме неІ а тоьхна, сикхха дІаяхара иза. Цуьнга дош ала а ца кхиош, ша воллучохъ Іадийна латтара Зака. Ша кІадвелла а, корта лозуш а хетта гІанта охъалахвеллачу цунна цІеххъашха хаза хьожа еара стоьла тІехъ Іохкучу зезагех. И зезагийн курс схъа а эцна, сутараллица хІо чу а узуш, кІоргга садаьлира Закас. Лиян хаза хьожа йогІура цунна зезагах. Шен ерриге а хазаллица цуьнан исбаьхъа сурт латтара Закина хьалхахъ.

Дукха хан ялале неІ тухуш хезира. Сикхха хъаьла а гІаьттина:

— Мила ву? — хьаьттира цо.

— Чу ян мегар дуй?

— Мегар ду, дукха дика, мегар ду. Марша йогІалда! Охъахаа,— аьлла, гІантана тІе пІелг хъажийра Закас.

Меллаша Таня охъахира. Йист а ца хуьлуш стоьл тІера зезагийн курс схъа а эцна, юха а шен метта охъаьиллира цо.

— Хьо ма воьхна ву! ЙоІ, зуда цкъа а ганза-м вац хьо? — элира Таняс.

— Мичара воьхна вара со! — вистхилира Зака.— Зударий бу-кх доллучунна а бехкен.

— Хъакъ долчохъ бехкен бу, доцчохъ бац! — бохура Таняс.— Нагахъ хьо, со кху чу ярах цецваьлла а, соьга «Ахъ хІун леладо?» — алан бакъахъа цахеташ юххерий, гонахарий дуьйцуш а, велахъ ас гІо дийр ду хьуна. И Лия хІиннца дІаяха-ккха кху чуьра ара а яьлла!

— ДІаяха! — чІагІдира Закас.

— Делахъ, со кху чохъ ца хиллашехъ, аш вовшашка мел аьлла дош сайна хезча санна шера хууш ю со. Лиян цамгарна сов нуьцкъал дарба дин ахъ. Иза яхъ яьккхина ахъ, кхул тIаьхъа шен карзахийлар цуьнга атта сецалург хиларх дуй баалур бу соьга. Тамашина ду адамийн гIиллакхаш. Хийла эзар шерашкахъ декъаза безам Iеткъаш адамаша баланахъ хьегна. Цу баланийн хало сов-йоккхуш хилла дахаран башхонаш — цхьаберш къен, вуьш хьалдолушийн хилар! Къечар — Iазап, хьалдолчар — зокх хьобгу.

— Ткъа вайн заманчохъ, — бохуш дуьйцура Таняс кхин дIа а, — дерриг дуьне вайна кера дирзинчу хенахъ цу безаман цуьрге шена бала бойту стаг а, зуда а чо-гIа сонта хета суна. Масала, и Лия ирс долуш ю я яц? Цкъа долчунна ирс долуш ю — хьалдолуш а, цхьа хIума ца оьшуш а хиларна! ШозлагIа долчунна декъаза ю, шен дегIан могашалла, жималла безаман ницкъ кхехкаш болчу заманчохъ Iаббалц зокх хьеган йиш йоцуш иза хиларна! Стаг мел яхъ йолуш а, оьзда а хиларх шена оьшург дIадоьхуш ду Iаламан Iедал, тахана ахъ яхъ а яьккхина Лия дIахъажарх дIадоьрзур долуш дац! Амма ахъ нийсаниг элин цуьнга. Хьобгахъ а, хьо санна мел волчуьнгахъ а и нийсаниг бен товш дац. Го бакккхина вайна гонах исбаьхъа бошмаш лаьтта! Уьш вайн ю. ХIорд, латта, лаьмнаш — дерриге а вайн ду! Исбаьхъачу зезагаша мохехъ техкаш а, хIордан тулгIеш керчаш а Iаламо даима вай хьобстуш шен башха эшарш локкху! Дерриге а адамаш дегнаш цIена а, башха а долуш, дерриге а халкъийн меттанашкахъ «доттагIалла» кхайкхош а, доттагIалла цIенчу дегнашца бертахъ Iалашдеш а ду! Цу керлачу, сирла ирс долчу, эшалур боцуш болчу ницкъехъ цхьа кегий цуьргаш ю вай. Вайх муьлхха а шен ирс схьаэца, Iалашда хьуьнаре воцуш хилар йоккха ледаралла ю, ткъа ледарчунна шен ледараллех бала а хуьлу!

— Бехк ма биллалахъ, Таня! Ахъ мел бохуш дерг нийса а, суна хеташ дерг а ду. Амма и хьехарш ахъ сайна даран бахъанех ца кхеташ ву хьуна со! — элира Закас.

— ХIа-а! Хьуна-м кхуьнан бала цахилан а мегар ду. Амма накъостийн хьокъехъ вовшашка дийцар дан мегаш дац? — хаьттира цо.

— Мегаш ду! — жоп делира Закас.

— Делахъ, ас со жима а йоллушехъ, хъехар дира Лияна ахъ басарш кѣзиг хъекха, байракхаш хъайн дегана тѣ кѣзиг ихка, амма Илма алсам Іамаде! — аьлла.

«Эш-ш, и къа-м хІунда хъегара. Илма суна басаршца карор ду» — элира цо. Цунна басаршций, кечъелла леларций академик карийна. Дена тайннарш дика ю йовхарш, амма уш тѣахъа бале йовлу. Ахъ а олу нохчийн кица ду: «Ма лаца ден маж! Амма лаьцча дІа ма хеца!» Иза цуьнан гІуллакх ду.

— Таня, кхечарна критика ян атта ду, ткъа ша нийса некъ бан хала ду. Ахъ дагалаьцнарг хІун ду? — эвххъаза хьаттира Закас.

Леррина хъаьжира Таня. Цуьнан хъажар ла а ца делла агІор вирзира Зака.

— Ассий? Со хъайга ян йоллу-м ца моьтту хъуна? — элира цо паргІат.

— И моттан цевахъа со! — жоп делира Закас.

— Бакъ ца вахъа! — бохура Таняс, — со дешна яьлла кхин тѣ а Іемар ю, амма гІуллакхехъ а, кечамехъ а, спортехъ а сайца тарлуш хинверг карор ву суна. Хаза туьйранаш дийцарх Таня цхъамма а Іехор яц. Иштта цѣнан, нийсан, хъаналлий некъ бе ахъ! Хъо а, я со а цхъалха дуьсур дац! Цкъа долчунна къахета Лиях, шозлагІа долчунна оьгІазйобду со цунна! Цундела дицдан гІоьртичи а дицлац цунах дерг!

— Иза хІумма а тамаша бац адамашна вовшийн гІуллакхийн бала а, вовших къинхетам а хилар, — билгалдира Закас.

— ХІан, со дІаяха! Іодика хулда хъан! Нагахъ хъайн, Тахин барт хилахъ соьга ловзарга кхойкхур хъо! — олуш хъаьлагІаьттира Таня.

— Марша гІолда хъо, буйса дика а хулда хъан! Баркалла хъуна! Нагахъ цунах дош хилахъ оха йициййр яц хъо! — аьлла, Закас цунна тѣахъа неІ дІакъевлира, жимма собар а дина, неІарна догІа дІа а тоьхна иза охъавижира.

Іуьйранна самаваьлча чохъ шийла а хетта, юргІа тѣуьйзира цо. Дистина хи догІуш санна гІовгІа хезара арара схъа. ДІахъаьжча коран ангалина тІехула охъа Іийдалуш хиш дара, раманаш а ангали а мохо схъадеттачу догІанан тІадамаша декош дара, арахъ кхоьлина яра.

Закина корехъара схъа шело кхийтира, юха а набкхетийтан дагахъ юргIанах а хъаърчина дIатийра иза. Амма коьртацохъ тайп-тайпана ойланаш яра. Эххар а догIанан тата цIеххъашха дIатийра. БIаьргаш а биллина корехъа хъаьжча маьI-маьIпехъ маьлхан зIаьнарийн сирла хьоькх-наш гора, мархаш нилха мел евллачухула. Стигал сихха екхалуш яра. Зака хъаьла а гIаьттина кечвелира.

Араваьллачу цунна тIех хаза дуьне гира. ДогIано дашийна латта а, гIа-буц а керла хаза хьожа йогIуш дара, хIо цIена дара, геннахъ маьI-маьIпехъ бошмашна тIера Iаь гIнтгара, массанхъахъ бецан тхин сирла буьртигаш лепара, гонах бес-бесар олхазарш декара. Ойла тоелла а, дегI дай долуш а, сакъералуш а волуш волавелира Зака пальмашна юккъехула дIа биллина болчу тIулган новкъахула. Дукха хан ялале ерриге а стигал серлаелира, вуно генахъ а, наггахъ а жима кIайн марха йоцург лакхахъ гуш хIума дацара. ТIеттIа шайн сакъерадалар алсам дуьйлуш санна сихделла шайн эшарш локхуш дара олхазарш. Ша муха локху а ца хууш, ларамаза йиш лекхира Закас:

Литта дезара цIен деший,
Литтина деши ду сан кIорни,
Ва кIорни хьо гIийла хIунда ду,
Вай хьуна мел оьшург оьцур ду!

— Ойт! Горлера яI! Ассалам Юлойкум, ва хьоме Зака! И хIун эшаран кIеж ю?! — аьлла, девзаш а, гергара а долу аз хезира цунна. Шена хьалха лаьтташ кIайчу чичицчин китель а, шуьйра ког болу сийна хеча а, можа туфлеш а юьйхина, бочка санна, стомма стаг гича чIогIа цецваьлла ала дош ца карош висира Зака.

— Хьо стенах цецваьлла? Хьуна-м ваша а, шича а вицвелла — элира верстинчо.

— ХIара гIенах ду я самах ду?! Межед, хьо-м вац хIара? — хаьттира Закас халла.

— ХIунда вац со? Ву дера со-м! Цкъа а сох хилан ца мега стаг?!

Закас Межедан куьг лецира. Иза эндаже а, берчаш йолуш а дара. И шиь мараиккхира. Дерстина дегI дуьзна-деза а, могаш а дара Межедан.

— Шу ма качделла! — олуш тIевеара Мирза.

— Марша вогIулда, Мирза! Хьо а вара кхуьнца? — хаьттира Закас.

— Маршалла хуьлда хьуна а, Зака! Тхойшиъ цхьа-на вара! Хьо-м хIара ерриге а курорт хьайнна а ерзийна Iеш хир вара! Иштта а хир дац! Хьо воцург бу нах тоба-лан а, садаIан а лууш! — бохура Мирзас.

— Иза-м, юстийна бугIанаш санна волчу шуьшинга ма хьаьжжинехь гуш ду! — элира Закас.

— Ахь хIун леладо? — хаьттира Мирзас.

— Ахь хIун леладо? Аса лелориг-м гуш дара!

— Изза ду-кх оха лелориг а, — хаййтира Мирзас.— Тхойшиъ то а велла, больница цIа вахара. Амма, хьо кхузахь ву-вац тхойшинга цхьаммо а ца дийцинера. Вайн колхозо путевкаш а елла кхуза вайитина тхойша. Бутт сов зама ю тхо кхузахь долу. То-м со а велла, амма Межед дукха тIех версташ ву... Тохур сихо амал йолуш вара хIара. Ткьа хIинца кхул собарен, кхетамен верг кIезиг хила мега. Тахана Салихьа кехат даийтина тхобга. ТIаккха хьо ган ван лиира тхойшинна.

Муьлхачу санаторехь ву шуьшиъ?

— Оцу уьтталгIачу санаторехь ву-кх! — аьлла, герг-гахь гуш долчу даккхийчу цIеношна тIе пIелг хьажийра, Межеда.

— Со кху шуьйталгIадохь ву! — хаййтира Закас.

— Хьажахьа! Лулла а хевшина оццул зама яьккхи-на-кх вай вовшийн ган а ца гуш! — элира Мирзас.

— ХIинца гина дикахо а ду. ХIинцалц-м вайн гIул-лакх дарбанех дозуш дара, ткьа хIинца дерриге а син-кьерамна тIедирзина хир долуш ду,— билгалдира Ме-жеда.

— Шел хаза метиг кхин хир йоцуш исбаьхьа а ю-кх хIара Сочи! — элира Мирзас, Межедах кьайле еш бIаьрг а таIош.

Зака цецвелира, амма дуьхе вахан гIертар цкьачун-на тIаьхьатеттира цо. Цкьа кху санаторехь, цул тIаьхьа МирзагIеран санаторехь гаргол бийкира, Iуьйренан кха-чанах кичча хилар хоуьйтуш.

— ХIума кхаллан цкьа дIаса доьрзур вай. ТIаккха кхузахь гуллур ду вай! — элира Мирзас.

— Бакьахьа ду! — тIетайра Зака.

— Варийлахь, схьаволалахь, вайн башха гIуллакхаш ду кхузахь! — олуш, Межед дIаволавелира. Цуьнца Мирза а дIавахара

ДогIа деанчул тIаьхьа хьалхачул хаза хетара ченах

цанделла баьццара гIаш долу дитташ а, буц а, зезагаш а. Сирла а, товш а яра цу дитташлахь санатори. Ойла-наш а еш столовин неIарх чуволуш воллучу Закина ше-га маршалла хоттуш хезира:

— Iуьйре дика хуьлда хьан, Зака! — бохура Таняс.

— Диканца ехалда, Таня! — жоп делира Закас.

Юха а цхьана жимчу стоьла гонаха охьахира и шиъ. Столовера шаьш арадевлча Таняс хаьттира:

— Делкъал тIаьхьа волейболах ловзур вуй хьо тхобца?

— Суна тхайн эвлара ши стаг карийна вайна луларчу санаторехь. Царшиннан лааме хьажанза вер вац со,— жоп делира Закас.

— Масане гIуллакхаш хуьлу етеган, делахь гур вайна хIета,— олуш, ела а кьежна, Таня дIайолаелира.

...Зака новкъа велира. ЗIенан лекхачу гIуркха буьххьехь йолу радион репродуктор екара Iадхьоьккучу пондаран башхачу эшарца. Некъана шина а агIорхьа пальмашна а, диташна а тIехь вовшашца кьуьйсусан санна эшарш локкхура олхазарша.

— Ассалам Iолойкум, Мирза, хьо ма ойлане ваьлла! — элира Закас.

— Ва Iалайкум салам! ЛадорIал ахь, дIаса хьажал хьо! Ма хаза ду хIара дуьне! Адамана тойина дIахIоттийна хIара меттиг! — аьлла, гонах куьг кхарстийра Мирзас.

— Эш-ша, ма шен хенахь хии-кх хьуна иза! БIаьрг хIунда таIира ахь? — хаьттира Закас.

— ХIун бIаьрг? — цецвелира Мирза.

— Аьррун бIаьрг таIийра ахь тохура Межеда хIара меттиг хастийча.

— Меттиг хесторна дуьхьал со ца хилар ас хIинцца гайтин хьуна. Амма Межедана кхузахь шен ирс карийна! — элира Мирзас.

— Баккъаллий? Муха?

— Баккъалла а. Зоя цIе йолуш цхьа оьрсийн йоI ю кхузахь. Иза вайна гена йоцчу колхозехь бухгалтер хилла...

— Ой, иштта хаза ю иза? — юкъаиккхира Зака цуьнан къамелна.

— Хаза-м хаац суна, товш-м ю,— жоп делира Мирзас.

— ТIаккха?

— ТІаккхий, хІинций-м хаац суна. Нагахь иза шег а еа — Межед висин, ца еа — Межед велин.

— Ой! — экхийтира Закас цецваьлла.

— Хьо иштта цец а ма вийла. Межед тохар цомгаш а, чевнаш йолуш а хиллехь а, хІинца чІогІа товелла ву. Цунна еза а мегар ду шениг! — бохура Мирзас шек а воцуш.

Тамаша чІогІа баро цецваьккхина вара Зака.

— Тахи дагайохаро хьераваьккхина вара иза. И дош алан ихь хеташ хьекъалх телхина иза, коьртан чов бахъанехь ду и, олура вай. Ткъа цунах къа вайна мел чІогІа хеташ хилла — иза вайна ваьшна дика хаъа. Цу тайппана нуьцкал цамгар шех кхетиттал шена дезаш долу хІума, мацца а, цу цамгарх товелча дицдаларх тамаша бина ца волу-кх со! — хаййтира Закас.

— Цу цамгарх товалар муха хир дара и цамгар шех тоьхна бахъана цо шена гена ца даьккхича? — хаьттира Мирзас.

— Со ца кхета ахь бохучух! — элира Закас.

— Иза лобрашна дика хаъа. Вай лобраш дац. Вайна ма хаъара, чІогІа цамгаран бала лайра Межеда. Амма иза товала воьлча цхьа а хІума бен а ца хеташ, барамал тІех собаре а, партал а вара. Тахи а, я тІулг а, я дечган бІогІам а бен а ца хеташ. Цуьнан берриге а синкъерам дика кечйина котаман чорпа яаррий, жимма вола а велла, вижна Иилларрий бара. Цул совнаха кху дуьненахь дерг бен дІа а ца хетара цунна. Стаг безамо вагош а, дикано воккхавевеш а, воно Іовжош а ца хилча дош ца хеташ волчу суна чІогІа къахетара кхунах. Мацца а, хан мел ели варстаро а, шен парталчу амало а вижийна волу Межед цІеххьашха самавелира. Иза самаваьккхинарг Зоя яра. Лоьро суна а, цунна тІекхочуш мел волчунна а хаййтинера Межед волчохь Тахин цІе яккхан мегарг ца хилар. Хийла и бехкам Іалашбеш Іийначул тІаьхъа, эххар а, цунна Зоя езар нуьцкъал хиларх со тешна ваьлча, ас Межеде хаьттира: «Тахина хІун до вай?» «Тахина а карор ву цаІ... Вуьшта а йитахъа Тахи!» — олуш куьг ластийра цо. Зоя йоцург кхин хІума ца дисина цуьнан дагахь а, я коьртачохь а, — дуьйцура Мирзас.

— Ткъа Зоя муха ю цуьнца? — хаьттира Закас.

— Дика ю! Сов дика!

Цу хенахъ тлевоглуш Межед а гина, цу шимма и къамел сацийтира,

— ХІинца тоъла кІентий! — элира Межеда ша тлевкхоччушехъ.

— ХІинца хІун хилла? — хаьттира Закас.

— Ге юьзна ю, кІант самукъане ву! — бохура цо.

— Сан десара мотор яьсса хилча тракторо гота ма ца оху! — элира Мирзас.

— КІентий! Вай цу хІорда йистехъа таьІча хІун дара техъа? Де сирла а, довха а ду, лийча бегІийла йолуш,— аьлла, хІордехъа пІелг хъажийра Межеда.

— Вай хъуна луьчу гІур ду-кх! — олуш, тохар а санна, Закега бІаьрг таІийра Мирзас, Межедах къайле а еш.

— Бакъахъа ду!— тІетайра Зака.

— Бакъахъа ду, бакъахъа ду,— аьлла, тІаккха ша кІеззиг сихвелла хила а мега-кх аьлла, дага а деана, вистхилан бага гІаттинчохъ Межед сецира. Накъоста-ша ша тергалвеш хилар гуш волу иза меллаша велакъежира.

— ЦаІ-м алан дагадеанера суна, юха а дицдели-кх бехказа велира иза.

Цхъацца дийцарш а деш, забарш а еш, шаьш муха кхочу а ца хууш, хІордана герга кхечира уьш. Диттийн, акхтаргийн, пальманийн генашна юккъехула хъалхахъа дІа хъаьжча гуш сийна хин аре яра. Аьтто агІорхъарчу дитташлахъ цхъа къорза коч меттах хъеш санна хийтира Закина. Масане зуда а, йоІ а ю кху курортехъ, аьлла, дага а деана, цо иза тергал а ца йира. Мирза хІорде хьоьжуш вара, кхин хІумма а ца гуш. Бакъ ду Межедана иза тосаелла хуьлу куц дара.

— Бехк ма биллалаш кІентий, со хІинца схъавогІу шуна! — аьлла, цу дитташний, церан баьццарчу генашний, синтаршний юккъехъ Межед сихха къайлавелира. Зака ларамаза цунна тІаьхъа хъаьжира, амма я Межед а, я къорза коч а гуш яцара. Мирзий, Закий новкъахъ сецира. Вист а ца хуьлуш, цец а ваьлла вовшашка хьоьжура и шиь.

— Қарийна!— элира Мирзас меллаша.

— Иза карорхъама ийзош хилла цо вай хІордехъа!— билгалдаьккхира Закас. Мирзас корта таІийра. Зуда

йист хуьлуш санна хийтира Закина. Мирзас плелг айъира «ладог!а!» — аьлла.

— Суна иза мила ву хаац!— Амма иза нохчо ву. Цо ша хьан гергара стаг ву боху... Гиллакхе дац иза д!а а тесна витар!— бохура йо!а.

— Иза ю и Зоя,— элира Мирзас Закин лерехь.

— Соьца накъостий бу... Цхьа бехказло а йоцуш во- г!ийла дац сан! К!еззиг цаьрца х!орда чохь лийчинчул т!аьхьа д!аваг!ур сд! — жоп делира Межеда.

— Иза тарлуш дац!— бохура Зояс.

Ша къайлаваларх терра, сихха веана схьаиккхира Межед.

— К!ентий аш бехк ца биллахьара сихха вахана- ван к!еззиг г!уллакх дар-кх сан!— элира цо.

— Г!уллакх к!елдитан бахьана дац. Г!ой вола! Тхойшиъ луййчуш а, садо!уш а х!ордана йистехь хир ву!— аьлла цкъа Межеде, т!аккха Закега хьаьжира Мирза.

— Бакъахьа ду, бакъахьа ду! Со реза ву Межеда бохучунна!— элира Закас.

— Делахь, хье ца луш гур ду вайна! — олуш Межед вахана къайлавелира.

— Зоя а яц иштта атта д!атасалур йолуш!— элира Мирзас.

— Цо шайга веанарг мила ву бохура? Иза Салихь велахь вайшиъ волчу вог!ур вара, ткъа кхин колхозник велахь-м хаац суна,— элира Закас.

— Иза Салихь хир вац, Межедан шичойха ца! хир ву!

— Э-э, хила мега! — Зоян адрес карор дац Межеде- хула бен, аьлла, Мирзас бохучунна т!евирзира Зака.

— Мухха делахь а, Межедана Зоя ялийнчу лов- заргахь хелхарш данза девр дац вай дукха хан яла- ле!— дерзийра Мирзас.

Геннахь х!орда т!ехь к!ур а туьйсусх доьдуш гуш доккха кема дара. Мело тулг!еш техкош бара х!орд. Х!орда йистехь ц!ена жаг!а болчохь цара т!ехулара бе- дарш д!аехира, луййчун хорма т!ехь а юьтуш. Малхо бохбинчу жаг!о когаш багабора. Зака сихха х!орда чу эkkха д!ахьаьдира. Татанца кин цинцаш д!аса а тухуш, иза х!орда чу иккхира. Ша ирх тоьхна хиш охьаэган кхиале шена юххехь нека деш Мирза хаавелира цунна. Малхо малдинчу хе дег!ана там бора. Д!а а, схьа а не-

ка деш, лубйчучу хенахь цу шинна гора гонах вовшашца кыйса а луш некадешший, ловзуший кегий нах а. мехкарий а. Эххар а, кIад а велла, хIорда йисте а веана, деггец догIуш хи доллучохь сецира Зака. Дукха хан ялале веана цунна юххе дIахIобттира Мирза а. Махьарий детташ, буйлуш, неканца вовшел хьалха-бowlар кьуйсуш болчу кегийчу нахана тIехула дIа-хьаьжча, цхьа бIе метр бен кхин генахь а йоцуш ловзачу хIумане хьобжуш цецваьлла латтара Зака. ТIахьалла а, шера а, Iаьржа чкьор а, чIерачух тера цIога а долуш, пелхьонах ловзуш йолу иза хIордачуьра хьала а кхоссаелла, хIаваэхь чIуг а тоьхна, юха а хIорда чу юьйжира.

— Дельфин! Дельфин ю иза! — олуш, мохь белира Мирзин.

Циггахь вовшашца ловзуш, ирх кхийсалуш ши дельфин гуш сакьералуш вехха лаьттира и шиь. Ирх кхийсаялан кIорда а дина, генна евлла дельфинаш хIурда чохь кьайлаевлира.

— Жимма волало вайша ИндагIашкахула, суна-м кIордийна хIинца лийча а, нека хьекхан а,— элира Мирзас.

— Бакъахьа ду!— тIе тайра Зака.

— ЗоягIаьргахь верг мила ву хаахьара! — элира цо жимма Iийна.

— Хуур, хIинцца хуур!— бохура Мирзас.

Дукха хан ялале лийчаро тодина догIмаш а долуш. ИндагIашкахула волавелла водара и шиь. Мирза шен ойла а еш, вист а ца хуьлуш вогIура. Ткьа, Зойй, Ме-жеддий долчу веанарг мила ву техьа бохуш дерг Закин дагара дIадалан ца туьгура. Цу шимма барт бира Ме-жед лаха ваха.

Диттийн ИндагIашкахь лаьттачу аннийн кегийчу гIишлошна тIекхечира и шиь. «Керла пиво», аьлла, яз-дина доккха а, исбаьхьа кечдина а йоза дара цуьнан хьалхарчу аьнгалин пена тIехь.

— ХIаьа, ма меттиг ю-кх!— элира Мирзас, пиво духкучу туьканна тIе пIелг а хьажийна.

— Вайша а сецча хIун дара техьа цхьацца кружка а яссош?

— Дукха бакъахьа ду!

— Делахь оцу ИндагIе стоьл тIе ховшур вай,— аьлла, герггарчу стоьла юххе охьалахвелира Зака.

— ТIехь чопанан чорда хуола а болуш йолу ши кружка стоьл тIе а хIоттийна, Закина дуьхьал вирзина, охьахира Мирза. Закина тIехьарчу хийрачу неIарехула схьахезаш адамийн аьзнаш а долуш, меллаша пиво малан волавелира и шиъ. Цу туьканахь нохчийн мотт буййцуш санна а хетта, Зака, шега хьаьжжинчохь висинчу Мирзеге хьаьжира кружка охьа а хIоттош.

— Межед хьо хьер ваьлла!— бохура реза воцуш цхьамма.

— Иза Биркъа ву,— хаййтира Закин лере а таьIна Мирзас. ТIаккха цо пIелг а айьина, «ладогIа»— уьшур дира цуьнга. Иза а совнаха дара. Зака верриге а ладогIаре вирзинера.

— Зака хIун ю? Мирза хIун ю? Хьату хIун ю?— бохура Биркъас.— Уьш хьо вухкуш а, хIаллакван гIерташ а хилла болу хьан мостагIий бу! Э-э, Межед, миска хьо я! Хьайн доттагIа а, я мостагIа а ца вевза хьуна!

— Хьуна соьгара хIун оьшу?— хаьттира цуьнга Межеда.

— Нагахь хьо дуьнене безам болуш велахь дуьненан даьхний дIаэцахьа боху-кх. Суна хьоьгара оьшуш хIумма а дац,— элира Биркъас.

— Аш шимма шайн маттахь вовших дага а вуьйлуш барт бар-м харцхьа дац. Амма, кху гIуллакхан бала болуш со а хиларна, массарна а хуучу оьрсийн маттахь дуьйцуш вай,— аьлла, цаI вистхуьлуш хезира Закина.

— Со ладугIуш ву. Амма, муьлххачу маттахь вай дийцича а кьолий, базар сан герз дац!— билгалдира Межеда.

— Жорж! ХIокхунна-м дера мовтта вай нехан котаман бун яссо дохку,— элира Биркъас.

— Межед, ладогIал ахь!— вистхилира Жорж,— хьох теша а тешна, хьовца гергарло таса лехира оха хьо. Кху Биркъас хьан хьокъехь дукха башханиг дийцина суна. Стагехь мелла а кьонахалла хила еза. Оха хьовга стаг ве а, я кьола де а, я мах лелабе а ца боху. И боьха гIуллакхаш тхо тхаьш а лелош дац, нагахь нисьелча жим-тIам хIума юхкий кад мала шай-кай яккхаррий бен. И, зударша луьйчуш юху хIумнаш Парижехь йина ю... хьовха... доцца аьлча оха хьовга хIун

дoбху? Кхo чaмдa хьo вoлчу сaнaтoрe a хьoй, кхaннaлн лaлaшъeхьa бoху, тхунa и глуллaкх дaн a кeрaх цa дo-
лу хьaн?

— Глуллaкх кхo чeмдa длaяхьaр, сьхьaяр дaц. Чeмдa-
нaшнa хлун бaшxo ю хлнцa aш eхкнчoхь a, co вoлчoхь
a? Нaхa сaйгa, мaсaлa, «хлoрш хлун чeмдaнaш ю?»—
aьллa, хaттaхь хлун эр ду aс? — бoхурa Мeжeдa.

— Oй! дaгa дeъaнaрг эр ду-кх. Хлун бeн ду и?— элн-
рa Бнркъaс.

— Aлa хлумa дукхa днкaннг ду хьaн!— хaйнтнрa
Жoржa.

— Хлун?— хaьттнрa Мeжeдa.

— «Ac ялoш йoлчу Зoнн чeмдaнaш ю хлoрш», aхь
aлaхь кхaчaмe ду. Ткъa, цхьaнa бусa бeн уьш хьo вoл-
чoхь юьтур a мa яш! Мукъa дaц вaй... снххa и глуллaкх
длaдeрзo дeзa. Сoй, Бнркъый тхeшaн хлусaм хлнццeхь
хнйцa дeзaш ву,— хaйнтнрa Жoржa.

— Тхoйшнннaх шeк бeвллa. Квaртнрe длaвaхa цa
вaьхьaш хьнйзa тхoйшa. Ткъa чeмдaнaш хьo вoлчoхь
хнлчa-м, Ннкoлaйн хeнaхь coвдeгaр сaннa, пaрглaт хнр
вaрa тхoйшa,— элнрa Бнркъaс.

— Сoбap! И къaмeл юьстaх a дeвллa, чeкхдoккхур
вaй. Цaл-м вoглу тлeхьaхулa,— бнлгaлднрa Жoржa.

— И-м Зoя ю!— хaйнтнрa Бнркъaс.

— Мeжeд, вaй дуьцучу хьoкъeхь цуннa хeзaш дoш
мa aьллaхь. Къoнaхнйн глуллaкх зудaршнa бaлa бoцунш
хнлa хьaкъ ду,— элнрa Жoржa.

«Хьo сьхьaкхeчн?»— цхьaммa хaьттнчa:

— Co сьхьaкхeчн! Мeжeд, aхь, вaхo мaлaр мa мaлa!
Пнвo a днкa дaц хьунa!— бoхурa Зoяc.

— Хьaжaл цлнйнaн пpoкypopo-м хлнцaлe a шeн
глуллaкх длaдoлнйнa,— элнрa Жoржa.

Цaьргa лa a дoьглуш, coьлaнa дeхьый, сeхьый хнънa
лeш вoлу Зaкый, Мнрзый вoвшaшкa хьaьжнрa. Тлaккхa
шaьшшнннa хьaлхaхь лaьттa яссaeллa кpужкaш тeргaл-
ыйрa цaрa.

— Тoвap!— элнрa Зaкac мeллaшa Мнрзнн лeрeхь.

— Вaлo!— тлe тaйрa Мнрзa.

Тaтa a цa дeш пaльмaшннй, зeзaгaшннй тлeхьa a
вaьллa, къaйлeхь сeцнрa н шнъ. Хлoрш тeргaл a цa бeш
я цу бoдкн чoхь Бнркъaглар дуьцучун бaлa a бoцунш,
aдaмaш дaрa цнгaхь пнвo мoлуш a, юкъ-кaрa цнгaьр-

канаш уйзуш а. Пиво духку меттиг а, адамаш а гора кху шинна дитташна юккъехула.

— Хьуна хІун хета Мирза?— хайттира Закас.

— Цу наха цхьа зулам дар бакъ ду, амма динарг хІун ду-м хаац суна,— жоп делира Мирзас.

— И Жорж хІун ю техьа?

— Биркъа саннарг хир ву-кх.

— И зулам муха-хІун ду хуур дара церан чемдана-наш Межед волчу схьакхаьчна елхьара-м!

— Цаьрга уьш ша волчу яйита воллучух тера а вац Межед-м, ва Зака!

— Межед хьанал стаг ву. Амма кху гІуллакха тІехь хьекъал ца кхочу цуьнан,— билгалдира Закас.

— Уьш Іемина берзалой ю. Межедах кирхьа дан гІерта. Нагахь цунах дош цахилахь цара кхин некъ лохур бу.

— Вайшиннан хІинца Межедана тІе ваха аьтто ца хилар ду-кха новкъа, Мирза!

— Ой, и бохург хІун ду? Салам а делла царна тІе-хІоьттичахьана дІа ца долу иза?

— Шек бевр бу!

— Вай царех ийзадала бахьана дац, уьш мел шек бевр белахь а.

— Вай-м хІунда ийзалора царех. Суна дагахь дерг уьш Іора баха аьтто бар ду.

— Царна-м дагахь а хир дацара шайн къамелашка вай ладийгІина хилар.

Иштта меллаша къамелаш деш Закнй, Мирзий лаьт-тачу хенахь яьшканех юьззина грузовик сецира пиво духкучу бутки хьалхахь.

— Мирза, хьо бакъ луйьш хила а мега,— элира Закас,— Делахь а, вай гучу цадовларх уьш сиххо а Іора бевр моьтта суна. ХІилла тІех доккха долуш волу Биркъа, вай гучадевлча цхьацца хІумнаш дага а даьхкина, хьулваларна кхерам бу.

— Генахчул башха дагахь дацара суна вайн райо-нера спекулянт Соче кхочур ву аьлла. Амма хІинца гІуллакх лестина куц-м ду цуьнан.

— Зака, Межед цаьрца а витина, вайша дІавахар бакъахьа дац. Со-м, вешан накъост а эцна, вайша дІа-ваха лууш ву!

— Реза ву со, Мирза! Ваьш пиво молуш волчуха

арахь сокур вайша. Тлаккха, ларамза долчуа цхъана-
кхетар ду вай!

Мала а ца молуш, цхъацца пивон кружка хьалха а
йиллина къамелаш деш уш Iechу хенахь араелира Зоя
а, цунна тIаьххье Межед а, Биркъя а, Жорж а. Вов-
шийн ца гин ала йиш йоцуш кху шинна тIе Iоттабели-
ра уш.

— Ассалам Iолойкум! Шу пиво молуш ду? — аьлла,
ша чIогIа воккхаверан сурт а хIоттийна, цкъя Закина,
тIаккха Мирзина мара иккхира Зояний, Жоржаний
хьалхаваьлла волу Биркъя. Бовзам тасал кхаьрца!
Куьйгаш лаца вовшийн! ХIорш тхан эвлахь хьовха,
дийнна районехь а тоьлла нах бу. Сан, Межедан чIогIа
доттагий бу хIорш! — бохуш Биркъас деш долу къаме-
лаш жирге хетара иза дика вевзаш волчу Межедана.

Шен накъостера хьал а, тIе Iоттабелларш шайн не-
къана кхераме хилар а сихха хира хийла хIумнаш ги-
на Iемина волчу Жоржана.

— Аш шайн къамелаш де. Вай хIинцца девзина,
амма иштта атта вовших къаста амал долуш дац. Суна
бехк ма биллалаш! — аьлла, Жорж сихха грузовикан
шоферна тIевахара. Грузовик хIинцале яссийна йоллуш
латтара. Закина гора юьстах а ваьлла, цигаьрка уьй-
зуш лавтта шофер а, цунна герга вахана Жорж а вов-
шашка луйьш. Дукха хан ялале вуха а веана, Жорж
вистхилира.

— Бехк цабиллар доьху ас, доттагий! Межед, хьов-
гий, Биркъей цхъа ши дош эр дара ас!

Закиций, Мирзиций Зоя а йитина, и кхоь юьстах
велира. Сиха а, доца а хилира Жоржан цаьрца долу
къамел.

— КIентий! Доттагий! — элира цо вуха ЗакаIарна
тIе а вахана. — Вай тховса цхъана сакъоьрур ду! Оха
шуна хьокъала доллу хьошалла а дийр ду. Соь, Бир-
къий цхъанхъа ваха дезаш ву. Тхуна бехк ма билла! —
аьлла, дIайолалуш йоллучу грузувикан шоферна юххе
кабинки чу хира иза. Ткъа, Биркъя сихха тIехъахула
грузовикана тIе а ваьлла охъалахвелира.

Дукха хан ялале грузовик къайла елира.

— Дало, дIа гIой вай? — аьлла, Мирза хьалхавели-
ра. Цхъацца къамелаш а деш, буьйлабелла боьлхучу

кхарна дукха хан ялале шайн санаторин ценош гучу девлира.

— Аш бехк ца биллахъара кхузахъ клеззиг Межеде йистхила лаъара суна,— сецира Зоя.

— Бакъахъа ду!

— Бакъахъа ду!— элира Закас а, Мирзас а.

— Члогла бакъахъа ду! Вайн ловзаран декъах тхаъш дохург цахиларх тешна ду-кх тхо,— аьлла, велакежира Мирза.

— Цуьнан дуьйцийла яц!— жоп делира екхаеллачу Зояс.

Дукха хан ялале Закий, Мирзий цу шинна дикка гена велира.

— Товш а, мерза а стаг-м ю Зоя,— элира Мирзас.

— Дуьйцийла йоцуш, —тIе тайра Зака.

— Коьртаниг и шиъ вовшашна дезаш хилар ду. Церан гIуллакх дика хирг хиларх тешаш ву со! — чIагIдира Мирзас.

БЕХК БУИ?

Муьлххачу гIалина а гонах санна кегий ценош ду Сочина гонах а. Бошмашлахъ товш лаьтташ ду уьш туьйранашкахъ юьйцучу ширчу шахъаршкахъ санна. Ишт-тачу цхьана ценошна юххехъ долу ков а тоьхна сецира Жорж а, Биркъа а. Хъацар даьлла а кIадвелла а волчу цу шинна хьалхахъ дIаеллаелира кевнан неI. И шиъ керта вахара. Кертана кIоргехъ, бешахъ коьрта долчу ценошна дуьхьал а дерзийна цхьа жима цIа дара. Оцу цIа чу вахара ши накъост. Ерриге а кертахъ гуш адам а дацара. Котамаш а, бедаш а яра маьI-маьI-Iехъ лаьтташ а, кертахула доьдучу татолан йистош гезъеш а.

Биркъа шаьш чу кхоччушехъ гIанта охьахира, чIогла кIадвелла ша хиларе терра. Жоржа шен юьхьа тIера хъацар дIадоккхуш йовлакх хьоькхура. ЦIа чохъ дика кечбина лаьтташ маьнга а бара, пенах кхозуш хIордан сурт а, пенаца лаьтташ диван а, цIенкъа юк-къехъ стол а, диъ гIант а дара. Кхин сов хIумнаш кху чохъ оьшуш яцара. Стоьл тIехъ даржийна газета тIе а тесна даар-малар латтара.

— ОхI-вай! Ма къа а хьийги-кх! Амма, гIуллакх-м хазанеха санна дIадерзийн! Оцу диван тIе агIор вала

мегар ду, амма цкъа хьалха хIума а йиъна! — элира Жоржа Биркъега.

— ХIара тамашина хала меттиг ю вайн гIуллакхана, амма хьан хьекъалой, хIилланой ларво вайша, — билгалдира Биркъас.

— Делахь а, вайша кхузахь хьевала маггане а мегар дац! — аьлла, стоьл тIера газета дIаййцира Жоржа.

— Со-м кхана кхузара дIаваха кичча ву, — элира Биркъас.

— Кхана хьалхе ду. Цхьана-шина дийнахь дан гIуллакхаш ду кхузахь. ТIаккха МежедагIар новкъа бохуш цуьнан билетаца вешан богаж дIатосур ю вай. Уьш боцчу вагонахь дIа а вахана, дIакхаьчча вешан богаж схьаоьцур ю, — олуш Биркъина дуьхьал охьахира Жорж.

— Межедах накъост тахана а ца хили вайна, тIаккха а хир вац.

— Тахана-м иза декъахь воцуш дика кIелхьара ве-дира вайша. Межедана гонах хьийзаш и ши стаг ву. Ткъа и Зака бохург тидаме шайтIа ду. Межеде вайша хIумнаш ялар хаалушшехь цо гучадохур ду вай. Цунах бIаьрг кхетташехь хиира суна вайши вада везийла. Каро ма веззара вешан шофер а карийна, вайн гIуллакх дIадирзира, — элира Жоржа.

— Вайн хилларг хIун ду техьа? — хаьттира Биркъас.

— Ша дерриге а дIаяздина ду, — аьлла, шен кисанара схьа а яьккхина сийна мужалташ йолу блокнот ластийра Жоржа, цкъа хIума а йиъна, са а даьIна хьесап дийр ду вайша.

— Пиво духкучо ши эзар, магазинехь волчо кхо эзар туьма схьаделла. ХIинца кIезиг-мезиг декхарш бен ца дисина вайн нахана тIехь. Кхана вайн хIонс ерриге а вайшиннан кисанахь хир ю. ХIа, Биркъа, дитал уьш! Санаш тIаьхьа лоьрур вай! — аьлла, Жоржа ши рюмка коньяках юьзира. Хаза хьожа йогIура царна хьалхарчу, кхехкош, кхорзуш кечийнчу, бедийн.

Дукха хан ялале хедаршчура даарш лахделира, баьсса кад котамийн, бедийн даьIахкех буьзира, коньякан шиша дассаделира. Жоржа, бетак дуткъа кIайн кехат а хьаькхна элира:

— ХIинца, Биркъа, хьан хьал хаац суна, со-м вист хила керах дер долуш ву!

— Хъан башхачу, тӀех хьекъалечу дийцаршка ладо-
гӀан, юкъа-кара дош кхоссан кичча ву-кх со а! — аьлла,
даьлахк цӀубйира Биркъас.

— Хъажал хьо, ас хийла ойланаш йо,— аьлла, дӀа-
долийра Жоржа,— кху вайн мехкан стаг, вайн халкъан
кӀант со хиларан хьокъехь. Вайн мохк, халкъ ду-
кхадеза суна. Капиталистически гӀуллакхаш а, импери-
алистисташ а тӀех чӀогӀа цабезаш ву со. Сан сакъерало
муьлххачу а заводан, колхозан кхиамийн хьокъехь га-
зеташ доьшуш, тӀех чӀогӀа сатесна ву со коммунистиче-
ски юкъара хӀусам юьззина дӀахӀоттийна яларе. Таха-
на а коммунизме ваха кичча ву со! Иштта воллушехь,
цхьогал санна, даима а милицех, Тедиан гӀуллакхъ-
хойх а ведда лелаш ву со. Бехк буй? ХӀун бехк бу сан?
Сан бехк — суна ваха лаар бу! Цхъана а стеган кисана
кхевдина вац со! Цхъа а стаг цхъана а минутехь сайна
хьалхара вацийна вац ас. ХӀун ду ас динарг? Цхъаца
аьттонца сайн ахчанах сайна кера еана хӀумнаш, уьш
езаш волчунна юхкуш ю-кх ас. Царех мах нуьцкъала-х
ца боккхий ас, уьш оьцуш волчо шен лаамехь схьадел-
ларг схьаоьцу-кх. Цунах коч-хеча а, яахӀума а хуь-
луш воллучу сайга хӀун де боху хаац суна! ЦаӀ ву ин-
женер, важа ву лор, кхозлагӀниг — кӀинхьегаман турапал-
хо. Башха хӀусамаш, йийбарш, даарш долуш бехаш бу
уьш. Беханда шайна эзар шарахь! Сан цаьрца хьагӀ
яц! Мелхо а суна уьш дукхабеза, турпал белхаш а беш
уьш коммунизм хӀоттош бохкудела! Со царел тӀаьхьа
висина. Амма царна санна дика ваха лаьа суна! Сайн
некъ бу ас беш берг, цхъанне а новкъа а ца гӀерташ.
Цу тӀе, сан харж а дукха ма хуьлу. И харжаш ялур
юй соьга ас са йоккхуш ца хилча? Дийцахьа, махлело-
рах хӀумма а бехк буй сан?

— Жорж! Механ буьххьигал бехк бац-кх хъан! — эли-
ра Биркъас.— Сайн хьокъехь суна даима а дагахь лаьт-
таш дерг ахь кьегина гайтин, нийса дийцин. Эзарнаш ада-
манцлахь цхъаца бахъанашца аьтто боьхна верг — вайша
санна верг, наггахь бен ца нисло.

ТӀахь-тӀахьа дог ира-кара а хӀуьттуш дуьйцура Жоржа
шена вайн Тедал а, мохк а дукхабезарх лаьцна. Шен ве-
шин башха белхаш а, иза кӀад цалуш волу кӀинхьегам-
хо-инженер хилар а, иштта шен да а, нана а хъаналчу
кӀинхьегамца даьхна хилар а дийцира цо. Жоржа цу дер-

ригенах а маџна доккхура — ша цаI кџа кIезиг а хџџгуш, ахча дукха а долуш ваха бакџџ йџлуш хилар а, ша йџхка-эцар лелош хилар адамџшна новкџа цахилар а.

Жорџа мел бохучунна а реза хилла тIе тайна вара Биркџа. Мацца а, зуламаш диний, ца диний бохург хџа-хийча деIе зуз доIгура цунна. Делахџ а шен ирча кџай-ленаш кIоргехџ Iалашйора Биркџас.

Махлелоран гIуллакхаш нахана хџарам а, шайна хџанал а лерина, Биркџа диван тIе, Жорџ маџнган тIе охџавиџира.

МЕЖЕД МИЧАХџ ВУ?

Делкџанна хIума йиџначул тIаџхџа џа а даџIна, Мирза Зака волчу веара. Таний, Закий диттийн IиндагIехџ лаџт-тачу гIантахџ хиџна Iеш тIекхечира иза.

— Де дика хуџлда шун! — элира Мирзас.

— Диканца вехалда хџџ а! — олуш, хџаџла гIаџттира Зака.

— ХIара Тания ю, хIара сан доттагIа, Мирза ву, — аџлла вовшийн бовзийтира царна Закас.

Ша хила хџакџ воллучу тайпана Танияга вист хилла ваџллачул тIаџхџа Мирзас хаџттира Закега:

— Межед хаавелин хџуна?

— Ой, хIумаяан схџа ца веара иза? — цецвелира Зака.

— Веана вац. Эцца и... бахџанехџ...

— Сагатдар эрна ду. Ирсенаш сахџте ца хџуџйсу! — элира Закас.

— Хџџ бакџ луџйш хир ву. Сарахџ хIумаяан ца ва-гIахџ ладугIур вай, — аџлла, кисинара исбаџхџа гIутукх схџадаџккхира Мирзас.

— Шеколадаш яц уџш? — хаџттира Закас.

— Ян а ю, Тания санначу йџIаца ца йиџначу шеколадех дан хIума а дац! — аџлла, Мирзас гIутаџх дIа кховдийра Танега.

— Баркалла! — олуш, цџа конфета схџайџцира Та-няс, амма Мирзас дехарца кхин кхо-йиџ схџайџцира цџџ.

Тайп-тайпана дийцарш а деш, гIантара хџаџла а гIаџттина доладелира и кхоџ. Шега цџаамма а аџлла хIу-ма доццухехџ Тания шекџелира цу шиннан ша йџцџохџ вовшашка дан кџамел ду аџлла хеташ. Лерина тидам би-ча и шена хетарг бакџ а тарделла, эххар а цџџ элира:

— Аш бехк ма билла, со гѳуллакх долуш ю, вай вовшех къастаза девр дац!

— Делахъ, ас новкъа яккхий хьо? — хаьттира Закас.

— Хьашт дац! Цхьалха дӀаяхар суна аьтто болуш ду. Марша Ӏалда шу! — Таня дӀа а къаьстина, юханехъа йолаелира.

— Маршалла хуьлда хьуна! — элира Мирзас.

— Сарахъ гур юй хьо суна? — хаьттира Закас.

— И тӀаккха хуур ду, — олуш, Таня гена яьллера.

Шайн некъан ойланаш а еш, хӀара шиъ дӀаволавелира.

— Вала а, вага а мегар дара-кх ишттачуьнан дуьхьа, — элира Мирзас.

— Таня сов исбаьхьа ю!

— Зака, гѳуллакхаш иштта лаьттар ду моьттий хьуна? — хаьттира Мирзас.

— ХӀун гѳуллакхаш?

— Вайн эвлара гѳуллакхаш.

— Колхоз башха кхиамаш бохуш ю. Район а ларош ю.

— И-м суна а хаьара!

— ТӀаккха?

— Суна а, Хьатуна а хилларг... Ӏажиг вер? Масала, хӀинца а дӀа ца тосуш Биркъас, Амхьадий мехаш лелор-м хьеха а ца дер вай! Межед хӀинца а вуьззина говелла валаза ву. Хьажал хьо! Юха а шен хьускаш цуьнгахула хьул а еш, йохка-эцар лело гӀерташ йолу и пис кхуза а еана лелаш ю, — элира Мирзас.

— Цхьана а хӀуманна сихвала мегар дац. Вайн Ӏедал сема ду, дицделла дац. ХӀинца дукха хан ца йисина зуламхоша шаьш лелийнчух вайна жоп дала. Ткъа, кху сохьта вайн декхар ду садаӀар, тодалар. Бакъ ду, Биркъий, и цуьнцара гӀазакхий даккхий цхьогалш ду. Гой хьуна вайша гучу ма веллинехъ Межед а витина, цара шайна кхечухьахула лехна аьтто. Амма гена-м бевр бац уьш! — жоп делира Закас.

Берриге а некъ диттийн, пальманийн ӀиндагӀаша хьулбинера. Маьлхан зӀаьнрийн кӀайдаргаш делкъехьчул дуккха а кӀезиг гора гонахарчу зезагаш тӀехъ. Генаш юккьехула ирах хьаьжча гуш йолчу стигалан сийна кескаш суьйренан малхо ал басахъ лепайора.

— Шу ма гӀаддахана! — элира цӀеххьашха тӀевеанчу Межеда.

КӀайчу духарца хаза кечъелла а, йоккха зезагийн

курс керахь а йолу Зоя д'анехь сецна лавтташ яра. Ша аьллагунна дубхьал Зака а, Мирза а вист хилла валале т'екхетта цкъа ца! т'аккха важа мара воьллира Межеда. Тохар х'ара цомгаш хилар дага а деана ши накъост воьхна а, цецваьлла а хилира. Амма, сирла а, воккхавеш а волчу Межеда сихха юханехьа цхьа г'улч а яьккхина, царна т'е а вирзина мохь туьйхира:

— Декъала вел со! Декъала вел со, сан доттаг'ий! Зоя сан нускал ду! Декъала ду тхо! — олуш.

— Даггара декъала во! — аьлла. цкъа Закас, т'аккха Мирзас маравоьллира иза.

— Декъала во хьо! Дукха дехалда шу! — бохура цу шимма.

Т'аккха уьш Зояна хьалха бахара. Ц'ийелла а, эхь хеташ а йолу иза башха товш яра.

— Зоя! Тхо даккхий деш ду шун захалонах! Бертахь а, ирс долуш а дуккха а дехалда шу! — аьлла, цуьнан куьг лецира Мирзас.

— Тхан хьоме нус, Зоя! Даггара оха декъала йо хьо! Тхайн Межеде йог'учу хьох куралла йо оха! — элира Закас.

— Шуьшинга дан цхьа дехар ду сан! — элира Межеда.

— Тхо ладоьг'ина ду! — элира шинне а ц'арах Мирзас.

— Бирк'ий, цуьнцаца оьрсий мухха велахь а, т'аьхьа х'уьу а хир делахь а вай ц'адерззалц царна дагара ца-хайтар. Шуна санна я кхин а сов Бирк'ьа вевза суна. Цуьнца дерг къасто ойлаеш а, цхьана х'уманна к'елхиьна а ву со. Ваьшна мел дегаза хетахь а, изий, цуьнца верггий кху захалонан дубхьа вай лайча бакъахьа хета-ра суна!

— Делахь вай ц'адерззалц йолчу ханна, сайгахьара йолчу аг'онна и дехар ас дели хуна, — элира Закас.

— Аса а дели! — т'етайра Мирза.

— Со уьш к'езиг бевзаш ю... Ас царна дина хьошалла Межед бахъанехь дара; шуна баркалла! Даггара баркалла со бахъанехь аш ц'енчу ойланца мел аьллагун башхачу дашна. Вайн гергарло хьанал а, ч'орла а, ирс долуш а хиларх тешна со! — элира Зояс.

Дукха хан ялале уьш ц'а боьрзу де т'е кхечира. Межедан, Зоян багаж массерчул а йоккха, дукха яра. Кхин а алсам яьккхира иза Бирк'ийн, Жоржан х'уманаша. Делахь а, цхьа а шеко йоцуш д'а а эцна, вагона йиллира иза ц'ерпоштнек'ьан белхахьа. Цхьана купехь — Мирзий, За-

кий, вукха купехъ — Зойй, Межеддий, кхозлагичу купехъ — Жорж, Биркый а волуш Грозне баха новкъа бевлира уыш. Кледачу вагонан пружинаша а, цѣнчу матто а там бинера наб йогичу Мирзина. Шен накъостанчул дикка хъалха набкхийтира цунна. Мацца а ша самаваълча вагонан корах арахъаџира иза. Гуыйренан хъалхара оханаши дина Іаржъелла аренаш а, тІаккха маџІехъ баџца-ра хуьнан варшаш а, боълакаш а, бошмаш а гора цунна. Сирлачу маџлхан зІаьнарша лепайора генарчу юьртан эчиг тІе тоьхначу тхевнийн тІехулеш. Дехъо гучуелира жимо керла гІала. ЗІенан гІуркхел дІанехъа яккхийчу вышканийн битамехъ дийгІина лекха а, нуьцкъала а аьчган бІогІамаш дара юьртара гІала дІакхаччалц. ТІех нуьцкъалчу токан аьчган серашца вовшах йовзна ю гІала а, юрт а.

ТІаккха цанийн, хъаьжкІийн аренаш бежа ареша хуьй-цуш корал тІаьхъа юьтуш хъаьдда йодара цІерпошт. МаІаш йолчу даккхийчу даьхнийн, шортачу жанийн, башха тІаргІа лучу гезарийн тобанаш яра арахъ, маџІ-маџІехъ йийшина юькъа мархаш санна. Мацца а, доккхачу ангаллин майданаш санна долу Іаьмнаш малхехъ лепаш гучу девлча царна тІехъ бамбин кІайн чимаш санна бедаш а, гІезаш а гора, ткъа йистехъ котамийн ардангаш а хый-зара. Оцу юьртабахаман хІонсашкахъ хийла яккхий гІиш-лош яра, юькъ-юькъа шайна тІехъ мархашка кхевдина туьн-калгаш а йолуш. Электростанцеш, механически пхъалгІа-наш, консервни заводаш, кхин хийла предприятиш а дІахІиттина хІинцале юьртабахамах ийна а, йозуш а йолу цуьнан меженаш хилла. Ткъа дІогахъ басахъ лаьтташ йолу керла вышканаш, царна юьккъехъ вайга саламаш луш санна шайн кортош тІеІош йолу качалкаш, ткъа царна дІа-нехъа айъаелла завод — иза керла индустрин бос бу вайн аьрцнашка а, лаьмнашка а боьрзуш болу. Хъаьнга дилла-лур ду сан хаза мохк хъан исбаьхъаллин сурт? Хъан тІе-хуларчу сурте хъаьжча а гуш ду ирсан кхерч хъо хилар! И дерриге а даьхний кхиош, лаьттах ерриге а хазнаш йохуш дерш вайн башха адамаш ду! Иштта дуьне тодеш долчу адамийн бакъо ю дерриге а ирсан дай хила! ХІю-кху машино-цІерпошто цІавахуш ву со курортехъ то а вина. Маса ву кху тІехъ со саннарг? Воцург а... Биркый, Жоржжый тхан гІоьнца хуьлйина йохка кечийна хуьскаш йохуш волу! ХІинца а ца Іемина со ишттачунна духъхъал дІа... Іемина... амма Межедана тамана лов оха уыш...

Хумма а дац. Хумма а ду! Ишттачу махкахь, ишттачу адамашлахь уьш саннарш хилар!..

— Зака! Ахь ма чIогIа ойланаш йо! — элира Мирзас.

— Мехкан сурташка хьобжий со-м! жоп делира Закас.

— Сурт санна хезаниг-м цу вайн луларчу куперчу Межеда яхьарг а ю хьуна!

— Ян а ю, амма царна дехьарчу купехь а ю цхьа берзалой-м!

— Ю дера уггаре а сий доцуш йолу берзалой-м!

— Елахь а, цIакхаччалц ловр вай уьш. ТIаккха къас-тор! Хьуна хеттарг хеташ со а ву. Амма собар даза дер дац — элира Мирзас.

— Собар деш ву со-м, — бохура Закас.

Тайп-тайпана къамелаш а деш, тайп-тайпана башха сурташ а гуш ши доттагIа схьавогIуш цIеххьашха малх дIабуьзира. ТаьI-таьIначу хьалха а дуйшуш, ерриге а аренаш, аьрцнаш, раьгIнаш дIалаьцна IиндагIаш дийши-ра. Геннахь цIен бос тIе а бетталуш, тIаккха басабаьлла Казбекан бухь макхбелира. Стигалахь седарчий лепа дуй-лира. Лабтта бертал хIоттийнчу бодане-сийначу боганах тера яра хIинца стигал.

— Хаза суьйре ю! — элира Закас.

— ДIахьажал! — аьлла Грознехьа пIелг хьажийра Мирзас, — стигаларчу седарчашца къуьйсусу ду вайн промыслашкарый заводашкарый башха седарчий а. Хьажал, цу стигалах ах шен седарчашца лаьтта охьа а йобжна, кхузахь сецча санна дац и сийлахь нур?

...Инзаре лекха а, нуьцкъала а йолчу. тIе-кIел йинчу ловзочу хIуманийн битамехь хетара нефтан заводаш шайн тIегIанашца, ламешца, аьчган чолхаца, чаьрхашца, шайна гонах лампанийн серлонашкахь гIуьттучу Iаьнарца. Церан дог гIаттош долчу сурте хьобжуш и шиь волчу хенахь цIерпошт товш а, йоккха а йолчу керлачу химически заводана тIехьбелира, тIаккха крекинг заводана тIех а иккхина, Грозный станце йирзира. Синкьераме гIовгIанца тIеййцира уьш вокзало. Бес-бесар зезагийн яккхий курсаш керахь а йолуш, дуккха а кегий нах, мехкарий дуьхьал баьхкинера царна.

— Тхан колхоз ерриг а кхузахь ю-кх! — элира Мирзас. Цо бохучух тешаш цецваьлла бIаьрг туьйхира Закас а.

— Шун колхоз хилла а ца Iаь, кхузахь-м тхо а ду! — олуш Закина мара иккхира Хожа. Мор буьззина кера зезагийн курсаш а елла, зезагашца шаьш гонах а бевлда

мехкарша шайца длайигира Зоя вокзалана хьалхакь ма-
шинаш лаьтгачу майдана. Зоя ша иштта лоруш а, тлех
хаза хеташ а оцул дукхачу адамаша тлеэцарна йок-
кхаш яра. Шен гергара нах белира хIара гIуллакх гуш
аьлла хетара цунна. Наний, йиший дага а сана, бIаьргаш
чу хи хьаьдира. Мехкарша хьестарца шайн синкьераме
ерзийра иза. Цхьа грузовик йобттина мехкарий тIе хев-
шира, шайца нускул а, пондарча а йолуш. Важа грузо-
вик кегийчу наха йобттира, шайца Межед а, Зака а, Мир-
за а, Биркьа а волуш. Ткьа, Жорж, Межедан адрес дIа
а эцна кьайла велира, мацча а шен хIумнаш дIахьур
ю ша, аьлла.

Грузовикаш эвлахьа йолаелира. Царна тIехь башха
пондаран эшарш лобкхура, тIаьхьара вотанаш еттар. Грозныйн
урамашкахула дIа-схьа леларш сеца а соьцуш
хьуйсура цаьрга. Цхьа болчара забарш йора:

— Чан тасийта, нохчо! — аьлла, мохь туьйхира хан
тоьхна волчу цхьана оьрсийчо. Бела а кьсжаш некьаш
маьрша дохура царна дог дика а, сема а болчу милицио-
нераша. Дукха хан ялале ши грузовик тIалех ара тилира.

Цкьа а ца хиллачу тайпана дара тховса МежедагIеран
эвлахь. ГIалара богIучу новкьа эвла йисте а бевлла, шал-
го тоьпашца латтара хан тоьхна болу таллархой, сакьера-
луш а, кечбелла а бара юьртара кегий наххий, мехкарий.
Монтераша уьйтIе кхин цхьа бIогIам, а бьогIна, сара а
бьозна, бес-бесара лампанаш а оьхкина серла яьккхинера
МежедагIеран керт. Цкьа а цахиллера цу кертахь иштта
товш а, хаза а. Йоккхаер тIехдаьлла Межедан йоккхах
йолу йиша Хьава чIогIа самукьане, каде хийзара яахIум-
наш еш болчу зударшна гIо деш. Кхехкош а, кхорзуш а,
доттуш а дара кхузахь. Пондаран аз декара, хелхаро
кIеж туьйсура. МежедагIеран кертахь хилла ца Iеш, юьр-
тарчу хIор доьзална шен-шен кертахь долуш санна хетара
и башха ловзар. Цу тайппанчу хьола тIе йогIуш яра юьр-
тан и сийлахь нус Зоя. Грузовикин серлонаш гучу ма
евдлинехь геннара хаьхкина эвла йисте веара мотоцикл
тIехь цхьа кIант:

— БогIуш бу! Ва богIуш бу! — аьлла, мохь туьйхира
цо.

— БогIуш бу! — дийкира тIехьарчу урамашкахь, тIак-
кха кхин а дIанехьахь, МежедагIеран кертахь, ерриге а
юьртахь.

— БогIуш бу!

Адамаш чІогІа ларарца кечделлера оърсийн сийлахь-чу халкъан йоІ, шайн хьоме нус тІеэца.

Грузовикаш герга кхача йьолча пондаран аз а, вота а хезира. Цхьаболу нах кхузахь шаьш лаьттахохь хелха буьйлура. Амма, цІеххьаша дІатийра. Грузовикийн тата-доцург хезаш хІумма а дацара. Уьш схьакхечира. Амма некъ лоцуш тесна муш гинчу шофера машина сацийра.

— Декъала хуьлда вайн нус — фонаран серлонехь куьг ластийра цхьана воккхачу-стага.

— «Кхар-раст!» — олуш, тоьпаш евлира. Нуьцкъала «Ура-а!» дийкира цхьабосса.

— Вайн несан сийнна! — дийкира юха а иштта «Ура-а!» цуьнца тоьпаш а юьйлура.

Иштта сий деш нускал далоррий, юьртан иштта саямукъа долун ловзаррий дагадогІуш цхьа а вацара кху юьртахь.

Зоина, нохчийн гІиллакхаш ца хаахь а, ша езаш, ло-руш, хьоме хеташ хилар гуш дара.

Дезачу деношкахь йоккхачу гІалахь хуьлуш шена гина салют дагадеара Зоина эвлан йистехь шен сий деш наха хІоттийначу кепак. Сакъералуш а, гІовгІане а долу и дер-риге адамаш, ши грузовик МежедагІаьргахьа йолаелира. Мацца а грузовикаш кетІа кхаьчча, кертара ловзар чІо-гІа карзахделира. Геманаш еттаху кегийчу-наха: «Тоха, тоха! Ура-а!» — бохуш, маьхьарий деттара. Ша тІехь дІаьндарг санна ловзара юккхьехь мотт лаьцна хелха хьий-заш сийна гІабли йолу йоІ яра, цунна гонах кога буьхьар хІоьттина бухь боьгІуш ТіунтІуш а вара. Иза ша волчул дикка лекха хетара халха волучу хенахь. Грузовикаш кех чохьа йовлучу хенахь порядкьехь тоьпаш евлира, чІо-гІа «Ура-а!» дийкира. Пондаран аз халла бен ца хозуьй-туш вота а, геманаш а еттара. «Ловзар хьер даьлла!» олуш хилла хьалхалерчу наха гуттар синкьерам сов баьл-ча. Амма иштта тоделла ловзар кІезиг нахана гина хир ду. Грузовикаш тІера кегий-нах, мехкарий охьа буьссуш ба-ра. Зоя куьйгаш тІехь ларьеш охьа ийцира мехкарший, зударший. Цу хенахь тхьамда ира хІоьттира шена хьал-харчу даарх-маларх юьзначу стоьла тІе ши куьг а гІор-тош. КІайн куйн а тиллина, кІайчу чоийна инарлин пого-наш а ехкина вара ловзаран тхьамда Салахь. «Инарла!» — олура цунах массара а. «Инарла» хьаьлагІаьттира. Пон-дар а, вота а сецира. Зоя лерина «инарле» хьоьжура. Цун-

на хи́ра кхуза́рчу низама́н да иза хи́лар. Оцу мину́тэхъ кийра́хъ дог дeтталу́ш хeзаш са́нна хeтара.

— Схъа́ялаe, х́юккхуза схъа́ялаe вайн нус! — э́лира Сали́хъа.

Гона́х а бeвлла мeхка́рший, зу́даpший Зо́я «ина́рлина» т́е йи́гира.

Ма́рша йо́гIа́лда хьо! — Сали́хъа о́ллуше́хъ цхъа́вний то́паш eвли́ра, «У́ра-а!» дий́кира.

— Ма́ршалла ху́ьлда! — Зо́яс а́ьлча а иза́а кeп йи́ра ца́ра.

— Де́къала а, и́рс до́луш а ху́ьлда, ду́ккха а eхалда хьо! Х́инца па́ргIа́тъяла!! — Сали́хъа а́ьлча зу́даpша Зо́я ца́ чу йи́гира. Чо́хъ ц́ена а, ч́о́гIа лeрина по́рядок х́от-ти́йна а гира Зо́ина. Ловза́р д́адо́ьдуш дара. Ловза́рга ван т́а́ьхъа висна́рг «ина́рлас» шeна т́е а кх́ойкхий лeвopa.

— Х́Iа́ра сийла́хъ дe-бу́йса халќьо да́здeчу хeна́хъ ю́ьртан де́къа́хъ ца хила ба́кьо х́ан eлла х́уна? — о́лий, сто́ьл т́е буй ту́хура цо.

— Дeли-кх со́ьгара и ѓIа́лат цхъа х́ийра х́аша а вeа-на! — а́ьлла, т́а́ьхъа висна́рг бeхказа́вала во́ьлча, «Ина́р-ла» кaрза́х во́лура:

— Бeхказло́наш лeх́ьош вай Ieхo ѓeрта. Д́а́чуво́лла иза! — но́хчийн ловза́ран ѓилла́кх лeладо́ра тх́амдас.

«Ина́рлас» а, цу́ьнан талма́жаша а но́хчийн мотт ду́кха забаре́н бийца́рна ада́маш ду́ьлу́ра.

— Д́а́ваккха! Чу́во́лла! — бу́ьйр дoра «ина́рлас», т́къа цу́ьнан ѓа́ро́лло и т́а́ьхъа вeана́рг кoта́мийн бу́ьна во́лла д́ата́кхавoра Т́аккха цо мо́хъ то́хара:

— Ва, дог дика «ина́рла», халќъан ду́ьхъа гeчдeхъа су́на! — о́лий.

— Гeчдe, зу́да до́ьзалхочух ю цу́ьнан. Му́къа хилла хир вац!

— Вaрийла́хъ ќIа́нт лийчо́ш кхайкхала́хъ тх́ьoга! О́лий ма́ьхъарий ту́хура «ина́рлин» х́а́далча́ша. «Ина́рлас» шeл «ла́кхарчу» а, «ла́харчу» а х́ьа́ккамашка «тeлeфон» ту́хура. «Ла́кхарча́ьрга» ч́о́гIа х́eсталу́ш, вeла ќьeжий, ха́ба а хeбий вистху́ьлу́ра иза, т́къа «ла́харча́ьрга» вистху́ьл-чу хeна́хъ вуса а лой, ку́ра а во́лий, т́е а чeхаш ху́ьлу́ра.

Забарш́ я́р а, ба́л ба́ккхар а, ла́ду́гIучу э́ша́ршка шeн ро́гIeхъ ла́дeгIа́р а, — ша дeрригe а до́ккхачу низа́мца д́а́хьош дара ловза́ргахъ.

— За́ка! — а́ьлла, цхъа зу́да йистхили́ра цу́нна лeрe а eана.

— Хезаш ву, — жоп делира Закас.

— Дјо чохъ цхъа хъаша ву хъоьга вист хила лууш.

— Хожа, Мирза, аша са ма гатде. Со хиницца схъавоглу, — аьлла, цу зудчунна юххе а хъоьттина Зака чувахара. Тахи а, Кемси а хъаьла гъаьттира иза чу ваьлча.

— ХIара хъеший бара хъоьга кхойкхурш, — олуш, неI те а чIаьгIна зуда дIаяхара.

Тахи хъалхачул хаьал азьелла гора Закина. Амма кIайн капронан коч а, авкъаран басахьчу габардинан юбка а, изаа бос болу юьйцина яйн туфлеш а юьйхина йолу Тахи цкъа а ца хиллачу тайпана хаза яра. Безаман керлачу нуьцкъаца хорша еара Закина. Воьхна а, вогуш а волу иза вист хила ца хIуттуш лаьттара.

— Марша вогIалда хьо! — элира Кемсас.

— Маршалла хуьлда шуна а, — меллаша жоп делира цо.

— Охъа хаа!

— Охъа ховша! — аьлла, жимма метга а веана, охъа хиира иза. Ши йоI а охъа хиира.

— Хьо цIа веа? — хаьттира Кемсас.

— Со цIа веа.

Могаш-гIехъ а, курортехъ хилларш-гинарш а хъоттуш Кемсас паргIатваькхира, къамелах волийтира Зака.

— ХIара Тахи кIеззиг хъоьга йист хила лууш яра, — хаийтира Кемсас.

— Со чIогIа ладуглуш ву-кх, — элира деIге зуз деанчу Закас.

— ХIара сурт девзий хъуна? — сийначу конверта чубра схъа а даьккхина, хазачу йоьIан сурт детира Тахис.

— Таня! Иза муха кхъачна хъоьга? — воьхна хилира Зака.

— Дешал! — олуш, конверт чубра схъа а даьккхина кехат дIаделира Тахис Закега.

Зака шен дагахъ кехат доьшуш волчу хенахъ ши йоI ладоглуш тийна Iара. Кехат оьзда а, доккхачу хъекъалца а, цIенчу даггара а яздина дара. Таняс билгал йохура ша ерриге а Закин дика амалш, кхеташ а, оьзда а стаг иза хилар. Спортсмен волчу цуьнца ша волейболах ловзар, шаьшшина юккъехъ хилла цIена доттагIалла. ТIаккха, Закина Тахи мел дукха еза а, цу шинна цхъана ирс хилар шена лаар а...

— Таня тоьлла адам хиларна тоьшалла ду и кехат, — элира Кемсас.

— Тания дика йол ю, — тле тайра Зака. шен дегочу пелгашца кехат Тахега дла а кховдош.

Ушш вовшашка бист ца хуьлуш жимма хан елира.

— Танияс сан меттина, со хьобга ала хьакъ верг дерриге а длааблла-кх! Хинца ахьа хун жоп ло? — хьаттира Закас.

— Хюкху ловзаро йоккхаете ю со. Межед товалар а, цо башха зуда ялор а ерриге а эвлана совглат хилла, ткъа суна массарначул а хьалха! Хинца со сайн гайгла бан аьтто болуш ю, — екхателира Тахи.

— Тлаккха? Со кийча ву-кх, — аз дегийра Закин.

— Хьуна, цхьа бутт баьлча цхьа жоп лур ду ас. Сан ойла ян деза, — элира Тахис.

— Хиндерг а ца хууш бала хьега ма дукха хан ю-кх бутт! — билгалдира Закас.

— Танияс ма бохху безам члогла белыхь собар дийр ду! — элира Тахис.

Къамел чекхделира. Сингаттаме, амма дог гьаьттина вара Зака. Араволу хан хиллий хиира цунна. Гийла цлен-къа а хьобжуш ирахьоттира иза.

— Шаьш ган, шайга вистхилан сан аьтто барна доккха баркалла шуна! — аьлла, Зака аравелира.

Кертахь пондаран аз, вотанан татий декара. Ловзар дара сакъерадалар лакха айъина длахьош.

ЭВЛАН СИЙЛАЛЛА

Дикий, Вахий садаржале дуйна колхозан конторехь вара. Цара хьесапаш а, йозанаш а дора.

— Ялташ чудерзорехь вай вешан тьелацамаш барамал дикка тлех кхочушбина. Йол хьакхар а, цунах холош-раьгІнаш яр а дика дладоьду. Гуьйренан оханаш дина девлла вай районехь массарел а хьалха, — хаййтира Дикас.

— Шура пачхьалкхана даяларехь жимма гуллакх гьоттина го суна кху таьптарехь, — элира Вахас.

— Тлаьхьарчу итт дийнахь долчуьнга хьажал хьо!

— Хаалуш алсам яьлла! Дерриге а беттанаш лери-ча лар тлехь хила мега.

— Сатуьйсийла ю.

Юх-юха хьесапаш дора цу шимма шайн берриге а пайданийн.

— Хасбошмийн стоьмаш — цкъа бле тонна, тлаккха

а бле тонна, тІаккха ткъа тонна,— бохуш счет еттарак Дикас.

— Іежаш, кхораш, туъркаш, хъайбанаш хъечаш,— дІаяздора Вахас.

— ХІоаш а ду лараза,— элира Дикас.

Жа а, бажа а, зІакаран даъхни а гойтучу таьптарша а воккхавевеш вара и шиъ.

— Йохъе довларехъ вайга кхочу ерг муьлха меттиг ю техъа?— хъьттира Вахас.

— Цунна сагатдеш ву со а,— элира Дикас.

— Ша дерриге а лерина а, зийна а теллина а, доллушехъ, хІора итт-итт де мосазза, делин райкоме а, райисполкоме а шен-шен хенахъ луш сводкаш а йоллушехъ, вайша хІун карорга сатуьйсусхъ ву?— хъьттира Вахас.

— Иштта-м дара иза. Тахана а бохург санна, вайн социалистически йохъаллехъ долу гІуллакх муха ду кхайкхо там бу, дерриге а гуш хила лаъар-кх,— элира Дикас.

— ДІавоьду хан ю!— аьлла, шен пхъарсах доллучу сахъте хъаьжира Ваха.

Колхозан конторан учара и шиъ охъаволалушшехъ екайолаелира автомобилан мотор. Дикий, Вахий тІе махиъинехъ, цара шега дош а алале машина дІахаьхкира шофери. Эвлал ара шаьш девлчхъана дубйна хезара царна башха иллеш а, эшарш а. Гуьржийн исбахъчу фильмашкахъ го вайна чайнан гІа лахъош болу мехкарий иштта эшарш а лобкхуш.

Дукха хан ялале бошмийн некъаца йоьду машина сецира. Некъана цхъана агІор хьорматийн беш яра, вукху агІор — Іежийн. Вахий, Дикий машинара воьссира. Ламеш тІе а бевлла лерина лар а беш Іежаш дохуш бара мехкарий. Цаьргара уьш, тускарш хъаьла а кхийдош схъаоьцусхъ дуьз-дуьзина тускар дІахъош бара церан накъостий. Хъежа а беш, лар а беш и стоьмаш гонах декъа ча а лоцуш, яьшканаш чубухкуш бара маьІ-маьІ-Іехъ баккхий-нах. Юьзна яьшканаш некъа йисте а кхоьхъуш охъа йохкура кегийчу-наха.

Некъана вукха агІорхъарчу кхорийн бешахъ а иштта белхаш бора. Амма кхораш Іежел а ларбеш баха безаш хиларна, гІуллакх дика девзаш берш, бара кху-

захь. Салихь а, Юсуп а, Юнус а вара, ткъа цаьрцарчу кегийрхошца Тахи а, Кужана а, керла нус Зоя а яра.

— Муха хета хъуна, Зоя? — хаьттира Тахис.

— Хаза ю вайн беш! Дика ю,— реза хилира иза.

— КІадъелча садаIа а мега хъуна, вай дуккха а ду, ларор ду,— элира Тахис.

— Иштгачохь, иштгачу адамашца болх беш хаза ду, атта КІад а ца ло,— жоп делира Зояс.

— Делахь а, хъан конторехь счет етта а дезар ду, Зоя! Дика бухгалтер чІогІа оьшу вайна!— элира цаьрга ладоьгІучу Дикас.

— Цхъана бехкамца бен цу стоьл тІе хаа лууш яц со,— хаийтира Зояс.

— ТІаккха?— хаьттира Дикас.

— КІиранах шозза мукъана а сайга мехкаршца цхъана бошмашкахь а, арахь а белхаш бойтур белахь бен и гІуллакх дан тІе ца лоцу ас,— элира Зояс.

— Хъажахьа!— аьлла, велакъежира Дика.

— И тІелацам банза бер бац,— олуш, цхъа кхор схъайцира Вахас.

— ТІаккха вайн барт хир бу,— тІетайра Зоя.

— Вайна моьттучул а йоккха хІонс ю хІара, стоьмаш хьийкъина а, шорта а бу,— элира Дикас гонах бІаьрг а тоьхна.

— Воккха цавейла дац,— жоп делира Вахас.

Гонах маьI-маьIехь, стоьмийн дитташна кІел а даржийна даккхий кІайн гатанаш Іохкура. Сихъелла яккхий стоьмийн оьланаш хІуьттурса царна тІехь. Юзуш яра яьшканаш. Юьзначийн раьгІнаш яра некъана шина а агІор яхлуш.

— Адамаша сихха а, лерина а белхаш бо,— билгал дира Дикас.

— Гуш ду! Башха ду!—элира Вахас.

Буха ча а дуьллуш, гонах ча а лощуш ларъеш яьшканех грузовик юттуш воллурса Межед. ТІунтІуш а, Мирза а вара цуьнга яьшканаш хъаьла кхийдош.

— ХІургонца кхин ца лела там бу со,— элира Межеда.

— ХІунда? — хаьттира Мирзас.

— Грузовикца тоьла!

— Ой! Данма юттуш, яссош лелла вер вуй хьо? — хаьттира ТІунтІуша.

— Йемаш ву со. Шофери го до... Зоян книжка ю авто-
мобилан гуллакийн хьокъехъ, цо а хьобху!

— Молодец! Хьо сонта вац! Хинца хьан Хьехархо
дика ву. Хьох хир а ву, хьуна, шофер! — элира Мирзас.
Тунташ велавелира, Межед ша а велакъежаш вара.

Дукха хан ялале стоьмех йоьттина грузовик дайола-
елира. Грузовикин дийна мога болабелира. Стоьмаш
дакхехьар сихделира.

Хьабжах йовлакх а хьабкхна, гонах бляьрг а тоьх-
на, вистхилира Салихъ:

— Шен лар ю злок йолчу тоьпан а! — олуш.

Цуьнан сакъераделлера гуттар а санна даккхий а деш,
цхьаний бертахъ башха белхаш беш долчу шайн юьртар-
чу адамех. Тахана беш болу белхаш хаза а, хазчу мет-
техъ а бу. Амма муьлхха белхаш а, муьлххачу меттехъ а,
муьлххачу хьолехъ а тахана санна бертахъ а, сакъералуш
а бан Йемина хIара юьртахой.

Эххар а, делкъехъ адамаш хIума а юуш, охьа ховша
некъа йистехъа гулделча башха сурт дара. Стоьмийн обла-
нашна а, царех юьзпачу яшканашна а юккъехъ шаршош
а яржийна, царна гонаш бинера адамаша. Кхерзинчу ко-
тамашкара дуйна уьстагийн кхехкийнчу нахханийн биста
кхаччалц башха даарш дара. наьрсел, кхехкийнчу хIоьэл,
помидорел совнаха.

Адамаш хIума йиъна а девлла, луй-олуш Йеш долчу
хенахъ схьакхечира кхо машина. Хьалхарчунна тIера охьа
воьсира Селим. Райкоман, райисполкоман белхахой бара
цаьрца. Оцу хенахъ яьссачу грузовикашца схьабакхина
шоферш а, юттуш-яссош берш а, кхузарчу адамех а ийна
СелимIарна тIе гулбелира. Вовшашка могаш-гIехъ а
хаьттина, юккъехъ яьсса майда а юьтуш боккха го бира
адамаша. Цхьамма а кхайкхийна а йоцуш шашаха собра-
ни хIоьттира.

— Накъостий! Тахана дезаде ду вайн районан дуккха
а колхозаш а, адамаш а башхачу белхашца билгалдов-
ларна, — аьлла, шен къамел дайдолийра Селима. — Мас-
сарначул а хьалха шуна ду кху дийнан башха дакъа, со-
циалистически йохьаллехъ вайн районерчу ерриге а кол-
хозел шун колхоз хьалхаяьлла хиларна!

Адакийн даккхийдеран говгIа елира, тIараш деттара.
КIеззиг хан елира кхин дIа вистхила йиш йоцуш Селима
цаьрга ладобгуш. ГовгIа дIатийра.

— Амма, колхоз денъян а, тоян а атта дацара. Тойича

иштта лакхарчу сийлалле яккха кхин а хала дара. Тайп-тайпана бохамаш а, новкъарлонаш а Иттаяларан гIай-гIа а, халонаш а карийна. Тоьлла даккхий дер а, хьацар а, кIаддалар а, дикачу гIуллакхаша дегнаш ира-кера хИттадар а — мел ду и лайнарш! Уьш дерриге а тIехьа ду, ткъа, хьалхакъ — сирла, башха, коммунизме боьду некъ бу. Ишттачу адамашца, ишттачу бартаца вархI шеран план тIех даккхий а деш кхочушийир ю вай. Тахана шун эвла сийлахь ю. Кхана шун эвла а, район а, ерриг ярташ а кхин а сийлахь хир ю...

КIеззиг ойла йира Селима. Дерриге а адамаш лерина ладоьгIуш дIатийнера.

— Аш башха белхаш а барна, баккхий кхиамаш а ба-харна партин райкомой, райисполкомой кера-кера луш йолу ЦIен байракх шуьга ялар магийна.

ТIараш детгара. Лерина догIмаш а нисдина, парадан боларца комсомольцаша схьайохьучу байракхана адама-ша некъ битира. Селиме дIаелира цара иза.

— Партин райком а, райисполком а тешна ю, аш кху байракхан сий уьйург хиларх! — аьлла, Дикега дIаелира Селима и байракх.

Адамаш даккхийдер декара. Мацца а, тIараш деттар а, гIовгIанаш а севцча:

— Хьанал а, тхешан сай, пхай ца кхоош а коммуни-стически къахьега дош луш хIара байракх схьаоьцу оха! — элира Дикас.

Адамаша чIоггIачу «Ураца!» тIараш а детташ, кхай-кхадора и тIелацам шайн доггах хилар.

— Коммунистически партина а, советски Iедална а даггара баркалла боху оха ирс, дахар, хIара сийлахь дуь-ней тхайна кхолларна! Баркалла боху тхешан кьинхьегам цIечу байракхца билгалбаккхарна! — элира Вахас.

Дикас байракх комсомольцашка дIаелира.

Даггара хелхарш доладелира пондар а лекхна, вота тоьхча.

— Иштта ду-кх вайн эвлахь! — элира Тахис Зоин лере а таьIна. Зоя елакьежира. Закас Тахега бIаьрг беттара.

ЛОВЗАР ЭВЛАХЬ ХИЛЛА ЦА IА

— Ассалам Iалайкум! Хьо лаа кхойкхий тхобга, ва цIарна а цIе яхана, дог майра Хожа? — аьлла, чувелира Зака шена тIаьхьа хIоьттина Межед а волуш.

— Ва Іалайкум салам! Марша доґалда шу, деган доттаґий, ва лобмал кайолу кура Межед, барзал майра Зака! — олуш дубхал забар кхобсира хумнаш тлеюхуш воллучу Хожас.

— Таккха? Схьадийцал! Хун ду эвлахь? — хьаттира Хожас.

Закас а, Межеда а сирла куц хоттош роґлана дийцира цунна шайн колхзехь хилла дезде, шайна Цен байракх ялар.

— Маржа я! Цу дийнахь шун цигахь хила велира со! — элира Хожас церан кѣамелашка ла а добґина.

Дубйш-олуш шаьш лаьттичохь Хожа хумнаш тлеюьхина велира. Уча а ваьлла и кхо доттаґа стоьла гонах охьахнира.

Маьрґажан бода кѣовлалуш бара. Раґу долчухьара схьайоглучу нанас хѣшашка маршалла хьаттира. Кегий нах хьаьлаґевттина бара иза гучуйоллушехь.

— Охьаховша! Сий а, ирс а хуьлда шун! — олуш, царна юххехула а яьлла чухара иза, учахь лампа а латийна.

— Хьо тхобга кхайкхаран бахьана ма ца дубйцу ахь? — элира Закас.

— Ой! Шун эвлахь бен хила ца мега дезде-буйса а, ловзар а? — олуш, хаттарна хаттарца жоп делира Хожас.

— Вайна дакѣа а хир долуш мукѣана дуй и шун ловзар? — хьаттира Межеда.

— Иштта ца хилча сан йиш ярий шуьга кхайкха? — жоп делира Хожас.

— Делахь цига дладаха хьакъ ду-кх вай, кхин хьем боцуш! — элира Закас.

— Чай ма меллинехь! — билгалдира Хожас.

Цу хенахь пхьегаш а керахь уча елира нана, суьйренан кхача хьалхабилла юьйлира иза.

— Тхо хума кхаьллина ду, вай хьелурий техьа? — элира Закас.

Амма Хожас, цуьнан нанас уьш хума яза ара ца бовлийтира.

Урам новкѣахь хьалхачул хаза а, сирла а хийтира Закина.

— Стигалахь седарчий, лаьттахь лампанашший серлаевлла! — элира цо.

— Ойланаш серлаяхна вайн сирлачу гIуллакхаша, цундела ваьш тодина дуьне синкъераме го вайна!— билгалдира Межеда.

Заводан клубана гергахьа мел кхечи а адамаш алсам дара. Ткъа лампанаша къагийна клубана хьалхара майда кечделлачу адамех юьзна яра. Йовзан зурманаш башхачу эшарехь екара. Адамийн яххьаш сирла яра, уьш вовших даккхий деш а, вовших сакъералуш а дара. Хожина бевзаш берш а, цуьнга маршаллаш хобттуш берш а вуно дукха бара кхузахь. Амма, Закиний, Межедний бевзаш берш бацара. Делахь а, даима а шеца цхьана кхиьна а, шеца цхьана дика-вон хьегна а болуш санна, уьш берриге а шен вежарий, йижарий хетара Закина а, Межедана а.

— Кхеран цIераш ца хаь суна. Амма хIорш берриге а сайн хеташ ву со,— элира Межеда.

— Ма дика хии-кх хьуна ас ен ойла!— жоп делира Закас.

КIайн а, кьорза а бухабелла болу мехкарий нисбелира ХожагIарна гонах. Царех духин, зезагийн хаза хьожа етталора. Хийланнан керахь зезагийн курсаш яра. Царна юккъехула клубан неIарх чохьха бевлира уьш. Плакаташца, басаречу сурташца, лозунгашца кечийнчу клубан сени чохь пенаш юххехула кхабанашний вазашний чохь дIахIиттийна дуккха а зезагаш дара. Даккхийдечу адамашка, баьрчерчу йоккхачу рами чуьра схьа а хьобжуш, велакъежаш вара хьоме Ленин. Цунна гонах дара цуьнан накъостийн, ЦК-н членийн сурташ. Закий, Межеддий вист а ца хуьлуш дIа-схьа хьобжура. Хожа санна, дегнаш тоделла а, воккхавеш а вара и шиь. Сени чохь заводан сийлахьчийн сурташ дара. Царалахь Иванний, Хожий а вара.

Клубан неIарх арайолуш Мариях бIаьрг кхийтира Хожин.

— Аш шимма са ма гатделаш, со хIинцца схьавогIу шуна,— хаййтира Хожас.

— Мегар ду. Тхо кхуззахь хир ду!— элира Закас.

Хожа сихха клуба чуьра аравелира, дIа а, схьа а хьаьжира иза. Амма, цунна гуш яцара Мария. Сихха юьстах а ваьлла, бешахьа боьдучу диттийн новкъа велира иза. Цигахь шена дуьхьал йогIуш Мария гира.

Цунна ша гайта, Хожина вистхила дага догглушехъ,
тлехъара ца!-м вистхилира:

— Мария!

Урс юьттича санна, Хожин дог ювжош хилира и аз. Мария юха хъаьжира. Хожина гира йоккха зезагийн курс а буйнахъ цунна юххе воглуш, гуттарчул а тлех лерина кечвелла волу, хаза стаг — Жорж. Цлеххъашха бода беара Хожин б!аьргашна. Легашка шед х!оьттира, кийра шелбелира, дег!е зуз деара. Сихха шен логах ка а тоьхна, д!а а хъевзина, клубехъа д!авахара Хожа... Маржа дуйне я! Х!инца а и шиъ цхъана ду! Шавш ду! Безам — марзо! Безам — д!овш...

Лазаме яра Хожин ойланаш.

— Мария! — элира Жоржа дегочу озаца.

Иза йист а ца хилира.

— Мария! — шозлаг!а а элира цо хъаставаларца. Марияс ч!ог!а садоьлуш хезира. Иза цунах цхъа г!улч юханехъа хилира. Цуьнан юьхъа т!е лампин серло кхийтира. Ц!оькълоьман санна дарбеллачу Мариян б!аьргашкахъ оьг!азалла ц!е къегира.

Дуьххъар зуз деара Жоржан дег!е. Иза хъаьгира цунах. Х!инццалц зударшлахъ «кхиам» хила !емина во-лу Жорж ша цо кхин ловзориг ца хиларх кхийтира, цунна Мария шена генахъ таръелира. Иза ц!ена а, шен шай-нех !ехалуш болу зударш боьхъа а хиларх кхийтира Жорж. Дукха хилац и санна волчу ваьссачу стаге !еха-бойтуш берш, амма нисло ишттанаш. Уьш шайн г!алаташ ца гуш хуьлу. Ткъа Мария цкъа бен г!алат яла тарлуш дацара.

— Мария!.. Мария, хьомениг, къахъетахъа! Цкъа ладог!ахъа! Цхъа-ши дош...

— Товар! — элира Марияс хъесталучу Жоржан дош а хадош.

Жорж ч!ог!а г!елвелла, воьхна бехказло лехна вара.

— Ахъ вистхилийтича! Хьо кхетар яра... Вай товр дара! — элира цо.

— Моттарг!анаш!.. Боьхъа х!ума! — аьлла, вон хъаьжира Мария Жорже.

Шен кийра хаьштиг юьттича санна хийтира Жоржана. Хъалха цунна хаабелла бацара цу тайпанара лазам, зударийн аг!онгахъара хезна дацара оццул буьрса дешнаш.

— Со бехке ву! Со кхетта! Гечде суна...

— Бовха хIума!

— Къера ву со. Ахь бохург бакъ ду. Амма ас хьуна хIумма а кхоор дац. Ас дарийшлахь, чиллинахь лоблуй-тур ю хьо! Даар мерза, духар хаза латтор ду! Деши хир ду хьуна хьан бедарш кхин а хазъеш, лаг а, накха а куыйгаш а серладохуш! ХIусам хир ю хьан хьолах юьзна, лелар ю хьо массо а хьобгуш! Ас хьо кхин цкъа а дIакхуссур яц! Гечдехъа суна, Мария!— элира чIогIа хьесталучу Жоржа.

— ХIан-хI? Деший?

— ХIаъа, деший, сан хьомениг!— аьлла, Марияна хьалха гора а хIобттина, схъа лаьцна цуьнан куьг шен бете озийра Жоржа, оба ала дагахь.

Лаьхъана багара даккха санна, схьатуьйхира шен куьг Марияс цуьнан буйнара. ЦIеххъашха егийра иза, ткъес тоьхча санна чехка шен куьг цуьнан керара схьа-даьккхира цо. Цу сохьта шен лергахь тапча оьккхуш санна хийтира Жоржана. Сихха шен киснара йовлакх схъа а даьккхина, бетакх а, меракх а догIу цIий дIадаьккхира цо. Марияс тоьхна гIара шен лар юьтуш хилира. Вовхна Жорж метта вале Мария клуба хьалхахь яра. Сенин неIарх човхъа йолуш хааделира цунна ша Жоржана тоьхна куьг чIогIа лазийна хилар. Амма цу лазамах Марияна там хуьлура.

ЦIийша дуьзна туй дIа а кхоьссина, оьгIазвахаран, халахетаран ойланаш а еш, волавелира Жорж.

— Собардел, хIей стаг! — олуш хезира цунна.

Шена дехьий, сехьий ши милиционер гича Жорж кIайвелира.

— Шу гIалат девлла хир ду! Аш лобхуш верг кхин хир ву. Со маьрша стаг ву! — элира цо толкха а лелхаш.

— Цкъачунна хьо ву! Хуур вайна... Цкъа цхьаний дIадахаза девр дац вай! — элира хьалхарчу милицио-неро.

Шайн йохка-эцар чекхъяьллий техъа, аьлла, дагате-сира Жоржана.

Цу хенахь бос байна а, егош а йолу Мария клубан йоккхачу залан уггара гIехьарчу гIантех цхьнна гIе охьахира, ма хуьллу ша адамаша тергал ярх лар а луш. И цхьа гIант доцург паргIат меттиг йоцуш юьзна яра клуб, иза чу а яле.

Лампанаш цлеххъашха дла а яйна летира. Гаргол бийкира. Адамаш длатийра. Зоьрталчу деглахъ къежвелла стаг хъалха а волуш, цунна тлабхъа векъина, даккхий дуькъя цкъоцкъамаш а, хъавъзано мара а болуш, цул а хан тоьхна стаг а волуш сцени тлехъ гучабевлира президиуман членаш. Ерриг сцени лакхе длабальна гора гонах зезагаш хлиттийна долу Ленинан сурт. Цен хутт тле тесначу ехачу стоьлана хъалхахула моглара хлиттийна дара башха зезагаш. Президиуман членаш охъахуьйшучу хенахъ сурташ доху аппараташ эгайора, зал чу ерзийна а, сцени тле ерзийна а йолу киносурташ доху аппараташ екара. Проекторш цкъа цхъанхъа, тлаккха вукхазхъа йоьрзуш адамийн яххъаш серлайохуш яра.

Президиуман членашлахъ тлабххъара а гучаваьлла тлехъарчу могларехъ долчу гланта охъахууш воллу Хожа члогла глайгане хийтира хъешашна еллачу хъалхарчу меттигашкахъ хиъна лечу Закиний, Межеданий хъовха, тлехъарчу Марияна а.

Заводан директоро собрани длайиллича яккхийчу зурманаша дог глаттош гимн лекхира. Массо а ира хлиттира, Даймехкан сий деш длатийра, и кеп йиц ца ялийта киносурташ дохучара лерина болх бора.

Закас ойла йора колхозан бешахъ хиллачу собранин. Цигахъ беш яра, кхузахъ клуб ю.

Къамелаш дечара дуьйцура заводан коллективо автоматика а, комплексни механизаци а ярехъ дина а, деш долу а гуллакхаш. Дийначу адамийн башха сурташ хлуьттура ладоьгуш лечу Закина а, Межедана а. Царна хиира заводехъ хинца деш долу болар доккха а, хала а, силахъ а хилар, шайн колхоз а цу боларца заводана тлабхъа хлоьттина йогуш хилар. Шира гирсаш юьстах а туьйсуш, белхан керла зеделларг шуьйра даржа а деш, керлачу гирсех хъекъалца буьззина пайда а оьцуш, къинхъегаман эвсаралла юьйцу а ца хезначу тайпана лакха а йохуш деш ду и сийлахъ болар.

— Къонахийн болар! — элира Межеда Закина лере а таьлна.

— Къонахийн болар! — бохуш екаш санна хетара зурманаш толамийн терахъаш дуьйцучохъ туш локхуш. Цхъа оратор вукхо хуьйцура.

...Къегина а, дагчу дуьжуш а дара КПСС-н Обкоман секретаран хлор дош. Заводан коллективана хъалхара

декхарш а, уьш кхочушдеш дан дезарг а билгал а даьк-
кхина, шен къамел доьрзуьйтуш цо элира:

— КПСС-н XXI-чу съездан а, июньски Пленуман а
сацамаш кхочушбарехъа, ворхI шеран план кхочушъ-
ярехъа шун заводан коллективо кIад ца луш кыйсам
латториг хиларх а, кхин а баккхий кхиамаш бохург хи-
ларх а тешна ю КПСС-н Нохч-ГIалгIайн Областной Ко-
митет!

Производствон турпалхошка коммунистически мар-
шалла!

ТIараш деттара. Зурманаш локхура.

Мацца а гIовгIанаш дIатийча иза юха а вистхилира:

— Цу тайппана кхиамаш бахарна шун заводан кол-
лективана совгIатана КПСС-н Нохч-ГIалгIайн Обко-
мой, Нохч-ГIалгIайн АССР-н Министрийн Советой кер-
кера луш йолу шайн цIен байракх ло!

Массо а хъаьлагIаьттира. ЧIогIа тIараш деттара.
Яккхийчу зурманаша гимн лекхира. Залан тIехъара неI
шуьйра еллаелира. Лепачу хуьта тIехь дашо элпашца
язйина йолу и байракх неIарх курра чу а яьлла, хIаваэхь
меллаша нека а деш, сценехъа техкира...

Марияна хIинцале шен оьгIазъяхар а, сингаттам а
бицбеллера. Дерриге а адамийн даккхийдери самукъа-
даьккхинера цуьнан.

Амма Хожа сакъердаларна а, сингаттамна а юк-
къехь вара.

Дукха хан ялале тоьлашха болчу белхалошна а, ин-
женерашна а совгIаташ дала долиьра. Ивана шен сов-
гIат дIаэцначул тIаьхъа, Нохч-ГIалгIайн АССР-н Ла-
кхарчу Советан Президиуман Указ дIакхайкийра стом-
ма, шера аз долчу стага:

— Амхьадов Хожина сийлаллин грамота а ло, тIе
цуьнан цIе а язъйина сахьт а ло!..

Стаммий цкъоцкъамаш долчу цу векъанчу стага Хо-
жина совгIаташ дIалуш, Закасий, Межедий массарчул
а чIогIа детташ хила там бара тIараш.

Адамийн башха гIуллакхаш билгалдахарца церан
дегнаш даккхийдеш йолу собрани ехха дIаяхара. Даг-
гара сакъердаларца хъаьжира Зака а, Межед а заводан
исбаьхьаллин самодеятельностан башхачу концерте. Хо-
жас хайтира цу шинна, гIалин фестивалехь а коллек-
тив Мосуьйттазза а тоьлла билгалтъаьлла хилар.

Маща а, концерт чекхъяьлча кхо доттагIа цхьаний клубера аравелира. Адамаш шайн-шайн цIехъа дIа-схъа доьрзуш дара. Закий, Межеддий, Хожий шайш а бисина, къамелаш деш богIура:

— Стигалахъ а, дагахъ а екхна ю! — элира Закас седарчашка а хъаьжна.

— Накъостий, бехк ма биллалаш! — олуш, хезира царна.

— Мария! — аьлла, сецира Зака а, цуьнан ши накъост а.

— Марша догIалда шу Зака, Межед! — элира цо.

Хожа воьхна а, Жорж кхуьнца шена тохара гаро Iов-жорах меттаваза а вара.

— Маршалла хуьлда! — жоп делира шиммо а.

— Ма дика ду шу кху тхан дезчу дийнахъ нисделла! — элира цо.

— Вайн юкъара дезде ду хIара, — билгалдира Межеда.

— Аша бехк ма биллалаш. Нагахъ шуна новкъа а ца хестахъ, Хожа реза а велахъ, кхуьнга ала цхъа-ши дош дара сан, — хаййтира цо.

— Ой! Биллане а буьллур бац! Аш шайн къамел де! Тхуна хIусаме боьду некъ хаьа! Вало Межед! — аьлла Межед а эцна, Зака дIаволавелира сихха.

Марияс хIун олийла хьоьжуш латтара Хожа.

— Цу стага суна мел доккха зулам дина хаьа хьуна а, суна а,— аьлла, дIадолийра Марияс.— ХIокху дуьне-нахъ кIезиг хир ду цул суна ца дезаш адам. Сайн ницкъе хъаьжжина хаййтин ас цунна мел боккха бу сайн ца-безам... Сан куьг лозуш ду...

И къамел Жоржан хьокъехъ хилар дагадеара Хожина.

Цунна иза хъаста лаьара. Хожин гиччош а, юьхъ а йохъеллера. Мария хьалхарчул а дукха шена езаш хиларо иза кхерийнера. Башхачу ойланашца ладоьгIуш латтара иза.

Мария тийна Iара. Цкъа а, шозза а йистхила дагахъ церга тIера балда айъира цо, амма хIинца шена ала луун коьртаниг дIаала ницкъ ца кхочура.

— Со ладугIуш ву,— элира Хожас дегочу озаца.

— Ас хьуна бина тешна бехк бац я дийцина хари дерг а дац...— аьлла сецира Мария.

— Хинца хIун ду новкъарло еш дерг? — хьяттира Хожас.

— Иза хьуна хууш ду. Хьо кIант-стаг ву...

— Мария! — элира Хожас даггара. Хьастар а, безам а, дехар а — дерриге а дерзийра цо цу цхьана даше.

Даггара а, цIена а иза шега кхайкхар нийса хезира Марияна.

— Сайниг! — элира Хожас.

Меллаша Хожин белш схьа а лаьцна, Марняс шен корта цуьнан некха тIе биллира, ткъа иза егийра, цуьнан йовха белшаш тохаелира...

ЧУЛАЦАМ.

Поппарийн белхех	3
Хожа урамашкахула делара	9
Хийцам хаало	18
Маршо Галашъсш берш	30
Къамелаш, ойланаш	41
Гуьйранна	55
Хазнийн айманашкахъ	64
Гизда самавалар	70
Тамаше дерш	82
Генара доттагИий	89
Тахин ойланаш, дахар	98
Къонахийн болар	107
Яхъ	118
Къонахчун болар.	123
Тамашина хеттарг	126
Самаялар	134
Садолу — голо	138
Самайолу	157
Телефонехъ а, «Ривьерехъ» а	172
Гирсаш	179
Жорж	186
Генах долуш санна	189
Бехк буй?	205
Межед мичахъ ву?	208
Эвлан сийлалла	217
Ловзар эвлахъ хилла ца Ia	221

Нурдин Джамалдинович Музаев

МАРШ СМЕЛЫХ

Часть II

Редактор *Мусаев М. М.*

Худож. редактор *Евменова Н. И.* Оформление художника *Токарева В. И.*

Техн. редактор *Кузьменкова Н. Т.* Корректор *Ваганов Я. С.*

Сдано в набор 22.IX 1960 г. Подписано к печати 9.XII 1960 г.

Формат 84x108_з. Объем 7,25(12,89) п. л. Уч.-изд. л. 12,33.

СФ04048 Тираж 2000.

Чечено-Ингушское книжное издательство,
Грозный, 21, улица Ленина, 14.

Заказ № 5327.

Типография имени 11 августа 1918 года,
Грозный, проспект Революции, 30/3.

Цена 4 р. 70 к.

С 1.I 1961 г. цена **47** коп.

Мах 4 с. 70 к.
1.1 1961 ш. 47 кеп.

Н. Музаев
МАРШ СМЕЛЫХ
(на чеченском языке)
часть II